OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

BREIT

A

NÉMET

FRANCZIA

HÁBORU

OSZK

3.

N. M.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA
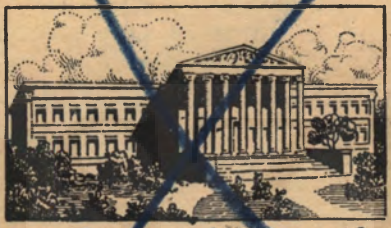
OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR
07357
KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

AZ

1870—71. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

IRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD SZÁZADOS

III. RÉSZ

A SEDANI HADJÁRAT

1870. ÉVI AUGUSZTUS HÓ 19-TŐL SZEPTEMBER HÓ 1-IG.

KAPHATÓ

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN

BUDAPEST, 1899.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A. M. N. MUZEUM
KÖNYV-
TÁRA

1870—71. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

IRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉDSZÁZADOS

III. RÉSZ

A SEDANI HADJÁRAT

1870. ÉVI AUGUSZTUS HÓ 19-TŐL SZEPTEMBER HÓ 1-IG.

KAPHATÓ

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN

BUDAPEST, 1899.

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

R 1965

47654

R 2

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
189 9/év 1076 sz.

Nyom. Márkus Samu könyvnyomdájában, Budapest, V., Báthory-utcza 20.

ELŐSZÓ A III. RÉSZHEZ.

A lekötelező szivélyesség és elismerés, a melylyel bajtársaim és a szakkritika az 1870—71. évi német-franczia háborúról fejtegető és biráló megjegyzések kiséretében irt munkám I. és II. részét fogadták, serkentett és bátorított fel arra, hogy ime munkámnak Sedanig terjedő III. részét saját költségemen kinyomatva közrebocsássam. Ezen, nem csekély anyagi áldozatokkal járó lépés megtevésére — mert mi tagadás benne, a magyar nem hivatalos katonai szakmunkák olvasó és pártoló közönsége még mindig vajmi csekély — nem kis befolyást gyakorolt még azon körülmény is, hogy a munka I. és II. része megjelenése óta ugy a törzs- és felsőbb tiszti tanfolyamon, mint nemkülönben a honvéd központi lovas iskola tiszti tanfolyamán is tansegédletül használtatik.

Midőn mindazoknak, a kik szives pártfogásuk és pártolásuk által művem megjelenését lehetővé tették, tehát mindenekelőtt a honvédelmi ministerium katonai vezető férfiainak és a munka megrendelőinek ez uton hálás köszönetet mondok, nem feledkezhetem meg többek között **Nagy László** százados barátomról sem, a ki a vázlatok megrajzolásának nagy és terhes munkáját készségesen elvállalván, nagyban hozzájárult a műnek tetszetős formában való megjelenhetéséhez, miáltal kétségkivül annak belső értéke is sokat nyert.

Az I. és II. rész elején említett műveken kivül ezen III. részhez forrásmunkákul szolgáltak még:

1. **Dick de Lonlay,** Français & Allemands.
2. **Ducrot,** La journée de Sedan.
3. **Wimpffen,** Sedan.
4. **De Failly,** Opérations et marches du 5e corps.

5. **Hopffgarten-Heidler,** Die Schlacht bei Beaumont.
6. **C. v. H.** Von Metz nach Sedan.
7. **Scherff,** Kriegslehren in kriegsgeschichtlichen Beispielen der Neuzeit.
8. **Bielefeldt,** Die Schlacht bei Sedan.
9. **Helmuth,** Sedan.
10. **Mayerhofer,** Das Gefecht bei Nouart etc.
11. **Kunz,** Die Thätigkeit der deutschen Reiterei vom 19. August bis 1. September 1870 etc.
12. **Kriegsgeschichtliche Einzelschriften,** Heft 12.

Budapest, 1899. junius havában

A szerző.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A beaumonti csatáig terjedő hadműveletek.

XIV.

Mac Mahon seregének gyülekezése és alakulása a châlons-i táborban.

Az augusztus 6-iki kettős vereség után, melylyel a francziák első felvonulása a határ mentén Spicherennél és Wörthnél áttöretett, a legközelebbi időben már csak Bazainenek seregcsoportja, mely útközben visszavonulásának beszüntetésére kapott parancsot, maradt az ellenséggel szoros érintkezésben, mig ellenben a Mac Mahon parancsnoksága alatt álló seregrész, visszavonulását feltartóztatás nélkül folytatván, teljesen kivonhatta magát az őt követő német 3-ik hadsereg behatása alól. Tudvalevő, miszerint Napoleon terve ezen első döntések után eredetileg az volt, hogy mindkét seregcsoportot Châlonsnál egyesíti, láttuk azonban, hogy ezen, a viszonyok helyes méltatásán és mérlegelésén alapuló szándékától politikai okok következtében csakhamar el kellett állania[1]) s igy a seregnek augusztus 6-ika után bekövetkezett és súlyos következményekkel járó két részre oszlása állandóvá vált. Miután ebből kifolyólag Bazainenek elszigetelt seregcsoportja, az augusztus 14. és 18-ika között vivott csaták következtében Metz erődítményeibe vettetvén, ott lekötve tartatott, egyelőre számot tevő tényezőnek immár csak Mac Mahon serege és a Páris körül ujonnan alakuló seregtestek maradtak meg.

Hogy Mac Mahon serege hogyan és miképpen jutott el Châlonsba, azt rövidesen szintén felemlitettük már.[2])

A már elmondottakhoz kiegészitőleg még csak azt jegyezzük meg, hogy augusztus 15-én az I. hadtestnek csak 3 hadosztálya tartott Neufchâteaunál pihenőt, a 4-ik, valamint a Conseil Dumesnil

---

[1]) Lásd a II. rész VIII. fejezetét.
[2]) Lásd ugyancsak a II. rész VIII. fejezetét.

hadosztály az összes lovassággal és tüzérséggel az említett napon Rimaucourt-t, 16-án pedig Joinvillet érte el. Itt az utóbbemlített két hadosztály azon hirre, miszerint az ellenség Bar-le-Duc-ot már megszállotta, Blesmet pedig veszélyezteti, szintén vasutra szállt, a lovasság és tüzérség pedig Bar sur Aube-ba irányittatott, a honnan szintén vasuton szállíttatott tovább.

Az V. hadtest augusztus 15-én Montigny-le-Roiba, 16-án pedig Chaumontba ért, honnan a következő napon Mac Mahontól vett parancsra a vasut biztositása czéljából egy-egy dandár Blesme-be és St.-Dizierbe, a Brahault lovas hadosztály pedig erőltetett menetekben La Houpettbe (10 klmnyire St.-Diziertől keletre) rendeltetett.

Augusztus 17-én az V. hadtest is megkezdte berakodását Chaumontban, hogy Vitry-le-Français-n át szállittassék Châlonsba, ámde kocsik hiánya miatt csak a Lespart hadosztály volt beszállitható, a L'Abadie hadosztály egyik dandára pedig csak 19-ike folyamán szállhatott vonatra, miután közben a Belfortból elinditott VII. hadtest összes szállitmányait át kellett bocsátania. A hadtest tüzértartaléka augusztus 18-án Bar sur Aube-ba menetelt, a hol a következő napon szintén vasutra szállt.

Augusztus 20-án az I. és V. hadtest, utóbbi a Goze hadosztály és a Chaumontban feltartóztatott dandár kivételével, mely csapatoknak a következő napon kelle beérkezniök, együtt volt Châlonsban, a hol azok létszáma nyomban kiegészittetett. Itt volt már néhány nap óta a Trochu tábornok által szervezett XII. hadtest is, melynek egyik hadosztálya menet-ezredekből (4-ik zászlóaljak), másika tengerész gyalog csapatokból, harmadika pedig nemzetőrökből alakult. Utóbbi megbizhatlanságánál fogva legközelebb Párisba küldetett vissza és helyette a spanyol határon álló hadosztály rendeltetett a XII. hadtest kötelékébe. Lovas hadosztályul ezen hadtest a VI-ikhoz tartozó Fénélon lovas hadosztályt nyerte.

A VII. hadtestből augusztus 20-án csak az 1. hadosztály és a tartalék tüzérség ért Châlonsba, a többi csapatok, valamint az V. hadtestnek azon részei, melyek augusztus 20-ig még szintén be nem érkezhettek Châlonsba, egyenesen Reimsba szállittattak. A VII. hadtest két hadosztálya és tüzértartaléka csak augusztus 22-én reggel érkezett be a sereghez, miután Châlonsból Reimsba való szállitása teljes 24 órát vett igénybe. Ezen vasuti szállitásról a fenmaradt tudósitások egyike többek között azt irja, hogy „az emberek majdnem éhen haltak; a lovak három nap óta sem vizet, sem abrakot nem kaptak, ugy hogy a szegény párák alig állhattak meg lábukon stb.“

Reimsba érve ezen immár „châlonsi hadsereg“ néven nevezett sereg augusztus 22-én, mely napon az tulajdonképpeni menetkészültségét elérte, a következő összeállitást és állományviszonyokat mutatta fel:

Főparancsnok: **Mac Mahon** tábornagy magentai herczeg.
Vezérkari főnök: *Faure* tábornok.

I. hadtest, par. *Ducrot* tb. Beosztása: 4 gyal. és 1 lov. hadosztály. Állománya: 48 zlj, 23 lov. század, 20 üteg; 19.200 lőfegyv., 1450 kard, 120 löv. (24 szórólöveg).

V. hadtest, par. *de Failly* tb. Beosztása: $2^1/_2$ [3]) gyal. és 1 lov. hadoszt. Állománya: $31^5/_6$ zlj, 12 lov. század, 14 üteg; 16.245 lőfegyv., 960 kard, 84 löv. (18 szórólöveg).

VII. hadtest, par. *Douay Felix* tb. Beosztása: 3 gyal. és $^1/_2$ lov. hadoszt. Állománya: 37 zlj, 13 lov. század, 15 üteg; 21.050 lőfegyv., 1430 kard, 90 löv. (18 szórólöveg).

XII. hadtest, par. *Lebrun* tb. Beosztása: 3 gyal. és 1 lov. hadoszt. Állománya: $45^4/_6$ zlj, 26 lov. század, 23 üteg; 33.280 lőfegyv., 2600 kard, 138 löv. (18 szórólöveg).

1. tart. lov. hadoszt., par. *Margueritte* tb. Állománya 20 lov. század, 1 üteg, 2000 kard, 6 löv.

2. tart. lov. hadoszt., par. *de Bonnemain* tb. Állománya: 16 lov. század, 2 üteg; 960 kard, 12 löv. (6 szórólöveg).

A császár fedezete. Állománya: 1 zlj, 1 lov. század,; 500 lőfegyv., 100 kard.

Összesen: $12^1/_2$ gyal. és $5^1/_2$ lov. hadoszt. $163^1/_2$ zlj, 111 lov. század, 75 üteg; 90.275 lőfegyv., 9500 kard, 450 löv. (84 szórólöveg).

A fenti adatok a harczolók állományát tüntetik fel, a sereg tényleges állománya ellenben jóval többre rúgott. A franczia irók közül Lebrun 130.000—131.000 emberre, Bonnet 166 zlj, 112 lov. század és 81 ütegre, vagyis 140.000 emberre (125.000 harczolóra), — Le Faure 166 zlj, 99 lov. század és 64 ütegre, vagyis 125.000—135.000 emberre, — Wimpffen 110.000 emberre, — Canonge 166 zlj, 112 lov. század és 81 ütegre (14 szórólövegütegre), vagyis 140.000 emberre, — Duquet 167 zlj, 113 lov. század és 81 ütegre (14 szórólövegütegre), — Bibesco herczeg 166 zlj, 109 lov. század és 67 ütegre, vagyis 116.000—117.000 harczolóra s végül Bazaine 120.000 emberre becsüli a châlonsi sereg állományát.

Ami az ezen uj sereget alkotó seregtestek belső értékét illeti, mindenekelőtt nem szabad felednünk, hogy a Wörthnél megvert I. hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya majdnem futásszerüleg menekült el az augusztus 6-iki csata szinhelyéről. Ezen csapatok tábori szereiket elvesztvén, a sivár visszavonulás alatt igen sokat szenvedtek és e mellett élelmezésük is sok kivánni valót hagyott hátra. A legénység nagy része elmaradt vagy gyengélkedést szinlelve, elszé-

[3]) A Lapasset dandár tudvalevőleg Bazaine csoportjához csatlakozott. (Lásd a II. rész 170. oldalán).

ledt, ugy hogy a csapattestek alig érkeztek meg állományuk felével Châlonsba, a hol hamarosan ujból kiegészitették őket.

Anyagi tekintetben valamivel jobb kondiczióban érkezett be az V. hadtest, erkölcsileg azonban, az augusztus 6-iki sok czéltalan ide-oda menetelés folytán, mely a csapatok bizalmát a vezetők iránt végkép megingatta, ez is igen sokat szenvedett, talán többet, mintha vesztett csata után hátrált volna.

A VII. hadtest egyik hadosztálya az I. hadtestbeli csapatok sorsát osztá, a másik két hadosztálynál pedig az Elsassban végrehajtott czéltalan ide-oda menetelések és a kényelmetlen, főleg a csapatok ellátása és élelmezése tekintetében elő nem készitett vasuti szállitás folytán igen komoly rendellenességek fordultak elő.

A XII. hadtest részben ugyan másodsorbeli alakulásokat is tartalmazott, egyik hadosztálya ellenben kiválóan fegyelmezett tengerész gyalogezredekből alakult, melyeknél gyakorlottság hiánya folytán csupán a tartós menetképesség hiányzott.

Mindezekből látható, miszerint a châlonsi seregnek, hogy teljesen hadképessé váljék, mindenekelőtt időre lett volna szüksége, a körülmények azonban a hadműveletek azonnali megkezdését sürgették s igy sem a fegyelem megszilárditására, sem a rend teljes helyreállitására nem volt meg az alkalom, az ellátás és élelmezés ügye pedig a lehető legrosszabb lábon állott.

Augusztus 17-én a császár elnöklete alatt Châlonsban haditanács tartatott, mely a châlonsi sereg parancsnokságát Mac Mahonra bizta ugyan, utóbbit azonban egyidejüleg „a hadműveletekben szükséges egység szempontjából“ [4]) *Bazaine* főnhatósága alá helyezte.

A fenforgó viszonyok között a châlonsi seregre két feladat megoldása várt; egyrészt Párist kelle az oda utban jelzett német 3-ik hadsereg ellen megvédelmeznie, másrészt pedig Bazaine seregcsoportjának kellett segédkezet nyujtania, hogy annak a vele szemben álló német 1. és 2. hadsereggel való leszámolást megkönnyitse. Arra, hogy egyedül és önállóan szálljon szembe az erőben őt bizonyára fölülmuló ellenséggel, sikerre való kilátással nem igen vállalkozhatott.

A kétféle feladatnak megfelelőleg a châlonsi sereg mikénti felhasználása tekintetében is két teljesen ellentétes nézet uralkodott. A párisi kormány a régens császárnéval egyetértőleg sürgősen követelte, miszerint Mac Mahon Verdun-ön át Bazaine felé tartson, [5])

---

[4]) „Afin de mettre l'unité dans les opérations militaires.“

[5]) Palikao hadügyminiszternek a császárhoz ez értelemben intézett távirata következőleg hangzott: „L'impératrice me communique la lettre par laquelle l'empereur annonce qu'il veut ramener l'armée à Paris; je supplie l'empereur de renoncer à cette idée qui paraîtrait l'abandon de l'armée de Metz qui ne peut faire, en ce moment, sa jonction à Verdun. L'armée de Châlons sera, avant trois jours, de 85.000 hommes, sans compter le corps

Mac Mahon ellenben, kinek nézetéhez a császár is csatlakozott határozottan Páris alá szándékozott vonulni,[6]) az ott alakuló XIII. és XIV. hadtesttel és Páris védőrségével egyesülendő.

Megjegyzendő, hogy a fentebb említett haditanács megtartása napján Bazaine seregének helyzetéről, ugy a császári főhadiszálláson Châlonsban, mint nemkülönben Párisban is kevéssé valának tájékozva és csak általában ugy vélték, hogy az Verdun felé visszavonulóban van. Végre augusztus 18-án este megkapta a császár Bazaine-nek a rézonvillei csata lefolyásáról szóló jelentését,[7]) melynek végsoraiban az abbeli nézetének ad kifejezést, hogy esetleg a Verdun-nek vezető északi, vagyis az Etainen át vezető utat lesz kénytelen használni. Az ezt kiegészitő 17-iki jelentésben[8]) ellenben már csak azon feltétel alatt helyezi kilátásba Bazaine a rajnai sereg elvonulását Brieyn át, ha ujabb csaták, mikre ugy látszik immár alapos kilátása volt, annak elejét nem vennék.

Mac Mahonnak augusztus 18-án kelt távirati kérdésére Bazaine még az nap tudtul adja, miszerint erős ellenséges tömegek immár St.-Privat ellen készülnek támadásra, miből nyilvánvalóvá lett, hogy a rajnai sereg elvonulása Verdun felé most már kérdésessé vált.[9])

---

de Douay qui rejoindra dans trois jours, et qui est de 18.000 hommes. Ne peut-on pas faire une puissante diversion sur les corps prussiens dejà épuisés par plusieurs combats ? l'impératrice partage mon opinion."

[6]) Az előbb közölt távirat vétele után a császár, majd Mac Mahon is engedett a hadügyminiszter felszólításának. Erre nézve Le Faure a következőket irja: „Quant à l'empereur, indécis, sans volonté, il flottait d'une opinion à l'autre, ne sachant que résoudre. Le 17, dans le conseil de guerre, il était partisan de retour à Paris; le 18, il télégraphiait à l'impératrice: „Je me rend à votre opinion." Sollicité à la fois par l'empereur et par le ministre de la guerre, le maréchal de Mac Mahon céda le 19, et adressa au général de Palikao, le télégramme suivant: „Veuillez dire au conseil des ministres, que je ferai tout pour rejoindre Bazaine."

[7]) Lásd a II. rész 297. oldalán.

[8]) Lásd a II. rész 302. oldalán.

[9]) A két távirat szószerinti szövegében következőleg hangzott:

a) Mac Mahon távirata:

„Camp de Châlons, 18 août, 8^h 30^m matin. Demain soir toutes les troupes sous mes ordres seront réorganisées. Failly est à Vitry-le-François; Margueritte, avec une division, à Sainte-Menehould. Si l'armée du Prince Royal arrive en forces sur moi, je prendrai position entre Épernay et Reims, de manière à me rallier à vous ou à marcher sur Paris, si les circonstances me forcent à le faire."

b) Bazaine válasza:

„Metz, 18 août, 2^h soir. Par suite des combats successifs que j'ai livrés, le 14 et le 16, ma marche sur Verdun a été arrêtée, et je suis obligé de séjourner dans la partie nord de Metz pour me ravitailler en munitions surtout et en vivres. Depuis ce matin l'ennemi montre de fortes masses, qui paraissent se diriger sur Briey, et peuvent avoir l'intention d'attaquer le maréchal Canrobert, qui occupe Saint-Privat-la-Montagne, se reliant par sa gauche avec Amanvillers, point d'appui de la droite du 4e corps. Nous som-

Erre *Mac Mahon* augusztus 19-én következőleg válaszolt: „Ha Ön, amint gondolom, mihamar visszavonulni kényszerittetnék, ugy a nagy távolságnál fogva, a melyre Öntől vagyok, nem tudhatom, hogyan siethetnék segitségére anélkül, hogy Párist fedezetlenül hagynám. Ha Ön másképpen gondolkozik, ugy tudassa velem véleményét.“ [10])

Ezen táviratot azonban Bazaine állitólag nem kapta meg augusztus 22-ike előtt s igy még mielőtt azt kézhez vette volna, augusztus 20-án ujabb értesitést küldött Mac Mahonnak, melyben már sejteni engedi helyzete veszélyes és bizonytalan voltát és hogy a rajnai sereg elvonulhatása immár teljesen kérdésessé vált. [11])

Időközben *Mac Mahon* augusztus 20-án hirül vette, miszerint a német 3-ik hadsereg nem vett részt a gravelottei csatában, hanem utban van Châlonson át Páris felé és hogy annak lovassága az élosztagokkal már Vitry környékét érte el.

Ily körülmények között Mac Mahon a további veszteglést Châlons tájékán, a hol a sik terep a védelemnek támpontokat alig nyujthatott, veszélyesnek tartván, elhatározta, miszerint a porosz trónörökös előnyomulási irányából kitérve, egyelőre Reimsba vezeti seregét, honnan még mindig akár Metz, akár Páris felé fordulhat. [12])

Ezen elhatározást tett is követte, amennyiben a tulajdonképpen még gyülekező félben levő châlonsi sereg augusztus 21-én reggel tényleg elindult Reimsbe, [13]) a melynek környékén 13 klmnyi arcz-

---

mes donc de nouveau sur la défensive, jusqu'à ce que je sache la véritable direction des troupes qui sont devant nous, et surtout celle de l'armée de réserve, que l'on dit être à Pange, rive droite de la Moselle, sous les ordres du Roi, dont le quartier général serait au château d'Aubigny.“

[10]) „Camp de Châlons, 19 août 3^h 35^m soir. Si, comme je le crois, vous êtes forcé de battre en retraite très-prochainement, je ne sais, à la distance où je suis de vous, comment vous venir en aide sans découvrir Paris. Si vous en jugez autrement, faites-le-moi savoir.“

[11]) Ezen értesités következőleg hangzott: „Metz, 20 août. J'ai dû prendre position près de Metz pour donner du repos aux soldats et les ravitailler en vivres et en munitions. L'ennemi grossit, toujours autour de moi, et je suivrai très-probablement pour vous rejoindre la ligne des places du Nord, et vous préviendrai de ma marche, si toutefois je puis l'entreprendre sans compromettre l'armée.“

[12]) Ezen elhatározását Mac Mahon a következő sorok kiséretében tudatta a hadügyminiszterrel: „Si Bazaine perce par le Nord, je serai plus à même de lui venir en aide; s'il perce par le Sud, ce sera à une telle distance que je ne pourrai, dans aucun cas, lui être utile. Je laisse ici une division de cavalerie, pour enlever tout ce qu'il est possible. Donnez des ordres pour que la ligne de communication soit établie par Soissons ou par Épernay.“

[13]) Hogy ezen menet kevésbbé irigylésre és dicséretre méltó módon hajtatott végre, legjobban mutatják Le Faure következő sorai: „Ce mouvement s'exécuta au milieu d'un désordre profond qui faisait mal augurer de la campagne. L'intendance, ne pouvant tout emporter, fit brûler les approvisionnements et les baraquements que l'on n'avait pas eu le temps d'enlever entièrement. Le nombre des traînards fut immense: cette marche de

kiterjedéssel következőleg foglalt állást: a jobb szárnyon a VII. hadtest Sillerynél, e mellett az I. Cormontreuilnél, az V. Ormes és Champigninál s végül a legszélső balszárnyon a XII. hadtest La Neuveillettenél. A visszavonulás fedezésére Bonnemain lovas hadosztálya augusztus 20-ikára Châlonsban hagyatott, mely az ott hátrahagyott élelmi készleteket megsemmisitvén, elvonulása előtt mindent, még a vasuti pályaházat is felgyujtotta.

A párisi kormánynak sehogyan sem tetszett Mac Mahonnak ezen kitérő mozdulata s igy *Rouher* minisztert augusztus 21-én a minisztertanácsnak azon határozott kivánságával küldé Reimsbe, hogy a châlonsi sereg minden esetre és haladéktalanul Bazaine segitségére siessen. Miután Rouher küldetésének tárgyát az este 7 órakor a császár jelenlétében tartott értekezleten előadá, *Mac Mahon* erre körülbelül következőleg válaszolt: „Nem vagyok azon helyzetben — mondá a tábornagy — hogy a porosz seregek közé vegyülést koczkáztathatnám, amennyiben a tegnap este kapott hirek szerint feltehetem, hogy Bazainet Metzben egy 200.000 főnyi sereg zárja körül; hogy Metz előtt, Verdun irányában, a szász herczegnek 80.000 főre becsült serege áll és hogy végre a porosz trónörökös mintegy 150.000 ember élén Vitry-le-François közelébe ért.[14]) Ha ily körülmények között nyugati irányban menetelek, a lehető legsulyosabb helyzetbe és oly bajba juthatok, a melyet éppen kikerülni akarok. Lehet, hogy Bazaine serege már meg is van verve s igy kiváló fontosságu, hogy Francziaországnak legalább a châlonsi sereg megtartassék, mely bár részben csak másodvonalbeli ezredekből alakult, mindazonáltal teljesen alkalmas arra, hogy annak keretében egy 250.000—300.000 főnyi sereg szerveztessék.“ Beszédét avval fejezte be a tábornagy, hogy 23-án, hacsak időközben a Bazainetől kért másnemü utasitások be nem érkeznének, Páris felé fog elvonulni seregével.

A császár Mac Mahon kijelentése ellen semmiféle ellenvetést sem tett s igy Rouher hamarjában megfogalmazá a császárnak proklamácziójáť, melylyel a franczia népet a châlonsi sereg visszavonulása és annak okai iránt tájékoztatni kivánta.

Daczára annak, hogy a párisi kormány erélyesen tiltakozott a

---

quarente kilomètres accomplie en un jour par des troupes peu aguerries eut de funestes conséquences. Plusieurs régiments se désagrégèrent, des bandes de maraudeurs se formèrent. Enhardis par l'impunité qui semblais assurée, ces hommes se répandirent sur les routes en mendiant, d'autres pillèrent à la gare les convois du chemin de fer, et la population de Reims put assister à cet étrange spectacle de soldats vendant dans les rues, à des prix dérisoires, des vivres volés. Ce n'était pas là l'armée.... stb.“

[14]) E szerint Mac Mahon az erőviszonyokról általában véve eléggé jól vala tájékozva, csak a német 3-ik hadsereg közelsége nem felelt meg a valóságnak, amennyiben Vitryt akkor még csak lovasságának éle érte volt el.

châlonsi seregnek Párisba visszatérése ellen,[15]) *Mac Mahon* mégis szilárdan el volt tökélve benső meggyőződésből eredő szándékának végrehajtására, mire nézve augusztus 22-ikére már intézkedéseit is elkészité. Ekkor azonban az utóbbemlitett nap délutánján beérkezik Bazainenek augusztus 19-ikéről kelt s a gravelottei csatáról szóló jelentése,[16]) melynek végsorai szerint Bazaine még mindig számitott arra, hogy észak felé irányt véve, Montmédyn át sikerül majd neki a st.-menehouldi uton Châlons felé keresztülvergődni, feltéve, hogy az erősen megszállva nincsen. „Utóbbi esetben — ugymond a tábornagy — Sedan vagy esetleg Mézières felé szándékozom kitérni, hogy Châlonsba juthassak."

Ez döntött. Miután ezen jelentés végső mondata szerint nem volt kizárva, hogy a rajnai sereg esetleg már utban is van Châlons felé és hogy az utjában tulnyomó ellenséges erőkre talál, Mac Mahon indittatva érezte magát eltökélt szándékát a párisi visszavonulást illetőleg, a legutolsó pillanatban megváltoztatni, hogy Bazainenek segédkezet nyujtson. Ezen elhatározással a châlonsi sereg sedani sorsa meg volt pecsételve.

Valamint az augusztus 6-iki első döntések után, ugy a jelen esetben, a châlonsi sereg hadműveleti czéljának és rendeltetésének megállapitásánál is ellentétes tényezők gyanánt egyrészt a tisztán katonai követelményeket, másrészt pedig az ádáz politika kivánalmait és ezeken belül első helyen Páris érzékenységét látjuk egymással szembeállitva. Kiválóan politikai tekintetek szóltak a mellett, hogy a Châlonsnál tervezett összpontositás helyett Bazaine seregcsoportja már Metz tájékán megállittassék, ugyanazok kivánták most is a châlonsi seregnek lehetőleg messze távoltartását Páristól, mert valóban Páris érzékenysége és nem annyira a vágy, hogy Bazainenek segély nyujtassék, volt vala főrugója ama szivósságnak, melylyel a párisi kormány a maga, a fenforgó körülmények között katonailag véve majdnem a képtelenséggel határos illuzórius tervét a császárra és Mac Mahonra ráerőszakolta.

De feltéve, hogy Páris üdve ugy kivánta, hogy a rajnai sereg Metz körül megállittassék, vajjon minek sétáltatták akkor Mac Mahon se-

---

[15]) A vonatkozó, augusztus 22-én délután 1 órakor Reimsbe ért távirat következőleg hangzott: . Le sentiment unanime du conseil, en l'absence de nouvelles du maréchal Bazaine, est plus énergique que jamais. Ni décret, ni lettre, ni proclamation ne doit être publié. Un aide de camp du ministre de la guerre part pour Reims, avec toutes les instructions nécessaires. Ne pas secourir Bazaine, aurait à Paris les plus graves conséquences. En présence de ces désastres, il faudrait craindre que la capitale ne se défendît pas. Votre dépêche à l'impératrice nous donne la conviction que notre opinion est partagée. Paris sera à même de se défendre contre l'armée du Prince royal de Prusse; les travaux sont poussés très-promptement; une armée se forme à Paris."

[16]) Szószerinti szövegében lásd a II. rész 380. oldalán.

regét Châlonsig vissza? nem diktálta-e a józan ész és nem volt-e ez esetben elengedhetlen követelmény, hogy Mac Mahon seregcsoportja szintén minél előbb, vagyis legkésőbb a Maas mentén megállittassék oly czélból, hogy a két különvált seregcsoport a legrövidebb uton és a lehető legrövidebb idő alatt ujból egyesülhessen.

Csak egy pillantást kell vetnünk a térképre, hogy azon meggyőződésre jussunk, mikép Mac Mahon seregcsoportjának a közbensőleg előnyomulásban jelzett ellenséges tömegek daczára a Lunéville — Neufchâteau — Châlons és Verdun által jelölt pontokon, vagyis egy több mint 300 kilométernyi köriven Metzbe szándékolt csatlakoztatása katonailag véve mesés képtelenséggel hatásos, kivált a mióta hire jött, hogy Bazaine nemcsak kelet hanem dél-, sőt augusztus 18-án a gravelottei csatában már nyugat-, felől is tulnyomó támadásnak volt kitéve. Igaz ugyan, hogy Bazaine reményteljes hangon tartott jelentéseiben folyton szépitgette és takargatta a dolog fejleményeinek seregére nézve nagyon is végzetes voltát, de azért a részrehajlatlan és elfogulatlan szemlélő már az általános helyzetből is könnyen levonhatta a rajnai hadsereg sorsára vonatkozó szomoru következtetéseket.

A dolgok eddigi alakulása ugyanis világosan arra vallott, hogy az ellenséges tulerőnek martalékul odadobott rajnai sereg, a hadjárat általános nagy czélját szem előtt tartva, legalább jó időre megszünt számot tevő tényezőnek lenni. Észszerü törekvésnek ennek folytán most már oda kellett irányulnia, hogy legalább a még meglevő erők megtartatván, azok az állam java érdekében a lehető legczélszerübb módon felhasználtassanak. Mac Mahon e tekintetben kétségkivül helyes ösvényen járt, midőn kijelentette, miszerint a châlonsi seregnek immár csak egy rendeltetése lehet, és ez abból állott, hogy az az erődített Párisnál szándékolt utolsó nagy erőkifejtés magvául és keretéül szolgáljon. E tekintetben még a német vezérkari munka is kénytelen bevallani, hogy egy, a franczia főváros környékén az erődítések segitségül hivása mellett elfogadott csata franczia részről a kedvező megoldás legbiztosabb utját jelezte volna, mert ilyformán a sereg még balsiker esetén is gyorsan kivonhatta magát a hathatós üldözés alól, Párisnak körülzárására pedig német részről, az ott egybegyült több mint 100.000 főnyi franczia sereg szemeláttára még csak gondolni sem igen lehetett volna.

De hiába, a politikai faktorok máskép döntöttek, amiből mi ujabb bizonyitékot merithetünk a hadtörténelem által annyiszor beigazolt azon alapigazság mellett, hogy midőn már a kardok összecsörrentek, akkor legjobb, ha a politikai tényezők egyidőre háttérbe vonulnak és a fegyveres mérkőzést illető dolgokba való minden beavatkozástól tartózkodnak.

Egy másik nagy balfogás volt a châlonsi seregnek, illetőleg Mac Mahonnak alárendelése Bazaine főparancsnoksága alá. Vajjon

mi czélból? Hát vak vezesse a világtalant?! hiszen Bazainet augusztus 16-ikától kezdve már annyira körülhálózta volt az ellenség, hogy még saját seregének vezetésével sem igen tudott megbirkózni, hogyan kivánhatták tehát tőle, hogy ő a châlonsi sereget érintő, előtte majdnem teljesen ismeretlen tényezők alapján, még annak műveleteit is szabályozza, vezesse?!

Nyilvánvaló dolog, mikép a fenforgó esetben a két különvált seregrész feletti főparancsnokság gyakorlására egyesegyedül maga a császár volt hivatva. Csakhogy III. Napoleon az ily válságos időkben összetornyosuló nehézségek leküzdésére képtelennek érezte magát. És vajjon nem különös szinben tünik-e fel és nem-e a legviszásabb helyzetek egyike, hogy midőn a császár, mint legfőbb hadur, a ki közfelfogás szerint már állásánál fogva is a legfőbb hatalom birtokosa, a hadműveletek dolgában a châlonsi sereg parancsnokával egy véleményen van, a döntés jogát mindazonáltal mégis az erre kevésbbé hivatott tényezők, egy a tettek szinhelyétől messze fekvő és a hadműveletek művészetébe kevésbbé beavatott polgári kormány, illetőleg egy már szárnyaszegett seregrész parancsnoka gyakorolja.

Ezen hivatlan kezekben nyugvó fensőbbségi jogok folytán Mac Mahonnak már kezdettől fogva igen bajos volt a helyzete, melyet azon körülmény, hogy serege felhasználása tekintetében a párisi kormánynyal teljesen ellentétes nézeten volt, még inkább sulyosbitott. Ezen zavaros állapotnak legelső következménye lőn, hogy a tábornagy, az ellenség közelléte folytán sürgős cselekvésre indittatván, Reimsbe való menete által a nem minden körülmények között helyes, sőt az egyszer határozottan veszedelmes középutra téved, azaz félrendszabályhoz nyul. Ezt azonban, mintha engedékenységét csakhamar megbánta volna, jóvá teszi azzal, hogy a miniszter-tanács kiküldötte, Rouher miniszter előtt tartott értekezleten a helyzetet feltárván, igazi katonához méltó jellemszilárdsággal ragaszkodik benső meggyőződése szerint legjobbnak tartott eredeti tervének kiviteléhez. Csakhogy elvégre mégis a hatalom ereje ül diadalt a benső meggyőződés fakasztotta szilárd elhatározáson s igy Mac Mahon ezentul már csak egy idegen, ráerőszakolt, általa rosznak elismert tervnek majdnem gépies végrehajtójává válik.

A metzi seregcsoporttal való egyesülés eszméje végérvényesen elfogadtatván, a legközelebbi kérdés a hadműveleti irány megállapitása volt. *Palikao* hadügyminiszter, mint már emlitettük, a legrövidebb irányban, Verdunön át vélte a châlonsi sereget Metz felé vezetendőnek. Ezen tervnek végrehajtása a német seregek állására való tekintettel már a legközelebbi napokban összeütközésre vezetett volna, még pedig olyformán és oly viszonyok között, a hogyan azt a német főparancsnokság a további hadműveleteket szabályozó parancsában már előre jelezte, azaz lekötés arczban a Maas had-

sereg által, a 3-ik hadseregnek egyidejü főtámadó művelete mellett az ellenség jobb oldala, illetőleg háta ellen.[17]) Egy másik, a döntést önként kereső elhatározás lett volna, a sereget délkeleti irányban, Vitry le Français-n át előre vezetni, hogy a német 3-ik hadsereg, még mielőtt az a Metz körül működő seregek által támogattatnék, harczra kényszerittessék. Ehez azonban a viszonyok és a kölcsönös helyzet kellő ismerete kellett volna, a mi azonban Mac Mahon seregcsoportjának fejnélküli eszeveszett visszavonulása és az ellenséggel való érintkezés teljes megszünése folytán legkevésbbé sem volt meg. Különben a Châlonsból Reimsbe való elhamarkodott kitérés következtében a hadműveleteknek az utóbb emlitett irányba való terelésére már nem igen lehetett gondolni. A harmadik hadműveleti irány, melyet Mac Mahon magáévá is tett, északkelet felé vezetett. Ez a metzi csoporttal való egyesülésig titokban végrehajtandó hadmozdulatok által az összeütközés lehető elkerülésén alapult. Ámde a modern hadviselés felderitő eszközei mellett egy egész hadseregnek az ellenséges seregek tőszomszédságában való észrevétlen átcsempészésére már nem igen van kilátás s igy nem csoda, hogy a châlonsi sereg csakhamar zsákutczába került.

---

[17]) Lásd a vonatkozó parancsot a 22. oldalon.

XV.

A német haderő uj csoportositása a sedani hadjárathoz.

Mialatt a német 1-ső és 2-ik hadsereg Metz körül Bazaine seregével a következményeiben nagyfontosságu augusztus 14., 16. és 18-iki csatáit vivta, addig a 3-ik hadsereg, miután a wörthi csata után az érintkezést Mac Mahon seregcsoportjával teljesen elvesztette, nemcsak hogy minden ellenséges behatáson kivül, hanem egyszersmind teljes tájékozatlanságban az előtte állott ellenség holléte fölött folytatta utját nyugat felé, miközben augusztus 16-án, mint tudjuk [18]) a 4-ik lovas hadosztálylyal Colombeyt, az elől levő hadtestekkel pedig a Nancy—Bayon által jelölt vonalat érte el. Ez időtájt a porosz trónörökös vett hirek alapján ugy sejtette, hogy nemcsak Mac Mahon, hanem Bazaine seregcsoportja is Châlons tájékára huzódott vissza, a hol a francziák állitólag ujabb ellentállásra készültek.

Ebből kifolyólag a német 3-ik hadsereg parancsnoka azon elhatározásra jutott, miszerint előnyomulását egyelőre St.-Dizier—Joinville vonaláig tovább folytatja.

Az előnyomulás a kiadott, augusztus 20-ig terjedő menettáblázat szerint következőleg hajtatott végre :

Augusztus 17-én: a 4-ik lovas hadosztály Vaucouleurs-ig jutott és a terepet a Maas és Ornain folyók között deritette fel. A beérkezett hirek közül a legnevezetesebb az vala, hogy a francziák erősen dolgoznak Páris erődítésén és hogy Trochu és Vinoy tábornokok alatt a 12-ik és 13-ik hadtest alakulófélben van. A 2-ik lovas hadosztály Gerbéviller—Venezey környékét érte el; a Baccarat-n át Rambervillersbe küldött lovas szakasznak tudomására esett, miszerint augusztus 11-én utóbbemlitett városon át Charmesba 12—15.000 főnyi franczia csapat vonult, a mi ujabb tápot szolgáltatott a trónörökös főhadiszállásán uralgó azon általános hiedelem valószinüségéhez, miszerint de Failly hadteste déli irányban, tehát Châlons felé vonul vissza. Az V. hadtest egy-egy hadosztálylyal Pont St.-Vincent-t és Froloist, a XI. hadtest Vézeliset és Tantonvillet, ezek

---

[18]) Lásd a II. rész 212. oldalán.

mögött az I. bajor hadtest St.-Nicolast, a württembergi hadosztály pedig Basse Flavignyt érte el. A II. bajor hadtest Nancynál maradt, a VI. hadtest pedig ugy az Arracourtnál álló 12-ik hadosztályt, valamint a Blamont környékén álló 11-ik hadosztály nagyobb részét Lunévilleben egyesítette.[19])

E napon tehát a hadsereg egy 15 klm széles és 30 klm mély területet foglal el; az arczvonal elé a 4. lovas hadosztály 35 klmnyire van előretolva, a 2. lovas hadosztály pedig, talán az ezen irányban kitértnek hitt franczia V-ik és a VII. hadtest ellen, mintegy 10 klmnyire balra hátul áll.

Augusztus 18-án: A 4-ik lovas hadosztály Demange aux Eaux-nál az Ornaint érte el és ujabb hireket vőn, miszerint Châlonsnál egy ujabb franczia sereg van alakulóban. A 2-ik lovas hadosztály Charmes-nál, 5-ik lovas dandára Vinceynél a Moselt érte el, megállapítván, miszerint Epinal felé, tehát déli irányban franczia csapatok nem vonultak el s igy nyilvánvaló lett, hogy de Failly hadteste alighanem vasut felhasználásával ugyancsak Châlons felé tartott. A II. bajor hadtest a Moselen Toul-on felül Pierre la Treichenél átkelvén, a Toultól délre és nyugatra fekvő helységeket szállotta meg; az V. hadtest élével Blenodig, a XI-ik Colombey és Allampsig, a württembergi hadosztály pedig Ocheyig jutott. Az I. bajor hadtest Pont St.-Vincent-Maizières-ig, a VI. hadtest pedig Bayonig nyomult előre. Az elfoglalt terület szélessége 16, mélysége 38 klm.

Augusztus 19-én: A 4-ik lovas hadosztály az Ornain mentén lefelé haladva, zömével Menaucourt-t, élével Ménil sur Saulx-t érte el, miközben a legelől levő felderítő osztagok több napi szünet után végre ismét ellenségre, a franczia vasuti szállítmányok biztosítására kirendelt osztagokra bukkantak, de az érintkezés csak nagyon rövid ideig tartott. A II. bajor hadtest a 7-ik gyalog dandárt, a 2-ik chevauxlegers ezreddel és 2 üteggel Thiereck tábornok alatt Toul körülzárására visszahagyván, a többi csapatokkal Void és Lay St.-Remy között helyezkedett el; az V. hadtest Vaucouleurst a württembergi hadosztály Sepvignyt érte el; a XI. hadtest a Maas mindkét partján Epiez és Sauvigny között foglalt állást s végül az I. bajor hadtest Colombeyig, a VI-ik Vézelise-ig jutott. A 2-ik lovas hadosztály zömével Vaudemont-t, az 5-ik dandárral Forcelles sous Gugneyt érte el, tehát már szintén inkább nyugati irányban tereltetik előre, miután most már mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a 3-ik hadsereg menet-echiquierjétől délre nagyobb ellenséges tömegek nem igen állanak. Arczvonalszélesség 23 klm, mélység 28 klm. E napon tudta meg Nancyban a porosz trónörökös a gravelottei csata szerencsés kimenetelét.

[19]) Az utóbbemlített hadosztály 2 zászlóalja és 1 lovas százada még mindig Pfalzburg előtt állott.

Augusztus 20-án: A 4-ik lovas hadosztály zömével Stainville-ig, elővédével St.-Dizier-ig nyomult előre. A II. bajor hadtest elővédével Lignyig, zömével Ménil la Horgneig, dsidás dandárával pedig Bar le Duc-ig, az V. hadtest Tréveray és Demange aux Eaux-ig, a württembergi hadosztály Delouze és Houdelaincourt-ig, a XI. hadtest Gondrecourt és Dainville-ig, elővéde Mandresig, az I. bajor hadtest Voidig, a VII. hadtest pedig Pagny la Blanche Côte-ig nyomult előre. A 2-ik lovas hadosztály Maxey sous Brixey—St.-Elophe vonaláig jutott. Arczvonalszélesség e napon 20 klm, mélység már csak 18 klm. A seregtestek augusztus 17-ikétől 20-ig bezárólag átlag 70—80 klmt, vagyis naponta átlag 18—20 klmnyi utat, egyes csapattestek pedig helylyel-közzel jóval többet tettek meg.

A trónörökös e napon főhadiszállását Nancyból Vaucouleursba tette át s itt vette a főparancsnokságtól a további hadműveletekre vonatkozó, Rezonvilleban augusztus 19-én délelőtt 11 órakor kelt, mindhárom hadsereg parancsnokságához intézett következő parancsot:

„Az utolsó napok győzelemdús eseményei után szükségessé és megengedhetővé is vált, hogy a csapatoknak a kellő nyugalom adassék és hogy a szenvedett veszteségek pótoltassanak. Szükséges továbbá, hogy a hadseregek a további előnyomulást Páris felé egyenlő magasságban folytassák, hogy a Châlonsban gyülekező uj alakulásoknak elegendő erővel szembeszállhassanak. Továbbá arra való tekintettel, hogy a Metzre visszavetett franczia sereg megkisérelhetné, miszerint nyugati irányban keresztülvergődjék, czélszerünek mutatkozik, miszerint hat hadtest a Mosel balpartján hagyassék, melyek a tegnap elfoglalt magaslatháton egy ilynemü előnyomulásnak elejét vehetik. A jobb parton egy hadtest és a tartalék hadosztály marad, mely erők tulnyomó ellenséges támadás elől, ha szükséges, kitérnek. Ő Felsége a király ezen körülzárásra az 1-ső hadseregen és a 3-ik tartalék hadosztályon kivül még a II., III., IX. és X. hadtestet jelöli ki. Ő Felsége a király ő királyi fenségét, Frigyes Károly herczeget kegyeskedik a franczia főerő körülzárására kijelölt összes csapatok parancsnokságával megbizni, egyuttal megparancsolván, hogy a gárda IV. és XII. hadtest, valamint az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály mindaddig Ő királyi fensége a szász trónörökös parancsa alá lépjen, mignem az eredeti hadseregbeosztás ujból helyreállítható nem lesz. Ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek törzse legközelebb alakíttatik meg. A védelemre kijelölt magaslathát erődítésekkel látandó el és egyébként laktáborok hátrafelé egészen az Orne-ig vehetők igénybe. A 2-ik hadseregtől egyelőre elkülönített három hadtest az említett folyón és az Yronon tul száll laktáborba. — A 3-ik hadsereg a Maas mentén egyelőre megállapodik. — Ő Felsége a király főhadiszállása egyelőre Pont à Mousson ban marad, a hol a II. hadtestnek egyik zászlóalja meghagyandó. Moltke s. k.“

Ezen parancs folytán a 3-ik hadsereg augusztus 20-án elfoglalt állásában egyelőre megmaradt s csupán a lovas hadosztályok küldöttek felderítés czéljából hirszerző osztagokat előre; igy többek között a 4-ik lovas hadosztálynak két, *Klocke* őrnagy alatt augusztus 21-én Vitry felé kirendelt dragonyos százada itt néhány Goze-hadosztálybeli embert foglyul ejtett, a lakosságtól pedig megtudta, miszerint az utolsó franczia csapatok előző éjjel vonultak el Châlonsba. A 2-ik lovas hadosztály Chaumont—Montigny—Lamarche—Darney vonaláig derített fel. A XI. hadtest részéről augusztus 21-én Joinvillebe küldött 2 lovas század végre minden kétséget kizáró módon megállapította, miszerint a franczia V. hadtest részben gyalog, részben vasuton Châlonsba vonult vissza.

Ezalatt a szász trónörökös ujonnan alakított 4-ik vagy Maas-hadseregéhez tartozó seregtestek következőleg vonultak a hadsereg parancsnoka által kijelölt kiinduló helyzetbe: [20])

A XII. hadtest nagyobbára éjjeli menetekkel augusztus 20-án reggelig Conflansba és környékére; a gárda hadtest augusztus 19-ét még a gravelottei csatatéren a holtak eltakaritásával és a sebesültekről való gondoskodással töltötte és csak 20-án indult el a számára Hannonville, Sponville és Mars la Tour körül kijelölt táborokba és láktáborokba.

A gravelottei csatában részt nem vett, hanem a Maas felé tovább előnyomulásban hagyott IV. hadtest [21]) augusztus 17-ike folyamán elővédével Boucq-ot, zömével Ménil la Tourt érte el és az erődített Toul felé vőn arczot, a 3-ik hadsereggel pedig összeköttetésbe lépett. Innen a hadtest augusztus 19-ike és 20-ika folyamán a szász trónörököstől vett parancshoz képest Commercy tájékára vonult.

Az 5-ik lovas hadosztály szintén éjjeli menettel augusztus 20-án Brieyt érte el.

A 6-ik lovas hadosztály már augusztus 19-én délután vonult el Doncourtból Ville sur Yronba.

Augusztus 21-én az 5-ik lovas hadosztály Etainbe, a 6-ik Fresnesbe, a szász lovas hadosztály Hennemontba, a gárda lovas hadosztály pedig St.-Maurice sous les Côtes-ba tolatott előre. A XII. hadtest, melynek parancsnokságát György szász herczeg vette át, Jeandelizebe s végül a gárda hadtest Woël és Hannonville sous les Côtes-ba vonult.

Augusztus 22-én ugy a 3-ik mint a Maas hadsereg elfoglalt állásában maradt. A szász trónörökös Jarnyból Jeandelizebe tette át főhadiszállását, a hol a hadsereg főhadiszállása is még ugyanaznap megalakult; az uj hadsereg vezérkari főnöke Schlotheim vezérőrnagy lőn.

---

[20]) Lásd az I. és II. részhez csatolt áttekintő hadműveleti vázlatot.
[21]) Lásd a II. rész 309. oldalán.

A német főparancsnokságnak már a gravelottei csatára következő nap délelőttjén kiadott, tehát valóban bámulatosan gyors elhatározóképességéről tanuskodó fentebb közölt parancsa folytán az erőcsoportosítás, a megváltozott viszonyokhoz képest teljesen uj alapokon nyugvó további hadműveletekhez, következőleg alakult:

Bazainenek Metzbe zárt 137.728 emberével és 528 tábori ágyujával és 96 szórólövegével szemben német részről ennél nem sokkal több, vagyis mintegy 175.000 ember (ezek között 20.000 lovas) és 642 löveg maradt vissza; s miután ezen erők a teljes körülzárásra elegendők nem voltak, a körülzárás csupán a Mosel balpartján foganatosíttatott, mig ellenben a jobb parton a körülzáró sereg parancsnokának, Frigyes Károlynak inkább élénk megfigyelésre kelle szorítkoznia.

A Châlonsnál és Párisnál alakuló, egyelőre még teljesen ismeretlen erejü ellenség ellen a 3-ik és 4-ik hadsereg rendeltetett előre: ezen seregek állománya:

A 3-ik hadseregnél:

V. hadtest, 25 zlj, 8 lov. század, 14 üteg, vagyis 16.250 lőfegyver, 1040 kard és 84 löveg (zljanként 650 lőf., lovas századonként 130 kard).

VI. hadtest, 25 zlj, 8 lovas század, 14 üteg, vagyis 22.500 lőfegyver, 1080 kard és 84 löveg (zljanként 900 lőf., lovas szdonként 135 kard).

XI. hadtest, 25 zlj, 8 lov. század, 14 üteg, vagyis 18.625 lőfegyver, 1040 kard és 83 löveg (zljanként 745 lőf., lovas szdonként 130 kard).

I. baj. hadtest, 25 zlj, 20 lov. század, 16 üteg, vagyis 19.250 lőfegyver, 2100 kard és 96 löveg (zljanként 770 lőf., lovas szdként 105 kard).

II. baj. hadtest[22]) 21 zlj, 19 lov. század, 15 üteg, vagyis 15.120 lőfegyver, 2090 kard és 90 löveg (zljanként 720 lőf., lovas szdonként 110 kard).

Württb. hadoszt. $14^3/_4$ zlj, 10 lov. század, 9 üteg, vagyis 12.240 lőfegyver, 1350 kard és 54 löveg (zljanként 830 lőf., lovas szdként 135 kard).

2. lov. hadoszt. 24 lov. század, 2 üteg, 3240 kard és 12 löveg (lovas szdonként 135 kard).

4. lov. hadoszt. 24 lov. század, 2 üteg, 3000 kard és 12 löveg (lovas szdonként 125 kard).

Összesen: 135 zlj, 121 lov. század, 86 üteg, vagyis 103.985 lőfegyver, 14.940 kard és 515 löveg.

---

[22]) A hadtest egy része Toul előtt állott.

A 4-ik (Maas-) hadseregnél:

Gárda hadt. 29 zlj, 32 lov. szd, 15 üteg, vagyis 18.705 lőfegyver, 4000 kard és 90 löveg (zljanként 645 lőf., lovas szdonként 125 kard).

IV. hadt. 25 zlj, 8 lov. szd, 14 üteg, vagyis 21.875 lőfegyver, 1080 kard és 84 löveg (zljanként 875 lőf., lovas szdonként 135 kard).

XII. hadt. 29 zlj, 24 lov. szd, 16 üteg, vagyis 23.200 lőfegyver, 3120 kard és 96 löveg (zljanként 800 lőf., lovas szdonként 130 kard).

5. lov. hadoszt. 35 lov. szd, 2 üteg, vagyis 3500 kard és 12 löveg (lovas szdonként 100 kard).

6. lov. hadoszt.[23]) 16 lov. szd, 1 üteg, vagyis 1840 kard és 6 löveg (lovas századonként 115 kard).

Összesen: 83 zlj, 115 lov. szd, 48 üteg, vagyis 63.780 lőfegyver, 13.540 kard és 288 löveg.

A két sereg együttvéve: $218^{3}/_{4}$ zlj, 236 lov. szd, 134 üteg, vagyis 167.765 lőfegyver, 28.480 kard és 803 löveg.

A két hadsereg élelmező létszáma 188.000 gyalogosra és 35.800 lovasra rugott, miből a 3-ik hadseregre 118.000 gyalogos és 19.600 lovas, a 4-ik hadseregre pedig 70.000 gyalogos és 16.200 lovas esik; a lovas testek tehát a többi erőkhöz fordított viszonyban állanak, amennyiben a csak 6 hadosztályból alakult 4-ik hadsereghez négy, a 11 hadosztályból álló 3-ik hadseregnél pedig csak két lovas hadosztály nyerte beosztását.

Ezen számadatokat a Châlonsnál alakult franczia sereg számadataival összehasonlítva, a németek részén mintegy 77.500 gyalogosból, 19.000 lovasból és 353 lövegből álló túlsulyt látunk és igy bátran állíthatjuk, hogy már a seregeknek ezen uj felvonulása, illetőleg az abból származó uj erőcsoportosítás megvetette alapját a németek további sikereinek, miután azoknak számbeli túlsulya minden körülmények között, még azon a francziákra nézve legkedvezőbb esetben is biztosítva volt, ha utóbbiaknak a châlonsi és metzi sereg egyesítését illető terve minden nagyobb surlódás nélkül teljesedésbe megy. Hátha még, mint előrelátható volt és tényleg be is következett, Mac Mahon útközben támadtatik meg?! . . . . E helyütt ujból eszünkbe jutnak Moltkenak az első felvonulás megbeszélésénél idézett szavai: „A seregek első összpontosításánál elkövetett hibák alig tehetők többé jóvá a háboru (értsd itt „a sedani hadjárat") egész folyama alatt."

A fegyvernemek aránya tekintetében említésre méltó, hogy mig

---

[23]) A 3. huszár ezred ideiglenesen a metzi körülzáró sereghez nyerte beosztását.

a châlonsi seregnél 1000 gyalogosra átlag csak 105, addig a német seregeknél 170 (a 3-ik hadseregnél 144, a 4-ik hadseregnél 211) lovas jutott; löveg ellenben mindkét félnél egyformán minden ezer emberre átlag 5 esik.

A két ellenséges sereg egymástól (csupán Châlonsig számítva) mintegy 100 klmnyire, vagyis 5 napi menetre áll s igy mindkét részről támadólagos előnyomulást feltételezve, már a harmadik napon összeütközésre kerülhetett a dolog, minek előrelátható bekövetkezését, illetőleg lehetőségét a lovasságnak lett volna feladata megjelenteni.

Ez utóbbi fegyvernem alkalmazása, illetőleg a seregnél kijelölt helye tekintetében feltünik, hogy a franczia lovasság egyelőre teljesen egyesítve van a gyalogsággal, a német 4-ik hadseregnek négy lovas hadosztálya ellenben 10—12 klmnyire van az arczvonal elé és nem egyuttal a külső jobb oldalba is tolva, mig a német 3-ik hadseregnél a 4-ik lovas hadosztály valamivel messzebbre áll az arczvonal előtt, a 2-ik lovas hadosztály ellenben már ismert okokból balra hátul foglal állást.

Mig a châlonsi sereg 10 klmnyi arczkiterjedéssel, tehát ugyszólván túltömören áll, addig a német 3-ik és 4-ik hadsereg arczkiterjedése több 80 klmnél, vagyis 4 napi menetnél, a mi egyelőre az ellenség távolságára való tekintettel mindenesetre még megengedhető, másrészt pedig előnyös is volt, a mennyiben a mozgadozást és a csapatok ellátását megkönnyítette. A fokozatos előhaladás mérvéhez képest a menetechiquier, mint az alábbi főparancsnoksági parancsból is kitünik, mindjobban összébbszorult, ugy hogy a menet negyedik napján, augusztus 26-án az arczvonalszélesség St.-Ménehould—Vitry között már csak alig 50 kilométert tett volna ki.

Nevezetes és megemlítendő továbbá, hogy a 4-ik hadsereg két jobbszárny hadteste a kiinduló helyzetben meglehetősen lazán áll egymás mellett és hogy ezen hadtestek és a tömör balszárny között egy több mint 30 klmnyi ür tátong.

A további hadműveleteket szabályozó parancs következőleg hangzott:

„Főhadiszállás, Pont à Mousson, 1870. évi augusztus 21-én, délelőtt 11^{h}. Miután a franczia seregnek egy nagy része megveretett és $7^{1}/_{2}$ hadtest által Metzben körül van zárva, ő királyi fensége, a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg az előnyomulást nyugati irányban akként folytatja, hogy utóbbi előbbitől balra és általában véve egy menetnyire előbbre legyen, hogy az ellenség, a hol helyt áll, arczban és jobb oldalában megtámadtassék és Páristól északra leszoríttassék. Az ide beérkezett hirek szerint állítólag legközelebb Verdunben állanak ellenséges osztagok, alighanem csak visszavonulóban Châlons felé, utóbbi helyen azonban ugy hirlik, Mac Mahon és Failly hadtesteinek részei, valamint uj alakulások és egyes

ezredek Párisból, nemkülönben Francziaország nyugati és déli részeiből gyülekeznek. Ezen pont ellen augusztus 26-ig a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg St.-Ménehould—Vitry le Français vonalán összpontosul. Előbbi augusztus 23-án indul és a St.-Ménehould—Doncourt—Givry en Argonne által jelölt vonal felé tart, a hol az elővédeknek augusztus 26-án kell beérkezniök. Verdun rajtaütéssel ejtendő birtokba, vagy pedig megfigyelés mellett dél felől megkerülendő. A 3-ik hadsereg akként indul, hogy 26-án elővédeivel a St.-Mard sur le Mont—Vitry le Français által jelölt vonalat elérje. A király Ő Felsége főhadiszállása 23-án Commercyba jut, a hol a IV. hadtest védőrségül egy zászlóaljat hagy vissza. Moltke s. k.“

Ezen parancs elolvasásánál mindenekelőtt feltünik, hogy daczára a Metztől nyugatra napok óta tartó küzdelemnek, a helyzet Verdunnél tisztázva nincsen. Egyébként a parancs világos és egyszerü. Kivitele közben a 4-ik hadsereg egyuttal a Metznél maradt körülzáró sereget egy Châlons felől jövő támadás ellen közvetlenül védte, a lépcsős viszonyban balra előre tolva levő 3-ik hadsereg pedig mindig készen állott a jobbra felkanyarodásra, hogy a netán Verdun irányában előnyomuló ellenség jobb oldalába, esetleg hátába kerüljön. E szerint a gondolat, a hadműveleti alapeszme ugyanaz, mint a hadjárat kezdetén; az ellenséges sereget felkeresni és ott, a hol található megtámadni, még pedig olyformán, hogy északi irányban el-, a belga határ felé szoríttassék, mi mellett harczászati döntés bekövetkezte esetén a 4-ik hadsereg a foglalkoztató, a 3-ik pedig a főtámadó csoportot volt hivatva képezni.

Mint szinte önmagától értetődő dolgot nem indokolni, hanem csupán kiemelve felemlíteni akarjuk, hogy a király és főhadiszállása immár Bazaine-t és seregét Frigyes Károly gondjaira bizva, az eddig alárendeltebb, ezentul azonban fontosabb feladat előtt álló és egyuttal erő tekintetében is hatalmasabbá tett, Páris felé elindított seregcsoportokhoz csatlakozik.

XVI.

A hadműveletek lefolyása a beaumonti csatáig.

Augusztus 23-ika.

Francziák: Fenti napon a franczia sereg Mac Mahonnak ismert elhatározása értelmében [24]) északkeleti irányban Stenay—Montmédy felé elindulván, a seregtestek általában véve a Suippe vonalát érték el, a hol következőleg csoportosultak: a VII. hadtest (Douay) Dontrien és St.-Martin—L'Heureuxnél; annak 1-ső hadosztálya (Conseil-Dumesnil) a jobb oldal fedezésére Prosnes-ba rendeltetett. Az I. hadtest (Ducrot) St.-Hilaire-le-Petit és Bethenivillenél, az V. hadtest (de Failly) Pont Faverger és Sellesnél, a XII. hadtest (Lebrun) mint legszélső balszárny St.-Masmes és Heutrégivillenél. A Bonnemain tartalék lovas hadosztály a sereg jobb szárnyának fedezése czéljából Vaudesincourtba és Auberivebe, Margueritte tartalék lovas hadosztálya pedig az Argonne erdőn Grand-Prén és la Croix-au-Bois-n át vezető szorosok védelmére Monthoisba rendeltetett. Mac Mahon s a császár Pont Faverger-ban ütötte fel főhadiszállását. Számos oszlopkeresztezés és a vonatok torlódása miatt a sereg csak késő este, szakadó esőben érte el kijelölt éjjelező állomásait. E miatt a más napra szóló élelem, a miben már különben is hiány mutatkozott, már nem vala kioszthatő. Ezen és egyéb hiányok arra birták Mac Mahont, miszerint további előnyomulását ne egyenes irányban, hanem bal szárnyával általában a reims-mezièresi vasut mentén folytassa.

Az előnyomulásnak ezen első napján a seregtestek átlag 25 klmnyi utat, némelyek még ennél is többet tettek meg, a Margueritte tartalék lovas hadosztálynak menete pedig határozottan erőltetett menet számba megy.

A csoportosítás a körülményeknek egészben véve megfelelő; a sereg arczvonala valamivel több 20 klmnél; az egyik lovas hadosztály egy menetnyire előre van tolva, a másik ellenben teljesen a jobb szárnyra vonatott, holott czélszerűbb lett volna jóval jobbra előre tolni.

---

[24]) Lásd a 15. oldalon.

A németek részén a nagy főhadiszállás e napon Pont-à-Mousonból Commercybe tétetett át, a seregek pedig következőleg nyomultak előre: a 4-ik hadsereg főhadiszállása Fresnes-be jutott, lovas hadosztályai pedig általában véve a Maas folyót érték el és pedig az 5-ik Neuville és Brasnál; a 12-ik Dieunél s elővédét Senoncourtba és Souillyba tolta előre; a 6-ik Genicourtnál, Moudrecourtba előretolt elővéddel; a gárda lovas hadosztály Fresnes au Montig nyomult előre és elővédeit Erize la Petite és Rosnesig tolta előre.

A Verdun kézrekerítésével megbizott XII. hadtest Haudiomont és Eixig, a gárda hadtest St.-Mihielig s végül a IV. hadtest Vadonvilleig jutott.

A 3-ik hadsereg főhadiszállása Lignybe tétetett át; a 4-ik lovas hadosztály zömével St.-Diziert, előretolt különítményeivel Sermaise—Perthes—Eclaron vonalát érte el; a már előbb Vitrybe előretolva volt 2 lovas század e napon a franczia sereg által odahagyott Châlonsig jutott. A 2-ik lovas hadosztály mindössze Chasseyig vonult előbbre.

A II. bajor hadtest Lignyt, mögötte az I. bajor St.-Aubint, az V. hadtest Stanivillet, elővédei Haironvillet és Sommelonne-t, a württembergi hadosztály Ménilt, a XI. hadtest Montierst, elővéde Fontainest s végül a VI. hadtest Gondrecourt érte el.

A két sereg arczvonala e napon 80 klm. Mig a Châlons-nál közvetlenül szemben álló Maas-hadseregnek lovas hadosztályai mindössze 10—12 klmnyire vannak az arczvonal elé tolva, addig a 3-ik hadsereg előtt mozgó 4-ik lovas hadosztály jóval nagyobb tért nyert, sőt egyik felderítő különítménye már a hadműveletek legközelebbi czélpontját Châlonst is elérte.

Megemlítendő továbbá, hogy a 3-ik hadsereg parancsnokának utasításai folytán a VI. hadtest 3 zászlóalja és hadtest tüzérsége még augusztus 22-én reggel oly meghagyással rendeltetett vissza Pagnyból Toul elé, hogy a már ott álló Thiereck különítménynyel együtt[25]) a várat körülzárva, megadásra kényszerítsék. Az ütegek a vár körül felvonulván, augusztus 23-án reggel háromnegyed 8 órakor megkezdték az erőd lövetését, miután annak parancsnoka a megadás iránti felszólítást visszautasította. A lövetés azonban vajmi kevés eredményt mutatott fel s igy a körülzárással megbizott Gordon tábornok este fél 7 órakor a további lövetést beszüntette s a csapatokat a seregtesteikhez való csatlakozás czéljából a következő napon elvonulásra utasította. A vár megfigyelését az elvonuló csapatok helyett 3 odarendelt landwehr zászlóalj vette át.

---

[25]) Lásd a 22. oldalon.

Augusztus 24-ike.

E napon a *franczia* sereg a már említett élelmezési nehézségeknél fogva a következő helyzetbe jutott: Az V. és XII. hadtest a tábornagy főhadiszállásával Rethelbe, az I. hadtest Junivillebe és Ville-sur Retourneba, a VII. Semidebe és Contreuvbe. Bonnemain tartalék lovas hadosztálya Pont Favergernél, Margueritte-é Monthoisnál maradt.

A sereg általában véve e napon 20—22 kilométerrel jutott előbbre; az arczvonal 25 klm széles, a főerő a balszárnyon összpontosult; a jobbra hátul hagyott lovas hadosztályok a sereg jobb oldalát biztosítják.

A *német* 4-ik hadsereg részéről e napon a XII. hadtest a Maas jobb, az 5. és 12. lovas hadosztály pedig ezen folyó bal partján vonult fel a csak nemzetőrség által védett Verdun előtt, hogy azt lehetőleg könnyü szerrel hatalmába ejtse. Rövid ideig tartó tüzelés után a XII. hadtest parancsnoka felszólítja a várparancsnokot megadásra, a mit azonban ez határozottan visszautasít s igy György szász herczeg, a XII. hadtest parancsnoka, a 48-ik gyalog dandárt egy lovas ezreddel és 1 üteggel a vár előtt hagyván, — honnan azonban az — közbevetőleg legyen megemlítve — már néhány nap mulva hadosztályához vonatott, — a hadtest fennmaradó részével, hasonlóan mint Toul előtt láttuk, a további előnyomulást határozza el. Ehez képest a 23-ik hadosztály Verduntől északra Brasnál, a 24-ik hadosztály zöme pedig a vártól délre Dieunél kelt át a Maas folyón; előbbi e napon Charnynál, utóbbi a hadsereg főhadiszállásával együtt Petit Monthaironnál éjjelezett. Az 5-ik lovas hadosztály Esnesből, tehát a Varennes és Vouziers-n át Rethel felé vezető kiváló fontosságu utról, mely a hadműveletek további folyamán ugyszólván megfigyelés nélkül maradt, Dombasle-ba, a 12-ik pedig Nixévillebe vonult.

Ugy itt, mint Toulnál tehát ujból azt látjuk,[26]) hogy a közbeeső várak a hadműveletek általános menetére befolyást alig gyakorolnak; a németek megkisérlik ugyan a rövid uton való birtokbaejtést s miután az nem sikerül egyszerüen tovább folytatják utjokat és az erődítések megfigyelésére mindössze addig hagynak vissza gyengébb csapatosztagokat, mig azok szolgálatát a hátul követő hadtáp-csapatok át nem vehetik.

A Verdun előtt történt ezen események folyama alatt a Maas hadsereg seregtestei következőleg folytatták utjokat nyugati irányban előre: A 6-ik lovas hadosztály zömével Foucaucourt-t, a gárda lovas hadosztály Triaucourt-t érte el s mindketten elővédjeiket az Aisne folyóig

---

[26]) Lásd a II. rész 200. oldalán erre vonatkozólag kisebb erődökre nézve mondottakat.

tolták előre. A gárda hadtest az Aire mentén fekvő Pierrefitteig, a IV. hadtest Rosneig jutott.

A 3-ik hadsereg részéről e napon a 4-ik lovas hadosztály Vitrytől délre a Marne folyó balpartjára átkelvén, Arzillièrest szállotta meg. A már 23-ika folyamán Châlonsig jutott Klocke különítmény a Suippe és Mourmelon között fekvő châlonsi táborig nyomult előre, a melyet a franczia sereg által odahagyva és benne számos élelmi és egyéb készletet, igy többek között 1000 sátrat, nehéz lövegeket stb. talált.

A II. bajor hadtest e napon Bar le Ducig, a kötelékébe tartozó bajor dsidás dandár Laimont-ig, az V. hadtest Robert Espagneig, mögötte a württembergi hadosztály Saudruptig, utóbbinak lovassága az arczvonal elé tolatván, Cheminouig, a XI. hadtest St.-Dizierig, az I. bajor hadtest a hadsereg főhadiszállásával Lignyig, a VI. hadtest Joinvilleig s végül a 2. lovas hadosztály Vassyig nyomult előre.

A két sereg arczkiterjedése e napon Charnytól St.-Dizierig mérve, körülbelül 80 klm; a Maas hadsereg hadtestei ugy mint eddig egy vonalban egymás mellett állanak, a 3-ik hadseregnél ellenben 3 hadtest és 1 önálló hadosztály az első vonalban, 2 hadtest pedig második vonalban foglal állást.

A Maas hadsereg lovassága még mindig nem nyert kellően tért előrefelé s mig a verdun-châlonsi uton most már 2 lovas hadosztály áll, addig a hadsereg jobb szárnya és oldala előtt egyáltalában nincsenek lovas testek, sőt még felderítő különítmények sem előretolva. Evvel ellentétben a 3-ik hadsereghez beosztott 4-ik lovas hadosztály messze előre, egészen a châlonsi táborig nyujtotta ki csápjait és immár nemcsak az eddig balra hátul álló 2-ik lovas hadosztályt iparkodik az arczvonalba és az elé hozni, hanem a bajor és württembergi seregtestekhez tartozó lovas osztagokat is az arczvonal elé tolja, a mi annál szükségesebbnek mutatkozott, mivel a 4-ik lovas hadosztály a nagy főhadiszállásból vett utasitás folytán a hadsereg arczvonala előtti tért odahagyva, teljesen a baloldalba tolatott.

Fel kell még említenünk, miszerint e napon nemcsak a trónörökös, hanem a nagy főhadiszállás is, utóbbi első izben már előtte való napon értesült arról, hogy a châlonsi sereg már Reimsnél áll, hogy Napoleon is annak körében tartózkodik, valamint hogy annak rendeltetése volna, Bazaine-nel az egyesülést keresni. Ez arra birta Moltkét, miszerint a Maas hadsereg parancsnokságának meghagyja, hogy a mezières—diedenhofeni vasutat lehetőleg több helyen romboltassa el. E napon történt továbbá, hogy a nagy főhadiszállásnak Commercyből Bar le Ducbe történt átköltözködése alkalmával a 3-ik hadsereg főhadiszállásán, Lignyben közös megbeszélés tartatott, mely alkalommal legelsőnek Podbielski tábornok adott ama nézetének ki-

fejezést, hogy a châlonsi hadseregnek tényleg az lehet a rendeltetése, hogy Bazaine segítségére Metzbe siessen s hogy ennek folytán czélszerü volna a 3-ik és 4-ik hadsereget kissé jobbrafelé összetömöríteni. Ámde a többség még most ugy vélekedett, hogy a Reimsbe elvonult châlonsi seregnek nyilvánvalóan csakis a franczia főváros megvédése lehet a czélja és hogy ezt alighanem egy Laon körül elfoglalt állás utján szándékolja. Ezen felfogásnak megfelelőleg a német seregek továbbra is megmaradtak nyugat felé való előnyomulásukban, annak daczára, hogy a nagy főhadiszállásba estig beérkezett ujabb hirek szerint azon feltevés, hogy Mac Mahon Bazaine segítségére sietni törekszik, már nagyon valószinüvé vált. Hogy a châlonsi sereg elvonulásáról szállongó hirek daczára sem a nagy főhadiszállás, sem a Maas hadsereg parancsnoksága a jobb oldalában fekvő terep felderítését augusztus 25-ikére el nem rendelte, az — bátran kimondhatjuk — alig menthető mulasztás számba megy.

Augusztus 25-ike.

A *franczia* sereg e napon állítólag az élelmezés körül mutatkozó nagy nehézségek következtében már nem folytathatta utját a kivánt gyorsasággal előre. A XII. hadtest Rethelnél maradt, az V. Amagneig, az I-ső Attignyig, a VII. pedig Vouziersig nyomult előre; a Bonnemain lovas hadosztály Rethelbe vonatott, Margueritte lovas hadosztálya pedig az arczvonal elé Le Chesne-be rendeltetett. Miután Douay tábornok az utóbbemlített lovas hadosztály eltolásáról csak akkor értesült, midőn Vouziersbe ért, nyomban intézkedett, miszerint a hadtestéhez tartozó 4-ik huszár ezred az Argonne-szorost Grand Prénél és egyáltalában a sereg jobb oldalát és hátát fedezze.

E napon tehát a VII. hadtest mindössze 7, az I-ső 18, az V. pedig 10 klmt tett előrefelé, a XII. ellenben még csak meg sem mozdult. A Bonnemain lovas hadosztálynak Rethelbe vonása folytán a sereg háta és jobb oldala teljesen fedezetlenné vált. A sereg arczvonala 30 klm.

A *németek* részén e nap folyamán, miután a már kiadott intézkedéseken, bár azokat, részben ugyan már csak menetközben, de még mindig revokálni lehetett volna, változtatás nem történt, — következőleg alakultak a dolgok: A mezières—diedenhofeni vasut elrombolásával megbizott 5-ik lovas hadosztály e czélra a 17-ik huszár ezredet jelölte ki, mely augusztus 25-ike folyamán Stenay felé Mouzay-ig előnyomulván, a következő éjjelen a Lamouilly melletti vasuti fahidat fölégette. A hadosztály fenmaradó része nyugati irányban St.-Menehouldig, az elővéd Dommartin sous Hansig folytatta előnyomulását. A 12-ik lovas hadosztály ugyanazon uton Clermontig jutott és a jobb oldalba mindössze Varennesig derített fel negativ

eredménynyel. A 6-ik lovas hadosztály déltájban Vieil Dampierre-nél éppen laktáborba szállni készült, midőn tudomására jutott, miszerint Epense-nál egy nemzetőr zászlóalj van, mely Vitryből St.-Menehould felé tartott, hogy onnan vasuton Párisba szállíttassék. Erre az egész hadosztály gyorsan ujból sorakozott és Epense felé előnyomulván, az említett zászlóaljat körülfogta, miközben 2 század ellene lépcsőnként rohamra indult. A nemzetőrök egy ideig védték ugyan magukat, mindazonáltal a tulnyomó lovasság által rövid idő mulva osztagonként foglyul ejtettek. Az egész művelet alatt franczia részről mindössze 4 tiszt és 18 ember sebesült meg, 27 tiszt és mintegy 1000 ember pedig foglyul esett; a poroszok vesztesége mindössze 3 halottra és ugyanannyi sebesültre rugott. A fedezet alatt azonnal hátrafelé irányított foglyok Passavautnál megfutamodni iparkodtak, mely törekvésük azonban a közelben levő gárda hadtestbeli osztagok közreműködése mellett meghiusíttatott; ez alkalommal jelentékeny részük megsebesült, illetve felkonczoltatott.

A gárda lovas hadosztály a 6-ik mögött Le Chemint, a XII. hadtest a 23-ik hadosztálylyal Dombaslet, a 24-ikkel Joubécourt-t érte el; a 48-ik dandár Lempire-nél foglalt állásából Verdunt figyelte meg. A gárda hadtest Triaucourtig, a IV-ik Laheycourtig, elővéde Sommeilleig jutott. A szász trónörökös Fleurynél ütötte fel főhadiszállását.

A 3-ik hadsereg 4-ik lovas hadosztálya Vitry elé érve, megadásra szólította fel a kis várat és pedig eredménynyel. A kis erődben mindössze 300 nemzetőr, 400 fegyver és 2 beszögelt ágyu találtatott. Ezután a hadosztály Châlons felé tovább előnyomulva, Chaussée és Pognyig, Klocke őrnagy különítménye pedig egészen Reims közelébe St.-Léonardig jutott. A württembergi lovasság St.-Martinig, a bajor dsidás dandár Frêne sur Moivreig közelítette meg Châlonst.

Ezen lovas testek mögött a hadtestek e napon már, az eredeti hadműveleti tervezet szerint még csak 26-án elérendő menetczélokat érték el és pedig a II. bajor hadtest Charmont-t, elővéde Possesset, az V. Heiltz l'Evêquet, a XI. Perthest és Farémont-t, elővéde Vitryt. A württembergi hadosztály Sermaizeig, az I. bajor hadtest Bar le Ducig, a 2-ik lovas hadosztály Chavangesig s mögötte a VI. hadtest Vassyig, elővéde Montier en Derig jutott. A hadsereg főhadiszállása Lignyben, a nagy főhadiszállás Bar le Ducben volt.

A nyugat felé folytatott előnyomulásnak ezen utolsó napján a seregek csoportosítása általában véve ugyanaz mint eddig; tág, laza jobb szárny és erős, tömör, két harczvonalba tagozott balszárny. A seregek zömét alkotó seregtestek, az egyetlen XII. hadtestet kivéve, valamennyien Châlons, mint a franczia sereg feltételezett gyülhelye köré gyülekeztek; a XII. és gárda hadtest között egy több mint 20 klmnyi ür tátong. E szerint az augusztus 21-iki hadműve-

leti parancsnak következetes végrehajtása, a Maas hadsereg lovasságának visszatartó felhasználása következtében a legeklatánsabb és legnagyobbfoku légdöfésnek bizonyult, csakis igy történhetett, hogy két ellenséges sereg, belső szárnyaikkal egymástól csekély 30—35 klmnyire, szépen és észrevétlenül elsétálhatott egymás mellett; annál nevezetesebb ezen dolog azon körülménynél fogva, hogy a Maas hadseregliez beosztott lovasság száma majdnem több volt a soknál, hiszen az előnyomulás megkezdésekor 2, később 3 hadtestre 4 lovas hadosztály jutott, melyek közül 2—2 egymás mögött nyert alkalmazást.

A felderítésnek oly messzeható következményekkel járó elhanyagolása a Maas hadsereg jobb oldalában nemcsak ezen hadsereg parancsnokságnak, hanem egyszersmind és joggal a nagy főhadiszállásnak számlájára is irható, miután ez utóbbi az egyes napi helyzetekről bizonyára teljtartalmulag értesítve volt.

Jellemzőnek és különösen kiemelendőnek tartjuk továbbá, hogy ép a Maas hadsereg lovasságának visszatartó, pasziv alkalmazása folytán és a 3-ik hadsereg viszonylag minden esetre szükre kimért lovasságának tért nyerő, tehát teljesen helyes felderítő munkálkodása daczára, a nagy főhadiszállás a Mac Mahon seregére vonatkozó legfontosabb és mindjárt hozzátehetjük, véletlenül a valóságnak teljesen megfelelő hireket nem az arczvonal elé tolt lovasságtól, hanem belga és egyéb ujságok utján, továbbá Párisból bizonyára kémtől származó és Londonon át továbbított táviratból nyeri. Ezen augusztus 24-én kézhez vett ujságokból a nagy főhadiszállás megtudta, hogy Mac Mahon 150.000 főnyi serege Reimsnél vőn felállítást, mely hirt az említett távirat a franczia sereg hadműveleti terve és iránya tekintetében egészítette ki; ezen augusztus 23-án este feladott, de szintén csak 24-én a délután folyamán kézhez vett távirat szószerint következőleg hangzott: „Mac Mahon serege Reimsnél összpontosult. Napoleon császár s a herczeg a seregnél. Mac Mahon Bazaine-nel egyesülni törekszik.“ Ennél világosabb, határozottabb és helyesebb kémtudósítást valóban már alig lehet kivánni. Az ellenség tervének és munkálkodásának váza főbb vonásokban tehát megvolt, csupán a kerülő utakon soha idejekorán be nem érkezhető, az ellenség pillanatnyi helyzetére vonatkozó részletek hiányoztak még és ép e tekintetben más eszköz, mint az arczvonal elé tolt lovasság nem adhatja meg a kellő felvilágosítást, ez pedig a jelen esetben határozottan csütörtököt mondott, a mi annál feltünőbb, mivel az ellenség lovassága legkevésbbé sem állott feladata teljesítésének magaslatán, sőt Mac Mahon által, kivált augusztus 24. és 25-ike folyamán, nem is használtatott fel czélszerüen arra nézve, hogy seregének elvonulása lepleztessék s igy a német Maas hadseregbeli lovasságnak valóban csak utána kellett volna nyulnia a feléje röpdöső sült galamboknak.

A minden valószinüség szerint az eredeti felfogástól eltérő, megváltozott viszonyokkal szemben a német hadvezetőség most igen fontos és döntő horderejü elhatározások előtt állott. Mindenek előtt el kellett dönteni, vajjon a 3-ik és 4-ik hadsereg, vagy esetleg annak egyes részei az uj, nem várt fordulat daczára meghagyassanak-e az ellenséges ország sulypontja Páris felé előnyomulóban, a minek az ott keletkezett nagy konsternáczió folytán elvitázhatlanul igen nagy erkölcsi hatása lett volna; ez esetben azonban Mac Mahon szabad kezet nyert, hogy oldalállásából vagy a mellette elvonuló német hadseregek oldalába döfjön, vagy pedig utját folytatva, Bazaine-nel keresse az egyesülést, mely esetben Frigyes Károly serege kettős tüz közé került volna, — avagy, hogy a hadműveleti iránynak merész változtatása által mindenekelőtt Mac Mahon seregével iparkodjék leszámolni, ha azt ugyan utközben még elérni sikerülend. Hogy az ellenséges fővárosnak megszállása, még mielőtt a legfontosabb tényező, a sereg leküzdve lenne, minő veszélyt rejteget magában, annak igen tanulságos példáját az 1809. évi hadjárat mutatja, a melyben a legyőzhetlennek hitt Napoleon Aspernnél legelső alkalommal szenved nyilt csatában vereséget. De különben már a Bevezetésben említettük, hogy Moltke stratégiája szerint a főhadműveleti czéltárgyat mindig az ellenséges sereg képezte[27]) s igy ha az alább közlendő nagy főhadiszállási intézkedésekben a bizonytalanságnak, hogy ne mondjam ingadozásnak félremagyarázhatlan nyoma látszik, az nem a hadműveleti czéltárgya, hanem biztos és teljes hitelt érdemlő hirek hiányában az ellenséges állás nem ismerése folytán, csupán a hadműveleti irányra vonatkozik. De ezen ingadozás, tapogatódzás is csak addig tart, amig az ellenség helyzete tisztázva nincsen, mely időponttól kezdve aztán ujból az ismert czéltudatos, határozott vezetés jut teljesen érvényre.

Az augusztus 24-én és részben augusztus 25-én délelőtt beérkezett és egybehangzásuk folytán minden esetre nagy valószinüség jellegével biró, de még korántsem feltétlen hitelü hirek hatása alatt adta ki a nagy főhadiszállás az utóbbemlített napon délelőtt 11 órakor a még csak félrendszabály szinezetével biró következő parancsot, mely egyelőre Châlons felől csupán Reims felé váltat arczot, miután az eddigi hirekből csakis az vala konstatálható, hogy Mac Mahon Châlonsból Reimsbe vonult el. Hogy pedig a nagy főhadiszállás az immár elrendelt messzemenő felderítés eredményét a további hadműveletek megállapításánál figyelembe vehesse, augusztus 27-ikére feltételesen általános pihenőt helyez kilátásba.

Ezen Bar le Ducben kelt felette érdekes és tanulságos intézkedés következőleg hangzott: „Az összes ide érkezett hirek egybehangzóak arra nézve, miszerint az ellenség Châlonst elhagyva Reimsbe vonult. Ő

---

[27]) Lásd az I. rész 11. és 31. oldalán.

Felsége a király parancsolja, miszerint a szász trónörökös seregrésze és a 3-ik hadsereg ezen mozdulatot az előnyomulásnak északnyugati irányban való folytatása által kövesse. Előbbi holnap a XII. hadtesttel Vienne-be (elővéde Autry és Servonba), a gárda hadtesttel St.-Menehouldba (elővéde Vienne la Villebe és Berzieux felé), a IV. hadtesttel Villers en Argonne-ba (elővéde Dommartin felé) vonuljon. *A lovasság az arczterület és a jobb oldal felderítése czéljából messze előre tolandó és kivált Vouzierst és Buzancyt kell elérnie..* A 3-ik hadsereg holnap éleivel a Givry en Argonne—Changy (Vitrytől északkeletre) által jelölt vonalig tolja magát előre. Utóbbi hely megfigyelendő. Hacsak egészen különös hirek be nem érkeznek, a seregnek 27-én pihenő adatik, mely esetben az az oszlopok bevonására és az élelmezés rendezésére fordítandó, hogy a további előnyomulásnál a Champagnenak kietlen részén nehézségek nélkül lehessen átvonulni. Ő Felsége a király nagy főhadiszállása St.-Menehouldba tétetik át. Jelentések délelőtt 11 óráig ide küldendők. Moltke s. k.“

Azonban ugy látszik, hogy mindjárt ezen intézkedés kiadása után, melynél kiemelendő, hogy az élre jutó hadtesteknek maga a nagy főhadiszállás irja elő részletesen az elérendő menetczélokat, Moltkénak alapos aggályai támadtak, az abban foglaltak czélszerüsége iránt, amennyiben a szárnyaló hirek álláspontjára helyezkedve, rájött, hogy azon esetben, ha Mac Mahon tényleg elindult Metz felé, akkor augusztus 23-án elhagyván Reimset, 25-én a valóságnak megfelelőleg körülbelül Vouzierst érhette el s ha innen menetét feltartóztatás nélkül folytatja, már aligha lesz a Maas balpartján utolérhető s igy a másnapra csak csekély mértékben elrendelt északnyugati irányban való felkanyarodás aligha vezet czélhoz. Kiszámította tehát, miszerint a Maastól keletre Damvillers az a pont, a hol a térbeli kiterjedésekre, illetve a kölcsönös távolságokra való tekintettel a châlonsi seregnek esetleg sikerre való kilátással utját lehetne állani, miután ott 28-ika folyamán, a metzi körülzáró csoporttól szintén odarendelendő két hadtestet is beleszámítva, összesen 7 hadtest mintegy 150.000 főnyi gyalogos, 20.000 lovas és 636 löveg létszámmal vala összpontosítható. Hogy ezen két hadtestnek, a III-iknak és IX-iknek, Frigyes Károly seregcsoportjától való elvonása nagy veszélylyel járt, amennyiben Bazaine-nek alkalmat adhatott a körülzáró gyürü áttörésére és hogy arra Moltke csakis a végső szükség által kényszerítve határozta el magát, magától értetődő dolog.

Eközben augusztus 25-én estig megint csak kerülő utakon, ujsághirekből Mac Mahon elvonulása Reimsből Metz felé ujabb megerősitést nyert, minek folytán Moltke Vilmos királytól felhatalmazást kért, miszerint a délelőtt folyamán kiadott parancsot a Damvillersnél szándékolt összpontosítás értelmében módosíthassa, a mi, a mint

legott látni fogjuk majdnem egyértelmü volt a parancs teljtartalmu revokálásával. Hogy a dolognak ezen nem várt fordulata és az ez által involvált kapkodás első sorban bizonyára Moltkét érintette a lehető legkinosabban, az nem szorul bővebb bizonyításra.

A módosító parancs szövege a következő: „Nagy főhadiszállás Bar le Duc, 1870. aug. 25. este 11 órakor. Egy ép most beérkezett hir szerint nem valószinütlen, hogy Mac Mahon tábornagy azon elhatározásra jutott, miszerint a Metzben körülzárt ellenséges főerőnek felmentését megkisérelje. Ez esetben a franczia sereg Reimsből e hó 23-ika óta lehetne utban, ugy hogy élei ma Vouzierst érhették el. Ez esetben szükségessé válik, hogy ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek seregrésze a jobb szárny felé összevonassék, körülbelül oly módon, hogy mig a XII. hadtest Varennesra nyomul, addig a gárda- és a IV. hadtest a verdun-varennesi utra vonassék. Hasonlóképen az I. és II. bajor hadtest is ezen mozdulatot fogja követni. Utóbbinak megkezdése mindazonáltal azon jelentésektől tétetik függővé, a melyeket ő királyi fensége, a szász trónörökös kézhez veend, és a melyeket itt bevárni nem lehet. A gárda és a IV. hadtest innen kaptak parancsot, miszerint egyelőre holnap reggel a ma elrendelt menetet ne kezdjék meg, hanem hogy főzzenek le és a továbbvonulásra további parancsot várjanak. Moltke s. k.“

Ezen parancs oly megjegyzéssel közöltetett a 3-ik hadsereg parancsnokságával, hogy az abban meg nem nevezett hadtestek a délelőtt elrendelt mozdulatokat hajtsák végre.

Az éppen közölt parancs már csak azért is érdekes, mivel határozottan visszatükröződik belőle, miszerint az intéző körök joggal csak nehezen hajlandók ujságokból és kémektől merített hirek alapján, ha még annyira egybehangzók és plausibilisek is, pozitiv elhatározásra jutni, ezért teszi Moltke az elrendeltek foganatosítását a lovasságtól beérkezett hirektől függővé; nevezetes továbbá ezen parancs még azért is, mivel a nagy főhadiszállás az intézkedésében foglaltak végrehajtása vagy végre nem hajtása feletti eldöntést, mely egyuttal az egész hadjárat folyamán a legkövetkezménydúsabb és legnehezebb elhatározások egyikének tekinthető, egyik alparancsnokságára, a Maas hadsereg parancsnokságára bizza. Nem lett volna-e helyén, hogy ha nehézkes összeállításánál fogva nem is az egész nagy főhadiszállás, hanem legalább az ezen esetre a legmesszebbmenő felhatalmazásokkal ellátott vezérkari főnök, Moltke, mielőbb a döntő szárnyra, egy kis ad hoc alakított törzszsel a felderítő lovasság körletébe vagy legalább is a Maas hadsereg főhadiszállásába sietett volna?

Augusztus 26-ika.

A *franczia sereg* e napon a Vouziersnél álló VII. hadtesttel, mint álló sarkponttal, egy kis jobbrakanyarodást, illetőleg arczváltást kelet felé hajtott végre. A kiadott rendelkezések szerint Mar-

gueritte lovas hadosztálya le Chêne-ből Ochesba vonult, helyét le Chêneben az V. hadtest foglalta el; az I. hadtest Yoncq és Montgonig, a XII. hadtest a főhadiszállással Tourteronig jutott s végül Bonnemain tartalék lovas hadosztálya Attignyba vonatott. E szerint a sereg e napon is alig nyert tért előrefelé s miután a lovas hadosztályok egyike az arczvonal előtt vala, a másik pedig az echiquier végét képezte, a veszélyeztetett jobb oldal biztosítása a VII. hadtest feladatává vált. Ennek tudatában Douay tábornok az Aisne balpartján hagyott egyik Lièbert hadosztálybeli dandárt kivéve, többi csapatjaival az említett folyó jobb partjára kelt át és a Dumont hadosztály Bordas dandárát egy üteggel Grand Pré és Buzancy megszállására rendelte előre. Bordas tábornok ennek folytán Buzancyba a 72-ik gyalog ezredet különítette ki, csapatjainak fenmaradó részével pedig Grand Prénél foglalt állást. A hadtest lovasságából a 8-ik lanciers ezred az Argonneoktól nyugatra Olizy és Monthois felé, a 4-ik huszár ezred az Argonneoktól keletre Varennes és Buzancy felé vala előretolva, a 4-ik lanciers ezred pedig a hadtest zömével la Croix aux Boisnál állott. A lovasságnak ilynemü alkalmazása tehát harczászati biztosításnak még megjárta ugyan, a messzemenő földerítő szolgálatot ellenben ugy Mac Mahon, mint a tulajdonképpen álló oldalvédül szolgáló VII. hadtest parancsnoka is szem elől tévesztette.

Miután a *német* nagy főhadiszállás a 26-ikára szóló intézkedést kiadta, utólagosan Moltkének aggálya támadt, hátha a lovasságtól várt és az intézkedés végrehajtásának feltételéül kikötött hirek elmaradnak, mely körülmény esetleg a mozdulatoknak teljes abbanmaradását vonhatta maga után. Ez okból Verdy vezérkari alezredes még az éj folyamán azon parancscsal küldetett a szász trónörökös főhadiszállásába, jelentené meg neki, miszerint 26-án délben a mozdulatok, akár érkeznek be hirek addig a lovasságtól, akár nem, minden esetre megkezdendők. Ennek folytán a szász trónörökös mindjárt reggel 5 órakor kiadta a parancsot, melynek értelmében a XII. hadtestnek Varrenesbe a 12-ik lovas hadosztálynak a Dun, Buzancy és Vouziers felé eszközlendő felderítés czéljából Bonthéville, az 5-iknek pedig Grand Pré felé kelle előnyomulnia, végül a 6-ik lovas hadosztály parancsot kapott, miszerint Tahureba vonuljon s innen Reims környékét figyelje meg. Megjegyzendő, hogy ezen módosító parancsok a lovas hadosztályokat már utközben a korábbi intézkedéssel kijelölt menetczélok felé, találták és mivel ily körülmények között egyhamar hirekre nem igen lehetett számítani, Albert szász trónörökös egyszersmind a gárda- és IV. hadtestet is utba indította és pedig előbbinek nagy vonatát visszahagyva, délelőtt 11 órakor két oszlopban Dombasle-ba, a IV-iknek pedig az előbbit ugyanazon uton követve, Fleurybe kellett menetelnie. Mindkét hadtest, de kivált a gárda, nehéz menet után csak későn este érte el

a kijelölt szállásokat, tőle balra a gárda lovas hadosztály Récicourtnál éjjelezett.

A XII. hadtest részéről a 23-ik hadosztály Varennest, a 24-ik Bolnyt és Apremont-t, a Verdun felől közeledő 48-ik gyalog dandár a hozzá beosztott lovas ezreddel és üteggel pedig Montfaucont érte el.

Ezalatt a felderítő lovas testek következőleg iparkodtak feladatuknak megfelelni:

A 12-ik lovas hadosztály már Autry felé útban reggel 6 órakor vette kézhez a módosító parancsot, minek folytán azonnal letért Charpentryn át Banthéville felé, a hova délután 2 órakor érkezett meg. Útközben ezen hadosztály Grand Pré, Buzancy, Beaumont és Dun felé küldött ki hirszerző járőröket és különítményeket. Az ezektől este 7 óráig a nagy főhadiszállásba érkezett jelentések szerint Dun még szabad volt az ellenségtől, Grand Prénál lovassággal is ellátott mintegy 5 zászlóalj konstatáltatott, mely erők északi irányban elvonultak, a Buzancynál álló ellenséges csapatok pedig — lakosok állítása szerint, egy gyalogezred lovassággal és tüzérséggel — nyugati irányban Vouziers felé vonultak el.

Az 5-ik lovas hadosztály szintén útközben St. Menehould felé kapta meg a módosító parancsot s igy észak felé letérve délután 5 órakor Autry és Montcheutin között szállott táborba; Senuc-on át előre tolt elővéde Grand Prénál mindhárom fegyvernemből álló franczia csapattömegeket konstatált, mely jelentés szintén este 7 órakor érkezett a nagy főhadiszállásba. Egy Vouziers felé kiküldött lovas század Séchault-ból azt jelenté, hogy jelentékeny erejü ellenség Vouzierstől keletre áll; ezen jelentést a nagy főhadiszállás csak 27-én reggel kapta meg.

A Tahurenál táborba szállt 6-ik lovas hadosztály, egyik Vouziers felé kiküldött és délután 5 óra 30-kor Savignynál figyelő állást foglalt járőrének jelentése nyomán a következő, kiválóan fontos jelentést küldötte Clermontba, honnan ez továbbíttatván, 27-én reggel 5^h 15 perczkor érkezett a nagy főhadiszállásba; „A Vouzierstől keletre fekvő magaslatok, Chestres és Falaise között, tele vannak mindhárom fegyvernembeli táborokkal. A Longwé felé vezető ut mentén 1—2 gyalog ezred s előttük egy üteg és 1 vadász zászlóalj áll. Chestres-nél ép most bukkannak ki oszlopok az erdőből, hogy táborba szálljanak. Vouziers-n innen egy lanciers-század áll. A város ugy látszik, nincsen gyalogság által megszállva. Lakosok állítása szerint itt mintegy 140.000 ember van összpontositva, Mac Mahon állitólag Attignyban van és ide két nap mulva várják.“ A lovas hadosztály parancsnoksága ehez kiegészitőleg még hozzáfüzte, miszerint a járőrök Reimsig sehol sem találtak ellenségre és hogy az ott állott csapatok állitólag mind északi irányban vonultak el.

A német lovasság közeledéséről szóló hirre Bordas tábornok

hadtest parancsnokságának azon jelentést küldé, miszerint tulnyomó ellenség elől Buzancy felé kénytelen kitérni. Majdnem egyidejüleg azonban Douay tábornok a Buzancyhoz kirendelt csoportról is jelentést vőn, miszerint az élénk harcz után Vouziers felé hátrál. Miután ezenfelül a Monthois felé előretolt 8-ik lanciers-ezred is ellenséges csapatmozgalmakról tett jelentést, Douay ebből nagyszámu ellenséges tömegek közellétére vélt következtetést vonhatni s igy Dumont tábornoknak meghagyván, miszerint a 3-ik hadosztály 2-dik dandárával Bordas segitségére menjen, a hadtest fenmaradó részével a Chestres és Falaise közötti magaslatokon állást foglaltatott és azt futólagosan meg is erősité oly czelból, hogy abban a már nyomában képzelt tulnyomó ellenséggel a harczot felvegye; egyidejüleg a 8-ik lanciers-ezredet is Vouziersba rendelte vissza, a hadtest vonatát pedig utnak inditotta Rethel felé.

Ekközben Bordas tábornok megtudván, hogy Grand Préval szemben csak ellenséggges lovas osztagok állanak, ismét előrenyomult a nevezett város megszállására; ámde nem sokára hadosztály parancsnokától, Dumont tábornoktól parancsot vőn a visszavonulásra s igy a következő nap hajnalán az egész Dumont hadosztály Vouziers környékére vonult vissza, a hol a VII. hadtest többi csapatjai megtámadástól tartva, az egész éjjelt szakadó esőben a kijelölt állásban töltötték.

Douay tábornok azon jelentése folytán, hogy Grand Pré már is az ellenség birtokában van s hogy ő minden pillanatban ellenséges támadást vár, Mac Mahon augusztus 27-ikére, miután a menetnek ily körülmények között északkeleti irányban való folytatását felette veszélyesnek vélte, az egész sereggel Vouziers és Buzancy felé való előnyomulást, vagy azrczváltást délfelé határozott.

Ime ismét egy igen érdekes képe és tünete a felderitő szolgálat mikénti teljesitésének; mig a német hadvezetőség hirszerző járőreinek jelentései alapján az összhelyzetről egy meglehetősen tiszta és világos képet nyer, addig a francia túlzott hirek nemcsak a VII. hadtestet ejtik izgalomba, hanem az egész sereget, és a főparancsnok elhatározására is mélyreható befolyást gyakorolnak; hogy az ily téves alapokon nyugvó elhatározás rendszerint más mint szintén téves nem igen lehet, azt hiszem fölösleges nyomatékosabban bizonyitgatnunk.

A 3-ik hadsereg részéről a 4-ik lovas hadosztály Châlonst érte el és egyik századát a Mourmelon melletti táborba küldé, hogy a még használható készleteket birtokba ejtse; egy 40 lovas erejü különitmény a vasut szétrombolása czéljából Epernayba rendeltetett. A württembergi lovasság St. Etienne au Templet, a bajor dsidás dandár Suippet érte el s végül a bal oldalban mozgó 2-ik lovas hadosztály Chavangeból Aulnayba vonult előre.

Az V. hadtest és a württembergi hadosztály nagyjában véve

megmaradt augusztus 25-én elfoglalt állásában, csupán az elővéd tolatott Vanaultba jobbra előre. A XI-ik hadtest pedig Thiéblemontban összpontosult.

A két bajor hadtest egyelőre a vett parancs értelmében megmaradt állásában.

A porosz trónörökös vezérkari főnökével, Blumenthal tábornokkal Lignyből Bar le Ducbe menvén, itt a nagy főhadiszálláson azon javaslatot tevé, hogy a fenálló viszonyokra való tekintettel, ne csak a két bajor hadtest, hanem hadserege fenmaradó része is északi irányba tereltessék, mely javaslatot ugy Moltke mint Vilmos király is elfogadván, ez által Moltkénak a hadműveleti irány változtatására vonatkozó terve az erőegyesítést illetőleg, mikép később Sedan előtt bebizonyult, igen czélszerü kiegészitést nyert.

Ennek folytán az I. bajor hadtest nyomban parancsot nyert, miszerint lefőzés útán Erize la Petite-be, a II. bajor hadtest pedig, hogy Triaucourtba vonuljon. A kijelölt menetczélokat ezen hadtestek, vonatuknak nélkülözhető részét visszahagyva, igen vesződséges menet után, csak az éj folyamán, egyes csapatok csak másnap reggel érték el.

A porosz trónörökös délután 4 órakor uj főhadiszállásából Revigny aux Vaches-ból a következő napra akként intézkedett, hogy hadseregének három porosz hadteste Vavray—St. Menehould vonalába jusson, a 4-ik lovas hadosztálynak Châlonsból Vouziers felé, a 2-ik lovas hadosztálynak pedig Châlonsba kelle vonulnia.

A nagy főhadiszállás e napon Clermontba jutott, a hol az estig beérkezett hirek alapján a Maas hadsereg vezérkari főnöke éjjel 11 órakor szóbeli utasitásokat kapott, melyeknek értelmében másnap a továbbbi előnyomulást Damvillers felé folytatni, a Maas-átjárókat Dunnél és Stenaynél birtokba ejteni, a lovasságot pedig az ellenséges sereg jobb oldalába kellett irányitani.

A két bajor hadtest közvetlenül a nagy főhadiszállásból kapott parancsot, miszerint az észak felé tovább előnyomuló Maas hadsereget Nixéville és Dombasleig kövessék.

Végül Frigyes Károlynak parancs küldetett, miszerint körülzáró seregéből két hadtestet akként inditson Damvillers és Mangiennes környékére, hogy azok oda augusztus 28-ika folyamán beérkezzenek, szabad elhatározására bizatván egyidejüleg, hogy erőcsökkenése folytán Metznek a Mosel jobb partján való körülzárásával esetleg hagyjon fel.

Ezek voltak nagyjában véve a parancsok, a melylyel a hadmüködés iránya nyugat felől északi, sőt részben észak-keleti irányba tétetett át, a mi, mikép az éppen vázolt intézkedésekből is kitünik, nem ment minden surlódás és a csapatok nagymérvü megpróbáltatása nélkül. Sőt a hadvezetés eddigi nyugodt, csendes és rendszeres menete is más szint és alakot ölt; egyes seregtestek köz-

vetlenül a nagy főhadiszállásból veszik parancsaikat. Az augusztus 26-iki, de főkép a 27-iki csoportosítás két egymástól egészen határozottan különvált seregcsoportot tüntet fel, melyeknek egyikét a 3-ik hadsereg porosz hadtestei, másikát pedig az ennek szoros kötelékéből kivált két bajor hadtest és a Maas hadsereg, valamint a szintén oda törekvő két metzi hadtest képezik. Ezen a viszonyok okozta uj tömörülés esetleg alapul szolgálhatott volna egy uj, a seregtestek száma tekintetében egyenletesebb seregbeosztáshoz, e helyett azonban a nagy főhadiszállás a Maas hadsereggel szorosabb érintkezésbe jutó idegen hadtesteket, semhogy annak közvetlenül alárendelné, inkább maga vezeti.

Augusztus 26-án este az arczczal immár északnyugat felé fordult német seregek arczvonala körülbelül 80 klm, mely előtt az előretolt lovas testek felderítő tevékenysége teljes mértékben és egészen a modern felfogásnak megfelelően jut érvényre. A lovas hadosztályok közül kettő, a 12-ik és 5-ik észak felé 35 klm. szélességben, három pedig — a 6-ik és 4-ik lovas hadosztály, valamint a bajor és württembergi lovasság — nyugat felé 45 klm. szélességben derít fel; jut tehát egy-egy lovas hadosztályra 15—18 klmnyi széles arczvonalsáv. A 2-ik lovas hadosztály izoláltan áll a baloldalban; közte és a 4-ik között meglehetősen széles, közömbös és igy nem minden ok nélkül felderíttetlen terület van. A gárda lovas hadosztály e napon egyáltalában nem végez felderítő szolgálatot. A lovas hadosztályok észak felé 15—18, dél felé 30, nyugat felé 40 klmnyire vannak a gyalogság elé tolva. A felderítést a 12-ik, 5-ik és a 4-ik lovas hadosztály lovas századok és lovas járőrök által vegyest, a 6-ik lovas hadosztály csak járőrök által eszközölteti és mindenesetre említésre méltó, hogy a legfontosabb jelentést a 6-ik lovas hadosztály egyik önálló járőre szerezte. A jelentő szolgálat nem működött mindig kifogástalanul: mig egyes jelentések 30—40 klmnyi távolságról 2—3 óra alatt érkeznek St. Menehouldba, addig mások és éppen a legfontosabbak ugyanazon utat csak 12—24 óra alatt járják meg, minek következménye, hogy a nagy főhadiszállás csak másnap reggel látja tisztán a helyzetet, a midőn az egyes seregtestek már majdnem utban vannak, vagyis a 26-iki jelentések már nem voltak értékesithetők a 27-iki mozgadozások elrendelésére és szabályozására nézve, vagyis utóbbemlített napon még minden a damvillersi összpontositás értelmében történik, holott most már, különösen a 6-ik lovas hadosztály jelentéséből nyilvánvaló lett, miszerint Mac Mahon serege 26-án még csak Vouziers-Attigny környékét érte el. További következménye a jelentések ezen elkésett kézbesitésének, hogy a seregtestek 27-ike folyamán meglehetősen nagy jobbrahuzódást visznek végbe, hogy aztán 28-án megint csak balra előre térjenek le, miközben többrendbeli keresztezés kikerülhetetlenné vált. És mind ezen óriási torlódások

egytől-egyig a Maas hadsereg jobb szárnya és oldala előtti felderítésnek aug. 23., 24. és 25-ikén való elhanyagolásának róhatók fel, mely körülmény minden esetre tanulságos és intő például szolgálhat.

Augusztus 27-ike.

A Douay tábornoktól vett, Grand Prének az ellenség által történt megszállásáról szóló téves hirre a *franczia* seregnek e napon, mint már említettük, arczváltást kelle végrehajtania délfelé. A kiadott intézkedésekkel az I. hadtest a VII. hadtest támogatására Vouziersbe, az V. és mögötte a XII. hadtest Buzancy felé Châtillonba indíttatott utnak. Az elrendelt menetek végrehajtása közben reggel 8 óra tájban azonban Mac Mahonnak tudomására jutván, miszerint Grand Prét a németek előtte való napon nem szállották meg és hogy a VII. hadtest által várt megtámadtatás is elmaradt, ezen körülmény ujabb elhatározásra birja a tábornagyot, melynek értelmében a menetczéljukat már majdnem elért hadtesteket ujból északnyugati irányba rendelte vissza. Ehez képest az I. hadtest Vandyból Vonqba, a XII-ik Châtillonból le Chênebe, a hova a tábornagy is áttevé főhadiszállását, vonult vissza; a VII. hadtest Vouziersnél, Bonnemain lovas hadosztálya Attigninál hagyatott, Margueritte lovas hadosztálya ellenben Ochesból Beaumontba rendeltetett. A 2-ik és 3-ik hadosztályával Châtillon és Belvillen át Briquenaynak, az 1-ső gyalog és a Brahaut lovas hadosztálylyal Brieulles sur Baron át Buzancynak tartó V. hadtest, még mielőtt a módosító parancsot, hogy már Brieullesnél megállapodjék, megkapta volna, Buzancy környékén ellenséges lovassággal ütközött össze.

Lovas ütközet Buzancynál.

1870. augusztus 27-én.

A Maas-hadsereg parancsnoka augusztus 27-ikére felderítés czéljából a 6-ik lovas hadosztályt Vouziers, az 5-iket pedig Grand Pré és Buzancy felé rendelte előre, ellenben a Sommerance felé kirendelt gárda — és a Landres és Rémonville felé irányitott szász (12-ik) lovas hadosztálynak a Dun és Stenay felé előnyomuló XII. hadtest oldalmenetét kelle biztosítania.

Ezen parancsból kifolyólag a szász lovas hadosztály 23-ik dandára augusztus 27-ikén a délelőtt folyamán Landresnál gyülekezett, az északi irányban előretolt 24-ik dandár 18-ik lovas ezrede Nouart felé lovagolt előre, a 3-ik lovas ezred ellenben a lovagló üteggel Rémonvillenél beérkezvén, 3 szakaszból álló elővédét Buzancy felé tolta előre. Ez utóbbitól vette délelőtt 11 órakor a 24-ik dandár parancsnoka a jelentést, miszerint előtte Buzancynál egy franczia lovas ezred áll s hogy maga a város is meg van szállva az ellenség által. Ezen csapatok de Failly hadtestéhez tartoztak,

mely Bart elérvén, annak közelében felvonult, a Brahaut lovas hadosztályt pedig Buzancyba tolta előre. Ez utóbbi 2 lovas századot az említett várostól délre kirendelvén és miután a város bejáratait lóról leszállt lovasokkal megszállotta, hadosztálya fenmaradó részével a várostól északra foglalt állást.

A vett hirre a 24-ik lovas dandár parancsnoka, *Senfft* tábornok, miután időközben 18-ik ezrede is bevonult Rémonville-be, immár egyesitett dandárát Bayonvillen át Buzancy felé rendelte előre, maga pedig saját személyére az elővédhez sietett, melynek nyomban parancsot adott az ellenséges chasseurök megtámadására. Utóbbiak a nem várt támadás elől a szász lovasok által üldöztetve, a városba huzódtak vissza. A szászok a bejáratokat védő chasseürök tüzelése daczára benyomulnak a városba, a hol a túlerős ellenséggel kézi tusára kerül a dolog, mely csakhamar a szászok hátrányára dőlt el. Most aztán a chasseurök mennek át támadásba, ámde a szászok egy másik százada a támadó, illetőleg üldöző ellenség bal oldalába kerülvén, ez mihamar ismét Buzancyba vettetik vissza, a hova most a szászok a bejáratoknál állást foglalt lóról szállt osztagok tüzelése folytán be nem juthattak.

Ekközben Brahaut délután 1 órakor hadtestparancsnokától visszavonulásra kapván parancsot, Buzancyt önként átengedte az ellenséges dandárnak, mely időközben Sivry mellett felvonulván, onnan ütege által néhány lövést intéztetett Buzancy felé. A szászok ez alkalommal veszteségüket 34 emberre és 27 lóra teszik; a franczíák részén csak a foglyok száma ismeretes; állott pedig az de la Porte alezredesből és 12 chasseurből.

Ezen kis kaland után de Failly hadteste a Mac Mahontól vett parancs értelmében Châtillonba és Brieulles sur Barba vonult vissza.

Hogy a tábornagynak ezen módositó parancsát előidéző ujabb elhatározása mire vezethető vissza, az biztosan meg nem állapitható, de valószinü, hogy a jelentésből, miszerint az ellenség 25-én Grand Prét és Buzancyt még nem szállotta meg, ujabb reményt vélt meríthetni arra nézve, hogy seregével Stenayn át még elvonulhat Montmédy felé. 25-én esti és 26-án reggeli elhatározásánál tehát a czél még ugyanaz, csak az eszközök változtak; 25-én este Douay rémlátománya már oly közelnek festi Mac Mahon előtt a veszélyt, hogy abból már csak harcz árán vél kibontakozhatni, 26-án reggelre ellenben, mintha ujra kitisztulna az ég, miből a tábornagy számára ismét a bántatlan elvonulhatás reménye fakad. Ámde a sok ide-oda menetelés pótolhatlan időveszteséggel jár, miközben a mult napi rém ujból és ezuttal még határozottabb formában jelenik meg a láthatáron. Sőt a mig első alkalommal a veszély nagyságának falravetett képe a tábornagy akaraterejét csak fokozni és aczélozni látszott és azt csupán a kivitel módjának, a harcz vagy észrevétlen elvonulás megválasztása között teszi ingadozóvá, addig a második

ködfátyolkép hatása alatt az ingadozó immár csüggeteggé válik, a ki most már saját erejében sem bizik többé. On revient toujours à ses premiers amours (az ember első szerelmére mindig visszavissza tér) mondja egy franczia példabeszéd. Mac Mahonnak sem sok kellett, hogy a ráerőszakolt tervnek, a Bazaine-nel való egyesülésnek következetes keresztülvitelétől, minek czélszerüségéről bensőleg meggyőződve amugy sem volt, csakhamar elálljon és helyette ismét egyedül jónak és helyesnek vélt első gondolatához, a Párisba való visszavonulás eszméjéhez térjen vissza. Ily értelemben adta ki Mac Mahon augusztus 27-én este a következő napra szóló intézkedéseit, melyek szerint az I. hadtestnek Mazernyba, a XII-nek Vendressebe, az V-nek Poix-ba, a VII-iknek pedig Chagnyba kelle visszavonulnia, midőn hirül vevé, hogy de Failly és Douay hadteste az ellenséges lovassággal szorosabb kontaktusba jutott, hogy a szász trónörökös Verdun felől Buzancy irányában előnyomulóban van és hogy Bazaine augusztus 25-én még mindig Metznél állott, miről egyidejüleg a hadügyminisztert a következő távirattal értesité: „A német első és második hadsereg, több mint 200.000 főnyi létszámmal Metzet zárja körül, kivált a Mosel bal partján. Egy 50.000 főre becsült csapattömeg állítólag a Maas jobb partján áll, hogy Metzbe való vonulásunkat megakadályozza. Vett hirek szerint a porosz trónörökös serege ma 150.000 fővel előnyomulóban van az Ardennek felé és állitólag már Ardenit érte el. Én több mint 100.000 emberrel Chêne-Populeuxnél állok. Augusztus 19-ike óta Bazainetől semminemü hirt sem vettem. Ha tovább elébe megyek, az első és második hadsereg részeinek támadásától kell tartanom és egyuttal a porosz trónörökös támadásának is ki vagyok téve, a ki minden visszavonulási vonalamat elvághatja. Holnap Mezières felé közeledem, honnan visszavonulásomat a körülményekhez képest nyugati irányban fogom folytatni.“[28])

Erre a hadügyminisztertől éjjel 1 órakor [29]) a következő távirat érkezett: „Ha Ön Bazainet cserben hagyja, Párisban kiüt a forradalom és Ön egyedül támadtatik meg az ellenség egész ereje által. Kifelé Páris majd megvédi magát; az erődítések elkészültek; igen sürgősen tünik fel előttem, hogy Ön a lehető leggyorsabban Bazaineig juthasson. Nem a porosz trónörökös áll Châlonnsál, hanem a királynak egyik fivére egy elővéddel és tekintélyes számu lovassággal. Ma reggel két hirt közöltem Önnel, melyek szerint a porosz trónörökös belátván a veszélyt, mely az Ön megkerülő menete folytán nemcsak a Bazainet körülzáró, hanem az ő saját seregét is fenyegeti, menetirányát változtatva, észak felé tért le. Ön 36,

[28]) Ezen és a következő táviratokat lásd Bazaine, Episodes 135. és 136. oldalán.

[29]) Kelt Párisban, augusztus 27-én éjjeli 11 órakor.

sőt talán 48 órával előbbre van nálánál. Önnel szemben csak a Metzet körülzáró erők egy része áll, melyek Châlonsból Metz felé irányított menete folytán indittatva érezték magukat, hogy az Argonne-okig kiterjeszkedjenek. Reimsbe való mozdulata ugy ezeket, valamint a porosz trónörököst is tévutra vezette. Itt mindenki át van hatva annak szükségétől, hogy Bazaine felszabadíttassék és igy az Ön mozdulatait a legnagyobb érdeklődéssel kisérjük."

Ezen távirat ujból ingadozóvá teszi Mac Mahont elhatározásának keresztülvitelét illetőleg, sőt miután félórával később még egy ujabb parancsot vőn, az végkép megpuhítja és engedékenységre birja a tábornagyot, a ki ennek folytán a már kiadott visszavonuló parancsokat ujból módosítva, még az éj folyamán a Metz felé való előnyomulást rendeli el.

Az utóbbemlített távirat ekképen hangzott: „A minisztertanács és a titkos államtanács nevében fölszólítom Önt, miszerint a porosz trónörökössel szemben rendelkezésére álló 36 órai időnyerését felhasználva, Bazainenek segítségére siessen. Vinoy hadtestét[30]) Mezièresnek útnak indítom."

A *németek* részén a Maas-hadsereg parancsnoka a lovas hadosztályokat illető, előbb említett parancsokon kivül még elrendelte, hogy a XII. hadtest a baloldalba kitolt lovastestek leple alatt Dunnél a Maas jobb partjára keljen át és ugy az itteni, valamint a stenayi átjárót is szállja meg; a gárda hadtestnek Montfauconnál, a IV. hadtestnek pedig Verduntől nyugatra kelle beérkeznie.

Hogy a hadsereg parancsnokság intézkedéséből kifolyólag hogyan került a szász lovas hadosztály tulajdonképen a Buzancyba irányított 5-ik lovas hadosztály helyett a Brahaut lovas hadosztálylyal kollizióba, azt már megemlítettük és itt a szász lovas hadosztály tevékenységét illetőleg még csak azt kell kiegészítőleg hozzáfüznünk, hogy a már előtte való napon Beaumont felé kiküldött lovas járőr 27-én reggel 4 órakor túlerős ellenség elől a hadosztály zöme felé volt kénytelen folytonos üldöztetés közepette visszahuzódni. Ezen, kivált a stenayi csoportra veszélyessé válható körülmény arra birta a szász trónörököst, miszerint a szász lovas hadosztályt még a délután folyamán a Beaumont menti helyzet felderítése czéljából Nouart felé rendelje előre, a hova az késő este meg is érkezett. Helyét Rémonvillenél az egyidejüleg Sommerance-ból odairányított gárda lovas hadosztály foglalta el.

Az 5-ik lovas hadosztály részéről a 11-ik dandár Grand Prét szállotta meg és Vouziersnál erős ellenséges csapattömegeket konstatált; a 12-ik dandár Champigneulle-ben, a 13-ik pedig, a szász lovas hadosztálybeli csapatokat felváltván, Buzancyban vonult laktáborba.

---

[30]) A Párisnál alakult XIII. hadtest.

A 6-ik lovas hadosztály Vouziers-nál szintén nagyobb ellenséges csapattömegeket konstatált, melyeket maga a hadosztály parancsnok személyes szemrevétel alapján, legalább egy hadtestre becsült; valamennyi foglyul ejtett a Douay hadtesthez tartozónak konstatáltatott. A hadosztály zöme Monthoisnál, az elővéd Savigny és St.-Morelnél éjjelezett.

A XII. hadtest zömével Dunt, a 48-ik gyalog dandárból, 1 lovas ezredből és 1 ütegből álló elővéddel pedig délután 3 órakor Stenayt szállotta meg. Említésre méltó, hogy a Beaumont felé kiküldött hirszerző járőr tévedésből Beaufortba lovagolt és igy a 48-ik dandár parancsnoka csak véletlenül egy Stenayn átutazó belga embertől tudta meg, hogy Beaumontban Margueritte tábornok 3—4000 emberrel áll és hogy további 80—100.000 ember Le Chêne és Buzancy között foglal állást.

A gárda és IV. hadtest intézkedésszerüen Montfaucont és Verdun környékét érték el; a hadsereg főhadiszállása Malancourtba tétetett át.

A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest Nixévillet, a II. bajor hadtest Dombaslet érte el, a bajor dsidás dandár eleinte csak Somme Pyig nyomult, egy este beérkezett parancs folytán azonban még az éj folyamán Ripont és Cernayba vonult. Az V. hadtest elővéde St.-Menehouldt, zöme Daucourt-t, a württembergi hadosztály Vieil Dampierret, a XI. hadtest Epenset és Givryt, a VI. hadtest Charmont-t érte el; a württembergi lovasság Tiloy és Somme Tourbeig, a 4-ik lovas hadosztály Sonainig s végül a 2-ik lovas hadosztály a Vitrytől 13 klmnyire nyugatra fekvő Cooleig vonult; a hadsereg főhadiszállása Revigny aux Vachesban maradt. Végül felemlítendő még, hogy a Frigyes Károly körülzáró seregéből utnak indított III. hadtest Etaint, a II. pedig Brieyt érte el.

Az e napon estig beérkezett jelentésekből a nagy főhadiszállás Clermontban az általános helyzetről már meglehetősen tiszta összbenyomást nyert. Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy a châlonsi sereg még nem kelhetett át a Maas folyón, amennyiben a duni és stenayi átjárókat immár a saját csapatok szállották meg, valószinűnek látszott továbbá, hogy Mac Mahon eleinte Vouziers—Buzancy irányában támadásra gondolt, de hogy ezen szándékától alighanem ujból elállott.

Ily körülmények között a német hadvezetőség a damvillersi összpontosítás eszméjét föladva, mindkét seregnek tisztán északi irányban a Maas balpartján való előrevonását határozta el. Az augusztus 27-én este 7 órakor kiadott intézkedés értelmében, a következő napon el kellett érnie: a 3-ik hadsereg porosz hadtesteinek és a württembergi hadosztálynak a Laval—Malmy által jelölt vonalat, a II. bajor hadtestnek Viennet, az I. bajor hadtestnek Varennest, a gárda hadtestnek Banthévillet, a VI-iknak Montfaucont; a XII-iknek

állásában meg kellett maradnia. Augusztus 29-én a legelől említett 3-ik hadseregbeli seregtesteknek a Somme Py—Séchault által jelölt vonalig, a bajor hadtesteknek Grand Préig, a gárda hadtestnek Buzancyig, a VI. hadtestnek Banthévilleig, a XII-iknek pedig Nouartig kelle előnyomulnia. Az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály további rendeletig a porosz trónörökös parancsnoksága alá helyeztetett, Frigyes Károlynak pedig távirati értesítés ment, hogy a Damvillers felé már útba indított két hadtestét ujból magához vonhatja.

Az augusztus 27-iki kölcsönös helyzet a következő feltünőbb és érdekes jelenségeket mutatja: A német sereg szemmel láthatóan két különálló seregcsoportra szakadt, a Maas hadseregre és a vele legközelebb szoros érintkezésbe lépő II. és III., valamint a két bajor hadtestre és a 3-ik hadsereg fennmaradó részére; előbbi Damvillersnek tart, utóbbi majdnem egészen önállóan és függetlenül tisztán északi irányt vett, ugy hogy annak harczbavonása Damvillers környékén nem is lehetett szándékban, amennyiben oda bizonyára csak bekövetkezett döntés után érhetett volna. Ezen ketté osztottságot különben a 27-én este kiadott hadműveleti intézkedés, a midőn már a damvillersi összpontosítás eszméje elejtetett, is fentartja, a mennyiben ez az említett két seregcsoportot augusztus 28. és 29-ikére is, és pedig az Aisne folyó által egymástól elválasztva, mintegy 46 klm. arczkiterjedéssel (Somme Py—Nouart) egymás mellé állítja.

Augusztus 27-én este a gyalog seregtestek arczkiterjedése, a Metz felől útban levő II. és III. hadtesttől eltekintve, alig több 15 klmnél, ellenben a mélységi tagozás a 70 klmt is meghaladja, ennek következménye, hogy 2, sőt néha több hadtest is egy és ugyanazon menetvonalra van utalva.

A felderítő lovas testek közül a Maas hadseregbeliek az arczvonal előtt Monthoistól Stenayig egy 40 klm széles, Monthois és Nouart között összefüggő leplet alkotnak; Nouart és Stenay között ellenben meglehetősen nagy a hézag, pedig a jobb szárny jelenleg is kiváló fontossággal birt s igy bizonyára helyén lett volna már kezdettől fogva az egész szász lovas hadosztályt a stenay—beaumonti útra terelni. Eredetileg a hadsereg parancsnokság tulajdonképpen mindössze két lovas hadosztályt, az 5-iket és 6-ikat szánta felderítési czélokra, kettő ellenben, a gárda- és 12-ik, ezek mögött hadtesteik oldalbiztosítékai és egyuttal bizonyos mérvben az elől levők támaszai gyanánt szerepelnek; majd a délután folyamán a 12-ik szintén az első vonalba lép. E szerint itt 1—1 lovas hadosztályra kereken 15 klmnyi széles felderítendő öv jut. A trónörökös seregcsoportjánál mintegy 75 klmnyi területen körülbelül 3 lovas hadosztályt kitevő lovas csapatok nyernek alkalmazást, jut tehát egyre-egyre átlag 25 klmnyi széles öv a felderítésre.

A két seregcsoport közül a legközelebbi időben az ellenség-

hez való viszonyához képest határozottan az északkeleti a fontosabbik, feltünő tehát, hogy a nagy főhadiszállás éppen most utal át innen két lovas hadosztályt a porosz trónörökös parancsnoksága alá.

Ha most már az ellenséges feleknek aug. 27-én este beállott kölcsönös helyzetét tekintjük, akkor a következő kép tárul elénk: A meglehetősen szük téren egyesített franczia sereg a legközelebbi, a németek által ugyan már megszállott Maas-átjáróktól, 35—40 klm., vagyis 2 napi menetnyire van; valamivel nagyobb távolságra állanak Stenaytól a német északi seregcsoportnak legtávolabban fekvő bajor hadtestei és igy azon esetre, ha Mac Mahon Stenaynél erőszakosan akart volna magának utat törni, mindkét részen egyforma menetteljesítményeket feltételezve, a tábornagynak még most lehetőségében állott, miszerint a Maas mentén egyesítendő németeket túlerővel támadja meg, amennyiben az ő 100.000 emberével szemben németrészről augusztus 29-éig Stenay tájékán mindössze a XII-ik, a gárda és a IV-ik hadtest, összesen mintegy 80.000 főnyi létszámmal lett volna összpontosítható. A viszonylagos túlerő az összeütközés első napján tehát Mac Mahon részén lehetett volna, mig azonban a tábornagy egyelőre további segítségre egyáltalában nem számíthatott, addig a németek napról-napra, sőt mondhatni óráról-órára ujabb és fris erőket vonhattak magukhoz. Ezek szerint Mac Mahonnak elhatározása, hogy a Bazainenel való egyesülés eszméjét föladja, a kölcsönös helyzet és a viszonyok helyes mérlegelésén alapult. Hogy mindannak daczára engedett a hadügyminiszter parancsszavának és a már eddig is annyi megpróbáltatáson átment seregnek ujabb ellenparancsot adott, ezt már valóban csak végső kétségbeesésében és elkeseredésében tehette, meg lévén győződve, miszerint seregével ekként biztosan és menthetetlenül egyenesen a halál torkába szalad.

Augusztus 28-ika.

Mac Mahon a párisi kormány sürgető parancsa folytán a menetnek keleti irányban való folytatására kényszeríttetvén, a 27-én este Mezières felé elrendelt visszavonulást [31]) egy ujabb, 28-ikára hajló éjjel kidolgozott, de csak e nap reggelén expediált intézkedéssel ismét revokálta. Ezen legujabb keletű intézkedés szerint az V. hedtestnek Châtillon és Brieulles sur Barból Buzancyn át Nouartba, a VII-iknek Vouziersből az előbbit követve, Buzancyba, a XII. hadtestnek le Chêneből la Basaceba s végül az I-nek Vonqból le Chênebe·kelle vonulnia. Bonnemain lovas hadosztálya Attignyból Grandes Armoisesba, Margueritte lovas hadosztálya pedig eredetileg Beaumontból Mouzonba, később azonban egy ujabb módosítással Sommautheba irányíttatott.

---

[31]) Lásd a 41. oldalon.

Az előnyomulás, illetőleg a most már legnagyobb fokban veszélyeztetett oldalmenet, e szerint nagyjában véve két nagy seregoszlopban, melyek mindegyike 2—2 hadtest erejü vala, rendeltetett el. A lovas hadosztályok egyike az északi oszlopnál nyerte beosztását, a másik, mely 27-én este Beaumontnál szintén az északi oszlop menetvonalán állott, körülbelül félútra a két seregoszlop élei közé rendeltetett. A külső, déli oldal e szerint teljesen ki van szolgáltatva az ellenséges lovas testek kénye kedve szerinti megfigyelésének és zaklatásának.

Hogy többet ne említsünk, az már csak valóban minden oldalmenet-intézkedés alfáját képezi, hogy a veszélyeztetett oldalba felderítés czéljából lovasság, a közvetlen védelem és biztonság kedvéért pedig, a körülményekhez mért összeállítású oldalvédek, oldaloszlopok, még pedig állók vagy mozgók, tolassanak.

A módosító parancsot a hadtestek, kivéve a főhadiszállástól legmesszebb fekvő VII-iket, ugyan már a vonatok utbaindítása után, de még a csapatok elvonulása előtt kapták meg. Az utóbb említett hadtest Quatre-Champsban reggel 8 órakor vette kézhez az uj parancsot, minek folytán nyomban visszafordult és a Bois de Boult-on át vezető keskeny, rossz uton vonult Boult aux Bois-ba, a hol a hadtest 2-ik és 3-ik hadosztálya a tartalék tüzérséggel nyomban táborba szállt. Az 1-ső hadosztály a már hajnali 2 óra óta Chagny felé elindított és időközben már le Chêneig jutott vonatok gyüjtése czéljából Quatre-Champsnál maradt s igy e napon már nem is csatlakozhatott hadteste zömével.

Az V. hadtest 28-án reggel szakadó esőben indult a l'Abadie hadosztálylyal Châtillonból Boult aux Boisnak, a hadtest fenmaradó részével pedig Brieulles-ből Harricourt felé útnak. Boult aux Boisba érve, de Failly tábornok jelentést vett, miszerint nagy ellenséges lovas- és gyalog tömegek déli irányból gyors előnyomulásban vannak Buzancy felé, melyet már csak alig néhány klmnyire közelíttettek meg; ennek folytán de Failly a l'Abadie hadosztály Maussion dandárát [32]) azonnal a Briquenay melletti fensikra tolta előre, a Goze hadosztálynak pedig parancsot adott, miszerint Harricourt tájékán vonuljon fel; a Lespart hadosztály egyelőre tartalék viszonyban maradt. Végül a lovasság felderítés és biztosítás czéljából Baron át Buzancyba tolatott előre, melynek környékén az ott álló német 5-ik lovas hadosztály Redern dandárára bukkant, miből jelentéktelen csatározás keletkezett, mely után a porosz lovasság az éppen kézhez vett parancs folytán, mely az 5-ik lovas hadosztályt a porosz trónörökösnek utalta át, csakhamar elvonúlt Grand Pré felé.

Ekközben de Failly tábornok Harricourtnál Mac Mahontól le

---

[32]) Ezen hadosztály csak egy dandárból állott, a másik Bazaine-nél Metzben volt.

Chêneből a következő parancsot vevé: „Miután ránk nézve kiváló fontosságu, hogy a Maas folyón minél előbb átkeljünk, ennek folytán meneteljen hadtestével ma este amennyire csak lehetséges Stenay irányában előre. Az Önt követő Douay tábornok utasítva van, miszerint az Ön végső oszlopához csatlakozzék és hogy Baron tul táborba szálljon. Ha az ellenség Önt a nagy út elhagyására kényszerítené, ne mulaszsza el, azt Douay tábornokkal is közölni, hogy oszlopának éle ugyanazon irányt követhesse. Utunk Montmédy felé vezet, hogy Bazaine tábornagyot felszabadítsuk. A holnap Stenay ellen intézendő támadásnál erős ellentállásra legyen elkészülve. Én Stonne-ba megyek."

Egy másik értesítéssel de Failly tábornok tudomásba helyeztetett, miszerint szükség esetén Douay tábornok is parancsnoksága alá helyeztetik és hogy e tekintetben utóbbival érintkezésbe lépjen.

Ebből kifolyólag de Failly nyomban felszólítá a Boult aux Boishoz ért Douay tábornokot, miszerint hadtestével az V-ikhez csatlakozzék, mire azonban ez kijelenté, hogy teljes lehetetlenség kimerült csapatjaival egyelőre tovább előre menetelni.

Miután pedig de Failly tábornok egyedül saját hadtestét gyengének tartotta arra, miszerint a Buzancynál álló ellenség ellen támadólag nyomuljon előre, bár ott, mint alább látni fogjuk, legfeljebb 1—2 ellenséges lovas dandárra bukkant volna, elhatározta, miszerint hadtestét, még aznap a műútról balra letérve, Bois-des-Dames-on át Beauclair- és Beaufortra vezeti előre.

Az elhatározott elvonulást a hadtest a Barnál hátvéd viszonyban visszahagyott Maussion dandár fedezete alatt csak délután 3 órakor kezdette meg, miközben a német gárda- és a szász lovas hadosztálynak egyes felderítés czéljából nagyon közel férkőzött részei és a Grenier gyalog- és a Bernis dandár között kisebb-nagyobb összeütközésekre került a dolog. A hadtest élén menetelő Lespart hadosztály végre este 8 óra tájban elérte a Bois-des-Dames melletti fensíkot, a hol aztán táborba szállt, a hadtest fennmaradó része ellenben már csak a belvali sikot érhette el.

A VII. hadtest 1. hadosztálya Quatre-Champsnál, a 3. Bellevillenél s a fenmaradó rész Boult aux Boisnál maradt, a többi seregtestek pedig szintén teljesen kimerülve és a szükséges tábori és egyéb eszközök nélkül érték el aznapra kijelölt menetczéljaikat; a XII. hadtest a Sommauthra elvonult Margueritte lovas hadosztály helyére saját lovasságát tolta Beaumontba előre.

A *németek* részén a Maas hadsereg parancsnoka a nagy főhadiszállásból vett utasitások folytán[33]) csak a lovas hadosztályok alkalmazása tekintetében intézkedett önállóan. E szerint a 12-ik lovas hadosztálynak Nouartból Beaumont felé kellett osztagokat előretolni; a gárda lovas hadosztály parancsot kapott, miszerint Re-

[33]) Lásd a 43. oldalon.

monville és Buzancy között foglaljon állást és utóbb említett helyet szállja meg, az ellenséget azonban ne szorítsa s végül az 5. és 6-ik lovas hadosztályok parancsnokai felszólíttattak, hogy a trónörököstől veendő további parancsig az ellenség jobb oldalát kisérjék (?) és egyelőre a gárda lovas hadosztálylyal összeköttetésben maradjanak.

A 6-ik lovas hadosztály parancsnoka reggel 3 órakor Monthoisban előörseitől jelentést vevén, hogy a Vouziersnél álló ellenség onnan elvonul, 5 óra 30 perczkor odafelé útnak indult hadosztályával. A hadosztály élezrede az elvonuló franczia VII. hadtest hátvédét Balayig követve, megállapította, hogy ezen hadtest Quatre Champsnál áll. Az erről szóló jelentés délután $^1/_2 3$ órakor ért a clermonti nagy főhadiszállásba. Később ezen hadosztály téves informácziók alapján azt jelenté, hogy Mac Mahon s a franczia császár állitólag 4 hadtesttel Stenaynél áll.

Az 5-ik lovas hadosztály Redern dandára Buzancynál, mint tudjuk, a franczia V. hadtest előretolt részeivel folytatott rövid csatározás után Grand Prébe vonúlt el, mig a hadosztály fenmaradó része Monthoisba rendeltetett.

A gárda lovas hadosztály dsidás dandára reggel 9 órakor Buzancyba tolatott előre, a hol az elvonult Redern dandár helyett a franczia V. hadtest megfigyelését vette át. Később a dandár zöme Bayonvillebe vonult vissza s Buzancynál mindössze 2 lovas századot hagyott hátra; a hadosztály fenmaradó része Rémonvillenél foglalt állást. Megfigyelésének eredményéről szóló jelentését, mely szerint nagyobb ellenséges testek a délelőtt folyamán déli irányban Buzancy felé nyomultak előre, ezen lovas hadosztály déli 12 órakor továbbította és ugyanaznap este 9 órára ért a nagy főhadiszállásba.

Ekközben az ellenség jelentéséről szóló hirre a szász lovas hadosztály egyik ezrede is megjelent Buzancynál, mely a közelben tanyázó franczia táborokhoz igen közel férkőzvén, a fellármázott franczia táborokból puska- és ágyutüzzel fogadtatott, mire az ezred Nouartba tért vissza. Az ezalatt és később is innen Beaumont irányában kiküldött járőrök mindenütt ellenséges csapatokra — a Sommauthe felé előnyomuló Margueritte lovas hadosztályra és a Bois des Damesnak tartó de Failly hadtestre — bukkantak, mely körülmény azon minden esetre nem leghelyesebb elhatározásra birta a szász lovas hadosztály parancsnokát, miszerint este felé egészen Andevanneig vonuljon vissza, a hova éjjel 10 órakor érkezett meg.

Első sorban a szász lovas hadosztály ezen kényszerítő szükség nélkül bekövetkezett visszavonulásának és talán nem eléggé erélyes tapogatódzásának előre felé tulajdonítható, hogy e napon este sem a Maas hadsereg parancsnoksága, sem a nagy főhadiszál-

lás legkevésbbé sem volt tisztában a helyzettel, amennyiben a beérkezett jelentések homlokegyenest ellenkeztek egymással. Ezek egy része azt bizonyítgatá, miszerint erős franczia oszlopok Beaumontból Autruchön át Vouziers felé vannak előnyomulóban, más jelentések ellenben ép ennek ellenkezőjét, északkelet felé irányuló mozdulatokat konstatáltak.

Ezen különböző hiresztelések kivált a XII. hadtestre hatottak nyugtalanítólag és a stenayi különítmény ennek folytán az egész éjjelt harczkészültségben töltötte.

A gárda és IV. hadtest a hadseregparancscsal kijelölt helyeket érték el; a hadsereg főhadiszállása Malancourtban maradt.

A 3-ik hadsereg részéről e napon a 4-ik lovas hadosztály Vouziers és St. Morel között lépcsőzetesen állott fel, a 2-ik lovas hadosztály pedig Suippet érte el.

A hadsereghez tartozó élhadtestek immár egy vonalba jutottak a Maas hadsereg véghadtesteivel és pedig elérte: a XI. hadtest Lavalt és Courtemont, az V. Berzieuxt, elővéde Cernayt, a württembergi hadosztály Virginyt, a II. bajor hadtest Vienne le Châteaut, dsidás dandára Binarvillet, az I. bajor hadtest Varennest s végül a VI. hadtest a hadsereg főhadiszállásával St. Menehouldot.

E szerint a két hadseregnek augusztus 27-iki 70 klmnyi mélységi kiterjedése 28-án már 55 klmnyire tömörült össze; az előbbi keskeny arczvonal immár 50 klmnyi szélessé vált (Dun—Laval.)

A lovas seregtestek e napi állása annyiban mutat nevezetes képet, amennyiben a nagy főhadiszállás azon intézkedése folytán, melylyel az ellenséggel már szoros érintkezésbe jutott 5. és 6-ik lovas hadosztályt a 3-ik hadsereg körletébe utalta át, az ellenséggel közvetlen kontaktusban már csak a gárda lovas hadosztálynak Buzancyban álló része maradt; ellenben a legfontosabb körletből kivont és az Aisne balpartjára rendelt 5. és 6-ik lovas hadosztály, a velök egy és ugyanazon útvonalon levő 4-ik lovas hadosztályt közrefogva, majdnem ok és haszon nélkül öregbítik az ezen, már tulajdonképen az ellenség mozgadozásának körletén kivül eső területen és irányban alkalmazott lovas tömegeket.

Végül felemlítendő még, miszerint a nagy főhadiszállás oly időben, a mindőn a helyzet bizonytalanságánál fogva kiválóan érdekében állott, hogy minél előbb az ellenség felől szerzett hirek birtokába jusson, a helyett hogy legalább a gyalogsági testek első vonalába ment volna előre, teljesen hátul, mintegy negyven klmnyire a lovasság felderitő öve mögött, Clermont-en-Argonne-ban maradt, minek folytán az elől tett megfigyelésekről szóló jelentéseket csak $5^1/_2$—10 óra mulva, sőt egyeseket csak a következő nap délutánján kapja meg.

Ennek tulajdonítható, hogy a nagy főhadiszállás augusztus

28-án este 7 órakor mindössze a 27-én délig terjedő hirekre alapítva, vagyis azon feltételezés mellett állítja össze a 29-ikére szóló parancsot, hogy az ellenség előnyomulását a Maas felé alighanem feladva, északi irányban vonul vissza. Ezen parancs értelmében a seregeknek a jelzett napon általában Nouart—Buzancy—Vouziers vonaláig kellett volna előnyomulniok.

Miután ezen parancs szétküldetett, érkeztek be este 9 órakor a gárda lovas hadosztálytól a fentebb említett jelentések, melyekből nyilvánvaló lett, hogy az ellenség még mindig keleti irányban a Maas felé törekszik előre; a szász lovashadosztály visszavonulásáról stb. szóló később beérkezett hirek ezen feltevést még jobban megerősítették.

Ily körülmények között az este 7 órai parancs hatályon kivül helyeztetvén, éjjel 11 órakor a következő augusztus 29-ikére szóló intézkedés adatott ki; „Az ellenségnek Buzancynál jelentett megjelenése azon elhatározására vall, hogy Metzet felmenteni igyekszik, feltehető, hogy e czélból egy vagy két hadtest a Buzancyn át, Stenay felé vezető útra, mig a sereg többi részei attól jobban északra Beaumont-on át menetelhetnek. Nehogy az ellenség támadásra ingereltessék, mielőtt még német részen kellő számu erők összpontosíttattak, a szász trónörökös belátására bizatik, miszerint három hadtestét egyelőre védő állásba, körülbelül Aincreville és Landres között, lehetőleg korán egyesítse. A Maas-vonalnak Duntól Stenay-ig terjedő megfigyelése továbbra is az oda kikülönített dandár feladata marad. — A bajor hadtestek holnap reggel 5 órakor indúlnak, az I. Fléville-n át Sommerance-ba, a hova 10 órakor kell beérkeznie, a II. Binarville-on és Cornayn át St. Juvinba; az V. hadtest Montcheutinen át Grand Préra menetel. A 3. hadsereg többi hadtestei fölött ezen hadsereg parancsnoksága akként intézkedjék, hogy 30-án a szükséghez képest a döntésnél közreműködhessenek. Az offensivának a vouziers—buzancy—stenayi útvonalig való folytatása egyelőre fentartatik, ami azonban nem zárja ki, hogy azt a Maas hadsereg, ha vele szemben csak gyengébb ellenséges erők állnának, mielőbb birtokába ejtse. — Ő felsége a király délelőtt 9 órakor egyelőre Varennesbe megy.“

Ezen intézkedésben tehát sokkal nagyobbmérvü óvatosság tükröződik vissza, mint az este 7 órakor keltben, a mi esetleg alkalmat adhatott volna Mac Mahonnak, hogy egy megfelelő utóvédállásban vivandó harcz árán serege számára vagy a Maason való átkelést kierőszakolja, vagy hogy azt egy határozott oldalkitéréssel észak-nyugat felé a majdnem biztosnak látszó végromlás veszélyéből szép szerivel kivezesse.

A 29-én esetleg bekövetkezhető csatához a fenti intézkedés szerint körülbelül 20 klmnyi széles harczterületen (Aincreville—Grand Pré) 4 hadtest az első, kettő pedig a második vonalba ren-

deltetett. Nevezetes továbbá, hogy a nagy főhadiszállás annyira nem tartotta kizártnak Mac Mahon részéről a támadólagos fellépést akár déli, akár délkeleli irányban, hogy arra való tekintettel még az eddig a XII. hadtest által megszállva tartott Maas-átjárók esetleges felhagyását is kombinációba veszi. Ezen bizonyára helyén való óvatosságból tünik csak ki egész valójában, hogy minő hatalma van háboruban mindenütt és minden alkalommal a támadólagos eszme megnyilatkozásának; a franczia V. hadtest megjelenése Buzancy előtt elegendő volt arra, hogy a folytonos előretörekvés ösztönétől áthatott német hadvezetőséget a feltartóztatlannak látszó támadó műveletek közepette egyszerre, legalább időlegesen a védőleges magatartás szükségokozta eszméjével megbarátkoztassa; csak ezen parancs olvasása alkalmával tárul elénk egész valójában, hogy az augusztus 22-től 28-ig a francziák részén bekövetkezett sok ordre és contreorde okozta désordre nélkül, vagyis határozott, czéltudatos és erélyes vezetés mellett, mennyire kezében volt Mac Mahonnak a lehetőség, hogy seregét az eleinte sötétben tapogatódzó német seregek mellett, ha nem is mint talán szándékolva volt, észrevétlenül el, de azért talán mindössze csak jelentéktelen utóvédharcz árán Metz alá vezesse.

Augusztus 29-ike.

Augusztus 28-án este Mac Mahon stonnei főhadiszállásában azon jelentést vevé, miszerint Stenayt 150.000 főnyi ellenség tartja megszállva, mely az ottani Maas-hidat elrombolta. Miután a châlonsi sereg hadi-hidak felett nem rendelkezett, azonfelül pedig az is hirül érkezett, miszerint a németek már a vouziers—stenayi utat elérték, sőt részben északi irányban, azon tul is terjeszkedtek, ennek folytán a tábornagy elállott a menetnek Stenay irányában való további folytatásától és e helyett elhatározta, miszerint Mouzonnál vált partot a Maas folyón, hogy onnan menetét Carignanon át folytassa tovább Metz felé. Ez értelemben kiadott intézkedései szerint augusztus 29-én a XII. hadtestnek la Besaceból Mouzonba, az I-sőnek Chêneből Raucourtba, a VII-iknek Boult aux Boisból la Besaceba, az V-iknek Bois des Damesból és Belvalból Beaumontba, Bonnemain lovas hadosztályának Grandes Armoisesból Raucourtba s végül Margueritte lovas hadosztályának Sommautheból szintén Mouzonba kelle vonulnia.

Az I. és XII. hadtest, valamint a két lovas hadosztály mozdulatai intézkedésszerüen végre is hajtattak; a XII. hadtest déltájban a Maas folyón átkelvén, Mouzonnál a carignani út mindkét oldalán ütött tábort; Margueritte lovas hadosztálya kissé lejebb, Villers devant Mouzonnál kelt át a folyón s aztán Vaux és Moulinsig hatolt előre.

Az I. hadtestet menetében a saját vonatjárművek tartóztatták fel s igy Raucourt-t csak este, a hadtestet hátvéd viszonyban követő Bonnemain lovas hadosztály pedig ellenséges lovasok által kisérve, csak éjjel érte el.

Még roszabbul ment a VII. hadtestnél a dolog; a reggel hirszerzésre kirendelt lovas osztagok ellenséges dsidásokkal ütköztek össze, magánhirek pedig azt rebesgették, miszerint Grand Pré és Buzancy között 12.000—15.000 lovas sok tüzérséggel áll. Ily körülmények között Douay tábornok a Quatre Champsnál álló Conseil Dumesnil hadosztályt az ott levő vonatokkal egyenes irányban Pierremontnak inditotta útnak és hogy ennek a hadtest többi része előtt kellő térnyerést engedjen, a Boult aux Bois és Bellevíllenél álló csapatoknak csak reggel 9 órakor engedte meg az indulást. Az ellenség közelségére való tekintettel az utóbb említett csapatok következőleg alakították meg a menetoszlopokat: magán az útvonalon legelől a tüzérség, utána a kis vonat (bagages), ezután pedig a nagy vonat (convois) nyerte beosztását; a gyalogság és lovasság az úttól kétoldalt szakaszoszlopokba alakítva kisérte járóműveit; legvégül hátvédviszonyban az Ameil lovas hadosztály következett.

Midőn aztán az ekként elrendelt felette nehézkes előnyomulás folyamán néhány ellenséges lovas osztag tényleg felbukkant a látóhatáron, Dumont tábornok indíttatva érezte magát, miszerint hadosztálya menetét beszüntesse és harczhoz fejlődtesse. A szinhelyre ért Douay tábornok csakhamar átlátta, hogy itt csak alárendelt ellenséges osztagokról lehet szó, minek folytán a menet folytatását rendelte el. St. Pierremont tájékán egy ellenséges dsidás osztag észrevétlenül a convoisra vetette magát és bár ezen támadás néhány gyalogsági össztüzzel csakhamar visszaveretett, a pillanatnyi meglepetés még is nagy zavart és konsternácziót keltett a járóművek soraiban. Ezen gyakori zaklatások és a keskeny rosz utak a menetet végtelen fárasztóvá tevék, ugy hogy a hadtest délután 5 óra tájban teljesen kimerülve ért Oches tájékára, a hol Douay tábornok a táborba szállást rendelte el és pedig az 1. és 2. hadosztálylyal és a tüzértartalékkal a helységtől északra, a 3-ik hadosztálylyal az attól délkeletre elterülő magaslatokon. A vonatok a helységben, a csupán egy kijárattal biró keskeny úton, töltötték az éjjelt.

Az V. hadtest különös véletlen folytán nem kapta meg a 29-ikére szóló parancsot, amennyiben a parancsot áthozó vezérkari tisztet, marquis de Grouchy kapitányt útközben az ellenség elfogta. A reggeli órákban beérkezett jelentések mind arra vallottak, hogy a Nouart menti magaslatokon egy ellenséges lovastest tüzérséggel táboroz, ellenben, hogy Beauclair még ment az ellenségtől. Erre való tekintettel, *de Failly* tábornok a korábban vett utasitások szellemében délelőtt 10 órakor a menetnek keleti irányban két oszlopban való folytatását rendelte el. A déli, Bois des Damesból Cham-

pyn át Beauclairbe irányított oszlop a Lespart hadosztályból és az előtte menetelő Brahaut lovas hadosztályból alakult; a másik, a Goze- és Labadie hadosztályokból és a hadtest tüzértartalékából alakított oszlop Belvalból a bois-des-damesi fensík kikerülésével Beaufortnak tartott. A menet délelőtt 11 órakor vala megkezdendő.

Amint a déli oszlopnak elővéde délelőtt 11 óra után a bois-des-damesi magaslatokon bontakozni kezde, Nouart irányából előbb lovasság, majd tüzérség és gyalogság által is megtámadtatott, miből a nouarti ütközet fejlődött ki, melyről alább leend szó, mivel előbb a németeknek időközben végrehajtott mozdulatairól kell néhány szót szólanunk.

A nagy főhadiszálláshoz hasonlóan augusztus 28-án este a Maas hadsereg parancsnoksága is azon hiszemben volt, miszerint Mac Mahon serege most már északi, illetőleg nyugoti irányban visszavonulóban van.[34]) Ezen feltevést biztosan megállapítandó, a szász trónörökös a következő napra a gárda lovashadosztályt le Chêne irányába rendelte előre; a 12-ik lovas hadosztálynak a gárda lovas hadosztályt ugyanazon irányban kellett követnie s mindkettejük támogatására a gárdahadtestnek egy elővédet reggel 7 órára Rémonvillebe kellett előretolnia. Vagyis egyszóval a szász trónörökös a bizonytalan helyzet felderítése czéljából néhány hirszerző járőr és különítmény által széles arczvonalban eszközlendő felderítés helyett, két egymás mögé tömörített lovas hadosztály által csupán egy irányban meghatározott pont felé ugynevezett erőszakos szemrevételt hajtat végre, a többi seregtestek mozdulatait ezen szemrevétel eredményétől tevén függővé.

Időközben éjféltájban beérkezett a nagy főhadiszállásnak augusztus 28-án este 7 órakor kelt augusztus 29-ikére szóló *első* intézkedése, melynek alapján a szász trónörökös, daczára annak, hogy ekkor már ujabb jelentések az ellenség előnyomulásának keleti irányban való folytatását jelezték, azon elhatározásra jutott, miszerint három hadtestét Buzancy — Nouart felé rendeli előre. Ámde még a menet megkezdése előtt, 29-én reggel 4 órakor beérkezett a nagy főhadiszállásnak *második* intézkedése,[35]) mely a szász trónörököst előbbeni szándékának felhagyására és a következő utasítások kiadására birja:

„A gárda hadtest a Rémonvillebe előretolt elővédet a Barnál szemrevételező gárda lovasság felvétele czéljából ott állva hagyja; a hadtest zöme Banthévillenél készültségi állásban marad. A XII-ik hadtest Dunnél korán átkel a Maason és Cléry le Grand és Aincreville között foglalt állást; a 12-ik lovas hadosztály egy Villers devant Dunbe előretolandó elővéd védelme alatt Nouart felé derít

---

[34]) Lásd az 50. oldalon.
[35]) Lásd ugyancsak az 50. oldalon.

föl.[36]) Miután a Maas Dun és Stenay között szintén csak *megfigyelendő*, a 48-ik dandár a folyam mentén fölfelé bevonható;[37]) a IV-ik hadtest egyelőre Nantilloistól északra fekvő állásba vonul. A vezénylő tábornokok reggel 8 órakor az Aincrevilletől délre fekvő magaslaton gyülekeznek."

Utóbb említett helyen a szász trónörökös azon czélból, hogy „hadserege balszárnya előtt az ellenséggel való érintkezés teljessé váljék és hogy mindenekelőtt a Beaumont körüli viszonyokról tiszta képet nyerjen" az előbbinél még nyomatékosabb, ugyszólván egész hadseregének részvétele melletti erőszakos szemrevételt rendelt el, a mely a nagy főhadiszállás intencziói ellenére és daczára annak, hogy maga a szász trónörökös is kijelenté, miszerint az általa elrendelt mozdulatoknak czélja csupán csak az ellenség viszonyainak *felderítését* czélozza, mig a tulajdonképpeni *támadást* a legfelsőbb hadvezetőség csak a következő napon szándékolja, — igen könnyen már aznap a legkomolyabb, többé vissza nem sziható összeütközésre vezethetett volna az izolált német 4-ik és a châlonsi hadsereg között, mely utóbbi esetleg tömören felzárkózva is állhatott volna Nouart és Beaumont között.

A kiadott intézkedések lényegileg a következőket tartalmazták: A gárda lovas hadosztály Boult aux Bois és Authon át a le chêne — beaumonti útig és az utóbb említett helyig nyomuljon előre; az 1-sö gárda gyalog hadosztály és a hadtest-tüzérség számára Buzancy, a 2-ik gárda gyalog hadosztály számára Thénorgues jelöltetett ki menetczélul; a 12-ik lovas hadosztálynak Nouart és Oches-on át kellett a fentebb említett útvonalat elérnie; támogatására a XII. hadtest elővéde ugyanezen irányban volt előretolandó, mig annak zöme Nouart felé, a IV. hadtest pedig Remonvilleba és Bayonvilleba irányíttatott; utóbb említett hely felé indult a hadsereg parancsnoksága is útnak.

A gárda lovas hadosztály részéről Beaumont felé kiküldött járőr Sommauthe-nál egy lovassággal ellátott pihenő franczia gyalog dandárt konstatált, a Boult aux Bois felé tartó különítmény pedig Germont tájékán az egy járőr fedezete alatt de Failly tábornokhoz törekvő marquis de Grouchy vezérkari századost ejtette foglyul, kinek irásai nemcsak Mac Mahonnak augusztus 29-ikére kiadott intézkedését tartalmazták, hanem a chlâlonsi seregnek augusztus 23-tól mostanáig terjedő hadműveleteiről is meglehetősen teljes és tiszta

---

[36]) Most tehát ezen lovas hadosztály már nem a gárda lovasság mögött, hanem kétségkivül helyesebben a mellett nyer alkalmazást; megjegyzendő azonban, hogy mindkettejük felderítendő körletek helyett csak egy-egy pontot kapott irányul.

[37]) Ellentétben áll a nagy főhadiszállás intézkedésének idevonatkozó részével (l. az 50. oldalon), mely az említett dandárt bizonyára nem ok nélkül helyén hagyandónak jelezte.

képet nyujtottak. Egy 2 lovas századból álló különítmény továbbá Boult aux Boistól kezdve a St. Pierremont felé viszavonuló franczia VII-ik hadtestet követte, ott pedig annak táborbaszállását figyelte meg; az erről szóló jelentés délután háromnegyed négy órakor érkezett a főhadiszállásba.

Midőn a gárda hadtest déltájban 1-ső hadosztályával Buzancynál a 2-ikkal pedig Thénorgues-ba érkezett, a gárda lovas hadosztály pedig Harricourtnál foglalt állást, Nouart felől egyszerre ágyudörgés lőn hallhatóvá. Ily körülmények között a gárda hadtest parancsnoka, Württembergi Ágost herczeg, kétségben volt az iránt, hogy mit tévő legyen: megtámadja-e az előtte alig néhány klmnyire elvonuló franczia VII-ik hadtestet, avagy Nouart felé elvonulva, segítségére menjen harczbakeveredett bajtársainak s igy magatartására nézve előljáró hadseregparancsnokának véleményét és rendeletét kérte ki, honnan délután negyed 3 órakor azon parancs érkezett, hogy a gárda e napon csak bari és buzanzyi állásának megtartására szorítkozzék és csak az összeköttetést tartsa fenn a visszavonuló ellenséggel. Viszont a Nouart felé való elvonulásra csak azon esetben veend majd parancsot, ha ott a harcz várakozás ellenére nagyobb mérveket öltene.

A nouarti (bois-des-dames) ütközet.

1870. évi augusztus 29-én.

A Maas hadsereg parancsnoka által reggel 8 órakor Aincrevillenél kiadott intézkedés értelmében a XII-ik hadtest parancsnoka mindenekelőtt a szász lovas hadosztálynak adta ki a parancsot, hogy a már az irásbeli hadseregintézkedéssel elrendelt irányban Andevanneból Nouart és Oches-on át a le chêne — beaumonti út felé deríttessen fel. Ebből kifolyólag a nevezett lovas hadosztály parancsnoka, tekintettel arra, hogy egyik lovas járőre a kora reggeli órákban Nouartnál gyalogsági tüzet kapott, egyelőre csak a 3-ik lovas ezredet tolta Barricourt felé előre, a hadosztály fenmaradó részével pedig mindaddig, mig a hadtest előretolandó elővéde Nouart-t meg nem szállja, Andevanne-nál maradt.

Ezen, a 102. és 103. gyalogezredekből álló 46-ik dandárból, az 1-ső lovas ezredből, valamint 1 könnyü és 1 nehéz ütegből alakított elővéd reggel 8 órakor érte el élével Villers devant Dunt és mivel egyik előreküldött járőre Nouartnál szintén tüzet kapott, a gyalog dandár s egyuttal a különítmény parancsnoka, *Seydlitz* ezredes egy lovas századot Montigny, a fenmaradó 3 lovas századot pedig Fossén át St. Pierremont felé rendelte előre, ahol az a franczia VII-ik hadtest jelenlétét megállapítván, onnan a délután folyamán Buzancy-nak vette irányát. A mig tehát a lovas hadosztály, amely-

nek inkább feladatához tartozott volna az arczvonal előtti tértnyerő felderítés, a gyalogsághoz tapadt, addig a hadtest-elővédhez beosztott különítmény-lovasság ettől messze eltávozik s igy annak czéljaira nézve a küszöbön álló harcz alatt tulajdonképpen veszendőbe megy, a mi a jelen esetben csak azért nem járt károsabb következményekkel, mivel a lovas hadosztálynak fentebb említett előretolt ezrede szintén kéznél volt.

Ez utóbbi most, miután a 46-ik gyalog dandár egyik százada Nouart-t megszállotta, Champy felé előrelovagolt ugyan, de ott tüzet kapván, ujból visszavonult.

Ekközben a franczia déli oszlop Brahaut lovas hadosztálya a 12-ik chasseur à cheval ezreddel az élen és az ezt követő 5-ik lanciers ezreddel déltájban a Champy és Beauclair között elfolyó R. de Wiseppen átkelvén, a Bois de Nouart felé tartott, mire Seydlitz ezredes a 102-ik ezred 3-ik zászlóalját a két üteggel a nevezett erdő felé indította útnak. Ezek tüze elől Brahaut lovas hadosztálya ujból a Wiseppe tulsó partjára huzódott vissza.

A lovas hadosztály harmadik ezrede, az 5-ös huszárok, a mellé-jük adott két löveggel az északi oszlop menetvonalának felderítése czéljából már korábban Beaufort felé indíttattak el.

Az ellenség fel- és harczbalépése Nouart környékén arra indította *de Failly* tábornokot, miszerint további előnyomulását keleti irányban beszüntetve, mindenekelőtt a Lespart hadosztályt Champigny körül és attól délnyugatra harczhoz fejlődtesse, egyidejüleg a L'Abadie hadosztályból (tulajdonképpen csak Maussion dandárából), a Goze hadosztályból és a tüzértartalékból alakult északi oszlopnak parancsot küldött, miszerint lehetőleg gyorsan szintén a kifejlődő harcz szinhelyére siessen.

A Lespart hadosztály a vett parancshoz képest következőleg fejlődött harczhoz: A 17. sorgyalog ezred Petit és Grand Champyt szállotta meg, a honnan egy erős csatárvonalat a Wiseppe felé tolt előre; ezen ezredtől jobbra, Grand Champy és a bois-des-dames—nouarti út között a Fontanges dandár másik, 68. sorgyalog ezrede fejlődött harczhoz. A tüzérség zöme a Bois-des-Dames és Champy között elterülő fensikra rendeltetett. A Fontanges dandártól még tovább jobbra, az említett úttól nyugatra elterülő erdős magaslatokat az Abbatucci dandár szállotta meg és pedig a 27-ik sorgyalog ezred egyik zászlóaljával, a 19-ik vadász zászlóaljjal és a 30-ik sorgyalogezred 1-ső zászlóaljával az első, a sorgyalog ezredek 2—2 zászlóaljával pedig a második harczvonalban, mely utóbbi mögött csakhamar egy üteg is állásba vonult. Ezen harczfelállitás balszárnyát a Forges de Meaucourt tájékára visszavonult Brahaut lovas hadosztály fedte.

Evvel szemben a szász seregtestek helyzete a délutáni első

órában a következő volt:[38]) A 46-ik gyalog dandár a Nouart és Tailly közötti magaslatokon a 102. ezreddel az első, a 103-ikkal a második harczvonalban, a két üteg pedig az arczvonal előtt vonult fel; az elővéd lovassága mint tudjuk, Montigny illetőleg St. Pierremont felé vala útban. A lovas hadosztály 3-ik ezrede Barricourt és Nouart között, zöme még mindig Andevanne-nál állott. A XII. hadtest zöme, a 45. és 47-ik dandár, élével az Arbre de Tailly (△ 1008.) magaslatot, a Stenay felől bevont különítmény pedig — a 48-ik dandár, 1 lovas század[39]) és egy üteg — Dunt érte el.

Miután az ellenség erejét födött felállításánál fogva megállapítani nem lehetett, a XII-ik hadtest parancsnoka az elővédnek kevéssel dél után meghagyta, miszerint a nouarti magaslatok megszállva tartása mellett Champy felé támadásra nyomuljon előre, hogy ezáltal az ellenség fejlődésre kényszeríttessék. Ezen parancs folytán a 46-ik gyalog dandárnak második harczvonalban álló 103-ik ezrede a Wiseppe patak balpartjára rendeltetett, a 102-ik ezred ellenben megmaradt elfoglalt állásában a Nouart és Tailly közötti magaslatokon. A 103-ik ezredből mindenekelőtt a 3-ik és utána a 2-ik zászlóalj kelt át ellenséges lövegtüzben a Nouarttól keletre fekvő malomnál a Wiseppen, minek megtörténte után a 3-ik zászlóalj 11-ik és 12-ik százada a Nouart-tól északra fekvő erdős kúp felé, a 10-ik század pedig Champy déli szegélyének tartott; a 9-ik század egyelőre tartalékviszonyban maradt. Az első vonalban levő 3 század, kivált pedig a 11-ik és 12-ik, csakhamar oly pusztító oldaltüzbe jutott, hogy rövid idő alatt mindhárom századparancsnok és még ugyanannyi alantos tiszt is harczon kivül helyeztetett.

A 2-ik zászlóalj a 3-iktól jobbra, szintén Champy felé tartott és pedig a nevezett helységtől délre fekvő és az ellenség által csak gyengén megszállott erdőcske felé; ezen zászlóaljnak szintén egy százada, a 7-ik század maradt vissza tartalék viszonyban. Miután ezen harczcsoport nemsokára Champyból előretörő tulnyomó ellenséges gyalogsággal szemben találta magát, annak támogatására a 3-ik zászlóaljnak tartalékban visszatartottt 9-ik százada is a jobb szárnyra rendeltetett. Azonban még ez sem igen sokat lendíthetett volna a dolgon, ha az 1-ső zászlóalj 3 százada[40]) futó lépésben még idejekorán szintén be nem érkezett volna; ezen zászlóaljnak 2-ik százada mint jobb oldalvéd a Petit Champytól délkeletre fekvő erdős kúpnak vette irányát. Ilyenformán sikerült a franczia 17-ik ezrednek egyes részei által végrehajtott támadó lökemét megállitani, úgy hogy aztán az előretört franczia rajok ismét Champy szegélyéig húzódtak vissza. Az e szárnyon ekként keletkezett komolyabb

[38]) Lásd a VII. számu ütközettervet.

[39]) 3 lovas század a felderítés folytatása czéljából továbbra is Stenaynél maradt.

[40]) A 3-ik század Nouart-t tartotta megszállva.

összeütközés egyszersmind arra indította a Taillytól nyugatra fekvő magaslaton álló hadtest parancsnokot, *György* szász herczeget, hogy a III/102-ik zászlóaljat, továbbá a legközelebb beérkező ütegeket, a 2-ikat és 4 iket, szintén haladéktalanul az első vonalba rendelje előre.

Miután az ellenséges állás kiterjedése ujabb és ujabb csapatok bevonása által folyton nagyobbodott és ennek folytán az abból kifejtett tüzhatás is mindig érzékenyebbé vált és azonfelül a jobb oldalból azon jelentés érkezett, miszerint a francziák Beauclair és Halles helységeket erősen megszállva tartják, a mi különben csak annyiban felelt meg a valóságnak, amennyiben a Brahaut lovas hadosztály egyik huszár ezrede mint fentebb említettük, arra felé czirkált, — és mivel végre a magasabb hadvezetőségnek különben sem állott szándékában e napon komolyabb összeütközést kezdeményezni, *György* szász herczeg délután 3 óra után parancsot adott a 46-ik dandárnak a harcz félbeszakítására és hogy ennek megtörténte után ismét a Nouart és Tailly közötti magaslatra huzódjék vissza.

Ezen művelet annál könnyebben vala végrehajtható, mivel *de Failly* tábornok időközben Mac Mahontól, a ki csakhamar értesült marquis de Grouchy vezérkari százados elfogatásáról, ujabb parancsot kapott a Beaumont felé való visszavonulásra, a mit hadtestével nyomban meg is kezdett. Ezen Sommauthe és Belvalon át végrehajtott visszavonulás fedezése czéljából a Maussion dandár 4 üteggel a bois-des-damesi fensíkon, az időközben Fossé környékére ért Goze hadosztály Nicolas dandára pedig a Belvaltól délre fekvő magaslatokon foglalt állást. Miután egyidejüleg a harczba jutott német osztagok részén is meg volt a hajlandóság, hogy lehetőleg szép szerivel kivonják magukat minden komolyabb összetüzés eshetősége alól, viszont a franczia csapatoknak harczból való kivonása és visszavonulása sem ütközött jelentékenyebb nehézségekbe. *De Failly* hadtestének zömével még az éj folyamán, *L'Abadie* tábornok ellenben a visszavonulást fedező és Fossé és Nouart környékéről este 9 óra tájban elindult két dandárral s a tüzérséggel csak augusztus 30-án reggel 5 órakor érhette el Beaumont körül kijelölt táborhelyét s igy mintegy 10 klm. megtevésére kerek 8 órára vala szüksége. [41])

---

[41]) Hogy a hadtest minő állapotban jutott Beaumontba, arról a következő sorokból igen hű képet alkothatunk magunknak: „ . . . Aucune sérieuse précaution ne fut prise. Les régiments, les brigades, les corps arrivèrent à Beaumont, sans ordre, en pleine nuit s'établirent, comme ils purent autour de cette petite ville, comptant, les uns sur les autres sans former de grand' gardes, sans envoyer de reconnaissances de cavalerie, absolument, comme si l'on était à cent lieues de l'ennemi tandis qu'on avait laissé l'avant-garde

A harcz félbeszakításának idején a németek részén már a XII-ik hadtest zöme is közel ért a harcz szinhelyéhez és a 45-ik dandár a harczban álló 46-ik balszárnya mögé, a 47-ik dandár pedig a hadtest tüzérséggel Taillytól délre állott fel; a 48-ik dandár ez időtájt még nem érte volt el teljesen Villers devant Dunt.

A már korábban említett jelentések Beauclair és Halles erős ellenséges megszállásáról arra indították *György* herczeget, miszerint a 47-ik dandárt a 45-ik helyére tolva, ez utóbbit két lovas századdal és néhány üteggel egy ujabb erőszakos szemrevételforma művelet végrehajtása czéljából Beaufort, Beauclair, Halles és Montigny felé indítsa útnak. A csapatok a felázott talajon és a végtelenül sürü s ennek folytán csak nehezen áthatolható erdőkön át este 8 óra tájban el is érték az említett helységeket, s ekkor nagy csodálkozásukra azt vették észre, hogy Montigny—Beaufort között az ellenségnek se hire, se hamva. Az erről szóló jelentésre a kirendelt különítmény parancsnoka, Montbé tábornok parancsot vőn, miszerint csapatjaival ujból a hadtest zöméhez Nouart környékére vonuljon be. Ha meggondoljuk, hogy annak konstatálására, van-e vagy nincs ellenség Beaufort—Montigny tájékán, egy-két ujabban kiküldött járőr vagy hirszerző különítmény is elegendő lett volna, sőt talán ebbeli feladatát gyorsabban is oldatta volna meg, ugy hiszem nem túlozunk, ha ezen műveletet az abban részt vett csapatok oknélküli és hiábavaló fárasztásának minősítjük.

A 45-ik dandárral egyidejüleg délután 4 óra körül a 12-ik lovas hadosztály is parancsot kapott, miszerint a harczban állott ellenség jobb szárnyát megkerülve, Beaumont környékén iparkodjék a viszonyokat felderíteni; melléje támogatásul a 102-ik ezred rendeltetett. Ámde a lovas osztagok Nouart és Fossé között mindenütt ellenséges gyalogságra bukkanván, keresztül nem hatolhattak; csupán 1—2 járőr vergődhetett keresztül Belval és St. Pierremont környékéig, a hol az ott levő ellenséges csapattömegeket konstatálták s igy a szász lovas hadosztály ismét csak részben felelt meg ismételten kitüzött feladatának, melyet, — ha Fossénál kissé jobban nyugatra kitért volna, avagy hogyha Beauclair—Beauforton át nyomult volna előre, vagy pedig, — a mi még leginkább megfelelt volna — ha már eredetileg Stenay-ig és attól északra előretolatván, innen iparkodott volna a châlonsi sereg echiquierjének oldala és háta ellen felderítőleg hatni, teljes mértékben oldhatott volna meg. Igy azonban éjjelre megint csak a gyalogság védő szárnyai mögé, Les Tuileries-be huzódott vissza. A szász hadtest gyalogságának és

---

allemande, on ne pouvait l'ignorer, à une dizaine de kilomètres en arriére. - Les bataillons ét les régiments des trois divisions, ainsi confondus, s'endormirent paisiblement. Les hommes étaient fatigués de la journée. (Wimpffen, Sedan, 132. oldal).

tüzérségének zöme Tailly- és Barricourtnál, a 48-ik dandár Villers-devant Dunnél töltötte az éjjelt. A Montignytól Beauforton át Nouartig terjedő előörsvonalat a 102-ik és 108-ik gyalog ezred, a 17-ik dsidás ezred és még néhány lovas század szállotta meg. Estefelé végre helyreállott a Stenaynál visszahagyott 3 lovas századdal is az összeköttetés.

A 4 órai harcz alatt a németek halottakban 1 tisztet, 72 főnyi legénységet és 5 lovat, sebesültekben 13 tisztet, 276 főnyi legénységet és 4 lovat vesztettek, mely veszteségek majdnem kizárólag a 103-ik ezred rovására esnek, ugy hogy ennél a veszteség százalékokban kifejezve 14·5%-nak felel meg.

Az első lovas ezred 1 embert és 5 lovat, a harczbalépett tüzérség pedig egyáltalában semmit sem vesztett.

A francziák részén a 17-ik ezred tisztekben 1 halottat és 6 sebesültet, legénységben pedig mintegy 150 embert vesztett; legérzékenyebb volt az 1-ső zászlóalj 1. és 2. századának vesztesége, melyek legénységük egy harmadát hagyták a csatatéren. A 68-ik ezred vesztesége: 1 tiszt és 52 főnyi legénység; a 27-ik ezredé: 1 tiszt és 9 főnyi legénység; a 30-ik ezrednél végre 10 ember helyeztetett harczon kivül. A veszteségek összege eszerint 9 tisztre és 221 főnyi legénységre rúgott.

Megjegyzések a nouarti ütközethez.

Az ütközet, illetőleg a támadás elrendelésére a szász XII. hadtest parancsnokát az ellenség felől szerzendő hirek késztették. Eltekintve attól, hogy hirek szerzése a legritkább esetben szolgálhat egy nagyobbmérvü összeütközés jogos indokául, a jelen esetben a támadás elrendelését már azért is, mivel az a felsőbb helyről nyert meghagyásokkal határozottan ellenkezett, másodszor pedig, mivel annak elrendelése idejében az ellenség már amugy is tekintélyes erőt, gyalogságot, lovasságot és tüzérséget, még pedig jelentékeny számban mutatott, legkevésbbé sem tarthatjuk indokoltnak és helyénvalónak. És hogy az egész összeütközésnek legalább hirek szerzése szempontjából pozitiv czélja nem volt, legjobban mutatja *György* szász herczegnek augusztus 29-én este 7^h 30^I-kor irt és a nagy főhadiszállásba a következő napon reggel 5 órakor beérkezett alábbi ütközet jelentése, melynek fogalmazásából határozottan következtethető, hogy György herczeg a harcz elnémulása után sem tudta, hogy kivel és mennyi ellenséggel állott szemben; a jelentés ugyanis következőleg hangzott: „Az ellenséges erők Nouartnál eleinte gyengék voltak, később azonban legalább 1 hadosztályra 5 üteggel, 1—2 szórólöveg üteggel és 2 lovas ezreddel rúghattak. A hadtest Nouart birtokában van. St. Pierremontnál egy ellenséges

hadtest áll táborban.“ Ennyit körülbelül a támadás elrendelése előtt is tudhatott a herczeg, illetőleg ennyi minden esetre ütközet nélkül is meg vala tudható.

A támadás mikénti keresztülvitele tekintetében megjegyzendő, hogy *Seydlitz* ezredes a tulajdonképpeni támadásra mindössze 1 ezredet, vagyis gyalogságának felét rendeli ki, az alárendeltebb jelentőségü feladatra, a Nouart—Tailly közti magaslatok megszállására ugyananynyit tartván vissza. Hozzávéve még ehez, hogy a támadó előnyomulás a legnehezebb viszonyok között, a Wiseppe patak vizenyős mélyedésén és különben is kevés födözéket nyujtó terepen át tulnyomó ellenséggel szemben tisztán arczban, bal oldalban rézsút-tüz alá véve és e mellett hatásos ellenséges tüzérségi tüzben vala végrehajtandó, úgy valóban csodálkozhatunk, hogy a támadásra rendelt 103-ik ezred még ideig-óráig is tarthatta magát a Wiseppe tulsó oldalán.

A már kezdetben egy egész hadosztálylyal harczbalépő tulnyomó ellenség kiterjedt állásával szemben a Wiseppe patakon legelsőnek átkelt 2 német zászlóalj 1700 lépés széles harczterületet foglal el, mely később a harmadik zászlóaljnak bevonása után, a jobboldalvéd századot is beleszámítva, 2800 lépésnyire, a nélkül pedig majdnem 2000 lépésnyire terjedt ki. Ezen belül az erőelosztás nem egyforma; a bal szárnyon 2 század egészen különálló harczcsoportot képez; a főerő ellenben, összesen 6 század, a Cahampytól délkeletre fekvő erdőcskébe, alig 500 lépésnyi széles harczterületre tömörült össze; ezen két harczcsoport közé eső 1300 lépés széles területen mintegy összekötő kapocs gyanánt mindössze egy század harczol; ugy az említett két harczcsoport, valamint a jobb oldalvéd század is gyengesége érzetében terepfödözéket, az erdőt keresi. Az egész ezred egy hosszu, vékony, tartalékok nélkül való erőtlen, gyenge vonalat alkot, melyet csak jó későn készül a 102-ik ezred 3-ik zászlóalja támogatni és ép ezért nagy jellemszilárdságra, szivósságra és elhatározó képességre vall, hogy a jobb szárny harczcsoport parancsnoka azon pillanatban, a midőn a harcz félbeszakítására szoló parancsot kézhez vette, éppen döntő támadásra készült Grand Champy déli kiszögellése ellen, a mi most utólag, a kölcsönös viszonyok teljes ismerete mellett, majdnem őrületes vállalat színében kell hogy feltünjék.

A két tüzérség egymástól 3500 lépésnyi távolságra állott s igy egymás ellen kevésbbé, hanem inkább a szemben lévő gyalogság ellen működhetett sikeresen, a mennyiben tudvalevőleg az akkori lövegek hatásos lőkörlete 2000 lépés és 2500 lépés közé esett.

A franczia részén ismét a már ismételt és megszokott passiv magatartást látjuk. Hogy a parancsadás és parancsközvetítés körül sem a legjobban állhattak a dolgok, mutatja azon körülmény,

hogy a Goze hadosztály csak későn ért Fossé környékére, anélkül, hogy akár ez, akár a Maussion dandár a Lespart hadosztály harczába támogatólag közbeléphetett volna.

A Maas hadsereg többi seregrészei közül a nouarti ütközet napján, augusztus 29-én a gárda hadtest és a gárda lovas hadosztály nagyjában déltájban elért állásában maradt. [42]) A IV-ik hadtest előnyomulását reggel 9 órakor Nantillois-n át folytatva, az első délutáni órákban 7-ik hadosztályával és a hadtest tüzérséggel Rémonvillet, a 8-ik hadosztálylyal pedig Bayonvillet érte el; utóbbemlített helyen ütötte fel a hadsereg parancsnokság is főhadiszállását. A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest Sommerancet és St. Juvint, a II. bajor hadtest Cornayt, az V-ik hadtest a württembergi hadosztálylyal Grand Prét, a hadtest elővéde Béffut, a XI-ik hadtest Monthoist és St. Morelt, az eredetileg Varennesbe irányított VI. hadtest pedig a nagy főhadiszállásból közvetlenül vett parancs folytán Viennet, elővéde Condét érte el. A lovas hadosztályok közül a 4-ik Vouziersben maradt, a 2-ik pedig Gatreuil és Maurig nyomult előre és utközben egy belga munkástól megtudta, miszerint Párisból és környékéről mintegy 100.000 főnyi katonaság vonult be Reimsba. Ezen hirből tényleg csak annyi volt igaz, hogy Reimsban augusztus 26-ika óta tényleg a Vinoy-féle (XIII.) hadtest egyik hadosztálya tartózkodott. Az 5-ik lovas hadosztály Attignyt érte el, a 6-ik pedig Vouziersből előretolt osztagai által a franczia VII. és I. hadtest mozdulatait figyeltette meg és erről igen találó és nagybecsü jelentéseket küldött a nagy főhadiszállásnak, mely azokat a 3-ik hadsereg parancsnokság útján részben még ugyanaznap délután, részben a rákövetkező éjjel, részben pedig csak 30-án este 9 órakor kapta meg. Ezen lovas hadosztálynak felderítő tevékenysége közben a 16-ik huszár ezred Vonqnál egy ott a franczia I-ső hadtest által hátrahagyott gyenge hátvédosztaggal került összeütközésbe, mely alkalommal mintegy 40 franczia foglyul esett, a huszárok pedig 5 embert és 11 lovat vesztettek. Az éjjelt a hadosztály Vrizynél töltötte. A porosz trónörökös e napon Sénucban ütötte fel főhadiszállását, a nagy főhadiszállás ellenben Grand Prébe jutott.

E napon e szerint, a mintegy 20 klmnyi arczvonalkiterjedést felvett 3-ik hadsereg a 4-ik mögött balra hátul félnapi menetnyire (10—12 klm) áll; a VI-ik hadtest saját seregének közepe mögött 17 klmnyi távolságban van. Mindkét hadsereg kiterjedése 30, mélység kiterjedése 28 klm s igy a következő napra majdnem valamennyi erőnek csatához való összpontosíthatása biztosítva volt.

---

[42]) Lásd az 55. oldalon.

Az arczváltás észak felé immár befejeztetett; az ehez szükséges 4 nap alatt egyes hadtestek több mint 100 klmnyi utat tettek meg, mig a châlonsi sereg ugyanezen idő alatt mindössze mintegy 45 klmterrel jutott előbbre.

Mindkét hadsereg arczvonala előtt tulajdonképpen csak 2 lovas hadosztály, és ezeknek zömei is a gyalogságnál visszatartva végzi a felderítő szolgálatot, ellenben, ugy a saját, mint az ellenséges seregtől is oldalvást és pedig Mac Mahonnak Metzbe való törekvését tekintve, nem is a fontosabbik oldalon, egy menetvonalon egymás mögött 3 lovas hadosztály nyer alkalmazást, melyek közül az egyik, a 6-ik a keleti irányban elvonuló ellenséget oldalvást és hátul követve, ily módon, a hol kellettt harcz árán is szerzett adatai által, igen becses szolgálatot tett a német hadvezetőségnek.

HATODIK FEJEZET.

A Maas mentén vivott döntő küzdelmek.

XVII.

A beaumonti csata.

1870. augusztus 30-án.

A) Az augusztus 30-ikára szóló intézkedések és a csata közvetlen előzményei.

Az augusztus 29-én reggel Grand Prébe vonult német nagy főhadiszálláson e nap folyamán részint a beérkezett hirekből, kivált az elfogott marquis de Grouchy irataiból, részint két szemrevétel czéljából, a gárda és XII-ik hadtesthez egyúttal tudósítói minőségben is előreküldött vezérkari alezredesnek jelentéseiből nyilvánvaló lett, miszerint az északkeleti irányban a Maas felé törekvő châlonsi sereg főerejével a mondott napon le Chêne és Beaumont között és ezen vonalról délre áll s hogy az 30-án az említett folyón alighanem átkelni igyekszik.

Ezt megakadályozandó, a német fővezénylet augusztus 30-ikára az immár felzárkózott 3-ik és 4-ik hadsereggel erélyes és határozott támadólagos előnyomulást rendelt, mire nézve augusztus 29-én este 11 órakor a következő intézkedést bocsátotta ki:

„A mai nap folyamán beérkezett összes jelentések egybehangzók arra nézve, hogy az ellenséges sereg főerejével holnap délelőtt Le Chêne és Beaumont között, esetleg ezen vonaltól délre áll and. Ő Felsége a király az ellenség megtámadását parancsolja. Jobbról Ő Fensége a szász trónörökös seregcsoportja délelőtt 10 órakor a Beauclair—Fossé által jelölt vonalon át Beaumont felé nyomul előre, mihez annak a Buzancytól Beaumont felé vezető nagy úttól keletre fekvő utak állanak rendelkezésre, a gárda hadtestnek, mely egyelőre tartalék viszonyba veendő hátra, az említett nagy útat reggel 8 óráig oda kell hagynia. A korán induló 3-ik hadsereg jobb szárnyával Buzancyn át Beaumont felé vesz irányt, készen állván arra, hogy Ő Fensége a szász trónörökös támadását két had-

testtel támogassa, mig a többi hadtestekkel egyelőre inkább Le Chêne felé veendő az irány. A 3-ik hadsereg egyik zászlóalja Grand Prét tartja megszállva (ugyanitt a nagy főhadiszállás.) Ő Felsége 10 órakor innen Buzancyba megy. Moltke s. k."

Miután az ezen intézkedés kiadását megelőző hirek majdnem teljes határozottsággal arra engedtek következtetni, hogy *Mac Mahon* augusztus 30-án seregét, és pedig eddigi törekvéseihez hasonlóan, most is lehetőleg harcz nélkül teljesen a Maas jobb partjára igyekszik átszállitani, nevezetes, hogy az intézkedés mégis azon a saját szempontból legkedvezőtlenebb eshetőséggel is számít, hátha Mac Mahon eddigi passiv magatartását föladva, 30-án erejének zömét Le Chêne—Beaumont vonalában, esetleg attól délre harczhoz egyesíti. Hogy a német főhadvezetőség tényleg számított ezen, Mac Mahonnak eddigi, minden összeütközést következetesen kerülő magatartása folytán bizonyára nem igen valószinü eshetőség bekövetkezésére, mutatja az intézkedésnek még azon rendelkezése is, melylyel a Maas — és a 3-ik hadseregnek különböző időben való indulása hagyatott meg oly czélból, hogy azoknak ekként egyenlő magasságra hozott arczvonalai lehetőleg egyszerre bukkanjanak az ellenségnek Le Chêne—Beaumontnál, illetőleg attól délre feltételezett állására.

Ha a fővezénylet nem ezen kevésbbé valószinü eshetőségre, hanem arra fektette volna a fősúlyt, hogy az ellenség átkelését a Maas jobb partjára megakadályozza, akkor nem hogy meggátolta, hanem inkább még maga siettette volna aug. 30-ikára a legelől levő Maas hadseregnek lehetőleg korai elvonulását, hogy a franczia visszavonuló oszlopokat elérve, azokat a 3-ik hadsereg közbelépéséig lekösse, feltartóztassa; nem igen volt továbbá ez esetben értelme annak sem, hogy az utóbb említett hadsereg zöme Le Chênenek, vagyis a másik seregcsoport iránypontjától, Beaumonttól 25 klmnyire nyugatra irányíttassék, miután majdnem biztosra vala vehető, hogy a ma még ott jelzett csapatok a következő nap reggelén szintén északkeleti irányban a Maas felé vonulnak el.

Azáltal, hogy nemcsak a Maas hadsereg, hanem még a 3-iknak jobb szárnya, azaz a két bajor hadtest is Beaumontnak irányíttatott, az ezen helyiség és a Maas közötti alig 3 klmnyi széles területen 5 hadtest torlódott össze, a mi — tekintve, hogy Gravelotte — St. Privat előtt a heves harczban álló hadtestek mindegyikére átlag 2 klmnyi harczterület jutott, itt a hol az ellenség komoly ellentállására nem is igen volt kilátás, — bizonyára túlzottnak mondható. Nem lett volna-e czélszerü ily körülmények között Stenaynél legalább egy hadtestet azon feladattal a Maas jobb partjára átterelni, hogy az az esetleg már oda átkelt franczia seregtesteket Metz felé való továbbvonulásukban feltartóztassa, lekösse? De ha ettől bármi oknál fogva el is tekintetett, egy lovas hadosztálynak minden körül-

mények között és feltétlenül, ha előbb nem is, 29—30-ikától kezdve bizonyosan a Maas és a Loison—Chiers között volt a helye.

Végül még kiemelendő az intézkedésnek azon határozványa, mely az első vonalban álló gárda hadtestet tartalékba veendőnek, a jóval hátrább álló IV-ik hadtestet ellenben előre rendelendőnek határozta, a mi most, harcz küszöbén alighanem leginkább arra való tekintettel történt, hogy a gárda St. Privatnál igen érzékeny veszteségeket szenvedett, mig ellenben a IV-ik hadtest részéről eddigelé mindössze csak egy dandár vivott harczot.

A Maas hadsereg parancsnoka az augusztus 30-iki előnyomulás megkezdését eredetileg reggeli 9 órára rendelte volt el, a nagy főhadiszállás intézkedésének kézhez vétele után azonban hajnali 3 órakor az alárendelt seregtesteket d. e. 10 órára az alábbi részletesebb hadműveleti parancsból kivehető kiinduló helyzetekbe rendelte, megjegyezvén, hogy ezen parancs kiadását megelőzőleg a hadsereg parancsnoka előörsei útján tudomást nyert arról, miszerint Stenay még mindig saját csapatok birtokában van, hogy a dieuleti erdő ellenségtől ment, és hogy a Fossénál és Nouart-tól északra volt ellenséges csapatok mind elvonultak Beaumont felé.

Az említett hadműveleti parancs szószerint következőleg hangzott: „Főhadiszállás Bayonville, 1870. augusztus 30-án, reggeli 6 órakor. A tegnapi nap folyamán beérkezett jelentések egybehangzók arra nézve, hogy az ellenséges sereg főerejével ma délelőtt Le Chêne és Beaumont között, esetleg ezen vonaltól délre áll and. Ő felsége a király az ellenség megtámadását rendelte el, mihez a seregosztály 10 órakor mint jobb szárny a Beauclair — Fossé által jelölt vonalon át Beaumont irányában nyomul előre. Ehez a Buzancyból Beaumontba vezető nagy úttól keletre fekvő útak állanak rendelkezésre. Ebből kifolyólag 10 órakor: a 8-ik hadosztály Fosséből, a 7-ik Nouartból, a XII-ik hadtest egyik hadosztálya a Nouarti erdőtől, a XII-ik hadtest másik hadosztálya Beauclairből kezdi meg előnyomulását, esetleg *támadását* az ellenség ellen. Az igen erdős terepre való tekintettel kívánatos, hogy a IV-ik hadtest hadtest-tüzérségét a 8-ik gyalog hadosztály, a XII-ik hadtest ellenben hadtest-tüzérségét és lovas hadosztályát a Beauclairen át előnyomuló hadosztály végéhez csatlakoztassa. Betartandó irányok: *a 8-ik gyalog hadosztály által:* Fosséből Belvalon át, Etang la Forge mellett nyugatra el, a Bois du Pt. Dieulet-n át egyenes irányban Beaumontnak; *a 7-ik hadosztály által:* Nouartból Grand Champyn át északi irányban a Bois de Belvalon át és a Ferme de Belle Tour mellett a Beaumonttól délkeletre elterülő nyilt terep felé; *az egyik szász gyalog hadosztály által:* a Bois de Nouarttól keletre, Beaufort felé vezető úton és innen északnyugati, Beaumont felé vivő irányban, a Forêt de Dieulet-n át azon úton, mely Ferme de Belle Tour felé vezet. Az erdőből való kibontakozás

után inkább északi irányban tartva a nyilt dombvidéken át; *a másik szász gyalog hadosztály* Beauclairból Laneuville-ig az országúton nyomul előre és innen a Stenayből Beaumont felé vezető műútat használja. Az egyelőre tartalékba rendelt *gárda hadtest* 10 órakor mostani, Bois de la Folietól [43]) nyugatra elfoglalt állásából Nouarttól nyugatra gyülekező állásba megy. Én 10 órától kezdve a Nouarttól nyugatra fekvő magaslaton tartózkodom. A vonatok hadtestenként egyesítve a csapatok mai táborhelyei mögött visszahagyandók. Albert szász trónörökös s. k."

Ezen intézkedés kiegészítéseképpen a 4-ik hadsereg parancsnoka a reggel 8 órakor Bayonvilleben megjelent hadtest parancsnokoknak még meghagyta, miszerint arra való tekintettel, hogy az ellentállásra kész túlnyomó ellenséggel egyenkénti összeütközés elkerültessék, minden gyalog hadosztály az erdő túlsó szegélyét elérve, a többieknek beérkezését bevárni tartozik, és hogy addig a támadás csak tüzérségi tüzzel vezethető be. Továbbá meghagyta a szász trónörökös, hogy a jelentések közvetlenül a hadsereg parancsnokságához küldessenek, végül pedig elrendelte, hogy azon esetre, ha a kijelölt útak hasznavehetleneknek bizonyulnának, akkor legalább az előirt irány tartandó szem előtt.

A 3-ik hadsereg parancsnoksága által kiadott intézkedés következőleg hangzott:

„Főhadiszállás, Senuc, 1870. augusztus 30-án reggeli $2^1/_2$ órakor. Ő felsége a király mára a Le Chêne és Beaumont közötti ellenséges állások megtámadását rendelte el. Ő királyi fenségének, a szász trónörökösnek sereg-osztálya ezen támadást a buzancy—beaumonti műúttól keletre hajtandja végre, mig ellenben a III-ik hadsereg az említett műúttól nyugatra nyomúl előre. Ehez a következő menetek teendők: 1. Az I. bajor hadtest reggel 6 órakor indul és 2 oszlopban Buzancy és Bar felé, onnan pedig Sommauthe felé tart, honnan a nagy műút irányában Beaumont felé előnyomúlva, az ellenséget visszaveti. 2. A II. bajor hadtest 7 órakor indul és tartalék gyanánt közvetlenül az I-sőt követi Sommauthe-tól negyed mértföldnyire délre, a hol állást foglal. 3. Az V-ik hadtest szintén 6 órakor indul és Briquenay és Authe-on át St. Pierremont és Oches felé vesz irányt, a honnan a körülményekhez képest vegyül harczba. 4. A württembergi hadosztály szintén 6 órakor indul és Mourons, Longwé és Boult-aux-Bois-n át Châtillon-nak, innen pedig Le Chêne-nek tart (ezen parancsot közvetlenül a főhadiszállásból kapja). 5. A XI-ik hadtest 6 órakor indul és Vouziers-Quatre Champs-on át Le Chêne felé tart; egy oldaloszlopa Terron-on és Yonqon át menetel; a hadtest Le Chênet birtokába ejteni tartozik. 6. A VI-ik hadtest ma délelőtt Autryból Vouziersba megy, a hol az Aisne bal partján szoros laktáborokba száll. 7. Az 5-ik

[43]) Fossétól délre.

lovas hadosztály Tourteron környékéig iparkodik jutni, hogy ellenséges osztagoknak a nyugoti irányban való visszavonulást elállja. Reims felé kikülönítendő. 8. A 4-ik lovas hadosztály Quatre-Champsig a XI-ik hadtestet követi; innen Châtillon felé nyomúl, a hol további rendeletig rendelkezésre áll. 9. A 2-ik lovas hadosztály Senucnél reggel 9 órától kezdve kel át az Aisne-en és Buzancy felé menetel, a hol ezen várostól és Bartól északra foglal állást. 10. A 6-ik lovas hadosztály holnap reggel 6 órakor Vonq-on át Semuybe megy, a honnan Bouvellemontba különít ki, hogy az ellenséges összeköttetéseket zavarja. 11. Az I-sö bajor hadtest vonatait Champigneulle-ig, a II-ik St. Juvinig vonhatja előre. Az V-ik hadtest és a württembergi hadosztály vonatai Grand Préig vonhatók előre, azonban 10 óránál előbb nem indulhatnak. A XI-ik hadtest vonatai Vouziersnél a balparton, a VI-ik hadtest vonatai pedig Savigny sur Aisne-nél gyülekeztetendők. 12. A tábori kórházak és az egészségügyi különítmények a csapatokat közvetlenül követik és harcz közben mindenütt előrebocsátandók. A csapatokat közvetlenül, kivéve a gyógyszer- és lőszerkocsikat, semminemü járómű sem követheti. 13. Az I. bajor, az V-ik és XI-ik hadtest, nemkülönben a württembergi hadosztály által elővédek alkotandók, melyek az indulásra kiszabott fenti időknél is korábban indítandók útba. 14. Én harczközben St. Pierremont-nál tartózkodom. 15. A hadsereg-főhadiszállás előreláthatólag Briquenaybe jut. Frigyes Vilmos trónörökös sk."

A közölt hadsereg parancsnoksági intézkedések az alábbi megjegyzésekre szolgáltatnak okot.

A Maas hadsereg parancsnoka daczára annak, hogy a reggel folyamán beérkezett hirek szerint az ellenségnek északi irányban való elvonulása bizonyossá vált, intézkedésében az ellenséget illetőleg mégis csak a nagy főhadiszállás intézkedésében foglaltakat adja tovább és az utóbbi által későre elrendelt előnyomulást is fentartja. Vajjon nem lett volna-e czélszerü az elvonuló ellenséget legalább a hadsereg zöménél jóval korábban előretolt különítmények által megfigyeltetni, a fölött legalább is vitatkozni lehetne. A lovas hadosztályok előretolását az arczvonal előtt elterülő erdők mindenesetre hátráltatták, de ép ezen áttekintést nem nyujtó terepalakulás folytán gondoskodni kellett arról, nehogy a visszavonuló ellenséggel az érintkezés ujból veszendőbe menjen.

A 3-ik hadsereg parancsnoka az ellenség helyzetéről szóló összbenyomást nem a saját körletében tett megfigyelések nyomán, hanem a nagy főhadiszállás intézkedéséből merítette és igy egész hadseregére, vagyis annak, mindkét csoportjára nézve küszöbön állónak tartja az ellenséggel való összeütközést, azért nem is tesz különbséget a Beaumont és Le Chêne felé irányított seregtestek között.

A 4-ik hadsereg parancsnokság intézkedése már azért is érdekes, amennyiben az egy nagy stilusban végrehajtandó erdő át-

hatolás mikénti elrendelésének szerkezeti mintáját mutatja, melynél a rendestől elütő következő jelenségek emelendők ki: a menetechiquier arczvonalának szélesbítése hadosztály oszlopok alakítása által; a nagyobb lovas és tüzér testeknek az oszlopok végére és a jobb karban levő utakra való terelése és a vonatoknak az erdőöv mögött való visszahagyása. Ezenkivül a helyi viszonyokhoz képest esetről-esetre külön intézkedés és rendezés tárgyát kell még hogy képezze: az egyes oszlopok közötti összeköttetés fentartása, esetleg minden egyes oszlop számára az általa megteendő út hosszuságára és minőségére való tekintettel külön indulási, esetleg az erdőszegélyen való beérkezési időnek meghatározása; különleges határozványok a jelentő szolgálatra, továbbá az ellenségel való esetleges találkozás esetére nézve stb. A menetvonalaknak hosszadalmas szóbeli körülirása helyett egyszerűbb és czélszerűbb a megteendő mozdulatok futólagos vázlatát kiadni, melyben minden oszlop vonala szines irónnal jelölendő meg.

Miután a menetrend mikénti alakítása tekintetében az egyes oszlopparancsnokok teljesen szabad kezet nyertek, illetve mivel erre nézve különleges utasítást nem kaptak, az oszlopok a mindnyájukat teljesen egyformán befolyásoló nagy kiterjedésü erdőségen való áthatolás alatt egymástól igen elütő, feltünő és nevezetes csoportosítást mutatnak, a mint az a X-ik mellékletül csatolt hadrendből is kitünik. Az első szembeötlő különbség az elővédek különböző alakulásánál mutatkozik; mig a 7-ik gyalog hadosztály csak 1 zászlóalj gyalogságot oszt be az elővédhez, addig az ugyanazon hadtesthez tartozó 8-ik hadosztálynál 6 zászlóaljat látunk előretolva; hasonló különbségek észlelhetők a beosztott lovasság (1 szakasz és 1 egész ezred között) és a tüzérség (1—2 üteg) tekintetében is. A 23-ik hadosztály a hadtest tüzérezredet főcsapatjának élére, a 8-ik hadosztály annak végére, az I. bajor hadtest a végdandár elé osztotta be; a 12-ik lovas hadosztály a 23-ik hadosztály végén, a bajor vértes dandár a főcsapat közepén menetelt. Egyébb részletekre, igy a 8-ik hadosztály és a bajor hadtest elővédének különleges menetrendjére, utász századoknak az elővédhez való beosztására, a bajor hadtest tüzérségének szétdaraboltságára stb.-re nézve lásd a X. számu mellékletet, melyet tanulmányozás alkalmával jobb áttekintés czéljából czélszerü lesz grafikai módon is megszerkeszteni.

Említésre méltó továbbá, hogy kivált a 3-ik hadseregnek két teljesen különálló csoportban való alkalmazására való tekintettel, nemkülönben a Maas hadseregnél is, a hol két idegen hadtest is vala közreműködendő, mindenesetre czélszerü lett volna az egységes parancsnoklási viszonyok szabályozásáról gondoskodni.

Végül kiemelendő, hogy a 3-ik hadsereg parancsnoka a korábban átutalt két 4-ik hadseregbeli lovas hadosztály helyett, most viszont az ő két lovas hadosztályát tolja át az utóbbemlített had-

sereg körletébe, azonban nem az arczvonal elé, hanem csatalovasság gyanánt a menetechiquier végére.

A francziák részén *Mac Mahon* augusztus 30-ikán seregével a Maas folyón való átkelést befejezni kivánta, mi czélból az I-ső hadtestnek és Bonnemain lovas hadosztályának Remillynél, a VII-iknek Villers devant Mouzonnál és az V-iknek Mouzonnál az említett folyón átkelve, valamennyiöknek Carignan környékét kellett volna elérniök, a hol a XII. hadtest, mint tudjuk, már előző napon tábort ütött volt. [44])

Az *I-ső hadtest* reggel 7 órakor indult el Raucourtból és miközben a L'Hériller gyaloghadosztály és a Septeuil lovas dandár fedezete alatt Remillynél a Maason átkelt, déltájban Beaumont irányából ágyúdörgés vala hallható, miért is a hadtest parancsnoka Mac Mahontól további magatartását illetőleg parancsot kért. Erre a tábornagy azt felelte, hogy minden rendben van és hogy a hadtest csak folytassa előnyomulását a kijelölt irányban. Ehez képest a Wolff és L'Hériller hadosztályok Douzyba, a Pellé és Lartigue hadosztályok pedig Tétaignebe irányíttattak. Miután az I-ső hadtest mögött e Bonnemain lovas hadosztály is átkelt a Maason, ez is Carignan felé tolatott előre.

A *VII-ik hadtest* már reggel 4 órakor indult el Oches mellett elfoglalt táborából, de miután a hadbiztosság rendelkezése szerint még az üres vonatokat is magával vivé, ez egy 2 mérföld hosszu kocsioszlopot eredményezett, melynek fedezésére 7 zászlóalj rendeltetett ki, melyek mindenütt a vonattól jobra-balra az út mellett meneteltek. Igy aztán a hátvédül kirendelt Bittard des Portes dandár csak délelőtt 10 órakor indulhatott el Oches mellől. Már kevéssel a menet megkezdése után hol itt, hol ott bukkantak fel ellenséges lovas osztagok — a hadtest nyomában levő 1 porosz gárda dsidás ezred 1. és 3. százada — melyek élénken figyelték meg a hadtest elvonulását és menetét. Sőt déltájban néhány porosz üteg — az V-ik hadtest 1. és 2. nehéz ütege — a st. pierremonti magaslatokon felvonulván, ez a francziákat La Berlière körül szintén fejlődésre és néhány szórólövegnek felvonultatására késztette. Ebből kifolyólag a VII-ik hadtest menete annyira késleltetett, hogy az Stonneból csak délután 1 óra tájban indulhatott tovább, még pedig gyorsabb előrejuthatás kedvéért most már két oszlopban, melyeknek egyike az országúton Raucourton át, másika — a Conseil Dumesnil hadosztály — pedig Yoncqon és Autrecourton át irányíttatott. La Besace elé érve, Beaumont irányából ide is áthallatszott az ágyudörgés, miután azonban Douaynak határozott parancsa volt, hogy aznap okvetlenül átkeljen a Maas folyón, nem vélte megengedhetőnek, hogy hadtestével veszélyeztetett bajtársainak segitségére siessen,

[44]) Lásd az 51. oldalon.

hanem e helyett, hogy az ellenséggel minden esetleges összeütközést kikerüljön, hadtestét Villers devant Mouzon irányából önhatalmulag Remilly felé téritette le. Ezen elhatározása, kivált pedig azon ténye, miszerint a meghallott ágyudörgésre nem hogy fokozatos gyorsasággal a harcz szinhelyére sietett volna, hanem inkább attól még el is távolodott, — az eljárását némileg mentő felsőbb parancs daczára — jogos kifogásra szolgáltat okot.

A további előnyomulás folyamán a hátvéd dandár kevéssel délutáni 3 óra előtt a Bois du Faynél ujból megtámadtatott a porosz lovasság által, mely azonban néhány szórólöveg tüze elől csakhamar ismét eltünt.

Időközben a *Conseil Dumesnil* hadosztály Warniforêt elé érve, ott mint alább látni fogjuk, az I. bajor hadtest csapatjaiba ütközött.[45])

Az *V-ik hadtest* mint tudjuk zömével csak az éj folyamán, a hátvéddel pedig csak augusztus 30-án reggel 5 óra tájban ért Beaumont környékére s igy de Failly tábornok, daczára annak, hogy a nála reggel 7 órakor megjelent Mac Mahon a további visszavonulásnak haladéktalan folytatását sürgette, csapatjainak nagyfoku kimerültségére hivatkozva, az elvonulásnak délig való elhalasztását elengedhetlenül szükségesnek deklarálta, a mihez aztán a tábornagy is beleegyezését adá. De Failly tábornok saját bevallása szerint értesülve volt ugyan német csapatok közellétéről, de azokat Stenay felé gondolta útban s igy a Beaumont körül elfoglalt táborok biztosítására is vajmi csekély, hogy ne mondjuk semminemü gondot sem fordított. Néhány járőr kiküldetett ugyan rövid távolságra kémlelésre, de ezek csakhamar azzal tértek vissza, hogy ellenségre sehol sem akadtak. Ezek után a csapatok a rendes tábori foglalkozáshoz és lefőzéshez fogtak.

Ezen veszteglés Beaumontnál az V-ik hadtestre és közvetve az egész seregre végzetes következményekkel járt. Ha *de Failly* tábornok a tábornagy parancsához hiven azonnal útnak indult volna Mouzon felé, ugy körölbelül 2 órai menet alatt a Maas folyót elérve, délig okvetlenül átkelhetett volna hadteste nagyobb részével a jobb partra, mig ellenben a Maas-hadsereg kissé későre halasztott indulási ideje következtében ez időtájt mindössze Beaumont környékére érhetett és igy e napon a Maas balpartján legfeljebb jelentéktelen utóvédharczok keletkeztek volna.

De Failly hadteste Beaumont körül következőleg foglalta volt el táborhelyeit: az 1-ső hadosztály a várostól délre a Belval felé vezető út mindkét oldalán, ettől keletre a 3-ik hadosztály a késő éjjel történt beérkezés következtében részben keverten az 1-ső hadosztály csapattesteivel, a Stenay felé vezető műútig; ugyszintén

---

[45]) Lásd a 149. oldalon.

ide került a táborozást szabályozó magasabb parancs ellenére a tüzértartalék és a Brahaut lovas hadosztály egy része is. Utóbbemlített csapatok zöme a várostól északra, és pedig a tüzértartalék a Mouzon felé vezető műút keleti, a lovas hadosztály annak nyugati oldalán ütött tábort. A hátvéd szolgálatot teljesített s igy legutoljára bevonult Maussion dandár — Maussion tábornoknak hadosztály parancsnokká történt kinevezése folytán immár Kampf tábornok parancsnoksága alatt — La Harnoterie Ferme körül s végül a 14-ik vadász zászlóalj teljesen elkülönítve Létannenál vonult táborba.

B) A csata bevezetése és lefolyása Beaumontnak a poroszok által történt bevételéig.

Déli 12 órától délutáni 2 óráig.

A hadsereg parancsnokságtól vett intézkedések értelmében [46]) a német IV-ik hadtest parancsnoksága következőleg intézkedett:

„45. számu hadtest parancs, augusztus 30-án reggel $8^1/_4$ órakor. Mindkét hadosztály előnyulását önállóan kezdi meg és mindegyik 1—1 ezrednyi önálló tartalékot alkot magának. Minden hadosztályhoz a hadtesttől 1—1 vezérkari tiszt osztatik be a hadsereg parancsnokság által kijelölt utak közelebbi meghatározására. Ellenséggel való találkozás esetén komoly támadás mindaddig kerülendő, a mig mindnégy hadosztály az erdős terepen át nem hatolt, hogy ekként a támadás lehetőleg egyidejüleg intéztessék. A hadosztályok közvetlenül a hadsereg parancsnoksághoz küldik jelentéseiket, mely a Nouart-tól északnyugatra fekvő magaslaton tartózkodik. Különösen jelentendő, hogy mely ellenséges csapatrészek állanak szemben. Én egyelőre a 8-ik gyalog hadosztálynál tartózkodom. Alvensleben s. k.“

Ebből kifolyólag a 8-ik gyalog hadosztály reggel 8 és 10 óra között Fossénál, a 7-ik pedig Nouartnál gyülekezvén, pontban 10 órakor az előnyomulás a kijelölt irányban és a X. számu mellékletből kivehető menetrendben megkezdetett. Közbevetőleg megjegyzendő, miszerint a gyülekezés czéljából Nouart felé törekvő 7-ik hadosztály tévesen Taillyba jutván, itt a XII. hadtest csapatjaival kereszteződött; az ebből keletkezett surlódás leküzdése czéljából a jelenlevő legmagasabb parancsnokok abban egyeztek meg, hogy a keresztező pontokon a különböző hadtestbeli zászlóaljak felváltva és futólépésben haladjanak át.

A 8-ik gyalog hadosztály éle Belvalba érve, itt az e tájon reggeli 5 óra óta felderítő 17. számu szász dsidás ezredre bukkant, melytől a hadosztály parancsnoka megtudta, hogy Beaumontnál nagyszámu ellenség a lehető legnagyobb gondatlanságban táboroz.

---

[46]) Lásd a 67. oldalon.

Erre *Schoeler* tábornok az elővéd élén menetelő lovas századot és miután ez az előbb vett hirt szintén megerősítette, a hadosztály vezérkari főnökét a hadosztály tüzérség parancsnokával részletesebb szemrevétel és felderítés czéljából azonnal gyorsabb ütemben előre rendelte.

Ekközben az élen menetelő vadász század is elérte az erdő északi szegélyét és rajvonalba feloszolva födötten a Ferme de Petite Forêt-ig nyomult előre.

Miután *Schoeler* tábornok időközben maga is meggyőződött a franczia tábor legnagyobb mérvü védtelenségéről és gondtalanságáról, a kapott parancs ellenére rövid idővel déli 12 óra után az ellenséges tábor meglepő megtámadását határozta el, mire nézve a következő parancsot adta ki: „1. A 4-ik vadász zászlóalj az 1-sö százada által Ferme de Petite Forêt-től északra megszállott magaslatot zajtalanul megközeliteni igyekszik, mely mögött legott a 16-ik gyalog dandár vonuland fel. 2. A 2-ik tüzérosztag parancsnoka az elővéd-ütegeket nyomban felvonultatja Beauséjourtól keletre és egyuttal a hadosztály zöménél levő két üteget is lehetőleg gyorsan oda előrevonni igyekszik, hogy a 16-ik gyalog dandár felfejlődése után a lövegtüzet meglepően megkezdhesse; ennek védelme alatt a gyalogság előre nyomuland. 3. A huszár ezred egyelőre az erdőben visszamarad".

Az elrendelt mozdulatok síri csendben hajtattak végre; a vadász zászlóalj parancsnoka az elől levő 1. század mellé jobbrabalra még egy-egy századot fejlődtetett fel, a 4-ik századot pedig a major mögötti erdőnél egyelőre tartalékviszonyban tartotta vissza; a tüzérség ugy vonult fel kijelölt helyén, hogy csupán a csövek feje látott át a magaslaton.

Az elővéd tüzérség felvonulása közben az egyik franczia tábori örs mégis észrevette a fenyegető veszedelmet és élénk „aux armes! voici les Prussiens!" kiáltással fellármázta a franczia tábort, melynek összes magasabb parancsnokai Beaumontban éppen reggelihez készültek.

Miután ezek szerint a német csapatok jelenlétét tovább titkolni nem lehetett, *Alvensleben* tábornok hadtest parancsnok a felvonult ütegeknek parancsot adott a tüz megkezdésére.

A hatás a francziák táborában, a kik mint a felriasztott méhraj kaptak fegyvereikhez és a következő pillanatban máris az elhangzott lövegtüz irányában az ellenségre vetették magukat, megdöbbentő volt.

Legelsőnek s a legszélső jobbszárnyon *de Behagle* ezredes vezette előre hamarosan felkészült és fegyvert fogott 11. számu gyalog ezredét, mig balra tőle, részben az előbbinek osztagaival keverten, kevés idő mulva a 46. sorezred állott sorompóba. Ezen két ezredet a 4-ik vadász zászlóalj 4., 5. és 6. százada követte,

mig ezen zászlóalj másik fele a Lespart hadosztály tüzérségének fedezésére rendeltetett ki.

Az ekként legelsőnek harczba lépett *Saurin* dandár mögött csakhamar a *Nicolas* dandár is, még pedig legelsőnek a 86. sorezred 2 zászlóalja[47]) vegyült harczba, melyeknek vezetését *Berthe* ezredes ezred parancsnok megsebesülése folytán *Moncets* alezredes vette át.

Az utóbb említett 2 zászlóaljat nemsokára a dandár másik ezrede, a 61-ik sorezred követte és valahányszor friss csapatok érkeztek a rajvonalba, ez mindig hatalmas ugrást tőn előre, ugy hogy rövid idő mulva 400 lépésnyire közelítette meg az időközben szintén megalakult porosz tüzvonalat.

Német részről ugyanis a harcz bevezetése alkalmával még csak a 4-ik vadász zászlóalj és az elővéd két ütege fejezte volt be teljesen felvonulását, melyet a következő csapatok, a 3. könnyü és 4-ik nehéz üteg, valamint a 16-ik gyalog dandár osztagai már csak érzékeny veszteségek közepette, amennyiben a francziák az egész előterepet sűrű golyózáporral árasztották el, hajthattak végre; a francziák tömeges tüze oly hatásosnak bizonyult, hogy többek között a 4-ik könnyü üteg rövid idő alatt 3 tisztet, 26 főnyi legénységet és 34 lovat vesztett.

A 16-ik gyalog dandár az erdő és a Tuilerie (téglavető) között a 86-ik ezreddel az első, a 96-ikkal[48]) a második harczvonalban vonult fel; megjegyezvén, hogy a további előnyomulásnál a 86-ik ezred 3-ik zászlóalja Belle Volée Fermehez tartalék viszonyba, a 96-ik ezred fusilier zászlóalja pedig a felvonult tüzérség fedezetéül rendeltetett ki.

A dandárnak ezen felvonulása közben a franczia tüzvonal jobb szárnya, a Nicolas dandár egyes ujonnan harczbalépett osztagai és a hatásos tüzértüz által támogatott Saurin dandár kevéssel délutáni 1 óra előtt támadólagos lökemre indultak, melynek azonban a német 4-ik vadász zászlóalj, a felvonult ütegek és az éppen harczbavonuló 16-ik dandárbeli osztagok hatalmas össz- és gyorstüze csakhamar határt szabott; a franczia rajvonal 200 lépésnyire az ellenségtől megállapodni s a tüzet ujból felvenni kénytelen, az azt követő tartalékok ellenben megfordulnak és hátrálni kezdenek. Ezt látva, a német 16-ik dandár parancsnoka, *Scheffler* ezredes, kéznél levő 3 zászlóaljával ellenlökem végrehajására határozza el magát, minek folytán a rajvonal, az előtte levő csekély franczia vonalat visszaszorítva, a Ferme de Petite Forêt-től északra fekvő magaslat közepéig előbbre is nyomul, de itt a francziák pusztító sor- és gyorstüze folytán ismét megállapodni és álló tüzharczot folytatni kénytelen. Ehez az egyes osztagok a VIII. a) számu csataterven feltün-

[47]) Az ezred 2-ik zászlóalja Bitschben maradt.
[48]) Ezen ezred 1-sö zászlóalja a hadtest tüzérezrednél hátul volt.

tetett módon sorakoztak egymás mellé, vagyis a legszélső balszárnyon a II/86. zászlóalj, mellette jobbra a 4. vadász zászlóalj 2-ik százada, azután a II/96. zászlóalj, majd a 3-ik vadász század s ettől jobbra az I/86. zászlóalj. A vadász zászlóalj másik két százada a Ferme de Petite Forêtnál maradt vissza.

Ezen álló tüzharczba átment első vonal legközelebbi támogatására a hadosztály parancsnoka *Schoeler* tábornok mindenekelőtt a 96-ik ezred fusilier zászlóalját, majd a 15-ik gyalogdandár élén menetelő 31-ik ezredet rendelte előre, a szintén állásba előrerendelt hadtest tüzérség által megelőzött 71-ik ezrednek pedig meghagyta, miszerint az erdőszélen végső tartalék gyanánt felvevő állást foglaljon.

Ekközben a 8-ik hadosztálytól jobbra előnyomuló *7-ik gyalog hadosztály* is harczbaszállott s igy a további tevékenységnél már mindkét hadosztály, vagyis az egész IV-ik hadtest együttes összműködésre lehetett számítani.

Az utóbb említett hadosztály élén menetelő lovas szakasz kevéssel déli tizenkét óra előtt Ferme de Belle Tournál az erdő szélére érve, a 698. magaslaton álló franczia örstől tüzet kapott, mire az említett tábori örs északi irányban gyorsan eltünt.

Az ekközben szintén az erdő szélére ért *Schwarzhoff* tábornok, hadosztály parancsnok a dragonyos szakaszt visszarendelve, a hadosztálynak az erdőből való kibontakozásának biztosítása czéljából a 66-ik ezred fusilier, majd annak 1-ső és 2-ik zászlóalját is az említett majortól a Beaumont felé vezető út mentén a 698. magaslat irányában, a melynek déli szélén az ezred mindhárom zászlóaljával egy harczvonalban, a fusilier zászlóaljjal az úttól két oldalt, az 1. zászlóaljjal ettől jobbra, a 2-ikkal pedig attól balra vonult fel, — mintegy 1000 lépésnyire előretolta, az elővédhez beosztott ütegnek pedig parancsot adott, miszerint a majortól északra állásba helyezkedjék, megjegyezvén, hogy a terep alakulásánál fogva egyelőre sem a Beaumont-tól délre fekvő táborok, sem az erdőből kibontakozó 8. hadosztály élosztagai nem valának láthatók s igy *Schwarzhoff* tábornok mindenekelőtt egész hadosztályát az erdőből kibontakoztatni akarta, hogy igy harczkészen várja be a mellékoszlopoknak az erdő szélére való beérkezését.

Ámde alig hogy az elővéd elrendelt felvonulását befejezte, a 8-ik hadosztály körletéből ágyuszó hangzott által, a mi arra birta Schwarzhoff tábornokot, miszerint kéznél levő csapatjaival a maga részéről is azonnal a kezdeményezett harczban segélyhozólag működjék közre. E czélból, mindenekelőtt a 2-ik könnyü, majd kevéssel utána a a többi három üteg is élénk ellenséges tüzben a 66-ik ezred rajvonalába vonult előre.

A fellármázott franczia táborok csapatjainak egy része ugyanis a Ferme de Belle Tour és Stenay felé vezető útak mentén nyomult

előre és pedig harczhoz fejlődött: A *de Fontanges* dandár 68-ik ezrede a Saurin dandár balszárnyán a ferme-de-belle touri út mentén, ezen dandár másik, 30-ik ezrede pedig az előbbitől balra a stenayi műútig részben azon tul is terjeszkedve. Ezen két ezred közzé csakhamar az *Abbatucci* dandár 17-ik ezredének egy része is közbeékelődött, mig ezen dandár 27-ik sorezrede a Beaumont-tól északnyugatra fekvő magaslatra, Le Harnoterie Ferme mellé rendeltetett

Még mielőtt azonban mindezen ellenséges osztagok harczbavegyültek volna, a német 7-ik hadosztály parancsnokánál az immár nehéz viszonyok közé került 8-ik hadosztálynak segélynyujtás iránti felszólítása érkezett be, minek folytán *Schwarzhoff* tábornok a 66-ik ezred parancsnokának támadólagos előretörés megkisérlését hagyta meg. Ez annyiban sikerült is, amennyiben a francziáknak elől levő gyenge rajvonala visszavetettvén, a 7-ik hadosztály első harczvonala a 8-ik hadosztály első harczvonalának jobb szárnyával egyenlő magasságra jutott. Az ekközben délután 1 óra tájban az erdőből szintén kibontakozott 26-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalja az első harczvonal támasza gyanánt a felvonult tüzérség és a stenayi út közé, a fuslier zászlóalj 2 százada a szász hadtest kibontakozásának biztosítása czéljából a Ferme de Beaulieuhöz rendeltetett, a fenmaradó két század pedig a tüzérség és a vonat fedezetével valának megbizva.

Az ekként harczbaszállt 13-ik gyalog dandár legközelebbi támogatására a 14-ik dandár 93-ik ezredének a felvonult tüzérség mögött, a 27-ik ezrednek pedig általános tartalék gyanánt a Ferme de Belle Tournál kelle felállania.

Időközben *Alvensleben* tábornok hadtest parancsnok is a 8 ik hadosztály körletéből a 7-ikhez lovagolt át s a tüzérség jobb szárnya mögött felállván, innen az általános és a harczhelyzet közlése czéljából ugy a szász mint az I. bajor hadtesthez is 1—1 tisztet küldött át, saját hadosztály parancsnokainak pedig meghagyta, miszerint a szomszéd hadtestek közbelépésének időpontjáig általában védőlegesen viseljék magukat.

Ekközben délután 1 óra felé, egyidőben a német 8-ik hadosztály ellen végrehajtott lökemmel, a franczia harczvonal balszárnya is a hátulsó osztagok bevonásával erőteljes támadó lökemre indul, mely kivált a 68-ik sorezred által az ellenség pusztító golyózápora daczára dicséretre méltó elszántsággal és határozottsággal hajtatott végre, miközben az ezred parancsnoka, Paillier alezredes is megsebesült, más 27 tiszt és 750 főnyi legénység pedig részint elesett, részint megsebesült.

A támadó lökem majdnem 50 lépésnyire közelítette meg az ellenséges rajvonalat, melynek egy része, a II/66. zászlóalj már inogni is kezdett; ekkor azonban a német 66-ik ezred, 6-ik századának impulzusára erejének végső megfeszítésével ellenlökemet intéz,

mely a franczia rohamot, főkép mivel tovább nyugatra a Saurin dandár lökeme is meghiusult, megállásra birja.

Különben ekkor *de Failly* tábornok, a ki La Harnoterie mellől szemlélte az ütközet menetét, már kiadta volt a Beaumont-tól délre harczoló csapatok visszavonulására vonatkozó parancsot.

Az ez idő tájt, kevéssel délutáni 1 óra után beállott kölcsönös helyzet a VIII. a) számu csataterven látható.

A részben Beaumont-on át, részben attól keletre visszavonuló francziákat a németek nyomon követték s igy a már az eddigi harcz folyama alatt is erősen széjjelmált franczia csapatkötelékek a visszavonulás folyamán majdnem teljesen felbomlottak; a várostól délre fekvő táborhelyeken egyes osztagok és a tüzérség egy része ujabb ellentállást kifejtve, legvégsőig kitartani iparkodtak ugyan, de ezen minden esetre dicséretes tényükkel már csak a veszteségek nagyságát szaporították. Jóval kedvezőbb viszonyok között mehetett végbe a franczia balszárnyon álló 30-ik, valamint a 68. sorezred részénél a harcz félbeszakítása és a visszavonulás végrehajtása, miután ez a német 7-ik hadosztályt némileg túlszárnyalta és részben oldalozó tüz alá is fogta, a mi az itt harczoló I/66. zászlóaljnak igen érzékeny veszteségeket okozott. Végre midőn ennek támogatására a 8-ik hadosztályhoz tartozó II/31. zászlóalj is a jobb szárnyra érkezett, szünt meg itt is a francziák további ellentállása, a kik a Beaumont-tól és Létannetól északra fekvő magaslatokra huzódtak vissza.

A 8-ik hadosztálybeli osztagok a Beaumont-tól délre fekvő táborokat elfoglalván, itt többek között 7 franczia löveget ejtettek birtokukba; magában Beaumontban már csak egyes elszakadt és önvédelmet folytató osztagok fejtettek ki ellentállást s igy a város délután két óra tájban már szintén német kézben volt, melynek megszállása a 31-ik gyalog ezrednek tétetett feladatául, miközben a a többi elől levő csapattestek ujból rendeztettek, a tüzérség és a hátulsó tartalékok pedig közelebb vonattak a rendezkedő félben levő első harczvonal mögé.

A IV-ik hadtesttől oldalt előnyomuló oszlopok közül a XII-ik hadtest 24-ik hadosztálya a 7-ik hadosztály csapatjaival történt keresztezés folytán csak délelőtt 11 óra felé indulhatott Nouartból és igy csak délutáni 1 órakor érhette el Ferme Fontanie au Fresne-nél az erdő északi szegélyét, miután már félórával előbb északnyugati irányból heves ágyudörgést hallott. Ez arra birta a hadosztály parancsnokát, miszerint hadosztálya harczbalépését lehetőleg siettesse. Ámde az élosztagok kisérlete, hogy a Wamme patakon átgázoljanak, meghiusult, miután az emberek derékig sülyedtek be a vizbe és iszapba s igy a gyalogsággal hevenyészett átkelők létesítésére kelle várni, a tüzérség és lovasság pedig a 23-ik hadosztály menetvonalául kijelölve volt stenayi útra tereltetett.

Utóbbemlített hadosztály az erdőbe lépve, s 100-ik gyalog

ezredet jobb oldaloszlop gyanánt a Ferme de Wamme felé különítette ki, a hadosztály zömével pedig a műúton nyomult előre. Miután déltájban ide is áthallatszott az ágyudörgés, az élen menetelő 108-ik ezred futólépésben rendeltetett előre s igy az negyed órai futással délután 1 órakor ért a Wamme patak hidjahoz s miután azon átkelt, a csataterven látható módon fejlődött harczhoz a 7-ik hadosztály jobb szárnyán a tulsó erdős magaslatokon, a hova csakhamar, körülbelül 1 óra 15 percz-kor délután, az élen levő 2 üteg is előrevonatott, melyek a már visszavonulóban levő ellenséges gyalogságot fogták tüz alá.

Az *I. bajor hadtest* reggel 6 órakor indult Sommeranceból; a hadtest 2-ik hadosztálya a mögéje beosztott vértes dandárral Imécourton és Buzancyn át, az 1-ső hadosztály a hadtest tüzérséggel pedig Thénorgues és Baron át irányitatott Sommauthe felé. Előbbi reggel 9 órakor ért Buzancyba s innen rövid pihenő után menetét folytatva, déltájt Sommauthe-tól délre érkezett be. A vonatok által menetében feltartóztatott 1-ső hadosztály ez idő tájt csak Buzancyig juthatott, a honnan a 2-ik hadosztály mögött folytatta tovább útját Sommauthe felé.

Délután fél egy óra tájban a 2-ik hadosztálylyal menetelő hadtest parancsnok ágyudörgést hallván, a 2-ik hadosztályt azonnal Beaumont felé indította útnak, a vértes dandárnak pedig parancsot adott, miszerint Sommauthe-tól északra készültségi állást foglaljon.

A két elővéd-üteg a 4-ik chevauxlegers ezred fedezete alatt ügetésben küldetett előre, ugy hogy azok kevéssel 1 óra után a Bois des Murets-től keletre fekvő 740. magassági számmal jelzett magaslaton vonultak fel, a honnan Beaumont déli bejáratát vették tüz alá.

C) Megjegyzések a csata bevezetéséhez és a harcz eddigi lefolyásához.

A csata meglepetésszerü bevezetése a német 8-ik gyalog hadosztály parancsnokának *Schoeler* tábornoknak azon a hadsereg parancs betüszerinti tartalmával ellenkező elhatározásának kifolyása, mely szerint a teljes gondatlanságban maga előtt látott franczia táborokat, a mellékoszlopoknak az erdőből való kibontakozásának bevárása nélkül, azonnal tüzérségi tüz alá vétette. Ha meggondoljuk, hogy a német csapatok oly közeli jelenléte sokáig ugy sem maradhatott titok az ellenség előtt és hogy továbbá *Schoeler* tábornok számított és számíthatott is arra, hogy a mellékoszlopok őt vállalatában mihamar támogatni fogják, ugy elhatározását, melylyel magát a magasabb hatóság rendeletének betüszerinti teljesítésétől emancipálta, hasonlóan mikép azt Weissenburgnál a hasonló körülmények

között hasonlóan cselekvő Bothmer tábornokra nézve kifejtettük,[49]) nemcsak feltétlenül helyeselnünk, hanem még dicsérőleg ki is kell emelnünk, anélkül azonban, hogy az evvel ellenkező, vagyis a magasabb parancs betüszerinti teljesítését szem előtt tartó elhatározást, a hogyan ezt a 7-ik hadosztály parancsnokánál, *Schwarzhoff* tábornoknál látjuk, a ki a franczia táborok láttára előbb egész hadosztályát az erdőből kibontakoztatni és felvonultatni akarja, feltétlenül hibáztatni akarnók. De ez éppen a különbség a kétféle tényked és megbirálása között; az egyiket nem gáncsolhatjuk, mert határozott parancs értelmében járt el, a másikat ellenben dicsérőleg kiemeljük, amennyiben a vele járó nagy felelősség tudata daczára teljesen önálló, független, a magasabb rendelkezéssel szellemileg és tartalmilag ugyan nem, de formailag határozottan ellentétes cselekvésre szánja el magát.

A mi *Schoeler* tábornok elhatározásának végrehajtását illeti, ehez is, eltekintve a rendelkezésre álló huszár ezrednek a bevezető harcz végéig, sőt bekövetkezett első döntés után is még továbbra az erdőszegélyen, hátul való visszatartásától, — általában véve helyeslőleg járulhatunk hozzá; a tábornok tüzérsége felvonulásának biztosítására mindenekelőtt a kéznél levő gyalogságot tolja csendben előre, azután meglepő tüzérségi tüzet adat s utána az időközben felvonult gyalogsággal határozott, gyors támadó lökemre készül.

Hogy a francziák nem vesztették el fejüket, és nem hagyták magukat rövidesen halomra dönteni, hanem ellenkezőleg, dicséretes gyorsasággal és elszántsággal neki mentek a támadónak és azt csakhamar némileg szorult helyzetbe is hozzák, az semmi esetre sem *Schoeler* tábornok rovására irandó, hanem tisztán csak a francziáknak a fenforgó körülmények között kétségkivül helyes érzetének és ebből kifolyó ugyanily magatartásának tulajdonítandó. Ugy a weissenburgi, mint a beaumonti példa igen szép tanuságot tesz a franczia csapatok belső értékéről, vitézségéről és még a legkedvezőtlenebb viszonyok között is a harczczélnak és helyzetnek teljesen megfelelő, higgadt és helyes magatartásáról.

A meglepetés okozta pillanatnyi égető szükséghez képest az egyes franczia csapattestek és osztályok természetesen sorakozásuk sorrendjében és pedig rajvonalakra és tartalékokra való rendszeres tagozás helyett nagyobbára csak sürü rajvonalakban és rajcsoportokban kerülnek harczba, mindazonáltal a két hadosztály nagyjában véve egymás mellett, és ezeken belül a dandárok egymás mögött lépnek akczióba. A csapattestek nagyobbmérvü összekeveredése csakis a Lespart hadosztálynál észlelhető, az Abbatucci dandárhoz tartozó 17-ik sorezred a Fontanges dandár két ezrede közé ékelődik; ily jelenség azonban nemcsak meglepetéseknél, hanem rendes körül-

[49]) Lásd az I. rész 105. oldalán.

mények és viszonyok között céltudatosan vezetett ütközeteknél is mindennapi dolog.

Az a szinte megfoghatlan és hallatlan könnyelmüség, hogy egy egész hadtest világos nappal közvetlen közelségből meglepni engedi magát, ez nem annyira a csapatoknak, mint inkább a vezetésnek róható fel, mely az előző napon vivott nouarti ütközet daczára nem tette meg a kellő intézkedéseket arra nézve, miszerint az érintkezés az ellenséggel fentartassék; e tekintetben az utóvéd parancsnokát is nagy mulasztás terheli. De Failly tábornok munkájában a meglepetés indokául többek között a következőket irja: „Délelőtt 9 órakor valamennyi hadosztály tábornok (és egyéb magasabb parancsnok) gyülekezett. A beérkezett jelentések egyetlen oly tényre és körülményre sem terelték a figyelmet, mely sejtetni engedte volna, hogy az ellenség az V. hadtestet követi. A kiállított tábori őrségek közellétét nem állapították meg és az egybegyült hirek azon következtetésre jogosítottak, miszerint az ellenség Stenay felé folytatja menetét.“ — Ugy véljük, hogy az effajta védekezés szánalmas mosolynál egyebet aligha érdemel.

A német IV. hadtest támadása érdekes példa arra nézve, hogy még a legkedvezőbb viszonyok között, vagyis az ellenség legteljesebb meglepetésével kezdeményezett tiszta arcztámadás, mely viszonylagos túlerővel a csatavonal egyik pontján sem rendelkezik, czélhoz nem vezethet. Ennek érzetében rendelte el Alvensleben tábornok hadosztály parancsnokainak, miszerint a szomszéd hadtestek támogató közbelépéséig általában védőleg viselkedjenek. Hogy a döntés mindazonáltal még a szomszéd hadtestek beavatkozása előtt következett be, az a franczia csapatok önkéntesen megkezdett visszavonulásának tudható be.

Miután a IV. hadtest nagyban véve két egyenlő hadosztály erejü oszlopban nyomult előre, ennek megfelelően a két oszlop az erdőből kiérve, teljesen önállóan egymás mellett lép harczba, a nélkül, hogy a hadtest parancsnok hadtest-tartalék hiányában a harcz menetére nyomatékos befolyást gyakorolhatna; ez egyszersmind oka annak is, hogy az erők az egész csatavonal hosszában egyformán elosztvák s igy döntő sulylyal biró viszonylagos túlerő sehol sem létesülhetett.

A két egymás mellett harczhoz fejlődött hadosztály arczkiterjedése valamivel több 3000 lépésnél, tehát inkább csekélynek, semmint nagynak mondható és az általános helyzetnél fogva mégis a IV. hadtest annyi tért foglalt el, hogy közte és a Maas közt a XII. hadtest számára már alig maradt elegendő hely a felfejlődésre. Felemlítendő továbbá, hogy mig a 8-ik hadosztálynál az első harczvonalban 2 ezred és 1 vadász zászlóalj osztagai foglalnak helyet, addig a 7-ik hadosztálynál a mindjárt kezdetben mindhárom zászlóaljat egymás mellett felfejlődtetett 66-ik ezred, közel-

fekvő támasz osztagok nélkül képezi az első harczvonalat; a második harczvonalban álló 26-ik ezred 1400 lépésnyire van a rajvonal mögött.

Valamint az eddigi összeütközéseknél, ugy Beaumont előtt is igen szépen látjuk a németek részén a marcher au canon elvét megtestesítve, sőt nevezetes és külön kiemelve felemlítendő, hogy az egyik ezred futólépésben igyekszik előre, égve a vágytól, hogy mielőbb puskaport szagolhasson és bajtársainak segítségére lehessen.

Midőn a franczia vonalak visszavonulásukat megkezdik, sőt hova-tovább futva menekülnek, azokat csak a gyalogság, majd a tüzérség követi, mely utóbbi Beaumonttól délre hosszu vonalban állásba helyezkedve, előbb a menekülő gyalogság ellen irányozza tüzét, majd a szemben felvonult ellenséges tüzérségi vonallal veszi fel a küzdelmet.

Ellenben a lovasság, mint az üldözésnek leghathatósabb eszköze, sem parancsot nem kap a közbevágásra, sem saját jószántából nem megy előre. E czélra, bár kissé hátul, de mégis rendelkezésre állott a 7-ik hadosztály körletében a 7-ik dragonyos ezred, a 8-ik hadosztálynál a 12-ik huszár ezred és a 2-ik bajor hadosztályt megelőző 4-ik chevauxlegers ezred; az ok nélkül Sommauthenál visszatartott bajor vértes dandár, elől bizonyára szintén jobb szolgálatokat tehetett volna. Ugyszintén bizonyára fokozta volna a hatást, sőt talán lehetetlenné is tette volna a francziáknak Beaumonttól északra az ujabb állásfoglalást, ha a Maas jobb partjáról legalább 1—2 üteg a visszavonulókat rézsúttűz alá fogta volna. Sőt ha a IV. hadtest harczbalépésével egyidejüleg ezen oldalról is megszólalhatott volna az ellenséges dörgő ágyuk szava, ugy a meglepett tábor még ideig-óráig sem gondolhatott volna oly szivós ellentállásra, a hogyan az a valóságban történt.

Hogy a csatának ezen első mozzanata minő elkeseredéssel folyt, legjobban mutatják a szenvedett veszteségek. Igy az alig két óráig tartó harcz alatt a porosz 66-ik ezred 20 tisztet és mintegy 500 főnyi embert, vagyis kerekszám 20%-ot vesztett.

A francziák részén a 11-ik ezred 35 tisztet és 800 főnyi legénységet, a 61-ik ezred 27 tisztet és legénységének egy harmadát, a 86-ik ezred tisztekben 6 halottat, 7 sebesültet, legénységben mintegy 400 főt, a mindössze 1400 embert számláló 68-ik ezred 32 tisztet és 750 főnyi legénységet, (55%-ot,) a 17-ik ezred 8 tisztet és 300 főnyi legénységet, a 19-ik vadász zászlóalj tisztekben 2 sebesültet, legénységben 16 halottatt 42 sebesültet és 63 eltüntet vesztett.

D) Események a németek további támadólagos előnyomulásának kezdetéig.

Délutáni 2 óra és 3 óra 30 percz között.

a) *A harcz félbeszakitása a franczia V. hadtest által és a német IV. hadtest gyülekezése Beaumont körül.*

De Failly tábornok az erdőségekből széles arczvonalban bontakozó tulnyomó ellenségre való tekintettel délután 2 óra felé csapatjainak a harcz félbeszakitását és a visszavonulás megkezdését hagyta meg. Ezt elősegitendők a Beaumont-tól közvetlenül északra felvonult ütegeknek mindaddig állásukban meg kelle maradniok, mig a gyalogság és a tüzérség zöme a hátrább, La Harnoterie Ferme és St. Hélène között fekvő állást rendszeresen meg nem szállják. E czélból de Failly tábornok La Harnoterie Ferme mellé már korábban a 19-ik vadász zászlóalj 4 századát, az Abbatucci dandár 27. ezredét és három üteget rendelt, mely csapatok mintegy magvát és támpontját képezték a megszállandó hátvéd állásnak, a melybe a Beaumont-tól délre harczoló csapatok s ezek között legutolsóknak a 68-ik ezred osztagai nem éppen irigylésre méltó rendben és állapotban érkeztek meg, sőt mi több, mint alább látni fogjuk, itt sem vala idejük és alkalmuk a megbontott rendet legalább nagyjából helyreállitani.

Az utóbb említett csapatok közül a *Fontanges* dandár, vagyis a 30. és 68-ik sorezred romjai szintén La Harnoterie Ferme felé, vagyis az eredeti állás balszárnyáról az uj állás jobb szárnyára, a többi csapatok pedig a magasabb kötelékek tarka-barka összekeveredése és a Fontanges dandárbeli csapatokkal való keresztezés mellett az utóbb említett major és a St. Hélène között elterülő hegyhát felé tódultak vissza, a hol a 11., 17., 46., 61. és 86-ik sorezredek, valamint a 4-ik és 19-ik vadász zászlóaljak részei beérkezés után a pillanatnyilag elfoglalt helyzetben hamar arczot váltottak. A Beaumont-tól északra táborozó s igy a várostól délre vivott harczban részt alig vett *Kampf* (*Maussion*) dandár 49-ik sorezrede La Thibaudine Ferme és a beaumont—mouzoni műút között, annak 88-ik ezrede ellenben St. Hélène-nél (a 3-ik zászlóalj), La Sartelle-nál és a Bois de Givodeauban lépett harczba.

Ekközben a még mozdulatra képes ütegek lassanként szintén a kijelölt állásba huzódtak vissza, a honnan az időközben Beaumonttól délre szintén széles vonalban állásba helyezkedett ellenséges ütegek ellen mihamar hatalmas lövegtüzet fejtettek ki.

Miután *de Failly* tábornok csakhamar azon meggyőződésre jutott, hogy erősen összekeveredett csapatjaival ezen ujonnan elfoglalt állásban sem sokáig tarthatná magát, délután 3 óra felé a további visszavonulást rendelte el, meghagyván a hátvédül ki-

rendelt, és a 14-ik vadász zászlóalj 5 százada által megerősített *Kampf* daudárnak, miszerint La Sartelle és Yoncq között a szintén iderendelt tüzérség egy részével hátvédállást foglaljon.

Ezalatt a német IV. hadtest gyalogsága délután 2 órától kezdve már azon hiszemben, hogy e napon többé nem is kerül komolyabb összeütközésre a dolog, Beaumont körül gyülekezett, mi czélból a 13-ik gyalog dandár részére a várostól északra, a 14-ik dandár részére pedig az attól közvetlenül északnyugatra fekvő magaslatok jelöltettek ki gyülekező hely gyanánt, a honnan az azután szintén a várostól északra, a 13-ik dandár mögé vonult el; a 8-ik hadosztálynak még tovább balra előre kelle gyülekeznie.

A hadtest tüzérsége ekközben a IV-iknek két szárnyán harczbalépő XII-ik és I. bajor hadtest tüzérségének egy részével a Beaumonttól délre fekvő magaslatokon a csataterven látható módon vonult fel, ugy, hogy délután3 órától kezdve 25 német üteg vette fel a harczot a La Harnoterie Ferme és St. Héléne között felvonult szintén tekintélyes számu, Rousset szerint ugyan mindössze 18 lövegből és 12 szórólövegből álló franczia tüzérséggel, mely inferioritásának érzetében gyakori állásváltoztatás által iparkodott helyzetét türhetőbbé tenni, csak igy vált lehetségessé, hogy a messze túlnyomó ellenséges tüzhatást majdnem egy teljes óráig kibirja.

b) *A német XII. hadtest harczbaszállása.*

A IV-ik hadtesttől jobbra előnyomuló XII. hadtest 24-ik hadosztálya a Wamme patakon történt átkelés után[50]) egyelőre a IV-ik hadtest jobb szárnya mögött, a 698. magassági számmal jelzett magaslat déli lejtjén vonult fel.

A 23-ik hadosztálylyal menetelő XII-ik hadtest parancsnoka, *György* szász herczeg, délután félkét óra tájban a Ferme de Beaulieuhöz érve, itt a IV. hadtest parancsnokának támogatás iránti felszólítását vette, minek folytán a herczeg mindenekelőtt tüzérségét, annak fedezetére pedig az elől levő 108-ik ezredet rendelte a Les Gloriettes magaslatra előre, a hadosztály zömének pedig parancsot küldött, miszerint az erdőből történt kibontakozás után előnyomulását a beaumonti műút és a Maas között északi irányban folytassa s végül a 12-ik lovas hadosztály utasítást nyert, miszerint további rendeletig a Forêt de Jeaunet-tól keletre foglaljon állást.

A jobboldaloszlopul kikülönített 100-ik ezred[51]) délután 1 óra 40 perczkor ért a Ferme de Wammehoz, a hol Ferme St. Remy irányából az ezen majortól északkeletre felvonult Lebrun hadtestbeli ütegektől gránáttüzet kapott s igy futólépéssel iparkodott a

---

[50]) Lásd a 78. oldalon.
[51]) Lásd a 78. oldalon.

Wamme patak balpartján fekvő magaslat aljáig eljutni, honnan az egyszersmind St. Hélène felől jövő ellenséges tüzérségi tüz folytán csak délután 2 óra 30 perczkor folytatta előnyomulását Létanne felé. Ugyanez időtájt a 108-ik ezred is megkezdte volt további előnyomulását a Les Gloriettes magaslatról az utóbbemlített helység felé.

A Maas hadsereg parancsnoksága délig Fossénál tartózkodott, azután pedig a Champytól északra fekvő magaslatról szemlélte a csata bevezetését; kevéssel délután 2 óra 30 percz után a szász trónörökös innen a csata további vezetését személyesen átveendő, kíséretével együtt Beaumont felé lovagolt előre.

c) *Az első bajor hadtest harcza a de Failly (V-ik) hadtest jobb szárnya és a Douay (VII-ik) hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya ellen.*

Az elhangzott ágyudörgés folytán Beaumont felé útnak indított 2-ik bajor hadosztály [52]) parancsnoka, *Schuhmacher* tábornok, délután fél kettő tájban előreküldött ütegeihez a 740. magassági számmal jelzett magaslatra érve, itt a IV-ik hadtest parancsnoka által a segélynyujtás iránti felszólítás végett ideirányított Wittich vezérkari őrnagygyal [53]) találkozott, a ki azon nézetének adott kifejezést, miszerint a bajor csapatok leghathatósabban az által könnyítenének a IV-ik hadtest sorsán, ha a magas nyárfái következtében messziről felismerhető, La Thibaudine Ferme irányában az ellenség oldala és háta ellen nyomulnának előre.

Schuhmacher tábornok magáévá tette a propozicziót és nyomban parancsot adott, miszerint hadosztálya a műútról letérve, a Bois des Murets szegélye mentén az említett major felé vegyen irányt; az előresietett ütegek védelmére azoktól balra előre és oldalt állást foglalt 4 cheveauxlegers ezred [54]) egyidejüleg parancsot kapott, miszerint a La Harnoterie Ferme-tól délkeletre fekvő magaslaton (780. m. p.) látható szürke fogatu ellenséges üteg ellen támadólag törjön előre. Midőn ebből kifolyólag az ezred a beaumont—stonnei műúthoz ért, a Harnoterie Fermetől délre fekvő cserjésekből élénk gyalogsági tüzet kapott, a mi az ezredet nyomban visszafordulásra késztette, megjegyezvén, hogy visszavonulása közben immár La Thibaudine Fermeből is ellenséges gyalogság tüzelt utána. Az utóbbemlített majort tudvalevőleg a Kampf (Maussion) dandár 49-ik ezredének 1. és 2. zászlóalja, mig ellenben a La Harnoterie Fermetől délre fekvő cserjéseket a 27. ezred 1-sö zászlóalja és a 19. vadász zászlóalj néhány százada tartotta megszállva. [55])

---

[52]) Lásd a 78. oldalon.
[53]) Lásd a 76. oldalon.
[54]) Lásd a 78. oldalon.
[55]) Lásd a 82. oldalon.

Ekközben a 2-ik bajor hadosztály élén menetelő 7-ik vadász zászlóalj [56]) délután negyed 3 óra tájban a beaumont—stonnei műútat La Thibandine Fermetől keletre elérvén, itt egyelőre arczczal északnak harczhoz fejlődve megállapodott, tőle balra a 13-ik ezred 2. zászlóaljának 7. és 8. százada La Thibaudine Ferme felé vette fel a harczot az azt megszállva tartó ellenséges csatárokkal, mig ezen zászlóaljnak a Bois des Muretsbe kikülönítve volt 5. és 6. százada az erdő sürüségénél fogva csak nagy nehezen tudott előbbre jutni s igy kissé hátramaradt. A 2-ik zászlóaljat az ezred 1-ső zászlóalja követte oszlopvonal alakzatban arczczal szintén északnak, ezt pedig a 10-ik ezred zászlóaljai zászlóaljoszlopokban 250—250 lépésnyire egymás mögött s végül a hadosztály fenmaradó része menetalakzatban az erdő szegélyen folytatta útját.

Az 1-ső bajor hadosztály ekközben Sommauthe vidékét érte el, a hol, mint tudjuk, a vértes dandár is visszamaradt volt.

A 2-ik bajor hadosztály fent leirt helyzetében egyszerre csak váratlanul baloldalában a Le Grand Dieulet felől heves és meglepő gyalogsági tüzet kap, mely kiválóan a 13-ik ezred 1-ső zászlóalja ellen irányul. [57])

Említettük ugyanis, hogy mig a franczia VII. hadtest zöme a Maason való átkelésnek lehetőleg ellenséges behatáson kivül való eszközölhetése czéljából Douay tábornok által még idejekorán Remilly felé térittetett le, addig a hadtest 1-ső *(Conseil Dumesnil)* hadosztálya Yoncqon át irányíttatván, egyelőre az alábbi felette különös menetrendben továbbra is Beaumont felé maradt útban. [58]) A hadosztály élén a két oldalt a (2-ik) *Chagrin de St. Hilaire* dandár által fedezett és mintegy 1500 szekérből álló hadtest-vonat és ennek közepére beosztva, a 17. vadász zászlóalj 2—2 századának fedezete alatt, a hadosztály 3 ütege menetelt. A vonat mögött az (1-ső) *Lenormand de Bretteville* dandár, e mögött pedig 2 lancier század következett.

Conseil Dumesnil tábornok hadosztálya élén délután 2 óra tájban Warniforêthez érve, tudomást szerzett ellenséges csapatoknak észak felé, La Thibaudine Ferme irányába való előnyomulásáról, miért is a hadtest-vonatot a közepére beosztott tüzérséggel együtt kellő fedezet alatt azonnal Yoncqon át Villers devant Mouzon felé letérítvén, a hadosztálya élén beosztva levő 47-ik sorezredet azonnal a műúttól délre elterülő Le Grand Dieulet erdőbe s azon át a jelentett ellenséges csapatok bal oldalába irányította; a dandár másik, 99-ik sorezrede egyelőre ugy látszik a műút mentén visszatar-

---

[56]) Lásd a hadrendet.

[57]) A hadosztály élcsapatjainak helyzetét délutáni fél 3 óra tájban a meglepetés pillanatában, lásd a VIII. b) számu csataterven.

[58]) Lásd a 71. oldalon.

tatott, egy része pedig a két lanciers századdal együtt alighanem továbbra is a hadtest-vonatot kisérte.

Ebből kifolyólag az élen menetelő 47-ik ezred parancsnoka, *Merchier* alezredes délután fél 3 óra felé sirí csendben az erdő keleti szegélyéhez érve, 1-ső és 2-ik zászlóalját az elől fekvő magaslatra tüzharczhoz rendelte előre, a 3-ik zászlóaljat pedig egyelőre tartalék gyanánt az erdő szegélyen tartotta vissza.

Az előrerendelt franczia osztagok a szó teljes értelmében meglepték tüzükkel a közeli fenyegető veszélyt még csak nem is sejtő bajorokat. A tüzzel elárasztott I/13 zászlóalj a szintén nála jelenlevő *Ysenburg* gróf ezredes ezredparancsnok rendeletére, a századoknak balra előre kanyarodása által gyorsan arczot vált nyugat felé, hogy a váratlan és kellemetlen támadás ellen tőle telhetőleg védekezzék.

Ez alighanem csak az által vált némileg lehetővé és a meglepő oldaltüz okozhatta nagyobb veszedelem valószinűleg csak azért volt elkerülhető, mivel a 13-ik ezred 7-ik és 8-ik százada támogatva a 7-ik vadász zászlóalj 2 szakasza által ép ez időtájt — délután háromnegyedhárom óra felé — vette be rohammal a Thibaudine majort, miután onnan a franczia 49 ik sorezredbeli osztagok felsőbb parancs folytán már különben is visszavonulófélben voltak észak felé s igy valószinü, hogy az utóbbemlített német osztagok egy része a franczia 47-ik sorezred első vonalbeli osztagait rézsúttüz, a meglepett I/13 zászlóalj pedig arczban pusztító gyorstüz alá fogta. Csakis igy magyarázható meg, hogy a franazia 47-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalja mihamar az erdőszélre vettetett vissza, ahol azokat a 3-ik zászlóalj vette föl.

Ekközben a *Lenormend de Bretteville* dandár élén menetelő 21-ik sorezred is beérkezik, melynek 3-ik zászlóalja és e mögött az 1-ső zászlóalj a Bois des Murets északkeleti csucsa felé irányíttatik, az ezt követő 3-ik sorezred *Gillet* alezredes parancsnoksága alatt ellenben továbbra is a műút mentén marad előnyomulóban.

A 21-ik sorezred támadó lökeme a III/10. bajor zászlóaljat találja s bár ez a maga részéről is támadólagos visszavágást kisérel meg, a franczia 21-ik ezred által, melynek 2-ik zászlóalja időközben szintén harczhoz fejlődött, csakhamar visszaszoríttatik.

Ezen támadó lökemmel egyidejüleg, a műút mentén és attól északra a 99. sorezred egyes részei a Thibaudine major felé nyomultak előre, anélkül azonban, hogy komolyabb támadásra szánták volna el magukat.

Ezenkivül nemsokára — délutáni 3 óra felé — a hadosztály egyik ütege a 17. vadász zászlóalj 2 századának fedezete alatt a Warniforêt-tól északra fekvő kis kupon vonult fel.

Ily körülmények között a bajorok helyzete, fokról-fokra veszélyesebbé vált és már csak a legnagyobb erőfeszítés árán tarthatták magukat olyanformán, hogy amennyire a francziák egyes

támadó lökemei által visszanyomattak, legalább ugyanannyi területet iparkodtak az egyenként harczbalépő uj erősbítések harczbadobása által ismét visszafoglalni; igy került egymás után a Thibaudine majort megszállva tartó 13-ik ezred 7. és 8. százada és a Bois des Murets északkeleti sarkán harczoló III/10. zászlóalj közötti téren mindenekelőtt az I/10. és utána tőle balra a II/10. zászlóalj, majd az erdőből végre szintén előkerült 13-ik ezredbeli 5. és 6. század — volt baloldalvéd — is harczba, mig az eredetileg itten harczoló és jelentékeny veszteséget szenvedett, ugy szintén tölténykészletét majdnem teljesen ellőtt I/13. zászlóalj a második harczvonalba vonult. Végül nagynehezen sikerült 2 löveget is az említett friss osztagok vonalába állítani.

Ámde a bajorok helyzete még ugy is folyton folyvást kritikus maradt, különösen a III/10. zászlóalj körletében, mely ellen a franczia 21-ik sorezred ismételten meg-megujuló erőfeszítéseket tőn.

Ekkor délután 3 óra tájban ujabb erősbítés érkezik be; a bajor hadosztály főcsapatjának élén menetelő 1-sö vadász zászlóalj az erdőn áthatolván, a franczia 21-ik sorezredet részint arczba, részint jobb oldalba fogja és állítólag a nélkül, hogy egyetlen lövést is tenne, „rajta! rajta!“ kiáltással bőszülten az ellenségre veti magát, mely csakhamar elhagyja állását, mire a 47-ik sorezrednek első sorban álló 1. és 2. zászlóalja is tágitani kezd, csak a 3-ik zászlóalj *Spickert* őrnagy alatt tart ki tovább is a műúttól délre elfoglalt állásában rendületlenül.

Ekkor érkezik be a műút mentén előnyomuló 3-ik sorezred, mely az utóbb említett zászlóaljat is magával ragadja. Ámde a szemben álló német tüzvonal pusztító golyózáporral fogadja a rohamra indulókat; az elszántan előretörő 3-ik sorezred zászlója rövid idő alatt immár negyedik kézbe kerül s miután pillanatok alatt 10 tiszt és számos legénység helyeztetik harczon kivül, a kezdeményezett roham hajótörést szenved s igy most már délután fél 4 óra tájban az egész franczia csatavonal visszazúdul, melyet különösen az 1-sö vadász zászlóalj üldözött eleinte tüzével, majd támadólagos utánnyomulással, miközben Warniforêtnál két odahagyott franczia löveget, melynek fogatai harczközben összelövöldöztettek, ejtett birtokába.

Az időközben a Bois des Murets-n át a francziák jobb oldalába irányított 3-ik ezred már sehol sem talált maga előtt ellentállásra. A 12-ik ezred ezalatt az erdőszegélyen folytatta útját észak felé.

Ilyenformán a bajorokra nézve e szárnyon a lehető legválságosabban kezdődött harcz szintén a francziák hátrányára végződött.

Pótlólag az e szárnyon történtekhez még a La Harnoterie Ferme-mel szemben időközben történteket kell felemlítenünk.

A La Thibaudine Ferme bevétele után a 7-ik vadász zászlóalj is előbbre vonult a La Harnoterie Ferme felé, előnyomulását azonban csakhamar be kellett szüntetnie, mivel az említett majortól

délre fekvő cserjések igen erősen meg valának szállva, sőt a fentebb említett szürke fogatu üteg is leginkább feléje fordítá tüzét. Ezen cserjéseket *de Fontanges* tábornok vezénylete alatt a 27-ik sorezred és a 19-ik vadász zászlóalj 4 százada tartotta megszállva.

Ily túlerővel szemben a német 7-ik vadász zászlóalj másra mint halogató harczra nem igen vállalkozhatott s csak midőn körülbelül egy óra mulva a 8-ik gyalog hadosztály balszárnyán előnyomuló III/86. zászlóalj szintén az említett major felé szállott harczba s miután időközben a közelben álló ütegek a majort felgyujtották, indult a két zászlóalj majdnem egyidőben délután fél 4 óra tájban a többször említett cserjések felé rohamra előre, a melyekben ellenséges osztagok körülbelül 2 századnyi erőben, a legutolsó pillanatig tartották magukat.

La Harnoterie Ferme elvesztése folytán az ezen major és St. Hélène között foglalt egész állás tarthatlanná vált, melyet egyébiránt a franczia tüzérség a harcz abbanhagyására vonatkozó parancsa folytán már különben is odahagyni készült.

E) Megjegyzések az utóbb leirt harczmozzanathoz.

De Failly tábornoknak a harcz félbeszakítására vonatkozó elhatározása kétségkivül a viszonyok helyes felismerésén alapult; az ellenség részén megnyilatkozó és folyton fokozódó túlerővel szemben a csata már aligha dőlhetett el a francziák előnyére, miről *de Failly* — feltéve, mert valószinü, hogy sem a Conseil Dumesnil hadosztály, sem a XII-ik hadtestbeli csapatoknak mielőbbi támogató közbelépéséről tudomása nem volt — alig lehetett kétségben. Ily körülmények között mindenekelőtt arra kellett törekednie, hogy a felette kedvezőtlen viszonyok között harczba keveredett hadtestét mielőbb és az ellenséges hatásos üldözést lehetőleg távoltartva és kizárva ragadja ki felette veszélyes és izolált helyzetéből; ennek leghatásosabb eszközéül a tüzérség tömeges tüze tekinthető, a hogyan az a jelen esetben kifejezésre is jutott.

Hogy a harcz félbeszakításának elrendelésekor de Failly még mindig arra gondolt, hogy az első harczálláshoz oly közel, a St. Héléne — La Harnoterie Ferme által jelölt, harczászatilag minden esetre kedvező terepszakaszban ismét egész hadtestének latbavetésével komoly ellentállást fejtsen ki, azt kétségkivül kevésbbé szerencsés gondolatnak minősíthetjük, már azon egyszerü oknál fogva is, mivel a megelőző harcz által erősen megviselt csapatok ily rövid idő alatt aligha lehettek képesek ujból rendezkedni és teljesen magukhoz jönni. Egyébként kivitel közben ezen intézkedés megfelelő módosulást szenvedett olyformán, hogy csakis a fontosabbik jobb szárnyon, a hol ellenséges átkarolástól, esetleg megkerüléstől lehetett tartani és a hol különben is már jó eleve az aránylag leg-

kitartóbb csapatok állottak rendelkezésre, került komolyabb harczra a dolog, míg a kiszemelt védővonal többi részein, valószinüleg csak igen rövid általános megállapodás után, mindössze annyi gyalogság maradt vissza, a mennyi a tüzérség fedezésére és biztosítására föltétlenül szükségesnek mutatkozott.

De még ezen ingadozás is nagy részben hozzájárult ahoz, hogy a franczia csapatok kelleténél tovább maradoztak a Maas balpartján, a hol a késő délutáni órákban ujabb nem várt komoly harczok keletkeztek, holott a délután 2 órától $3^1/_2$ óráig beállott harczszünet lehetővé tette nekik, hogy minden további komolyabb összeütközés mellőzésével vonhassák ki magukat az ellenség közvetlen behatása alól.

Ezen szándékolt uj közbeeső állásfoglalás helyett bizonyára czélszerübb lett volna mindjárt kezdetben, már a harcz félbeszakításának első elrendelése alkalmával az addig legkevésbbé szenvedett Kampf (Maussion) dandárt a tüzérséggel egyetemben utóvédviszonyba kirendelni, a többi csapatoknak ellenben meghagyni, hogy tőlük telhetőleg gyorsan, minden közbeeső állásfoglalás mellőzésével igyekezzenek Mouzonnál a Maas jobb partjára átkelni, a hol e tekintetben czélszerü előintézkedések megtétele is szükségessé vált.

A számra nézve gyengébb franczia tüzérségnek a kijelölt állásban érzékeny veszteségek daczára történt és csak gyakori állásváltoztatás által lehetségessé vált kitartását, dicsérőleg emelhetjük ki.

A német IV. hadtest azon hiszemben, hogy a harcz e napra befejezését nyerte, a saját harczkörletében délután 2 órától kezdődő harczszünetet a tüzérség védelme alatt a kötelékek helyreállítására és a dandáronként való gyülekezésre használta fel; ezen körülménynek köszönhették a francziák, hogy a St. Hélène — La Harnoterie Ferme közötti védőszakaszt még egyáltalában megszállhatták, a mire erélyes ellenséges gyalogsági vagy lovassági üldözés mellett még csak nem is gondolhattak volna. Igy azonban a német lovasság továbbra is tétlen maradt, a gyalogság pedig a további harczot beszüntetve, Beaumont magasságában gyülekezés czéljából megállapodott és a harczot csak a tüzérség vitte tovább, mely a másik két főfegyvernem támogatásának hiányában azonban positiv eredményeket nem mutathatott fel.

A XII. hadtest, a IV-ik hadtestnek a stenayi műútig történt terjeszkedése folytán fejlődésében gátoltatván, tüzérségén kivül mindössze 2 gyalog ezredét képes a harczban legalább félig-meddig tevékenyen közreműködtetni, ellenben a gyalogság fennmaradó része s a lovasság, a IV-ik hadtest jobb szárnya mögé szorulva, egyelőre úgyszólván tétlenségre van kárhoztatva.

Az I. bajor hadtestnél említésre méltó Wittich vezérkari őrnagy szerepe, a ki tanácsával döntő befolyást gyakorolt a bajor csapatok

harczbaszállásának helyére, vagyis harczterületére, mely daczára annak, hogy a 4-ik chevauxlegers-ezred már kezdettől fogva az élen rendelkezésre állott és hogy a kijelölt irányban, La Thibaudine Ferme tájékán, ha más nem is, legalább egy látszólag elszigetelten álló ellenséges üteg vala látható, teljesen felderíttetlen maradt.

A helyett, hogy az említett lovas ezred ezen bizonyára legfontosabb czélra, a jövendő harczterep felderítésére használtatnék fel, az izoláltnak tetsző ellenséges üteg megrohanására kap parancsot, mely feladatának természetesen megfelelni képtelen.

Egy jó oldala és következménye ezen kissé különös meghagyásnak mégis volt, amennyiben az ezred La Thibaudinból is tüzet kapván, e helyütt ellenséges gyalogságnak jelenléte meg vala állapítva. Hogy mindennek daczára a 2-ik bajor hadosztály a baloldalában fekvő erdős terep felderítésére még most sem tett semminemü lépést, sőt hogy — amint a történetekből következtethető — a közvetlen harczászati biztosításra sem forditott gondot, az minden esetre sulyos beszámítás alá esik. A 13-ik ezrednek 5. és 6. százada oldalvédül történt kirendelése csak némileg menti ezen mulasztást, mert hiszen ezek sürü erdőbe indíttatván útnak, előrelátható volt, miszerint az elővéddel egyenlő magasságban sokáig nem maradhatnak. Az elővéd parancsnokának lett volna tehát feladata, mihelyt ezen oldalvéddel a kontaktus megszünt, uj oldalvéd, esetleg harczjárőrök kiküldése által a veszélyeztetett külső oldal biztosításáról gondoskodni.

Egyébként az a miatti felelősségben, hogy egy egész ellenséges hadosztály teljesen észrevétlenül a menet-echiquier közé furakodhatott, vagy jobban mondva tévedhetett, nemcsak a közvetlenül érintett 2-ik bajor hadosztály parancsnoka, hanem az I. bajor hadtest parancsnoka, is részes, a ki lovas dandárát a helyett hogy a saját hadteste és a tőle mintegy 10 klmnyire balra előnyomuló szomszédoszlop közti közbenső terep felderítésére előre rendelte volna, Sommauthenál tartotta vissza, — ugyszintén osztokodik a felelősségben továbbá a 3-ik hadsereg parancsnoksága is, mely az I. bajor hadtest és XI. hadtest közé eső terepnek felderítése érdekében szintén nem tett meg minden tőle telhetőt, amennyiben a 4-ik lovas hadosztályt, mint tudjuk, a XI. hadtest mögé beosztván, azt csak későn és akkor is csak Châtillonig rendelte előre.[59])

Azon körülménynek, hogy Conseil Dumesnil hadosztálya nem tervszerüleg, hanem csak véletlenül talált a bajorok oldalára, tulajdonítható, hogy fellépése a kivánt és meglepő hatásánál fogva minden esetre nagy eredményre jogosító erélyt nélkülözte. Könnyen elképzelhető, hogy ezen hadosztálynak esetleges erős, hatalmas lökeme, mely a bajorok áttörése után a német ütegeknek s részben

---

[59]) Lásd a 68. oldalon.

a gyalogságnak is hátába vezetett, nemcsak a bajor hadtestre, hanem az egész Maas hadseregre is igen komoly következményekkel járhatott volna, vagy ha egyebet nem is, de a *de Failly* hadtestnek teljes degagirozását minden kétséget kizárólag eredményezhette. Igy azonban a hadosztály csak félve, remélve használja ki az ellenség teljes meglephetése által kinálkozó alkalmat és mihelyt az első megdöbbenéséből fölocsudik és csapatjait apránként és egymás után a veszélyeztetett oldal felé működésbe hozza, a különben sem egységesen és erélyesen, hanem részenként és apránként, tüzérség nélkül harczbakerült franczia hadosztály minden kedvező helyzete daczára, gyengébb ellenséges erők által visszavettetik.

Még nagyobb eredmény lett volna elérhető, ha a VII-ik hadtestnek közelben tévelygő többi seregrészei, a helyett, hogy a Beaumont felől áthangzó ágyúszóra egyszeüen kereket oldottak, azt inkább hivó szónak tekintették volna a mielőbbi támogató közbelépésre. A meglepetés által közvetlenül érintett bajor csapatokat, a melyek lehető legkedvezőtlenebb viszonyuk daczára igen gyorsan és ügyesen találták fel magukat, amennyiben nyomban arczot váltva, gyengeségük daczára támadólag vetették magukat az ellenségre, dicséret és elismerés illeti. Ily veszélyes pillanatokban tűnik ki leginkább a csapatok belső értéke és fegyelmezettségi foka.

Nevezetes és különös az e szárnyon elszigetelten vívott harcz még azon oknál fogva is, mivel elég hosszú tartama daczára, úgyszólván tüzérség részvétele nélkül vivatott, a mi a Beaumont körül ép ez időtájt folyamatban levő tiszta tüzérségi harczczal szemben igen érdekes ellentétet mutat.

F) A csata lefolyása délután fél 4 órától kezdve; harczok a beaumont—stonnei műúttól északra.

a) *Az I. bajor hadtest folytatólagos müveletei a franczia VII. hadtest ellen.*

A német 3-ik hadsereg parancsnoksága déltájban St. Pierremont-tól délre beérkezvén, itt jelentést vett a franczia VII. hadtestnek mozdulatairól és közelségéről,[60]) minek folytán a Beaumont-nak tartó Maas hadsereg és a Stonnenak irányított 3-ik hadsereg közötti nagy ür kitöltése czéljából parancsot küldött az I. bajor hadtestnek, miszerint az Beaumont helyett La Besace-ra meneteljen.

Ezen parancsot *v. d. Tann* tábornok délután $^1/_2$3 óra tájban kapta kézhez Sommauthe tájékán, a hova mint tudjuk ép ekkor érkezett be a hadtest 1-ső hadosztálya,[61]) a melynek a hadtest parancsnoka menetczélul kevéssel előbb Warniforêt-t jelölte volt ki.

---

[60]) Lásd a 70. oldalon.
[61]) Lásd a 85. oldalon.

A hadsereg parancsnokság ujabb intézkedése szerint v. d. Tann tábornok az említett hadosztályt azonnal La Besaceba, a vértes dandárt és a hadtest tüzér tartalékot ellenben Beaumont felé irányította s azután 2-ik hadosztályához La Thibaudine Ferme-hez sietett, a hova délután 3 óra tájban, vagyis még az e tájon a *Conseil Dumesnil* hadosztálylyal és a de Failly hadtest jobb szárnyával vivott harcznak eldöntése előtt érkezett be.

Hogy ezen harcz délután $^1/_2 4$ óráig ugy Warniforêt mint La Harnoterie irányában miként fordult a bajor csapatok javára, avval már előbb beszámoltunk, mihez kiegészítőleg még csak azt kell hozzáfüznünk, hogy mig a 2-ik bajor hadosztály zöme a visszavonuló Conseil Dumesnil hadosztályt üldözve, Warniforêt felé tartott, addig a 10-ik ezred 3-ik zászlóalja, a 12-ik ezred két zászlóalja és a 4-ik chevauxlegers ezred 1. és 2. százada a 7-ik vadász zászlóalj támogatására La Harnoterie Ferme felé rendeltetett előre; ugyanide irányíttatott később a 4-ik könnyü és a VI-ik nehéz üteg is.

Ekközben délután 4 óra felé v. d. Tann tábornok a IV-ik hadtest parancsnokától felszólítást vőn, miszerint arra való tekintettel, hogy a vele szemben álló ellenség szivós ellentállást fejt ki, őt Villers devant Mouzon felé irányuló további előnyomulásánál lehetőleg támogassa.

Miután az előljáró 3-ik hadsereg parancsnokság az I. bajor hadtest felett időközben másként rendelkezett s igy az 1-sö bajor hadosztály a vett parancs folytán, a 2-iknak zöme pedig az éppen javára eldőlt harcz következtében La Besace irányában mozgott előre, v. d. Tann tábornok csak annyiban vélt a szomszéd hadtest felszólításának eleget tehetni, amennyiban a La Harnoterie Ferme körül csoportosuló fentebb említett csapatokat, vagyis 4 zászlóaljat, 2 lovas századot és 2 üteget *Schuch* ezredes parancsnoksága alá helyezvén, azokat tényleg a IV-ik hadtest rendelkezésére bocsátotta. Ezen különítmény a La Harnoterie Ferme mellett történt gyülekezés után délután $^1/_2 5$ óra tájban indult útnak Yoncqon át Pourron felé, miközben azonban már alig akadt számot tevő dolga.

Ezen intézkedések megtétele után v. d. Tann tábornok Warniforêt felé lovagolt s itt $^1/_2 5$ órakor a meglehetősen felbomolva hátráló Conseil Dumesnil hadosztálybeli csapatoknak további üldözését beszüntetvén, az itt harczoló 2-ik bajor hadosztálybeli csapatok gyülekezését rendelte el. Ehez képest a fenti időponttól kezdve az említett harczcsoport következőleg rendezkedett Warniforêtól északra, arczczal északnak: első harczvonalban a 3., 13. és 10-ik ezred 1-sö zászlóaljai és az 1-sö vadász zászlóalj; második harczvonalban a 3-ik ezred 3-ik és a 13-ik és 10-ik ezred 2-ik zászlóaljai, továbbá a 4-ik chevauxlegers ezred 3. és 4. százada; harmadik harczvonalban a 2-ik könnyü és a VIII-ik nehéz üteg állott fel.[62])

[62]) Lásd a VIII. *a*) számu csatatervet.

Ekközben az 1. bajor hadosztály délután 4 óra tájban élével az erdőből való kibontakozás után a beaumont—stonnei műutat érte el, mire *Stephan* tábornok hadosztály parancsnok az élen levő 3-ik chevauxlegers ezredet La Besace felé rendelte előre, a honnan az néhány Conseil Dumesnil hadosztálybeli maradozótól tüzet kapott. Ennek folytán a helység átkutatására a 4-ik, a Bois de Raucourt megtisztítására pezig a 9-ik vadász zászlóalj rendeltetett ki, minek megtörténte után a 2-ik bajor dandár La Besacetól északra vonult fel, az 1-ső dandár pedig feltartóztatás nélkül folytatta menetét az említett helység felé.

A 2-ik dandár délután 5 órakor előnyomulását folytatván, félórával később, a Flaba menti magaslatokról történt leszállás közben Raucourt felől ujból tüzet kapott, ez azonban már nem Conseil Dumesnil hadosztálybeli széjjelugrasztottaktól, hanem a Douay hadtest főoszlopának hátvédétől eredt.

Ezen Raucourt-, Haraucourt-, Angecourt-on át Remillybe irányitott oszlop [63]) a (2-ik) *Liébert* hadosztályból, a tüzértartalékból s e mögött a (3-ik) *Dumont* hadosztályból, melyet hátvéd viszonyban a *Bittard de Portes* dandár követett, alakult; a hadtest lovas hadosztálya Villers devant Mouzonra előre küldetett.

A Raucourton való átvonulás közben délutáni 5 óra tájban a Yoncq felől odavezető út mentén egyszerre csak feltünnek az arrafelé visszatóduló Conseil Dumesnil hadosztálybeli erősen felbomlott csapatmaradványok, melyeknek felvétele czéljából a hátvéd dandár 83. és 82. sorezrede Raucourt-tól délre a műúttól két oldalt felvevő állást foglalt.

Ezen megszállott állás ellen nyomult a 2-ik bajor dandár este $^1/_2$6 órakor a 2-ik gyalog ezreddel és ettől balra a 9-ik vadász zászlóaljjal az első harczvonalban, a 11-ik ezreddel pedig e mögött tartalék gyanánt, támadásra előre, miközben a hadosztálynak két ütege a Flabatól délkeletre fekvő magaslaton, egy üteg pedig a Malmaison Ferme-től északkeletre fekvő magaslaton vonult fel.

Erre a franczia hátvéd, anélkül, hogy számottevő ellentállást fejtett volna ki, csakhamar odahagyta állását, a bajor csapatok pedig ugy Raucourt, mint a tőle két oldalt fekvő magaslatokat és a Bois de Cogneuxt szállották meg.

Haraucourt déli és a Le Gros Bois erdő délkeleti szegélyénél a visszavonuló *Bittard de Portes* dandár rövid időre ujból megállapodott, mellyel szemben a bajor csapatok Raucourttól északra a VIII. *b*) számu csataterven látható módon helyezkedtek ujabb harczállásba. Komolyabb összeütközésre azonban ekkor sem került a dolog, mert a 9-ik vadász zászlóaljnak rövid ideig tartó gyorstüze az ellenséget csakhamar állásának odahagyására birta.

---

[63]) Lásd a 70. oldalon.

Ezután a franczia csapatok már háborítás nélkül folytathatták további visszavonulásukat, a mennyiben a bajorok az est beálltával, kevéssel 7 óra után, — miközben az 1-sö bajor dandár is közelebb vonult, anélkül, hogy egyáltalában harczba került volna, — minden további üldözést beszüntettek.

Esti 9 órakor az 1-sö bajor hadosztály, az időközben szintén iderendelt vértes dandár és a tüzértartalék Raucourt körül ütöttek tábort; a hadtest parancsnokság egy zászlóaljnak fedezete alatt magában a helységben helyezkedett el.

Az előörsök, a Bois de Cogneux északnyugati csucsától a Le Gros Bois délnyugati csucsáig terjedő vonalban dandáronként két szakaszban állíttattak ki; a műúttól keletre fekvő előörsöket az 1-sö gyalog ezred a 4-ik vadász zászlóaljjal, a műúttól nyugatra fekvőket pedig a 11-ik gyalog ezred a 9-ik vadász zászlóaljjal szolgáltatta; e szerint minden szakaszban 3—3 zászlóalj végezte ezen szolgálatot.

A Warniforêtnél gyülekezett 2-ik bajor hadosztály zöme este 6 órakor La Besaceba vonult, a hol tábort is ütött. *Schuch* ezredes különítménye Pourronnál éjjelezett, mely csoportnál a 12-ik ezred 2 zászlóalja és a 7-ik vadász zászlóalj, tehát a gyalog csapatok háromnegyedrésze rendeltetett ki előörsi szolgálatra.

b) *A támadás folytatása a porosz IV. és a szász XII. hadtest által a visszavonuló harczot folytató de Failly- és a támogatólag közbelépő Lebrun hadtest ellen.*

Említettük már, [64]) hogy *de Failly* tábornok délután 3 óra tájban a La Harnoterie Ferme—St. Hélène vonalában ujból felvenni szándékolt ellentállás eszméjét föladva, megfelelő hátvéd kirendelése mellett a végleges visszavonulást határozta el, melyet a hadtestnek a Bois de Givodeautól két oldalt, nagyjában véve két oszlopban, vagy jobban mondva csoportban kellett Mouzon felé végrehajtania.

Nagyban megkönnyítette ezt a XII. hadtestnek támogató közbelépése, mely mint tudjuk, már előző napon a Maas jobb partjára átkelve, a Margueritte lovas hadosztálylyal együtt a mouzon—carignani műút mentén és attól délre ütött tábort. [65])

Midőn az utóbbemlített hadtest parancsnoka, *Lebrun* tábornok augusztus 30-án déltájban a Beaumont felől áthangzó ágyuszót meghallotta, a viszonyoknak teljesen helyes felismerése folytán azonnal az V. hadtestnek tőle telhető támogatására határozta el magát és ebből kifolyólag az (1-sö) *Grandchamp* gyalog had-

---

[64]) Lásd a 82. oldalon.
[65]) Lásd az 51. oldalon.

osztályt, a 63-ik Vassoigne hadosztály egyik dandárát, valamint a hadtest lovas hadosztályát és a tüzérség egy részét, nyomban a Maas balpartjára rendelte vissza.

Ekközben érkezett meg délután fél 3 óra tájban *Mac Mahon* Mouzonba és azon eredeti szándékához hiven, hogy seregét mielőbb a Maas jobb partján egyesítse, a tett intézkedésekhez hozzá nem járulván, Grandchamp (1-ső) *Cambriels* dandárának a Maason éppen folyamatban levő átkelését beszüntette. E szerint a XII. hadtest részéről a Maas balpartján, mint alább látni fogjuk, csak az 1-ső hadosztály (2-ik) *Villeneuve* gyalog dandára, továbbá a *Béville* vértes dandár, a 8-ik chasseur ezred és három üteg nyert az V. hadtestbeli csapatok felvétele és visszavonulásának fedezése czéljából alkalmazást.

A hadtest többi részei délután 2 órától kezdve az alább részletezendő csoportosításban a Maas jobb partját kisérő magaslatok mentén szállottak harczba. [66])

A németek részén, a midőn a délutáni 2 órától 1/24-ig tartó nagy harczszünetet betöltő lövegharcz után a franczia ütegek elfoglalt állásukból egymás után elvonulni kezdének, egyszerre csak azon vették magukat észre, hogy az ellenség a dombos, erdős terep leple alatt hamarosan ugy eltünt a láthatárról, mintha csak a föld elnyelte volna. A tüzharcz az egész arczvonal mentén szünetelt, csupán északnyugati irányból hangzott át a bajor lövegek bömbölése, a mi arra is engedett következtetni, miszerint a visszavonuló franczia V. hadtest csapatjai esetleg arrafelé vették útjokat.

E tekintetben felvilágosítást szerzendő, a délutáni 3 óra óta Beaumont-tól északra gyülekező csapatjai körében jelenlevő *Alvensleben* tábornok felderítés czéljából a közelben levő lovas ezredeket a Yoncq körül fekvő magaslatok felé rendelte előre és egyuttal idővesztegetés kikerülése szempontjából a 7-ik hadosztályt La Sartelle Ferme irányában, a 8-ikat ellenben északi irányban a beaumont—mouzoni műút és Yoncq között rendelte előre.

Ezen seregtestek közül a 7-ik gyalog hadosztály délután 3 1/2 óráig a 8-ik pedig 3 3/4 óráig gyülekezett a csataterven látható helyeken, megjegyezvén, hogy ez utóbbinál a 86-ik ezredből csak a 2-ik zászlóalj és a 4-ik század,- a 96-ik ezredből csak a 2-ik és a fusilier zászlóalj és az 1-ső zászlóaljnak 1. és 2-ik százada, — a 31-ik ezredből csak a 2-ik zászlóalj és az 1. és 3-ik zászlóalj fele volt tényleg jelen a kijelölt gyülekező helyen, a hova a 71-ik ezred még szintén csak útban volt. A hadosztály gyalog csapatjai részben az elfoglalt táborokban és Beaumontban, részben a vonatnál és tüzérségi fedezetül voltak kirendelve, a III/86. zászlóalj pedig La Harnoterie birtokbaejtése után a Bois de Givodeau délnyu-

---

[66]) Lásd alább a 98. oldalon.

gati csúcsa felé nyomult előre, azonban heves ellenséges ágyu és puskatüz folytán csak a 905. számmal jelzett, a műút mentén fekvő magaslatig juthatott előre, ahol az ottani bevágásokban elhelyezkedve, majdnem egy teljes óráig vesztegelni volt kénytelen, s a honnan a 14-ik dandár előnyomulása alkalmával annak jobb szárnyához csatlakozott.

A vett parancs folytán a 12-ik huszár ezred és ettől balra a 7-ik dragonyos ezred a beaumont—mouzoni műút és a Yoncq patak között északi irányban törtettek előre, azonban mindkettőjüket csakhamar a du Faîte magaslat felől heves ellenséges lövegtüz fogadta, mely elől ugy az egyik mint a másik további előnyomulását beszüntetve, terepfödözékek mögött fedett felállítást vőn.

Lovasságának kudarczából *Alvensleben* tábornok azon következtetést vonta, miszerint az ellenség a Bois de Givodeau és Yoncq között ujból állást foglalt s igy ezen szakasz felé a La Harnoterietől délkeletre gyülekező 8-ik gyalog hadosztályon kivül még a 14-ik gyalog dandárt is a műúttól nyugatra rendelte előre.

Ebből kifolyólag a beaumont—mouzoni műúttól keletre és nyugatra két többé-kevésbbé különálló harczszakasz keletkezett, melyekkel a könnyebb áttekinthetés kedvéért az alábbiakban egymásután és önnállóan akarunk foglalkozni.

1. *A Bois de Givodeau birtoka miatti küzdelem.*

Midőn *de Failly* tábornok délután 3 óra tájban hadtestének a Bois de Givodeautól két oldalt általános visszavonulást parancsolt, ennek lehetőleg zavartalan végrehajthatása czéljából az említett erdő déli szegélyét a 88-ik sorezred által szállatta meg. [67]) Az ezred parancsnoka, *Demange* alezredes, csapatjait e czélból következőleg osztotta el: a 2-ik zászlóalj az erdő délnyugati, az 1-ső annak délkeleti szegélyét szállotta meg; a 3-ik zászlóalj 5. és 6-ik százada a közép mögött tartalék viszonyban állott fel, mig annak többi századai még csak visszavonuló félben voltak a Le Fays erdő felől. Már előzetesen megjegyezzük továbbá, miszerint az erdő belsejében támadt összeütközések közben a visszavonulófélben levő 11-ik sorezrednek egyes részei is részt vettek még a harczban.

Az ekként megszállott erdőszegély ellen mindenekelőtt a német *13-ik gyalog dandár* nyomult gyülekező helyéről a 66-ik gyalog ezreddel az első, a 26-ikkal pedig a második harczvonalban

---

[67]) A trois heures et demie, arrive le general Besson, chef d'état-major général du Ve corps, qui ordonne au lieutenant-colonel Demange de s'arrêter sur place, de tenir dans cette position coûte que coûte, aussi longtemes qu'il sera nécessaire pour protéger la retraite, et de ne l'abandonner que lorsque le corps d'armée aura effectué le passage du pont de Mouzon. (Dick de Lonlay, Français et Allemands. I. kötet, 350 oldal).

támadásra előre. A Le Fays erdővel egyenlő magasságra érve, a 66-ik ezrednek 9., 11. és 12-ik százada ezen erdő átkutatására rendeltetett ki, a további előnyomulás folyamán pedig a dandár parancsnoka, *Schmeling* ezredes a 66-ik ezred 1-ső és 2-ik zászlóalját, valamint a 3-ik zászlóalj 4-ik századát a Bois de Givodeaunak a La Sartelletől nyugatra fekvő, a 26-ik ezredet pedig az ezen majortól keletre fekvő része ellen indította támadásra, mely anélkül, hogy az ellenség tüze viszonoztatott volna, délután $4^1/_2$ óra tájban az erdő déli szegélyének birtokbaejtésével végződött. A franczia 88-ik sorezred a feléje előnyomuló túlerővel szemben sokáig nem tarthatván magát, csakmar az erdő belsejébe s onnan a Bois Lyon és Villemontry felé húzódott vissza.

A német 66-ik ezred 1. és 2-ik zászlóaljai a további előnyomulás közben a beaumont—mouzoni műút mentén az ellenség által erősen megszállt du Faîte magaslattal szemben bukkantak ki az erdőből s itt élénk ellenséges tüzérségi és gyalogsági tüzzel fogadtattak; ez, valamint azon körülmény, hogy az említett magaslat felé a műúttól nyugatra különben is a 14-ik dandár volt előnyomulóban, ezen zászlóaljaknak a La Sartelle majorhoz való visszarendelését vonta maga után, ahol azok általános tartalék gyanánt állottak fel.

A Bois de Givodeauban visszavonuló franczia 88-ik sorezred követésével *Schmeling* ezredes időközben a 26-ik ezredet bizta volt meg. Ennek osztagai széles arczvonalba fejlődve csak nagy ügygyel-bajjal tudtak maguknak a sürü cserjével benőtt erdőn át utat törni, miközben több helyütt kisebb ellenséges csoportokra, melyek részben a 88-ik, részben a 11-ik sorezredtől váltak volt el, bukkantak, anélkül azonban, hogy az erdő belsejében komolyabb összeütközésre került volna a dolog; délután 5 óra tájban az ezred erősen össze-vissza keveredett osztagai a VIII. a) vázlaton látható csoportosításban érték el az erdő északi és nyugati szegélyét.

Nem sokkal előbb ért a 66-ik ezred fusilier zászlóaljának a Le Fays erdőbe irányított három százada (9.,11. és 12-ik), valamint a 8-ik hadosztály gyülekezése közben véletlenül szintén az utóbbemlített erdőbe került 31-ik ezredbeli 2. és 3-ik század is a Maas völgyében Villemontryba vezető út mentén a Bois de Givodeau északi szegélyével egyenlő magasságra; miután azonban ezen osztagok ugy Villemontry felől, mint a Maas jobb partjáról a Bois de Flaviersből, sőt az éppen ekkor a Bois de Givodeauból kilépő 88-ik franczia sorezredbeli osztagok részéről még hátulról is heves tüzbe jutottak, a kérdéses 5 század csakhamar a Bois de Givodeauban vala kénytelen menedéket keresni.

Ekközben érték el a 26-ik ezredbeli osztagok a Bois de Givodeau északi szegélyét s előbb a tüzvonal jobb, majd annak bal fele tört Villemontry, illetőleg a Bois Lion felé előre, azonban a

német gyenge vonalak mindkét helyen véres fejjel verettek vissza a Bois de Givodeauba az időközben ezen erdővel szemben ujból állást foglalt franczia hátvédcsapatok által, sőt az utóbbemlített erdőnek legészakibb csucsát a Bois Lionból ellentámadásba átmenő franczia osztagok időlegesen ismét hatalmukba is ejtették. Ezen tűzzel való előkészités nélkül kezdeményezett támadó lökem a 26-ik ezrednek a legrövidebb idő alatt 6 tisztjébe és mintegy 200 főnyi legénységébe került.

A Bois de Givodeautól északra talált erős franczia ellentállás abban leli magyarázatát, hogy *de Failly* tábornok értesülvén, miszerint saját jobb szárnyának degagirozása czéljából Mouzontól délnyugatra legközelebb Lebrun-hadtestbeli osztagok harczbaszállása várható és mivel most már különben is azon meggyőződésre juthatott, miszerint az ellenség zömének nyomása a Bois de Givodeaun át várható, ennélfogva a hátvédül kirendelt *Kampf* dandárnak most már azon részeit is Villemontry környékére rendelte, a melyek eredetileg, mint alább látni fogjuk, a beaumont—mouzoni műút és a Yoncq patak között vették fel a hátvéd-harczot.[68]) Hasonló okból kapott parancsot visszavonulása közben a 30-ik sorezrednek két zászlóalja is, miszerint a Villemontrytól délnyugatra fekvő magaslaton a további hátrálást beszüntetve, ujból arczot váltson dél felé.

Az ekként ideirányított csapatok következőleg helyezkedtek ujabb harczállásba: A Bois Lion déli és részben keleti szegélyén a 88. sorezred 1-ső zászlóaljának 1. és 2. és a 2-ik zászlóalj 5. és 6. százada; ezen ezred fenmaradó részei tartalék viszonyba a Givodeau Ferme mögé rendeltettek. A Bois Liontól keletre, a 911. számmal jelzett kúpon Wirbel ezredes alatt a 30-ik sorezred 1. és 2. zászlóalja foglalt délután 4 és fél óra óta állást, még pedig 3 századdal rajvonalba feloszolva, a többivel e mögött zárkózott osztagokban. A 30-ik sorezredtől balra a 49-ik sorezred zöme és még tovább a Maas felé a 14-ik vadász zászlóalj 5 százada foglalt állást. Közvetlenül Villemontry mellett 4 löveg, Givodeau Ferme és Le Faubourg között pedig a 6-ik tüzér ezred 6. és 7. ütege volt felvonulva.

Ugyan a Maas által elválasztva, de különben összefüggésben állottak a *de Failly* hadtest hátvédállásával a Maas jobb partját kisérő erdős magaslatokat megszállva tartó *Lebrun* hadtestbeli csapatok, melyek közül a (2-ik) *Lacretelle* hadosztály (2-ik) *Louvent* dandárához tartozó 14-ik és 20-ik sorezred a Bois des Flaviers maasmenti szegélyét szállotta meg, mig a 31-ik sorezred 1. és 2-ik zászlóalja a Stenay felé vezető műútnak, annak 3-ik zászlóalja pedig Mouzon megszállására rendeltetett ki. Ugyanezen hadosztály (1-ső) *Marquisan* dandára a 2-ik dandár meghosszabbitásában a Bois d'Alma

---

[68]) Lásd alább a 102. oldalon.

Gisorst és az Alma Fermet szállotta meg, még pedig 5 zászlóaljjal tüzvonalban, egy zászlóaljjal tartalékban.

A hadtest tüzérségéből a 8-ik tüzér-ezred 10. számu szórólöveg ütege kevéssel 4 óra után Alma Fermenél vonult fel, de miután ez itt sokáig a német tüzérséggel szemben nem tarthatta magát, állásában csakhamar ugyanazon ezred 3. és 4. ütege által váltatott fel.

Kevéssel 4 óra előtt vonult fel a (3-ik) *Vassoigne* hadosztály *Palliéres* dandára a Warmonterne Fermetől északkeletre fekvő magaslatokon; ugyanitt helyezkedett állásba a 10-ik tüzérezred 8-ik ütege is, mig annak 7-ik és 9-ik ütege a *Reboul* dandár (1. és 4. tengerész gyalog ezred) fedezete alatt Mouzontól északnyugatra La Fourberie tájékán a Pré des Boeufs gázló biztosítására vonult fel. A Lacretelle hadosztály 3 ütege és 1 szórólöveg ugyanekkor a Warmonterne Fermetől délre helyezkedett állasba. Hasonlóan a Stenay felé vezető műút közelében, igy a Ferme Vignerontól északra és a Ferme St. Remytől észak-keletre stb. nyertek a csata további folyamán a hadtest többi ütegei is alkalmazást.

Ezen nagyszámú tüzérség biztosításával *Mac Mahon* a Stonne vidékéről jövő, I. hadtesthez tartozó és délután 1 óra tájban Mouzonba érkező 3. zuáv és 2. turko ezredet bizta meg.

Ily nagyszámú, arczban és oldalban felvonult túlerővel szemben a Bois de Givodeauba visszavetett német 26-ik ezred egyelőre mit sem tehetett; még legtanácsosabbnak látszott szépen csendesen az erdő leple alatt mindaddig meghúzódni, mig a 8-ik hadosztály a 14-ik dandárral karöltve a szélső balszárnyon döntésre nem juttatja a dolgot. Oly kedvezőtlenek voltak a helyi és egyéb viszonyok a 13. dandár körletében, hogy egyelőre, daczára annak, hogy immár az egész szász hadtest is közelben és a közbelépésre készen állott, a támadólagos műveletnek folytatására még csak gondolni sem lehetett.

A *XII-ik hadtest* részéről a lövegharcz által kitöltött harczszünet alatt délután 3 és fél óráig a 100-ik ezred Létannet, a 45-ik dandár másik két ezrede (101. és 108.) Beaumonttól keletre a hasonnevü patakot érte volt el; a 46-ik dandár a Les Gloriettes magaslatra rendeltetett s végül a 24-ik hadosztály Beaumont felé tartott. A hadtest lovas hadosztálya a Forét de Jaunet-től keletre foglalt állást.[69])

Midőn a IV-ik hadtest kevéssel fél 4 óra után támadólagos előnyomulását megkezdette, a szász csapatok is tovább vonultak észak felé és pedig a 100. ezred Létanneból a St. Hélène körül fekvő magaslatok felé, a honnan a 31. ezrednek szintén ott levő 2 századával[70]) egyetemben a visszavonuló ellenséges gyalogságot még tüz alá vehette, a 101. és 108. ezred pedig a 13-ik dandár

---

[69]) Lásd a 83. oldalon.
[70]) Lásd a 97. oldalon.

jobb szárnya mögött a Bois de Givodeau felé. A hadtest tüzérsége a Le Fays erdő mögött gyülekezett, a 46-ik dandár pedig a tüzérség előbbi állását foglalta el a Les Gloriettes magaslaton. A 24-ik hadosztály parancsot kapott, miszerint Beaumonton átkelve, a várostól északra készültségi állásba helyezkedjék. Tekintve, hogy a Maas kanyarulata által nagyon is összeszorult térségen ezen folyó balpartján a XII. hadtest alig talált a maga számára harcterületet, hanem teljesen a IV-ik hadtest jobb szárnya mögé szorult, *György herczeg* most már azon gondolattal foglalkozott, hogy legalább a 24-ik hadosztályt a Maas jobb partjára tolja által; ezen eszmétől azonban az előrehaladt időre való tekintettel csakhamar ismét elállott s e helyett délután 3 óra felé csupán a lovas hadosztálynak adott parancsot, miszerint egyik ezredét Poullyn át az ottani viszonyok felderítése czéljából a Maas jobb partjára tolja előre, a hova az állásukat elfoglaló Lebrun hadtestbeli csapatok észrevétele után csakhamar még a 2-ik lovas ezred is irányíttatott.

Ekközben délután $^3/_4$4 óra tájban a Maas hadsereg parancsnoksága is megérkezett a csatatérre és az általános helyzetről történt tájékozás után a XII-ik hadtest parancsnokának azon parancsot küldé, miszerint a lovas hadosztályt a Maas jobb partjára áttolva, a mouzon — carignani út felé deríttessen fel, hadteste fenmaradó részével ellenben a Maas balpartja mentén előnyomulva, a francziákat a nevezett folyótól északnyugati irányban elszorítani iparkodjék.

Miután evvel majdnem egyidejüleg, kevéssel délután 4 óra után, a IV-ik hadtest parancsnokától is érkezett felszólítás, hogy a XII-ik hadtest jobb szárnyával lehetőleg erős nyomást gyakoroljon Mouzon felé, György szász herczeg a 45-ik dandárnak nyomban parancsot adott, miszerint a Maas völgyében vezető uton és a Bois de Givodeau felé támadólag nyomuljon előre.

Ebből kifolyólag a 100. ezred délután 4 óra 30 perczkor a Maas völgyébe leszállva, fáradságos és vesződséges menet után délután 5 óra tájban, a midőn éppen La Sartelle Ferme-mel egyenlő magasságra jutott, jobb oldalában a Maas tulsó partjáról élénk puska és lövegtüzzel árasztatott el, minek folytán a 3. zászlóalj 9. és 10. százada menetét beszüntetve, jobbra arczot váltott, hogy az időközben St. Hélène körül felvonult ütegekkel együtt a Maas tulsó partján álló és folyton erősbödő ellenséges erőkkel vegye fel a harczot, az ezred többi része ellenben az erdő leple alatt folytatta útját a Bois de Givodeau északi szegélye felé; az 1. és 3. század ide érve, azonnal előre is vonult a 26-ik ezred tűzvonalába, a többi osztagokat ellenben az ezred parancsnoka, *Schuhmann* alezredes, a francziák oldalozó tüze által előidézett felette kedvezőtlen harczhelyzetre való tekintettel, este 6 óra tájban La Sartelle mellé vezette vissza.

Ezalatt a dandár másik két ezrede (101. és 108.) a Bois de

Givodeau felé tartva, délután 5 óra tájban a La Sartelle Ferme-ig jutott, a honnan a 108. ezred — kivéve annak a majornál visszahagyott 7., 11. és 12. századát — az első, a 101. ezred pedig a második harczvonalban a 26. ezred támogatására az erdő északi szegélye felé indíttatott előre. Alig hogy ezen ezredek ideérkeztek, a szemben álló ellenség pusztító golyózáporral árasztotta el őket, minek folytán ujból kénytelenek valának az erdő belsejében menedéket keresni.

Ekközben a La Sartellenél beérkező 23-ik hadosztály és a 13-ik dandár parancsnoka a felette súlyos helyzetre való tekintettel és belátván, hogy minden további erőlködés az esetleges eredménynyel arányban nem álló veszteségekkel járna, este 6 óra tájban abban állapodtak meg, hogy mindaddig mig a 14-ik dandár és a 8-ik hadosztály közbelépése jobban érezhetővé nem válik, e szárnyon egyelőre védőleges magatartást követnek és a Givodeau erdőben erősen széjjelmált és szétszórtan össze-vissza keveredett osztagokat La Sartellenél gyüjtetik egybe. Ezen elhatározást *György herczeg* is magáévá tevén, ez az időközben szintén előrerendelt 48-ik dandár további előnyomulását is beszüntette. Igy látjuk, hogy a hadsereg parancsnokság által döntő támadásra előrerendelt jobb szárny túlereje daczára egyszerre halogató csoporttá válik, mely további előnyomulásának lehetővé tételét a nálánál viszonylag sokkalta gyengébb balszárnycsoporttól várja és reméli.

Időközben a *12-ik lovas hadosztály* által Pouillyn át a Maas jobb partjára irányított 18. dsidás ezred és az azt követő 2-ik lovas ezred délután 5 óra tájban Autrévillet érte el, honnan azonban a Moulinstől északra felvonult ellenséges ütegek tüze elől csakhamar ismét Pouilly felé vonultak el, a hova időközben a hadosztály zöme is beérkezett. *Gróf Lippe* tábornok hadosztályparancsnok a hadseregparancsnokságtól vett parancs folytán este 6 órakor a 24-ik dandárt a lovagló üteggel ujból Autréville felé rendelte előre, mig a 23-ik dandár Pouillytól északra foglalt állást. Az Autréville felé előnyomuló 24. dandár St. Remy előtt ismét tüzet kapott, minek folytán *Senfft* tábornok lovagló ütegét felvonultatta ugyan, de már a 7-ik lövés után a további küzdelmet feladva, este 7 óra tájban ujból visszatért Pouilly mellé. Itt aztán az egész hadosztály, a helyett, hogy az előtte álló ellenség oldalába és hátába iparkodott volna kerülni, nyugodtan hozzálátott a táborba szálláshoz.

A szász lovas hadosztálylyal szemben franczia részről az I. hadtest *Pellé* és *Lartigue* hadosztálya Carignannál, a *Margueritte* lovas hadosztály pedig Blagnynál állott. Utóbbi a csata folyamán azon parancsot vette, miszerint a Puilly és Moulins között felbukkant német lovasságot megfigyelje. Ehez képest a lovas hadosztály Margutig nyomult előre, a honnan este, összeütközésre nem kerülvén a dolog, ismét Blagny mellé huzódott vissza.

2. *Támadás a du Faite magaslat és a Fonderie de Grésil ellen.*

Mialatt a hátvédül kirendelt *Kampf* dandárnak 88-ik sorezrede a Bois de Givodeau déli szegélyeit szállotta meg, addig annak jobb szárnyán a műút tájékán a 14. vadász zászlóalj öt százada, a du Faite magaslaton pedig a 49-ik sorezred és három üteg foglalt állást.

Ezen csapatok ellen nyomult a német *14-ik gyalog dandár* támadólag előre, miután a hadtest parancsnok rendelkezése folytán [71]) délután 4 óra tájban a 848. magassági pontnál a beaumont— mouzoni műút nyugati oldalára kelt át.

Miután az említett dandár előnyomulását északi irányban, feltartóztatás nélkül folytatta a szintén e szakaszban működni hivatott 8 *gyalog hadosztály,* mely még most sem fejezte volt be gyülekezését teljesen, kissé háttérbe szorult. Ennek folytán a hadosztály parancsnoka, *Schoeler* tábornok, a gyülekező helyre már beérkezett 7 zászlóaljat (a 96. ezred 2. és fusilier zászlóalja, [72]) a 86. ezred 2. zászlóalja és az 1-ső zászlóalj 4-ik százada, [73]) a 31-ik ezred és a 4-ik vadász zászlóalj) a Yoncq patak völgyébe térítette le, a hol kevés távközzel az I. bajor hadtestbeli *Schuch* dandár [74]) következett utánuk. A III/86.zászlóalj és a 71-ik ezred ellenben a műút mentén haladva, a 14-ik dandár jobb szárnyát követte.

Utóbbemlített dandár a 93-ik ezred 3 zászlóaljával az első és a 27-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóaljával [75]) második harczvonalba alakulva nyomult előre. Az előnyomulás folyamán *Schoeler* tábornok a 918. magaslaton állást foglalt franczia ütegeknek megszólamlása folytán a Yoncq völgyéből ismét a jobb parti magaslatra vonult fel s itt a 93-ik és a 27-ik ezred közé ékelődött be olyformán, hogy az utóbbemlített ezred a 86 ik ezred 2-ik zászlóalja és a 31-ik ezred közé jutott.

Ekközben a 93-ik ezred az 1-ső zászlóaljjal a műút mentén és attól jobbra, a 2-ik zászlóaljjal egyenes irányban a du Faite magaslat felé, a 3-ikkal pedig a magaslatnak Yoncq felőli lejtjén nyomult az utóbbemlített magaslat ellen és azt, miután az ott állást foglaló francziák a tulajdonképeni támadást nem várták be, hanem megelőző heves löveg- és puskatüz után gyorsan az erdőbe menekültek el, nagyob nehézség nélkül hatalmába ejtette, miközben magán a a magaslaton 2 szórólöveget, tovább az erdőszegély mentén pedig még további 6 közönséges és 4 szórólöveget, melyeknek már nem sikerült elmenekülniök, zsákmányul ejtett.

---

[71]) Lásd a 96. oldalon.

[72]) Az ezred 1-ső zászlóalja a hadtest-tüzérségnél volt.

[73]) A zászlóalj többi része az elfoglalt beaumonti táborban maradt vissza.

[74]) Lásd a 92. oldalon.

[75]) Az ezred 1-ső zászlóalja és a 8-ik század Beaumont-nál maradt vissza.

Az ellenséges állás bevétele után *Zychlinsky* vezérőrnagy az ellenség nyomonkövetésére a 93-ik ezredet rendelte ki, ő maga pedig a kissé hátramaradt 27-ik ezredéhez lovagolt, hogy azt is előrébb vezesse s útközben egyidejüleg néhány üteget is a du Faite magaslatra rendelt föl.

A francziák részéről a 49-ik sorezred egy része a Fonderie de Grésil felé huzódott vissza, minek folytán a 93-ik ezred 7. és 8. százada és annak fusilier zászlóalja idefelé vett irányt. Ugyancsak erre felé tartott a 8-ik hadosztály a 27-ik ezreddel és az azt jelentékenyebb távközzel követő *Schuch* dandár is; ellenben a III/86. zászlóalj és a 71-ik ezred a műút mentén előhaladva, a 93-ik ezred jobb szárnyát követte.

Ehez képest a németek balszárnycsoportja délután 5 óra körül a csataterven feltüntetett helyzetbe jutott.

3. *A Mont de Brune birtoka miatti küzdelem.*

Zychlinski vezérőrnagy d. u. 5 óra 30 p.-kor Fonderie de Grésiltől keletre 27-ik gyalog ezredére ráakadván, annak az elől levő 93-ik ezrednek tüzvonalán át a Mont de Brune elleni támadás végrehajtását hagyta meg.

Az említett magaslatot délután 5 órától kezdve a Maas balpartjára átkelt Lebrun hadtestbeli csapatok tartották megszállva.[76]) Még pedig a *Villeneuve* dandár élén menetelő 58-ik sorezred 1-ső zászlóaljának fedezete alatt mindenekelőtt a 10. tüzérezred 6. és 10. számu ütege vonult fel, hogy a Bois de Givodeauból a műút közelében előretörő ellenséget tüz alá foghassák; az 58-ik sorezred másik két zászlóalja a felvonult ütegektől balra, a 79-ik sorezred pedig a balszárny mögött tartalékul állott fel; a 10-ik tüzérezred 5. ütege valamivel később az I/58. zászlóalj jobb szárnyán vonult fel.

A lovasságból a 8-ik chasseur ezred a Poncay malom tájékán állott fel, honnan az 1-ső század Pourron tájékára tolatott előre, a 2-ik század a visszatódúló gyalogság feltartóztatására osztagonként a Faubourgtól Rouffyba vezető műút mentén vala elosztva, a 4-ik század pedig Olizyben volt. A *Béville* vértes dandár Faubourg délnyugati kijárata közelében állott fel.

A támadásra előrerendelt német 27-ik ezredből a 2-ik zászlóalj egyenes irányban a Mont de Brune déli szegélye felé tartott, a hova két 93-as század már előbb saját elhatározásából nyomult volt előre, a fusilier zászlóaljat ellenben *Zychlinski* vezérőrnagy megelőző szemrevételezés után az említett magaslat nyugati lejtője mentén vezette fel, a hol annak teljesen észrevétlenül sikerült a dél és délkelet felé arczot vett francziák oldalába és hátába kerülnie. A két

---

[76]) Lásd a 95. oldalon.

zászlóalj támadólagos előnyomulását az egyidejüleg a Fonderie de Grésiltől mintegy 250 lépésnyire keletre felvonult 4. számu nehéz üteg is támogatta.

A 27-ik ezred támadólagos előnyomulásához jobbról a 93-ik ezred 1-sö zászlóaljának zöme, balról pedig ezen ezrednek fenmaradó része csatlakozott, a Yoncq patak völgyében és attól nyugatra Pourron felé nyomulván előre.

A 27-ik ezred 2-ik zászlóalja előnyomulás közben igen élénk lövegtüzbe jutott, minek folytán futólépésben iparkodott a Mont de Brune alján az ott kinálkozó holttérben védelmet keresni, a hol a csapatkötelékek ujból rendeztettek. Ezalatt a franczia 58-ik sorezred parancsnoka, *Dulyon de Rochefort* ezredes is észrevevén a déli irányból fenyegető veszélyt, ezredének egy részét nyomban errefelé vezeti előre, ugy hogy az előbb említett német zászlóaljat a magaslaton való felbukkanása alkalmával heves gyalogsági sortüz fogadja; ámde a 27-ik ezred fusilier zászlóaljának meglepő megjelenése a francziák jobb oldalában és hátában, ez utóbbiakat csakhamar minden további ellentállás felhagyására készteti, s ekközben visszavonulásuk oly gyorsan történt, hogy 5. számu ütegük a támadó 27-esek és 93-asok kezébe kerül.

A másik két üteg elvonulásának biztosítására a 8-ik chasseur ezred két százada rohamra indult ugyan a mindjobban tért nyerő német osztagok ellen, de miután az élükön lovagló *Jamin du Fresnay* ezredes ezredparancsnok többed magával halálosan találva a földre terül, az érzékeny puskatüz által megritkult és rendetlenségbe hozott lovasok hamar megfordulnak, hogy ép oly gyorsan elillanjanak észak felé, mihamar a Maas jobb partjára törekedvén.

Ekközben a német osztagok, daczára annak, hogy a franczia 79-ik sorezred is egy elhatározott, de sikertelen ellenlökemet kisérelt meg a támadók ellen, mindjobban tért nyertek a Mont de Brune-ön, melynek északkeleti lejtjén este 6 óra felé a 27-ik ezred fusilier zászlóaljának 10-ik százada a régi római út mentén, jobbra hátul a 9-ik, balra pedig a 11. és 12. század és még tovább balra Pourron felé az I/93. zászlóalj $2^1/_2$ szakasza helyezkedett el. A II/27. zászlóalj a magaslat délkeleti lejtjén nyomult előre, miközben még 4 löveget ejtett az azokhoz tartozó fogatokkal együtt hatalmába s azután a 9/27. századtól jobbra foglalt állást. Ennek meghosszabításában az I/93. zászlóalj 1. és 2. százada a Fonderie de Grésilből Faubourgba vezető út mentén és még tovább jobbra a nagy műút mentén, kissé délre az 580. magassági számtól a 26-ik ezrednek körülbelül 1 zászlóaljnyi erejü osztagai foglaltak állást, melyek, miután időközben a franczia 88-ik sorezred a 14-ik dandár térnyerése folytán a Bois Liont is odahagyta, az ellenség nyomában szintén előbbre jutottak a Bois de Givodeauból. [77])

[77]) Lásd alább a 108. oldalon.

Ezen több mint 2500 lépés hosszu és csak 12 század által megszállott tüzvonal legközelebbi támogatására mindössze a II/27. zászlóalj balszárnyát követő 93-ik ezredbeli 3. és 4. század állott rendelkezésre.

Igaz ugyan, hogy a *Villeneuve* dandártól már nem igen kellett tartani, miután az eszeveszett futással keresett Faubourgon át a Maas tulsó partjára menedéket, ámde e helyett a Givodeau Ferme irányából intéztek a francziák, alighanem a 88-ik sorezred részeivel egy ujabb hatalmas ellenlökemet,[78]) mely első sorban a 9/27-ik századot találta és azt vissza is nyomta. Ámde csakhamar segítőleg közbelép a II/27. zászlóalj és a szintén az első vonalba előrerendelt 93. ezred 3. és 4. százada; mialatt ezen osztagok arczban, addig a 93. ezred 1. és 2. százada, valamint a fentebb említett 26-ik ezredbeli osztagok oldalról árasztják el a leghatásosabb gyorstüzzel az ellenlökemet intéző franczia csapatokat, melyek ennek folytán csakhamar megállapodnak, majd rendetlenségbe és zavarba jöve, Faubourg irányában zúdulnak vissza.

Alig hogy a német gyenge tűzvonal ezen krizist sikerrel kiállotta, csakhamar ujabb megpróbáltatásnak nézett eléje. *De Failly* tábornok látván, hogy immár a Mont de Brune is ellenséges kézre került, annál is inkább aggódni kezde a még a Maas balpartján levő csapatjainak sorsa miatt, mivel a Villeneuve dandár visszazúdulása folytán a mouzoni átkelőnél iszonyatos torlódás keletkezett. Hogy legalább némileg időt nyerjen, egyik segédtisztje által a Faubourg tájékán álló Béville dandárt szólította fel a közbelépésre, mely különben a folyton becsapodó lövedékektől már szintén kellemetlenül kezdé magát érezni felállítása helyén. A dandár parancsnoka jelen nem lévén, de Failly segédtisztje előbb a 6-ik vértes ezred parancsnokát, *Martin* ezredest szólította fel a közbevágásra, de ez a nem előljárójától eredő meghagyás teljesítését megtagadta. Az 5-ik vértes ezred parancsnoka, *Bessey de Contenson* ezredes ellenben engedett a felszólításnak és ezredét nyomban rohamra vezette előre, mely eredetileg a 27-ik ezred 11. és 12. százada ellen irányult. Közelebb jöve a vértesek egyszerre csak jobban délfelé húzódnak, ugy hogy most már a római út mentén álló 10-ik század képezi a rohamtárgyat. Ennek jobb fele, mely az imént visszautasított gyalogsági lökem alatt délkelet felé vett arczot, most gyorsan arczot vált s igy az egész század észak felé nyiló tompa szögben nyugodtan,

---

[78]) Nincs ugyan kizárva, hogy ezen ellenlökemet a *Cambriels* dandár részei hajtották végre. Ezen *Mac Mahon* által mint tudjuk a Maas jobb partján visszatartott dandár később a viszonyoknak komolyabbra fordultával ismét parancsot kapott a balpartra való átkelésre és Rousset szerint tényleg alkalma is nyilt a balparton a közbelépésre, Dick de Loulay ellenben ugy véli, hogy annak mindössze egy zászlóalja jutott el Foubourg délnyugati kijáratáig.

tüzelés nélkül várja a vértesek közeledését. Amint ezek mintegy 150 lépésnyire értek, az egész vonalon egyszerre a legborzasztóbb gyorstüz fogadja őket. Hamar ritkulnak a sorok, de azért a derék lovasok legnagyobb része még tovább száguld a biztos halál torkába, ugy hogy csak nagyon kevésnek sikerült tényleg a gyalogsági sorokba betörni.

A vértes ezred ezen merész vállalkozása alatt igen érzékeny veszteségeket szenvedett. Az ezred parancsnokon kivül az alezredes és még 10 tiszt, továbbá 11 altiszt és 90 közlegény részint halva, részint sulyosan megsebesülve maradt a csatatéren; a német gyalog század soraiban ellenben mindössze néhány lóelgázolás és félrelökés okozta könnyebb sérülés történt.

A vértes ezred maradványai bőszülten a Maas felé iramodtak vissza, melynek hullámaiban még számos lovas és ló veszté életét.

Ilyenformán most már a Mont de Brune birtoka többé nem vala kétséges, másrészt azonban a megelőző küzdelmek által végkép kimerült csapatok egyelőre nem igen voltak abban a helyzetben, hogy a támadólagos előnyomulást erélylyel és nyomatékkal folytassák. Ennek folytán *Zychlinski* vezérőrnagy ujabb erősbítések, különösen pedig a tüzérség beérkeztének bevárását határozta el. Az előrerendelt ütegek közül 6 a régi római úttól északra, 1 attól délre, még további 3 pedig a Fonderie de Grésiltől Mouzon felé vezető út mentén vonult fel; előbbiek mögött fedve a 12-ik huszár ezred, utóbbiak mögött a 7-ik dragonyos ezred állott fel. Ugyanez időtájt még 2 üteg a beaumont—mouzoni műút mentén az 580. magassági szám közelében vonult fel.

4. *Általános támadó mozdulat a németek részén este 6 óra után.*

A Mont de Brune elvesztésével a francziákra nézve minden további ellentállás és veszteglés a Maas bal partján lehetetlenné vált; ennek érzetében a csapatok állásaikat odahagyva, legkivált a mouzoni átkelő felé tódultak vissza, mig a legszélső jobb szárnyon harczolók nagy része Rouffy felé vett irányt, hogy az ezen helység közelében vert hidon válthassanak partot. A harcz eddigi lefolyásának és az erdős, hegyes-völgyes terepnek tulajdonítandó, hogy ezen utolsó csapatmaradványok teljesen elemeikre bomlottak széjjel; a kötelékek fentartásáról és megóvásáról a harcz utolsó fázisában többé szó sem lehetett.

A magaslatok odahagyásával, melyeket nyomban az ellenség szállott meg, a Maas teljesen nyilt, lapályos völgyébe szorult francziák helyzete borzasztó lehetett, miért is azok, hogy legalább az ellenség tekintetét elkerüljék, az egyes fődözéket nyujtó tereptárgyak mögött kerestek menedéket; ilyenek voltak a közelben levő helységek, a Poncay malom a közelében fekvő erdőparczellákkal és az ezen malom

és Faubourg között álló, a Maas balpartján rekedt élelmező oszlophoz tartozó járómüvekből képezett szekértelep vagy jobban mondva szekértorlasz. Mindezen tárgyak mögül az odaszorult harczosok a legutolsó pillanatig a legkétségbeejtőbb önvédelmet fejtették ki, majd innen is kiüzetvén, egy részük kegyelemre adta meg magát, sokan ellenben végső kétségbeesésükben a Maas hullámai közé vettették magukat, a hol tömegesen el is pusztulának.

A németek részén a 8-ik gyalog hadosztály a Mont de Brunet birtokába ejtő 14-ik gyalog dandár mögött a Yoncq patak két oldalán folytatta előnyomulását, miközben az útjába eső és a 14-ik gyalog dandárhoz tartozó 93-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóalja is csatlakozott.

A Fonderie de Gresiltől kezdve a Yoncq patak bal partján *Schoeler* tábornok vezetése alatt a 86-ik ezred 2-ik zászlóalja és 4-ik százada, a 96-ik ezred fusilier zászlóalja és a 93-ik ezred 2-ik és fusilier zászlóalja nyomult előre; ezt követte *Schuch* ezredes különítménye, melynek két ütege a két chevauxlegers század fedezete alatt csakhamar a Pourrontól északkeletre fekvő magaslatokon vonult fel, onnan kivált Autrecourt és Rouffy helységeket vevén tüz alá, s legvégül a 4-ik vadász zászlóalj. Ezen oszlop éle Pourront körülbelül este 6 óra tájban érte el. A Yoncq patak jobb partján, *Kessler* vezérőrnagy parancsnoksága alatt, a 14-ik dandár nyomában haladt: a 31-ik gyalog ezred és a 96-ik ezred 2-ik zászlóalja.

Az este 6 óra után a Mont de Brune—Pourron vonalából megindított általános támadó mozdulat alkalmával a németek is az előbb említett s a francziák által védőhelyül kiszemelt tereptárgyak felé csoportosulva nyomultak előre. Igy a Yoncq balpartján levő csapatok közül a Pourrontól nyugatra fekvő magaslat megszállására kirendelt *Schuch* különítményen kivül a többi csapatrészek a Poncay malom felé tartottak; a baloldalvédviszonyban előnyomuló 8/93. század mihamar a Rouffy-tól északra vert hidat iparkodott hatalmába ejteni, melyet részben nyomban fel is szedett, ugy hogy az erre felé tartó franczia csapatmaradványok csakhamar ezen utolsó menedékhelyüket is elvesztették; ezen körülmény okozta a rouffy—faubourgi műút és a Maas között már nem is osztagok, hanem ugyszólván az egyes egyedek által végső elkeseredéssel és halálmegvetéssel vivott utolsó kétségbeesett harczmozzanatot.

A Yoncq patak jobb partján előnyomuló 8-ik gyalog hadosztálybeli csapatok az ezen patak alsó folyásánál fekvő erdőparczella és a fentebb említett szekértelepet választottak támadásuk főtámpontjaiul.

A Mont de Brune-ön harczolt 14-ik gyalog dandárbeli 3 zászlóalj kevéssel az első ütegek beérkezte után Le Faubourg felé törtek előre; ugyanide vett irányt a 26-ik ezrednek azon csoportja is, mely a Bois de Givodeauból a beaumont—mouzoni műút

mentén bukkant ki és ott halogató harczot vivott;[79]) ezen csoporthoz csatlakozott a később iderendelt 71-ik ezrednek 11-ik százada is. Le Faubourgt franczia részről a *Cambriels* dandárhoz tartozó 22-ik sorezred 1-ső és 3-ik zászlóalja, mely utóbbi tartalékul a templomnál állott fel, valamint az ott átvonuló ezredek egyes részei tartották megszállva. Általános tartalékul a 34-ik sorezred a Mouzon keleti kijáratánál levő útkeresztezésnél állott fel. Le Faubourg délinyugoti kijáratánál 7 löveg, magában a helységben és a hidnál 3 szórólöveg vonult fel. Ezen csapatok hősies és szivós ellentállása daczára este 7 óra felé, vagyis majdnem egy időben a Poncay malommal és az ennek közelében védett egyéb tárgyakkal, Le Faubourg is német kézre kerül; a mouzoni hidnak elfoglalása ellenben a tulsó partról kifejtett pusztító tüz folytán ismételt kisérletek daczára sem most, sem az éj folyamán nem sikerült.

A beaumont—mouzoni műúttól keletre fekvő harczterületen *Demange* alezredes a 88-ik sorezred részeivel a Bois Lionban daczára annak, hogy már a Mont de Brune is az ellenség kezébe került, még mindig hősiesen tartotta magát s csak midőn az említett műúton előnyomuló német erősbítések, a III/86. zászlóalj és a 71-ik ezred[80]), beérkezésük után nyugat felől, a Bois de Givodeau legészakibb csúcsában levő porosz és szász csapatok pedig délfelől hatoltak be a Bois Lionba és mivel másrészt ekkor már — este fél 7 óra után — a porosz IV. hadtest tüzérségének fedezésére kirendelve volt I/96. zászlóalj 3. és 4. százada a tüzérség felvonulása után a Bois Liontól északra, tehát Demange alezredes hátában a Givodeau Ferme felé nyomult előre, tágított az utóbb említett alezredes végre a három oldalról fenyegető körülzárás veszélyének és a hősies küzdelem után megmaradt maroknyi csapatjával a Givodeau Ferme felé huzódott vissza, minek folytán este 7 óra tájban a Bois Lion és az attól keletre fekvő kúp is ellenséges kézre került. Azonban sem az itt elhelyezkedő, sem a Bois de Givodeau északkeleti csúcsát megszállva tartó porosz és német csapatok, melyek a Maas tulsó oldaláról kifejtett oldalozó ellenséges tűz folytán még csak nem is kisérelték meg a Villemontry felé való előretörést, még a harcznak este 7 óra után történt elnémulása után sem hatoltak tovább előre.

Ennek legközelebbi következménye lőn, hogy a mouzoni átjárónak a németek által történt megszállása folytán a Maas balpartján rekedt franczia csapatok bántatlanul huzódhattak meg Villemontryban, a Givodeau Fermeben és a közbeeső különféle terepfedezékekben.

Igy történt aztán, hogy este 9 óráig a Givodeau Ferme-ben

---

[79]) Lásd a 104. oldalon.
[80]) Lásd a 103. oldalon.

Demange alezredesen kivül még 11 tiszt és 223 főnyi legénység verődött össze, kik nagyobbára a 88-ik sorezredhez tartoztak; a többiek 27-ik és 97-ik sorezred- és 4-ik vadászzászlóaljbeliek valának. Miután ezen csoportnak más választása nem volt, mint vagy kegyelemre megadni magát vagy erőszakkal Mouzonnál a Maas folyón való átjutást megkisérleni, tanácskozás utján *Demange* alezredes indítványára hajnal felé Le Faubourg ellen végrehajtandó rajtaütés határoztatott el, mihez a tisztek számához képest 11 támadó sectio alakíttatott. Ezeknek reggel 4 óra felé teljesen észrevétlenül sikerült Le Faubourg délkeleti kijáratához közel jutni, a hol a kiállított kettős őrszemet felkonczolván, gyorsan a helységbe nyomultak be. Itt aztán a fellármázott német 27-ik ezredbeli osztagokkal elkeseredett küzdelem keletkezett, melynek folyamán a hős és bátorlelkü Demange alezredes is elesett és csak igen kevés franczián sikerült a hidat elérni és azon át Mouzonba elmenekülni.

E szerint rajtaütéssel kezdődött és ugyanazzal végződött is a csata.

A Maas hadsereg parancsnoksága délutáni 5 órától kezdve a Létannetól északra fekvő magaslaton tartózkodott, este 7 órakor pedig La Sartellenél az ott tartózkodó György szász herczeggel és Alvensleben tábornokkal találkozott, a kiknek kevéssel ezután kiadatott az éjjelezésre vonatkozó parancs. Ennek értelmében a XII-ik hadtestnek Létanne mellé kelle visszavonulnia, a hova az csak valamikor éjféltájban érkezett meg, a IV-ik hadtest ellenben az ellenségtől elhódított területen hagyatott. Ez utóbbi hadtest részéről a 7-ik hadosztály, kivéve az előörsöket szolgáltató 14-ik dandárt, La Sartellenél gyülekezett; a 8-ik hadosztály részéről a Yoncq völgyében alkalmazott részek Pourronnál és Grésilnél, a beaumont—mouzoni műút mentén harczba jutottak ellenben a Bois Lion közelében s végül a hadtest tüzérsége a Mont de Brune-on ütött tábort. *Schuch* ezredes különítménye a Pourron-tól nyugatra fekvő magaslaton maradt. Legelső vonalban a Maas mentén a 93-ik ezred 8-ik százada a Villerstől délre fekvő hidat, a 86-ik ezred 4-ik százada pedig a Poncay malmot tartotta megszállva; a 31-ik ezred 7-ik százada a Maas balpartját a Yoncq patak beömlésétől Le Faubourgig figyelte meg, utóbbemlített helységet a 14-ik dandár zöme, a Bois de Givodeau északi szegélyét a 86-ik ezred részei s végül az innen Létanneig terjedő területet a 13-ik vadász zászlóalj és a 105-ik ezred 1-ső zászlóalja tartotta megszállva, illetve figyelte meg.

A *12-ik lovas hadosztály*, mint tudjuk, Pouilly tájékán éjjelezett. Innen az előljáró hadtest parancsnokság parancsára este 7 órakor egy hirszerző járőr küldetett Malandryn át Carignan felé előre, mely az ellenséges előörsökön átlovagolván, éjjeli 11 órakor azon jelentéssel tért vissza, hogy Saillynál egy ellenséges hadtest táboroz és hogy Montmédy felől több állítólag csapatokat vivő vasuti vonat

érkezett Carignanba. Ezen hirek az éj folyamán a kiállított előörsök által oda egészíttettek ki, hogy éjféltájban a szemben álló ellenség tábortüzei eloltattak és hogy Carignan és Sedan között igen élénk vasuti forgalom és közlekedés van folyamatban. Ebből kifolyólag az Ardennes-vasut még az éj folyamán Lamouilly tájékán elromboltatott.

A *gárda hadtest,* mely délutáni 4 órától kezdve Champyból, a hova délután 2 óra tájban érkezett meg, szintén útban volt a csatatér felé, este 6 óra 30 perczkor Beaumont-t érte el élével s itt szélesebb alakzatba átmenvén, ezen város és a Ferme de Beaulieu között ütött táborokat, miután a hadtest parancsnoka, a ki este 8 órakor szintén La Sartellehez érkezett, a hadsereg parancsnokságtól erre felhatalmazást nyert. Vett parancs folytán az 1-sö gárda utász század Létannenál a Maason át hidat vert, mely reggeli 6 óráig teljesen használható állapotban volt.

G) Megjegyzések a délután fél 4 órától kezdve a csata befejezéséig történtekhez.

A franczia tüzérségnek dicséretes kitartása La Harnoterie—St. Hélène vonalában, valamint a németek habozása a támadás folytatásával alkalmat adott a franczia V-ik hadtestnek, hogy magát a magasabb vezetőség szándéka ellenére keletkezett harczból szép szerivel kivonja. E helyett az utóvédül kirendelt Kampf dandárnak kelleténél szivósabb kitartása és helytállása folytán a késő délutáni és esti órákban egy ujabb, egyik fél részéről sem remélt és várt heves harcz, a tulajdonképeni csata fejlődött ki, melybe *de Failly* hadtestén kivül majdnem az egész *Lebrun* hadtest is belekevertetett. Mac Mahon az összeütközésnek ily nagymérvü elharapódzását mellőzni kivánja ugyan és ezért a XII. hadtestbeli csapatoknak a Maas balpartjára való átkelését be is szünteti, de ezen ténye által az V-ik hadtestet, melynél a harcz félbeszakítását és abbanhagyását nem siettette, csak megfosztotta a csata végső fázisaiban olyannyira kivánatossá vált támogatástól, mely ha kedvező fordulatot nem is idézhetett volna elő a dolgok általános állásában, de legalább elejét vehette volna annak, hogy az V-ik hadtest jelentékeny része a Maason való átjáróktól elvágassék és a folyó balpartján rekedjen. Pedig de Failly tábornok saját jobb szárnyán ugy látszik nagyon is hathatós támogatásra számított, csakis igy magyarázható meg, hogy csapatjait a Bois de Givodeau átengedése után a beaumont—mouzoni műúttól keletre fekvő harczterületre rendeli, a hol az ellenség támadása a Bois de Givodeau északi szegélye mentén már különben is fennakadt és e mellett a mouzoni átjárót a gyorsabban, erőteljesebben és egyuttal átkarolólag előnyomuló német balszárnynyal szemben ugyszólván nyitva és védtelenül hagyja,

daczára annak, hogy előtte a Mont de Brune igen kedvező, utolsó védőállásul kinálkozott. Ezen magaslaton és semmi esetre sem Villemontry környékén, a hol a németek jobb szárnyát a Lebrun hadtestbeli csapatok oldalozó tüze kötötte le, dőlt el a még a folyó balpartján levő csapatok sorsa.

Német részen a késő délutáni órákban ujult erővel kezdeményezett támadás folyamán még jobban érezhetővé válik a csatának felette hibás alapokon nyugvó tervezése, a mi kiváltkép a következőkből tünik ki:

A fővezetőség által a Maas hadsereg támogatására kijelölt, de ez utóbbi parancsnokságának teljesen alá nem rendelt két bajor hadtest épp akkor, midőn legjobban szükség volna közbelépésükre, előljáró hadseregparancsnokságuk által a harczmezőtől el, oly irányba tereltetnek, a hol nem igen vala szükség rájuk. Mert hiszen ahhoz alig férhet kétség, hogy az esetben, ha az I. bajor hadtest a Conseil Dumesnil hadosztálylyal végezve, a Yoncq patak balpartját kisérő magaslatokon át erőteljesen Mouzon—Rouffy felé nyomult volna előre, a csata által birtokba ejteni szándékolt terület elfoglalása sokkal kevesebb véráldozatba került volna.

Egy másik feltünő és tanulságos jelenség, hogy egész hadseregeket nem lehet és nem szabad támadólagos szándékkal alosztályok módjára egyetlen egy pont felé, hanem erejüknek megfelelő szélességü harczterületbe útnak indítani, mivel előbbiből a kijelölt ponton a csapatoknak oly nagymérvü torlódása keletkezik, hogy egyik a másiknak nem hogy előnyére válnék, hanem inkább egyik a másikat hátráltatja munkálkodásában.

A harcznak, a csatának részletes tervezése a fővezetőség által jelzett végpontokon — a jelen esetben Le Chêne és Beaumont — a hadsereg parancsnokságokat illette. Ennek a Maas hadsereg parancsnoksága olyformán vélt eleget tenni, hogy két első vonalbeli hadtestét egyenlő magasságra hozott hadosztály-oszlopokkal tiszta arcztámadásra szintén csak egy pont, vagyis Beaumont felé rendelte előre. Tudva volt, hogy Mac Mahon a Bazainne-nel való egyesülés czéljából, Metz felé törekszik, a Maas hadseregnél már egyedül ezen körülmény is a jobb szárnyat tette a hadászatilag fontosabbik szárnynyá, a mi más szóval annyit jelent, hogy lehetőleg nagy és döntő sikernek elérése czéljából a főnyomásnak e szárnyról, tehát a francziák bal szárnya és oldala ellen kellett intéztetnie, ez pedig a terepviszonyok tekintetbevétele mellett harczászatilag kifejezve egy Beaumont-nal szemben alakitandó lekötő csoportot és attól keletre, tehát helyszüke miatt a Maas jobb partján lehetőleg erős főtámadó csoportot követelt.

A viszonyoknak ilyetén megitélése két izben világosan kifejezésre is jut, még pedig a Maas hadsereg parancsnokságánál, midőn 4 óra tájban a XII. hadtestnek parancsot ad, hogy a francziákat le-

hetőleg szorítsa el a Maastól, másodszor pedig a XII. hadtest parancsnokságánál, midőn ez azon eszmével foglalkozik, hogy a 24-ik hadosztályt a folyó jobb partjára tolja. Csakhogy mindkét vezető későn jön rá a helyes érzék sugallta gondolatra s igy az ige testté már nem válhatik; sőt a csata folyamán ép azért, mivel a hadsereg parancsnoksága nem dolgozott ilynemü terv érdekében céltudatosan és a kellő nyomatékkal előre, csakhamar azt kell tapasztalnia, hogy az általa támadólagos előnyomulásra rendelt jobb szárnyból viszonylagos, de a Maas balpartján helyszüke miatt működésben gátolt túlereje daczára, a Bois de Givodeauban elvégre arczban és oldalban tüz alá fogott és igy tehetetlenségre kárhoztatott, lekötő, halogató harczra utalt csoport válik, a főtámadócsoport szerepét ellenben az I. bajor hadtest zömének eltávolodása folytán, egyedül a megelőző harczokban már kifáradt 8-ik gyalloghadosztály kénytelen átvenni. Ebből világosan kitünik, hogy a német hadvezetőség e napon, gyengén szólva és a mint mondani szokás, nem találta el az ellenség szárnyai közül a helyeset.

A tüzérségi harcz kitöltötte harczszünet alatt meg lett volna ugyan az alkalom a dolognak a helyes irányba való terelésére, ámde a Maas hadsereg parancsnoksága csak a támadásnak ujbóli felvétele után jelenik meg a harcztéren és igy a vezetés továbbra is a harczot kezdeményező alparancsnokok kezében marad, a kiknek ezen harczszünetet legalább arra kellett volna felhasználniok, hogy vagy a XII-ik hadtestet a Maas jobb partjára, vagy pedig a IV-iket a beaumont—mouzoni műúttól nyugatra tolják át, hogy a szászok a további munkálkodáshoz szabad tért és levegőt kapjanak. Igy azonban a folytatólagos támadás megindításánál a IV. hadtest megint csak az egész területet a maga számára foglalja le és miután ezáltal harcz-csoportosítása felette sekély lesz, folyton jajgat és jobbra-balra küldözget támogatás és segítség után.

A támadás folytatásához utóbbemlített hadtest két hadosztálycsoportban tartalék kikülönítése nélkül vonul fel és nevezetes, hogy midőn később a 14-ik dandár a beaumont – mouzoni műúttól nyugatra a 8-ik hadosztály körletébe tolatik át, a kisebbik rész a nagyobbat kiszorítja a számára kijelölt harcztérületről, a mi, ha mindkettő egységes parancsnokság alá helyeztetik, nem történhetett volna meg.

Nevezetes továbbá, hogy a beállott gyalogsági harczszünet alatt az érintkezés az ellenséggel teljesen megszünik és hogy annak ujbóli helyreállitására egész lovas ezredek tolatnak előre, de, eredménytelenül; e tekintetben egyes, harczközben is ugyszólván az ellenségen tapadó figyelő járőrök sokkal jobban felelnek meg, amennyiben észrevétlenül, vagy legalább is számot tevő czélpontot alig nyujtva, figyelhetik meg az ellenségnél történendőket. A jelen eset eléggé bizonyítja, hogy mily kiváló fontosságu a lovas-

ságnak a harcz alatti felderítő tevékenysége ; ugyanez mellett bizonyít a Villeneuve dandár esete is a Mont de Brune-ön, mely mivel kellő felderítés hiányában az őt Grésil felől fenyegető veszélyről tájékozva nem volt, főfigyelmét inkább a Bois de Givodeau felé fordította s igy oldalában és hátában meglepetvén, nálánál gyengébb ellenséges erők által oly gyorsan vettetik vissza, hogy a körletében felvonult tüzérség legnagyobb része ellenséges kézre kerül.

A Mont de Brune elleni támadást a 8-ik gyalog hadosztály és a Schuch különítmény közelléte daczára, egyedül a 14-ik dandár, sőt még ez sem összes csapatjaival hajtja végre ; a magaslat elfoglalása sikerül, de azután franczia gyalogsági és lovassági támadó ellenlökem folytán egyideig veszedelmes krizis áll be, mely könnyen végzetessé is válhatott volna. Egyébként ugy ezen támadás alkalmával, valamint később Faubourg bevételénél is a 14-ik dandár parancsnoka, Zychlinski vezérőrnagy tevékenységének, személyes bátorságának és vitézségének oly fényes jelét adá, hogy az valóban dicséretére és becsületére válik. Intézkedései közül, mint különlegeset, többek között az 5 óra 30 perczkor kibocsátottat, tartom, ha nem is feltétlenül követésre méltó példa gyanánt megemlítendőnek, melylyel a hátul álló 27-ik ezredet az elől levő 93. ezred széles és ezért felette gyenge tüzvonalán át rendeli támadásra előre.

Ugy a gyalogsági, különösen pedig a lovassági franczia ellenlökem végrehajtására a czél és az időpont igen jól vala megválasztva, amennyiben a roham egy gyalogsági ellenlökem által éppen megállított zászlóalj ellen irányult. Ha mindannak daczára a bátor, elhatározott és a kézi tusáig jutott lovasok rohama a szó teljes értelmében kudarczot vallott, ez csak a mellett bizonyít, hogy modern fegyverhatással szemben, ha a gyalogság hidegvérét és fegyelmét a német III/27 zászlóaljhoz hasonlóan megóvja, a lovasság ugyszólván tehetetlen. És azért mégis joggal lehet, szabad és kell is követelnünk a lovasságtól, hogy a krizis tetőpontján legalább erkölcsi hatás elérése kedvéért ő is közbevesse magát, testvér fegyvernemeinek sorsán segítendő.

Hogy bármely csapat mennyire érzékeny rézsút tüz ellen, arra nézve tanulságos példa a Maas mentén előnyomuló szász csapatoknak az esete, melyeknek csakhamar az erdő leple alá, majd La Sartelle mellé kelle visszahuzódniok.

A Bois de Givodeauban harczolt csapatok nagymérvü összekeveredése és széjjelmálása élénk tanuságot tesz az erdei harcznak felette kellemetlen és majdnem leküzdhetlennek látszó nehézségeiről ; az itteni harczok egyszersmind arról is tesznek tanuságot, hogy nehezen áthatolható, sürü cserjével benőtt erdők belsejében nemcsak a harcz, hanem a rendszeres vezetés is a lehetetlenségek körébe tartozik és hogy ennek folytán az ily erdők birtoka felett a széleken vivott harcz kimenetele és eredménye dönt.

Az egyes fegyvernemek harczmódja tekintetében még a következőket jegyezhetjük meg:

A németeknél s kivált a IV. hadtestnél, valamint a seregtestek, épugy a csapattestek és azok alosztályai is gyorsan széjjel, egy vonalba huzódnak és a támadást is ilyen széjjelhúzott, erőtlen vonalakkal, hozzá rendesen még minden tüzérségi előkészítés nélkül, nagyobbára tisztán arczban hajtják végre; igy látjuk ezt többek között a Bois de Givodeauból támadó lökemre előretörő 26-ik ezrednél, igy a 93-ik ezred támadásánál, a du Faîte magaslat ellen; előbbi véres fejjel vissza is veretett, utóbbi ellenben csakis azért sikerülhetett, mivel a visszavonulófélben levő francziák rendes viszonyok között várható, szivós ellentállást amugy sem fejtettek ki. Ez utóbbi körülmény okozta, hogy a gyalogsági harcz általában véve mindenütt igen gyorsan, majdnem mondhatnók békegyakorlatszerüen, tüzzel való kellő előkészítés nélkül folyt le, a mi másrészt kivált a német IV. hadtestbeli csapatok soraiban igen véres veszteségeket vont maga után. Az átkaroló támadásnak formáját mindössze a Mont de Brune és a Bois Lion ellen látjuk alkalmazva, még pedig inkább véletlenül, mintsem czéltudatosan és előre megfontoltan előkészítve; a 8-ik hadosztálynak támadása nagyjában véve, ugyancsak arcztámadásnak mondható. Ezen körülmény részben szintén annak tulajdonítható, hogy az egész csata a francziák részén a visszavonuló, a németek részén az üldöző harcz jellegét viseli magán, ugy hogy ez utóbbiak nélkülözhetőnek és mellőzendőnek vélték az átkarolással vagy megkerüléssel járó időveszteséget.

A franczia gyalogság sok helyütt a visszavonulás fedezéséből származó harczczéllal arányban nem álló és kelleténél szivósabb ellentállást fejtett ki, a mi csak időveszteséggel járt és e mellett a veszteségeket is ok nélkül fokozta. Felemlítendő továbbá, hogy a franczia gyalogosok igen gyakran túlmagasan lőttek.

A lovasság a franczia 5-ik vértes ezrednek már említett támadásán kivül, az egész csata alatt alig fejtett ki említésre méltó tevékenységet; az ellenséges lovas hadosztályok a legszélső keleti szárnyon állva, farkasszemet néztek egymással, anélkül hogy komolyabb akczióba kerültek volna. A franczia V. hadtest 4 lovas ezrede közül az 5-ik huszár és a 12-ik chasseur ezred állítólag Beaumont-tól északra tüzharczot vivott.

A franczia tüzérség inferioritása daczára derekasan tartotta magát és nagy önfeláldozást tanusított, a mi tetemes veszteségeket is okozott neki. A német tüzérség helyesen és ügyesen tudta fölényét kiaknázni és ha harczközben nem mindig lehetett kellő időben a helyén, az egyrészt a gyalogság igen gyors térnyerésének, másrészt pedig a felette nehézkes terepviszonyoknak tulajdonítható.

H) Erőviszony. Veszteségek.

A beaumonti csatában német részről kereken 68.000 ember (62.000 lőfegyver és 6000 szálfegyver) 276 löveggel, a francziák részéről pedig mintegy 59.000 ember (55.000 lőfegyver és 3680 szálfegyver) 246 löveggel vett részt.

A német seregtestek közül vesztett:

A IV. hadtest halottakban: 38 tisztet, 564 embert és 115 lovat; sebesültekben: 88 tisztet, 2206 embert és 131 lovat; eltünt: 108 ember, 2 ló; összesen: 126 tiszt, 2878 ember, 248 ló.

A XII. hadtest halottakban: 1 tisztet, 11 embert és 3 lovat; sebesültekben: 3 tisztet, 70 embert és 6 lovat; eltünt 4 ember, összesen: 4 tiszt 85 ember, 9 ló.

Az I. bajor hadtest halottakban; 4 tisztet; 47 embert és 6 lovat; sebesültekben: 11 tisztet, 304 embert és 10 lovat; eltünt: 70 ember, 1 ló; összesen: 15 tiszt, 421 ember, 17 ló.

E szerint a veszteségek összege halottakban: 43 tiszt, 622 ember, 124 ló; sebesültekben: 102 tiszt, 2580 ember, 147 ló; eltünt: 182 ember, 3 ló; összesen: 145 tiszt, 3383 ember, 274 ló, a mi a résztvett csapatok körülbelül 5%-ának felel meg.

A fenti számadatokon belül érdekes, hogy mig a 14. dandár, mely a du Faîte magaslat és a Mont de Brune ellen majdnem önállóan hajtotta végre a támadást, csak 14 tisztet és 382 főnyi legénységet, addig a jobb szárnyon nagyobbára halogató harczot vivó 13. dandár 38 tisztet és 969 főnyi legénységet vesztett, miben az ezen dandár ellen rézsút tüzet folytató Lebrun hadtestbeli csapatoknak is alighanem nagy részük volt.

Az egyes gyalogsági csapattestek közül legtöbbet vesztettek:

a	66.	ezred	21	tisztet	és	630	embert,	vagyis	24%-ot
a	31.	„	20	„	„	507	„	„	19% „
a	86.	„	22	„	„	463	„	„	17% „
a	26.	„	16	„	„	339	„	„	13% „
a	27.	„	9	„	„	238	„	„	9% „
a	96.	„	10	„	„	204	„	„	8% „
a	4.	vadász zlj	3	„	„	193	„	„	22% „

A XII. hadtestbeli csapattesteknél a maximalis veszteséget a 108. ezred érte el 2 tiszttel és 30 főnyi legénységgel.

Az I. bajor hadtest kötelékében legtöbbet vesztett:

a	13.	ezred	4	tisztet	és	139	embert,	vagyis	6%-ot
a	10.	„	7	„	„	106	„	„	4·5% „
az	1.	vad. zlj	1	„	„	68	„	„	9% „

Fegyvernemenként elosztva a veszteségek kitesznek:

a gyalogságnál:	129	tisztet és	3227	embert, 6%
a lovasságnál:	2	„ „	11	„ 0·18%
a tüzérségnél:	11	„ „	144	„ 2·6%.

Tisztekben a veszteség a gyalogságnál 11.5%, a tüzérségnél valamivel több 7%-nál.

A *franciák veszteségére* vonatkozólag eltérők az adatok. Canonge és Dick de Lonlay szerint a halottak és sebesültek száma 1800-ra, a foglyul esetteké 3000-re rugott; utóbbi szerint ezen számba a VII. és XII. hadtest vesztesége nincsen betudva; e szerint az V. hadtest állományának 28%-át vesztette volna el. Az egyik porosz munka az összes veszteségeket halottakban és sebesültekben 3500 főre, a sebesületlenül foglyul esettekét pedig 2000 főre teszi. A vesztett lövegek száma 42. Magára az V. hadtestre és a Conseil Dumesnil hadosztályra a csata lefolyása és kimenetele oly bomlasztólag hatott, hogy ezen seregrészek had- és harczképessége kérdésessé vált.

A német 3-ik hadsereg többi seregrészeinek mozdulatai augusztus hó 30-ika folyamán.

Mialatt a Maas hadsereg támogatására rendelt két bajor hadtest a délelőtt folyamán általában véve Beaumont felé folytatta előnyomulását, addig a 3-ik hadsereg többi seregrészei menetüket intézkedésszerüen folytatták a kijelölt menetczélok felé. Ekközben az V. hadtest elővéde délelőtt 11 ora tájban Authe környékére érve, az előlfekvő terepen portyázó 1. gárda dsidás ezred 1. és. 3. századától [81]) értesítést vett a franczia VII. hadtestnek St. Pierremontból Stonne felé végrehajtott menetéről, minek folytán *Voigts-Rhetz* vezérőrnagy elővédparancsnok a hozzá beosztott 4. württembergi lovas ezredet nyomban előrerendelte Stonne felé. Ez a stonnei magaslaton és La Berlière körül csakugyan ellenséget konstatálván, azt az V. hadtest 2 elővéd ütege d. u. 12 óra 30 perczkor a St. Pierremonttól északra fekvő magaslatról tüz alá fogta, melyet egy La Berlièrenél felvonult franczia üteg élénken viszonzott.

Ezen bevezető lövegtüz alatt a porosz V-ik hadtest az elővéddel a harczban álló ütegek mellett, a 9-ik hadosztálylyal Verrières, a 10-ikkel pedig St. Pierremontnál fejlődött fel. Ekközben érkezett be a porosz trónörökös is a st. pierremonti magaslatra és mivel az erősen megszállottnak látszó stonnei állás ellen egymagában az V-ik hadtestet kevésnek tartotta, annak a XI. hadtest beérkeztéig várakozó magatartást parancsolt. A trónörökös ugyanis

[81]) Lásd a 70. oldalon.

már időközben meggyőződvén arról, hogy a harczászati helyzet sulypontja nem le Chênenél, hanem inkább Beaumonthoz közelebb, Stonne környékén keresendő, ugy a XI-ik hadtestet, mint a württembergi hadosztályt, továbbá a 4. és 2. lovas hadosztályt is ideirányította. Ezen módosító parancsot a XI. hadtest déltájban ép jókor Quatre Champsban kapta meg s igy a hozzája csatlakozó württembergi hadosztálylyal együtt nyomban le is tért Brieulles felé.

A porosz trónörökös a helyzet olynemü felfogásáról, hogy a sereg részeivel szemben Stonne körül állást foglalt ellenség részéről alighanem szivós ellenállás várható, a Sommauthe tájékára előnyomult nagy főhadiszállásnak is küldött jelentést. Ez utóbbi ugy itélte meg a helyzetet, hogy minél tovább marad a stonnei franczia csoport felállításában, annál rosszabb reá nézve, mivel az ilyenformán a Maas hadsereg balszárnyának, illetve az I. bajor hadtestnek térnyerése folytán csakhamar el volna szorítható a Maas folyótól, miáltal a többi franczia seregrészektől elvágatnék. Ehez képest a nagy főhadiszállás parancsot küldött a trónörökösnek, miszerint ne nagyon nyomja az előtte álló franczia csoportot. Igy is történt és mint tudjuk *Douay* hadteste Stonne mellől bántatlanul folytatta tovább útját délutáni 1 órától kezdve,[82]) tehát még mielőtt a trónörökös a nagy főhadiszállás említett direktiváit kézhez kaphatta. Mi természetesen utólag és az általános viszonyoknak több és tisztább áttekinthetése mellett azon meggyőződésünknek adhatnnk kifejezést, hogy támadó mozdulat az ellenséggel szemben annak lekötése czéljából bizonyára jobban megfelelt volna a nagy főhadiszállás intenczióinak.

E helyett a porosz trónörökös az előtte álló ellenséget tulbecsülve és mintha tartott volna tőle, támadó intézkedés helyett inkább védelmi rendszabályokhoz nyul; legalább határozottan arra vall délután 2 órakor kibocsátott azon intézkedése, melylyel a Beaumont és Stonne, vagyis a két német hadsereg között tátongó űr kitöltésére előbb a II. bajor hadtestet, és miután ennek késedelmeskedéséről értesült, a Beaumont menti csatában már engageált I. bajor hadtestet La Besaceba irányította.

Mindez, ha nem tévedünk, csakis hiányos felderítés és a nagy főhadiszállásnak augusztus 30-ikára szóló hadműveleti intézkedésének alapul vétele mellett történhetett, mely utóbbi az egész ellenséges sereget Le Chêne—Beaumontnál vagy attól délre levőnek jelezte; ha tehát annak jobb szárnya immár Le Chêneből Stonne mellé vonult, a franczia sereg csata állását a trónörökös most már jogosan annál tömörebbnek és ellentállásra képesebbnek tételezhette fel. A helyzetnek ilyetén való téves megitélése azonban csakis a Douay hadtest elvonulásának kezdetéig tarthatott; hogy ezután mért nem

---

[82]) Lásd a 70. oldalon.

szállotta meg a 3-ik hadsereget az előretörő offensiv szellem, annak bajosan lehetne elfogadható okát adni. A kétféle magatartás egyike vagy másikának megválasztása pedig nem éppen közömbös az augusztus 30-án elért végeredményre nézve; a 3-ik hadsereg zömének támadólagos magatartása mellett Douay hadteste sem kerülte volna ki azon sorsot, melynek az V-ik hadtest Beaumont—Mouzonnál részesévé lőn. Sőt ki tudja, nem-e érezte volna magát Mac Mahon indíttatva arra, hogy elől levő és nagy mértékben veszélyeztetett hadtestének támogatására az I-sőt és XII-iket is latba dobja, mely esetben, ha a sedani csatanap talán nem is vált volna teljesen feleslegessé, de a végső döntés aligha került volna még félannyi emberáldozatba sem.

Hogy ezen nézetünket még szembetünőbbé tegyük, az erőknek augusztus 30-án délben elért kölcsönös állását feltüntető vázlatra utalunk. E szerint a Beaumont—Stonne körül vivandó eldöntő csatában német részről a IV., XII., I-ső bajor, V-ik és XI-ik hadtestek teljesen, azonkivül a württembergi hadosztály majdnem egészen, a gárda hadtestnek mintegy fele, továbbá a 12., 2. és 4. lovas hadosztály és a bajor vértes dandár feltétlenül részt vehettek volna; ezen seregrészek összesített ütközetállománya kikerekítve kitesz: 116.000 gyalogost, 16.000 lovast és 545 löveget. Ezen erőkkel szemben Mac Mahon, még ha egész erejét is egyesítette volna csatához, mindössze 90.000 lőfegyvert, 10.000 kardot és 468 löveget (ezek között 90 szórólöveg) hozhatott volna működésbe.

Augusztus 30-án este a német 3-ik hadsereg, miután az egyes seregtestek e napon az ellenséggel való érintkezés és a vonatok által történt igen érzékeny hátráltatás daczára egészen 35 klmig terjedő útat tettek meg, a mi bizonyára tiszteletre méltó menettávolságot, illetőleg napi teljesítményt jelent, a következő helyzetbe jutott: Az I. bajor hadtest mint tudjuk Raucourtnál, egy része Pourronnál éjjelezett; mögötte az V-ik hadtest La Besaceig és az attól délre fekvő nagy útkeresztezésig jutott. A II. bajor hadtest, melynek az I. bajor hadtestet közvetlenül követnie kellett volna, vonatoszlopokkal történt ismételt keresztezések folytán csak este 7 órakor ért Sommauthe tájékára. A XI. hadtest Stonne és La Berlièrenél, a württembergi hadosztály Verrièresnél ütött tábort. A VI. hadtest Vouziersben, elővéde Vrizyben szállásolt. A 4. lovas hadosztály Flabanál, a 2-ik Ochesnál, a 6-ik Le Chêne és Semuynél s végül az 5-ik lovas hadosztály Tourteronnál táborozott. A porosz trónörökös St. Pierremontban ütötte föl főhadiszállását. A király környezetével Buzancyba lovagolt vissza, a hol igen későn érkezvén meg, még a vezérkari tisztek is csak nagy nehezen keríthettek olyan férőhelyet, a hol a másnapra szóló intézkedéseket megszerkeszthették.

A német sereg zöme — $7^1/_2$ hadtest és $4^1/_2$ lovas hadosztály,

mely utóbbiak közül a 4-ik számut kivéve, a többiek mind leghátul nyerték beosztásukat — augusztus 30-án este e szerint egy csak 12 klm. széles és körülbelül ugyanoly mély területet foglal el, vagyis a seregtestek oly sürün tömegesíttettek, hogy azokat az előnyomulás folytatásához előbb ismét széjjel kelle huzni, hacsak a Maason való átkelés Remillynél és Mouzonnál két felette mély oszlopban nem szándékoltatott, mihez a csoportosítás 3—3 hadtesttel és 1—1 lovas hadosztálylyal az ezen átjárókhoz vezető menetvonalak mentén szinte önmagától kínálkozott. A VI. hadtest az eléje tolt 5. és 6. lovas hadosztálylyal különálló csoportnak tekinthető azon természetes feladattal, hogy a seregnek bal oldalát és hátát biztosítsa és hogy egyúttal a Párisból netán a châlonsi sereghez törekvő seregrészek csatlakozását meghiusitsa. Ennek egyik elengedhetlen követelményét a rethel—mezièresi vasutnak elrombolása képezte, a mi az 5. lovas hadosztály közelsége daczára meg nem történvén, a *Vinoy* hadtest *Blanchard* hadosztályának a vasuton Mezièresbe való jutását lehetővé tette.

XVIII.

A sedani csata.

1870. szeptember hó 1-én.

A) A châlonsi sereg összpontosítása Sedan köré.

Mac Mahon a de Failly hadtestnek Beaumont—Mouzonnál szenvedett vereségének benyomása alatt még augusztus 30-án délután seregének a Maas jobb partján való összpontosítását határozta el, még pedig korántsem azon szándékkal, hogy a németek bekövetkezendő támadását bevárja, hanem hogy az erősen kifáradt és megviselt csapatoknak mindenekelőtt pihenőt engedjen és hogy azokat a kellő lőszerrel és élelmi szerekkel lássa el. A további teendők iránt úgy látszik, egyelőre még maga a tábornagy sem jött magával teljesen tisztába, sőt a visszavonulás elhatározásának pillanatában még arra nézve sem, vajjon azt Carignanon át, tehát keleti irányban Metz felé, avagy Douzyn át, vagyis kerülővel Páris felé hajtassa-e végre.[83]) Mindkét esetben a visszavonulást *Ducrot* tábornoknak kelle fedeznie hadtestével, a ki azonban a keleti irányban való elvonulást már a priori lehetetlenségnek tartván, vonatát azonnal Givonne- és Illybe rendelte vissza, 1-ső és 3-ik (Wolff- és L'Hérillier) hadosztályának pedig parancsot küldött, „miszerint Douzynál álljanak meg, vagy ha már túlmentek volna ezen ponton, haladék nélkül térjenek oda vissza, hogy ott a sereg visszavonulásának fedezése czéljából erős állást foglaljanak.“ Másik két hadosztályát, a Pellé és Lartigue parancsnoksága alatt állókat, Ducrot, hogy a tábornagy parancsának minden esetre megfeleljen, a Carignan és Blagny közötti magaslatokon állította fel és egyidejüleg a lovas hadosztályával Blagnynál, a Chiers bal partján állást foglalt *Margueritte* tábornokot felszólította, miszerint az említett folyó jobb partjára Carignan mellé vonuljon vissza, a honnan a következő

[83]) „Le général Ducrot, commandant le 1-er corps — irja nevezett tábornok művében reçut l'ordre du maréchal Mac Mahon de protéger la retraite de l'armée, *soit par Douzy, soit par Carignan.* »Je ne peux, avait ajouté le maréchal au capitaine Bossan, aide de camp du général Ducrot, je ne peux savoir encore ce que je ferai. Dans tous les cas, que l'Empereur parte au plus vite pour Sedan.«“

nap reggelén mindketten az ellenség által uralt és a vonatok által igénybe vett főműút mellőzésével Osnes—Mézincourt—Francheval—Givonne-on át Illybe vonulhatnak majd vissza.[84]) *Margueritte* megfogadta a jó tanácsot és a visszavonulás tartamára hadosztályával együtt önként és teljesen rendelkezésre bocsátotta magát Ducrot tábornoknak.

Időközben *Mac Mahon* is, miután tudomást szerzett, hogy nemcsak az V-ik, hanem Douay hadtestének egy része is felette sokat szenvedett a beaumonti csata napján, belátta, hogy a Metz felé való elvonulás eszméjével végkép fel kell hagynia s igy valamennnyi hadtestét Sedanra rendelte vissza.

Lebrun tábornoknak, a XII. hadtest parancsnokának a tábornagy személyesen adta ki este 8 óra 30 perczkor az errre vonatkozó parancsot, mely szerint ezen hadtest gyalogságának Douzyn át, a tüzérségnek és vonatnak ellenben Carignanon át a Chiers jobb partján kelle visszavonulását végrehajtania. Ehhez képest a hadtest hadosztályait este 9 órától kezdve másfélórai időközökben kellett volna Mouzon mellett kijelölt összpontositásuk helyéről elindítani, csakhogy az előhaladást a sok keresztezés és egyéb akadály annyira megnehezítette, hogy az utolsó, egyszersmind a vonat fedezésével is megbizott Lacretelle hadosztály csak másnap reggel 6 óra tájban kezdhette meg a visszavonulást. A mouzoni hidat megszállva tartó II/22. zászlóalj már este 10 órakor kapott parancsot, miszerint lehetőleg csendesen és észrevétlenül hagyja oda állását.

Mac Mahon a XII. hadtestbeli csapatok elvonulása közben a 3-ik zuáv ezred fedezete alatt hagyta el Mouzont és útközben a Douzynál álló két I-ső hadtestbeli hadosztálynak is közvetlenül a a Sedanra való elvonulást hagyta meg.

Ekközben az V. hadtest roncsai és az annak támogatására a Maas balpartjára rendelt XII. hadtestbeli *Villeneuve* dandár marad-

---

[84]) A Margueritte tábornokhoz intézett felszólitás szószerinti szövegében következőleg hangzott: „Mon cher Margueritte, les événements qui se sont passés dans la journée à Mouzon rendent notre situation trés grave. Je n'ai pas d'ordre à vous donner, mais un simple conseil. Je vous trouve bien en l'air sur la rive gauche du Chiers, et je pense que vous ferier bien de repasser sur la rive droite pour venir camper de l'autre côté de Carignan ou il y a un emplacement convenable. Je compte partir demain matin pour me diriger sur Sedan, non par la route de la vallée qui ne me paraît pas sûre, vu le voisinage de l'ennemi, et qui est d'ailleurs fort encombrée de voitures et de bagages, mais par la route de la montagne qui passe par Osnes, Mézincourt, Pouru-au-Bois, Francheval, Villers-Cernay, Givonne et Illy. Vous pourrez marcher parallèlement à moi entre la grande route et la route de la montagne; d'après les renseignements que j'ai recueillis, le terrain est très-praticable à votre cavalerie. Nous marcheront de concert, prêts à nous soutenir mutuellement et nous camperions ensemble à Illy où nous serions à peu prés en securité et en situation de recevoir les ordres du maréchal. Votre bien affectionné général Ducrot."

ványai, lovassággal, tüzérséggel és járóművekkel vegyest, a legborzasztóbb rendetlenségben tódultak egy-egy csoporttá összeverődve, de sem jó, sem rossz szóra többé nem hallgatva, Sedan felé vissza.[85]) Ezen, a rendes csapatkötelékeiktől elszakadt töredékek jó része, összesen mintegy 5000 ember, az ismeretlen terepen eltévedvén, akaratlanul és öntudatlanul belga területre lépett. Hasonló okból tért le valószinüleg az általános visszavonulás irányáról az V. hadtest lovas hadosztálya is, mely ennek folytán a hadosztály parancsnokot és törzsét kivéve, a sedani kapitulacziót kikerülvén, bántatlanul jutott el Francziaország belsejébe.

Nem sokkal kedvezőbbb viszonyok között ment végbe a VII. hadtest visszavonulása sem, sőt a Conseil Dumesnil hadosztály teljesen széjjelmállva és felbomolva jutott el Warniforêt mellől Raucourt tájékára. Ezen helységtől kezdve a rendetlenség, részben a Conseil Dumesnil hadosztálybeli roncsok közbevegyülése folytán, részint pedig az 1-sső bajor hadosztály által kezdeményezett üldöző harcz következtében, a többi hadosztályokra is átterjedt. Különösen fokozta a zavart és ijedelmet azon körülmény, hogy Remillynél a hidakat még a Bonnemain hadosztály és egyéb oda sereglett csapatok vették igénybe, minek folytán azok a VII. hadtest számára csak este 10 óra felé váltak szabaddá. Az átkelést ekkor a 3-ik hadosztály kezdette meg. Miután a ponton-hid csak 2 méter széles, a mellette levő bürü pedig csak 2 ember szélességü vala, éjfél utáni 2 óráig, a midőn ráadásul a hid túlterhelés következtében járóművek számára használhatlanná is vált, a nevezett hadosztály tüzérségén kivül mindössze 2 gyalogezred fejezhette volt be átkelését a Maas jobb partjára. Ily valóban kétségbeejtő viszonyok között *Douay* tábornok, a ki az egész seregnek Sedan körüli összpontosítására vonatkozó parancsot csak éjfél utáni

[85]) Hogy a zavar és rendetlenség ezen éhség és szomjuság által gyötört, fékvesztett tömegek sorában minő mérveket ölthettek, ennek illusztrálására hadd idézzünk e helyütt *Wimpffen* tábornok művéből néhány sort, a ki ép ekkor érkezett be a sereghez Párison át Algierból, hogy a hadügyminister meghagyásából de Failly helyett, a ki már a Châlonsba való visszavonulás mikénti végrehajtással is bőven rászolgált a hadügyi kormány elégedetlenségére, az V. hadtest parancsnokságát átvegye, sőt Mac Mahonnak a főparancsnokság gyakorlásában való akadályoztatása esetén ez utóbbit is helyettesítse.

„Je reconnus ensuite moi-même — irja Wimpffen — une forte position défensive en avant du village de Mairy. J'y dirigeai tous les hommes isolés que je pus atteindre, et je ne tardai pas á avoir là sous mon commendement le 27-e de ligne du 5-e corps, le 99-e du 7-e, le 58-e du 12-e, et quelques régiments de cavalerie de la division Ameil du 7-e corps. En outre, quelques centaines d'hommes appartenant à divers régiments du 1-er corps se joignirent à ces troupes. Chose asses curieuse, ces derniers obéissaient à un officier d'administration dont le nom m'échappe. Tous ces malheureux mouraient de faim nulle distribution n'ayant été faite. Ils demandaient á grands cris du pain."

2 óra felé vette kézhez, a 2-ik hadosztálylyal és a tartalék tüzérséggel a Maas balpartján lefelé haladva, iparkodott a torcyi előerődön át Sedanba eljutni s miután itt hajnali 4 óra után bebocsáttatást is nyert, csapatjaival a váron át haladva, seregrészeit a reggel folyamán a floingi fensikon gyülekeztette.

Ducrot tábornok a már említett intézkedések kibocsátása után mindenekelőtt *III. Napoleon* császárt — a ki a beaumonti csata napján repgeli 9 órakor Raucourtból Mouzonba s innen azon hiszemben, hogy az elvonulás Metz felé még lehetséges, délutáni 1 óra után Carignanba ment, a hova fél 5 óra tájban érkezett meg — iparkodott Mac Mahon meghagyása értelmében arra birni, hogy mielőbb Sedanba menjen. Ámde az este 8 órakor éppen vacsorához ülő császár eleinte vonakodott tábornoka tanácsát követni, mivel sehogy sem akarta elhinni az V. hadtest vereségéről szóló hirt, hiszen ő még délután 5 óra tájban azt táviratozta a császárnénak Párisba, hogy „ma csak jelentéktelen összeütközés történt"; csak miután teljes bizonyságot nyert arról, hogy a sereg tényleg visszavonul Sedan alá, utazott el ő is ide. Éjjeli 11 órakor Sedanba érkezve, *Mac Mahon* azt tanácsolta neki, folytatná útját Mézièresen át Párisba. ezen propositiot azonban az uralkodó következetesen visszautasította, kijelentvén, hogy ő is a sereg sorsát és veszélyeit osztani kivánja.

Miután *Ducrot* az egész seregnek Sedan alá vonulására vonatkozó parancsot felderíttetlen okokból meg nem kapta, augusztus 31-én reggel, nevezett tábornok a Margueritte lovas hadosztálylyal együtt saját intenciójából és saját felelősségére kezdé meg Carignanból a visszavonulást a már említett irányban Illy felé, miről nyomban jelentést külde Mac Mahonnak.[86]) Erre Ducrot, midőn oszlopai Villers Cernay magasságába értek, a következő parancsot vette a tábornagytól: „Kedves tábornokom! Én Önnek megküldtem a parancsot, miszerint Carignanból Sedanba, semmi esetre pedig Mézièrsbe meneteljen, a hova nem szándékozom eljutni. Ma reggel Wolff tábornokot látván, azt hittem, hogy Ön is Sedanban van. Jelen soraim vétele után kérem akként megtenni intézkedéseit, hogy este Sedan keleti oldalára vonulhasson, a hol a 12-ik hadtesttől balra, Bazeilles mellett, Balan és Bazeilles között

---

[86]) Ezen jelentés következőleg hangzott: „Monsieur le Maréchal, il est huit heures du matin je ne vois rien paraître sur la route de Mouzon à Carignan. J'en conclus que Votre Excellence a effectué sa retraite par Douzy. Je vais donc commencer mon mouvement, et comme la grand route de la vallée me parâit peu sûre, je vais prendre le chemin de la montagne par Osnes, Méznicourt, Pouru-au-Bois, Francheval, Villers-Cernay, Givonne et Illy. C'est là que je compte établir mon bivouac. Entièrement à vos ordres, j'ai l'honneur d'être etc. Ducrot."

foglaljon állást. Küldje nekem előre vezérkari főnökét, hogy ezen állást szemrevételezhesse[86]) Fogadja stb. Mac Mahon.„

A tett rendelkezések folytán a châlonsi sereg legnagyobb része már augusztus 31-én, a délelőtt folyamán foglalta el a számára Sedan körül kijelölt alább részletezendő állásokat; a fenmaradó rész a délután folyamán, az I. hadtestnek utolsó osztagai pedig az elállott útak és nagymérvü torlódások és surlódások következtében csak éjjeli 11 órakor helyezkedhettek el kijelölt helyeiken. Az ezen összpontosító menetek közben az ellenséggel keletkezett összeütközésekről alább leend szó.

Az ekként Sedan körül gyülekezőfélben levő châlonsi seregen kivül a Párisban *Vinoy* parancsnoksága alatt alakult XII-ik hadtest *Blanchard* hadosztálya augusztus 30-ika folyamán, mint már említve lőn, a Sedantól körülbelül 1 napi menetre fekvő Mezièrest érte el, mig ezen hadtestnek többi részei még csak útban valának oda felé.

Bár *Mac Mahon* határozottan tagadja, hogy a sereget Sedan körül döntő csata vivása czéljából egyesítette, mindazonáltal az ellenség közelségére való tekintettel, már aligha lehetett kétségben az iránt, hogy ha csapatjainak csak egyetlen egy pihenő napot enged is, akkor már csak erőszakkal törhet át a minden valószinüség szerint mindinkább összébb szoruló ellenséges gyűrűn, mire komolyabb harczok nélkül nem igen lehetett kilátása. Ha tehát még mindig az állott szándékában, hogy seregét vagy legalább is annak egy részét megmentse, illetőleg döntő harczok nélkül végzetes helyzetéből kivonja, ugy ezt már csak az erőknek a lankadt inaknak végső megfeszítése árán, minden rendelkezésre álló percznek gondos kihasználása mellett tehette volna, mert ha valahol valaha, ugy itt is bizonyára minden percz egy halál vala.

B) Német intézkedések augusztus hó 31-ikére és az e napon történt események vázlata.

A német nagy főhadiszállás, bár augusztus 30-án késő este Buzancyba érve, sem az ellenség, de még az avval szorosabb érintkezésbe lépett saját seregrészek helyzetéről sem vala teljesen tájékozva, nyomban kiadta a más napra szóló és az éppen említett oknál fogva inkább általános irányelvek, semmint határozott parancs szinezetével biró következő intézkedést:

---

[86]) Ugy látszik, hogy ezen szemrevételezés alkalmával az I. hadtest felállítási helye tüzetesebben és helyesebben állapíttatott meg, mert ha tényleg Bazeilles és Balan között állott volna fel, akkor nem a XII. hadtest meghosszabbításába attól balra, hanem annak jobb szárnya, esetleg közepe mögé jutott volna.

„Buzancy, 1870. augusztus 30-án este 11 órakor. Seregparancs! Habár eddigelé arról, hogy az egyes hadtestek harcza mely pontokon végződött, hir még nem érkezett be, mindazonáltal bizonyos, hogy az ellenség mindenütt visszavonult avagy megveretett. Az előnyomulás ennélfogva holnap korán reggel folytatandó és az ellenség mindenütt, a hol csak a Maas innenső oldalán ellentállást fejtene ki, erélyesen megtámadandó és az ezen folyó és a belga határ közé eső, lehetőleg szük térre összeszórítandó. A szász trónörökös Ő fensége seregosztályának különösen azon feladat jut osztályrészül, hogy az ellenséges balszárnyat a keleti irányban való kitéréstől megakadályozza. Ehez ajánlatos lesz, hogy lehetőleg két hadtest a Maas jobb partján nyomuljon előre és hogy az esetleges felállítást Mouzonnal szemben oldalban és hátban támadja meg. Hasonló módon a 3-ik hadseregnek is az ellenség arczvonala és oldala ellen kell fordulnia. Az innenső parton lehetőleg erős tüzérségi állások olykép választandók, hogy azok ellenséges oszlopoknak a mouzoni jobbpart völgylapályában való menetét és táborozását nyugtalanítsák. Ha az ellenség belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, ez esetben azt minden habozás nélkül oda is követni, illetve üldözni kell. Ő felsége a király $8^1/_2$ órakor reggel innen Sommautheba megy. A hadsereg parancsnokság által kiadott intézkedések addig ide beküldendők. Moltke.“

Már ezen intézkedés kiadását megelőzőleg a szintén a nagy főhadiszálláson jelenlevő *gróf Bismarck* kanczellár a brüsseli német követet táviratilag utasította, miszerint a belga kormányt a határnak franczia csapatok által történő átlépésének eshetőségére figyelmeztetvén, egyúttal azon reményének adjon kifejezést, hogy ezen átlépett csapatok azonnal le fognak fegyvereztetni.

A nagy főhadiszállásnak előbb közölt intézkedései értelmében a két hadsereg parancsnokság következőleg intézkedett:

„Parancs a Maas-hadsereg számára. Főhadiszállás, Beaumont, 1870. augusztus 31-én reggel 6 órakor. A seregosztály ma előnyomulását a Maas mindkét partján Sedan felé folytatni fogja. — A gárda hadtest lovas hadosztálya reggel 8 órakor Pouillynál a Maas folyón átkelve, Autréville, Malandry és Saillyn át Carignan felé nyomul előre. Ezt reggeli 9 órától kezdve a gárda hadtest gyalog hadosztályainak élei követik, lehetőleg két hadosztály-oszlopban menetelve; ezek egyike Pouillyból a Maas partja mentén, Autréville mellett délre el, a Bois d'Inoron át Malandry és Sailly felé, mint jobbra előretolt lépcső; a másik oszlop Autrévillen át a Bois de Moulins és a Bois de Blanchampagne-on át Vaux felé. — A XII. hadtest lovas hadosztálya reggel 8 órakor kel át a Maason Létannenál és Moulins-en át a magaslatháton, a gárda lovas hadosztálylyal egyenlő magasságban és avval összeköttetést tartva, a Maas völgyében lefelé nyomul. A szász gyalogság éle reggeli 10

órakor Létanne-nál kel át a Maason és Ferme St. Remy és Moulins-en át az említett magaslathátra menetel, hogy azon, vagy ha a lovasság jelentése szerint az ellenség már odébb állott, magában a Maas völgyében nyomuljon Douzy felé előre. — A IV. hadtest 11 órától kezdve Mouzontól nyugatra készültségi állásban további parancsokat vár. — Én a XII. hadtesttel menetelek. — Ha az ellenség belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, ugy habozás nélkül oda is üldözendő; egyébiránt a belga határ átlépése szigoruan mellőzendő. Albert szász trónörökös."

A porosz trónörökös által kiadott intézkedés következőleg hangzott: „Parancs a 3-ik hadsereg számára. St. Pierremont, 1870. augusztus 31-én, reggeli 3 órakor. A tegnap megvert ellenség ma korán reggel tovább egészen a Maasig üldözendő és mindenütt, a hol ellentáll, erélyesen megtámadandó és az ezen folyó és a belga határ közé eső, lehetőleg szük térre összeszorítandó. Mialatt a szász trónőrökös Ő fensége seregosztálya Mouzon felé és a Maas jobb partján nyomul elő, addig a 3-ik hadsereg északi irányban hatol előre. Ehez az egyes hadtestek táborhelyeikről reggel 6 órakor a következő módon kezdik meg előnyomulásukat: 1. A württembergi hadosztály Stonneból La Neuvillen és Vendressen át Boutaucourt felé nyomul, a hol a Maas mentén állást foglal, a bal oldalt Mézières felé biztosítván. 2. A XI. hadtest Stonneból Chémery és Cheveuges-ön át hatol előre és Doncherynél a Maas partokat szállja meg; Sedan felé kikülönítendő. 3. Az I. bajor hadtest Raucourton át Remilly felé megy, a hol állást foglal. Mindhárom oszlop által a menetvonaluk mindkét oldalán fekvő terep felderítendő, az ellenségtől megtisztítandó, és tüzérségük által a Maas partján oly állások foglalandók el, hogy a völgy és a szemben fekvő útak pásztáztassanak; azonkivül megelőző szemrevétel után a folyón való átkeléshez hidak verése előkészítendő. — Ha az ellenség a 3-ik hadseregnek vagy egyes részeinek a Maason történt átkelése után belga területre lépne át, anélkül, hogy azonnal lefegyvereztetnék, akkor habozás nélkül üldözendő. — A hadsereg többi részei a következő mozdulatokat hajtják végre: 4. Az V. hadtest reggeli 8 órakor indul és Chémery felé menetel, a hol további parancsokat vár. 5. A II. bajor hadtest ugyanazon időben Raucourt felé menetel. 6. A VI. hadtest még a mai napon Attigny és Semuybe menetel és a körülfekvő falvakban laktáboroz. 7. A 4. lovas hadosztály már megkapta a parancsot, miszerint reggel 5 órakor elindulva, az ellenséget északi irányban a Maasig üldözze. 8. A 6. lovas hadosztály Bouvellemonton át Mézières irányában nyomul előre, mig az 5-ik mai felállításában maradva, Reims felé különít ki 9. A 2. lovas hadosztály Chémeryig az V. hadtest mögé vonul. A vonatok a Le Chêne —Beaumont által jelölt vonalat ne lépjék át. — Jelentések engem 9 órától kezdve Chémerynél, vagy útközben onnan Donchery felé találnak. Frigyes Vilmos trónörökös."

A közölt intézkedések a következő észrevételek és megjegyzések megtételére késztet bennünket. A nagy főhadiszállás intézkedése az ellenséges és a saját állás részletei ismeretének hijján, mint már jeleztük is, csak általános nagy vonásokban, anélkül, hogy az alparancsnokok kezét és önállóságát megkötné, de azért minden félreértést kizárólag jelzi az elérendő czélt, valamint az útat és módot is, melynek szem előtt tartása mellett annak elérésére törekedni kell. Ezen intézkedés, illetőleg az abban foglalt irányelvek tulajdonképpen nemcsak magára augusztus 31-ikére, hanem a folyamatban levő hadműveletnek egész hátralevő részére is szólottak s igy a közölt parancs nemcsak hadműveleti, hanem egyuttal csataintézkedés számba is megy, bár döntő ütközetre a következő napon még nem, hanem előreláthatólag csak szeptember 1-én kerülhetett a dolog. A harczintézkedésnek ily felette korai kiadása csakis oly körülmények között czélszerü és lehetséges, ha a viszonyok időközben, a jelen esethez hasonlóan, oly annyira tisztáztattak, a mire azonban csak a legritkább esetben lehet számítani. Rendes körülmények között, kivált a harczot illetőleg, nem jó és nem szadad többet elrendelni, mint amennyit feltétlen biztossággal uralunk, vagyis az intézkedésnek csakis belátható időre szabad kiterjeszkednie.

Az elérendő czél a nagy főhadiszállás intézkedésének ezen mondatában nyer kifejezést: „az ellenség erélyesen megtámadandó és a Maas és a belga határ közé lehetőleg szük térre összeszorítandó," a mi más szavakkal kifejezve erélyes, központias, illetőleg kettős átkaroló támadást jelent kelet és egyúttal nyugot felől is. A kivitel módjára nézve az intézkedés a Maas hadsereg parancsnokságának két hadtesttel a Maas jobb partján való előnyomulást javasol, melyeknek az ellenségnek Carignanon át Metz felé irányuló esetleges támadólagos fellépése esetén inkább védőleges, az ellenség állásfoglalása esetén ellenben annak oldala és háta ellen támadólagos magatartást kellend követniök. Mig tehát az intézkedés a szász trónörökösnek az erőelosztásra, a működési körletre és az erőcsoportok magatartására nézve is támpontokat nyujt, addig a 3-ik hadsereg számára csupán az általános feladatot — működés arczban és az ellenség jobb oldala ellen — körvonalozva, a kivitel módját ellenben, kivéve az arczban alkalmazandó tüzérség mikénti felhasználására adott utasítást, teljesen a hadsereg parancsnokságra bizza.

A porosz trónörökös intézkedése két többé-kevésbbé különálló részből áll; az egyik rész a három menetoszlop élén beosztott seregtestek magatartását szabályozza, a fősulyt a Maas-átjárók birtokba vételére helyezvén, a másik rész a többi hadtestek és lovas hadosztályok menetét szabályozza. Mindkét hadsereg parancsnoksága egy-egy lovas hadosztályt az arczvonal elé tol, csak az a kár, hogy ezeket az őket követő gyalogsági testek csakhamar ismét megelőzik, minek folytán ezen lovas testek sem felderítés, sem a vissza-

vonuló ellenség üldözése tekintetében nem felelnek meg a tevékenységükhöz modern értelemben füzött várakozásnak és kivánalmaknak. Miután az ellenség legközelebbi hadműveletei közül legvalószinübbnek a Mézières felé való elvonulást kellett tekinteni, kivált a 3-ik hadsereg parancsnokságnak nagyon is érdekében lett volna, hogy a Maas jobb partján vezető sedan—mézièresi főközlekedési vonalat mielőbb elállja, vagy legalább is kellően felderíttesse, mire nézve az egyik, esetleg néhány zászlóalj által megerősítendő lovas hadosztálynak még augusztus 31-ike folyamán Vrigne aux Bois környékére való előretolása kétségkivül igen hathatós és czélszerü rendszabálynak bizonyult volna. Egyébként helyeslőleg kiemelendő, hogy mindkét hadsereg parancsnoksága helyesen fogta fel a legmagasabb hadvezetőség intenczióit, mely utóbbi ennek folytán, mint látni fogjuk, szeptember hó 1-ére, a küszöbön álló döntő összeütközéshez külön részletes csataintézkedésnek kibocsátását feleslegesnek is tartotta.

Mialatt a közölt intézkedésekkel német részről a kitüzött czél sikeres elérésének alapja a lehető legalaposabban meg vala vetve, addig az ellenséges táborban még csak avval sem jöttek tisztába, hogy a legközelebbi jövőben mit tevők legyenek.

Augusztus 31-én délelőtt 10 órakor a császár főhadiszállásába Sedanba Vinoynak Mézièresből vasuton elindult egyik parancsőrtisztje érkezett be a további parancsok kikérése végett, egyúttal jelentvén, hogy utazás közben déli irányból Donchery felé tartó mindhárom fegyvernembeli ellenséges oszlopokat látott s hogy az ellenség a vasuti pályatestet már is ellenséges lövegtüz alá fogta. A császár erre Vinoynak nyomban távirati parancsot küldetett, miszerint egész hadtestét Mézières tájékán összpontosítsa, a parancsőrtiszt előtt pedig ugy Napoleon, mint Mac Mahon is oda nyilatkozott, miszerint szándékukban áll az egész sereget Mézières felé visszavezetni, a mit az ellenségről szerzett benyomások daczára annál is inkább bántatlanul végrehajthatni véltek, mivel ehez a St. Menges és Vrigne aux Bois-n át vezető uj út is, mely a térképbe még bevezetve nincsen s igy annak létezéséről a németeknek tudomásuk sem lehet[87]) és a mely a Maas mellől még csak tüz alá sem fogható, rendelkezésükre áll és mivel szerintük az elvonulás megtörténtéig a németek aligha lesznek képesek Donchery nél nagyobbszámu csapattömegeket a Maas jobb partjára átszállítani.

Hogy a seregnek elvonulása mikorára terveztetett, arról eddig megbizható adatok nem kerültek nyilvánosságra; tény az, hogy augusztus 31-ike csupán a seregnek Sedan köré való gyülekeztetésére

---

[87]) Evvel szemben a német vezérkari mű jogosan büszke önérzettel emeli ki, hogy a kérdéses uj műút a német csapatok által használt térképekbe pótlólag már igen is be volt vezetve.

és a csapatok pihentetésére volt szánva. Az említett napon délután 5 óra tájban *Douay* tábornoktól érkezett azon jelentés folytán, hogy a németek nagy előkészületeket tesznek a Maas folyónak Doncherynél és Dom le Mesnilnél való átkelésére, félórával később a tábornagy főhadiszállásán haditanács tartatott, mely azonban lényeges határozathozatal nélkül oszlott széjjel.[88]) A tábornagy ugylátszik bizott abban, hogy a Maas-átkelők elrombolására vonatkozó parancsa végrehajtatott, pedig ugy a Bazeilles mint a Donchery melletti hid, érintetlenül jutott az ellenség kezébe. Utóbbinak szétrombolásával az egyik hadmérnök század vala megbizva, mely a szükséges romboló anyagot vasuton szállította munkálkodása szinhelyére. Azonban csodák-csodája, mi történt? a század kiszállt Doncherynél, a romboló anyagot ellenben a Mézières felé tovarobogó vonat magával vitte. A Flize mellett épült hidat ellenben Mézièresből oda küldött csapatoknak tényleg sikerült elrombolniok, ugyszintén hasznavehetetlenné tétetett a Frénois melletti hid is.

A németek közeledésére szóló hirre *Douay* hadtestét este felé a Floingtől délre elfoglalt táborból az ezen helyiség és a Calvaire d'Illy közötti fensikra vezette előre, a hol a csapatok nyomban hozzáláttak a terepnek mesterséges megerősítéséhez; 2 zászlóalj gyalógság St. Mengesba tolatott előre.

A VII-ik hadtesttől balra Floingnél a *Bonnemain* lovas hadosztály állott fel. Az V-ik hadtest *Kampf* dandára a VII-ik hadtestnek támogatásául Cazalnál, az előbb említett hadtest többi részei pedig, immár Wimpffen tábornok parancsnoksága alatt Vieux Campnál gyülekeztek.

Ducrot hadteste mint tudjuk, a XII. hadtest balszárnyának meghosszabításában Daigny és Givonnenál helyezkedett el, mig a visszavonulását az előbb említett hadtesttel végrehajtott *Margueritte* lovas hadosztály Illy mellett szállott táborba.

Mindezen seregtestek számottevő ellenséges behatáson kivül hajthatták végre az elrendelt visszavonulást, ellenben a XII. hadtest visszavonulása már nem ment oly simán. Midőn ugyanis az I. bajor hadtest elővéde augusztus 31-én a délelőtt folyamán Remillybe ért, onnan a Maas tulsó oldalán Douzyból Bazeilles felé visszavonuló nagy csapattömegeket, a *Lebrun* hadtest oszlopait pillantotta meg,

---

[88]) „A cinq heures et demie, les generaux Wimpffen, Lebrun, Robert, chef d'etat-major du 1er corps, et le commandant Saigland, du 7-e corps, furent appelés auprés du maréchal. Aucune résolution importante ne fut prise dans ce conseil de guerre : on décida seulement, de renforcer la droite du 7e corps avec une division du 5-e. Il fut prescrit, en outre, à un colonel de l'infanterie de marine de faire sauter le pont de Bazeilles." (Le Faure, I. köt. 293. old.) Körülbelül ugyanezt irja Dick de Lonlay is a megtartott haditanácsról és kiegészítésül még hozzáfűzi: „Le maréchal répond qu'il ne peut pas envoyer des troupes au VII-e corps, mai qu' il lui laisse toute liberté d'action." (I. kötet 430. old.)

melyek ellen a bajor elővéd-tüzérség nyomban megnyitotta a tüzelést. Délelőtt 11 óra tájban a *v. d. Tann* tábornok által Remillynél állásba helyezett ütegek száma már 10-re növekedett, délutáni 1 órától kezdve pedig összesen 108 bajor löveg tüzelt a tulsó parton Bazeillesnél mutatkozó francziák ellen azon czélzattal, hogy ezeknek támogató tüze alatt a Maas folyón való átkelés, ha kell még aznap kierőszakoltassék.

Ezzel szemben *Lebrun* tábornok tüzérségének egy részét azonnal a Douzyból Bazeilles felé vezető műúttól délre vonultatta fel és annak biztosítására, továbbá Bazeilles helység és az attól délre fekvő, Mac Mahon által elrombolandónak rendelt vasuti hid megszállására a *Cambriels* dandárt rendelte ki, hadteste fenmaradó részével pedig a la moncellei fensikon foglalt állást.

A kiválóan tüzérség által folytatott tüzharcz közben déltájban a bajorok észrevették, hogy egy franczia osztag a Bazeillestől délre eső vasuti hidra lőporos hordókat hengerget, alighanem azon czélból, hogy azt felrobbantsa. Ennek folytán *Stephan* tábornok ezen művelet meggátlásával a 4-ik vadász zászlóaljat bizta meg, melyhez a 9-ik vadász zászlóalj néhány osztaga önként csatlakozott. A vadászok az ellenséges osztagot elkergetvén, a lőporos hordókat a Maasba dobták és a hidat birtokukba ejtették, sőt most már evvel sem elégedtek meg, hanem a visszavonuló francziákat Bazeillesen át egészen annak északi szegélyéig üldözték. A 2-ik vadász zászlóalj bajtársainak ezen támadólagos előnyomulását látván, szintén parancs nélkül a Maas tulsó oldalára kelt át.

Most azonban *v. d. Tann* tábornok, nehogy a harcz nagyobb mérveket öltsön, csapatjainak a további átkelést megtiltotta, minek folytán az említett vadász zászlóaljak az ellenség túlerejével szemben magukra maradtak a Maas jobb partján. A *Cambriels* dandár zöme ugyanis most Bazeilles visszafoglalására rendeltetett előre, melyet legközelebbi támogatásul a *Pallières* dandár nyomon követett. Ily túlerővel szemben a bajor vadászok, miután 2 óra hosszat sikerrel tartották magukat Bazeillesben, délután fél 4 óra tájban visszavonulni kényszerültek. Az ellenség nem igen szorította őket s igy aránylag nem tulságos nagy veszteségek árán kelhettek ismét át a Maas bal partjára. A francziáknak Bazeillesből való előretörését a bajor ütegek akadályozták meg, melyek a vadászok felvétele és megmentése czéljából még jobban fokozták tüzelésüket a helység ellen, minek folytán abban több ház is kigyulladt. Délután 5 óra tájban a lövegharcz is, czélja többé nem lévén, végleg elnémult.

A bajor vadászoknak ezen minden esetre dicséretre méltó elszántsággal, bár tulajdonképpen ok és czél nélkül végrehajtott támadó lökeme alatt, melyben azok 9 tisztet és 145 főnyi legénységet vesztettek, az előrerendelt utászok Aillicourtnál délután fél 3 órától kezdve rövid idő alatt két tábori hidat építettek.

A harcz elnémulása után az I-ső bajor hadosztály, a Maas mentén Remilly és Le Pont Maugy között kiállított előörsökkel, Remilly mellett, a 2-ik bajor hadosztály és a vértes dandár a hadtest főhadiszállással Angecourtnál, utóbbi magában a helységben helyezkedett el, a hova *Schuch* ezredes különítménye is bevonult.

A francziák részén a XII-ik hadtest a harcz elnémulása után Balan—Bazeilles—La Moncelle—Petite-Moncelle vonalában helyezkedett el.

A többi német seregrészek menete intézkedésszerüen ment végbe, miközben még sok maradozó és széjjelugrasztott franczia foglyul ejtetett. A Maas hadsereg arczvonala előtt előreküldött gárda és szász lovas hadosztály számos maradozót és vonatjáróművet hatalmába ejtvén, gyorsan a Chiers folyóig nyomult előre, melynek a francziák által el nem rombolt átjáróit, Carignannál, Brévillynél és Douzynál gyorsan megszállotta. Ekközben ugy a gárda, mint a XII. hadtest folytatta előnyomulását s utóbbi elővédével délután 3 órakor Douzyba érve, a hadsereg parancsnokságtól vett meghagyás értelmében a 24-ik hadosztálylyal Brévillyben és Douzyban, a 23-ik hadosztálylyal pedig Tétaigne és Lomont körül ütött tábort. A gárda hadtest csak késő este érte el a hadsereg parancsnokság által kiutalt körleteket; még pedig éjjelezett: az 1. gárda hadosztály Escombres és Pouru St. Remynél, előörsökkel Francheval—Pouru aus Bois-n át a belga határ felé Grand Haye irányában, a 2. gárda hadosztály Messincourt, Sachy, Osnes és Pure mellett, a gárda lovas hadosztály Clémency, Matton és Carignanban, mely utóbbi helyen a hadtest tüzérség is megmaradt. A IV. hadtest Mouzon, Autrecourt, Pourron és Villemontry tájékán maradt. A szász trónörökös főhadiszállását Mouzonba tette át.

A 3-ik hadsereg részéről az I. bajor hadtest mögött Raucourtnál a II. bajor hadtest ütött tábort. A XI. hadtest elővédével Doncheryt, a hol egy második hid veretett, és Frénoist szállotta meg, a zöm Cheveugesnél szállott táborba; mögötte az V. hadtest Omicourt, Connage és Bulsonnál részint laktáborokba, részint táborokba szállt. A 4. lovas hadosztály 8-ik dandára 2 lovagló üteggel Villers sur Barnál, a zömmel Noyers és Chaumont St. Quentinnél, a 2. lovas hadosztály pedig Chémerynél éjjelezett, a hova a porosz trónörökös főhadiszállása is került. A württembergi hadosztály a Vinoy hadtest előcsapatjaival történt jelentéktelen összeütközés után elővédével Flizet, zömével Boutaucourt-t és Étrepignyt szállotta meg. A 6-ik lovas hadosztály Vinoy hadtestbeli előcsapatokkal történt futólagos érintkezés után, zömével Poix-t szállotta meg, előörseit Mézières felé tolván előre; nyugat felé Lannoisba egy oldalkülönítmény rendeltetett ki. Az 5. lovas hadosztály arczczal nyugotnak Tourteronnál állott fel és egyik ezredét Reims felé tolta előre. A VI. hadtest Semuy, Amagne és Attignyban laktáborokba vonult.

A nagy főhadiszállás Vendressebe vonult előre.

E szerint e napon a belga határig kiterjeszkedő Maas hadsereg a francziáknak esetleges elvonulását kelet felé már teljesen elzárta és készen állott arra, hogy a következő napon, mint szélső jobb szárnycsoport átkarólólag nyomuljon az ellenség felé előre. A 3-ik hadseregnél ugy a Remilly, mint a Doncherynél levő átkelő felé vezető úton 2—2 hadtest áll, melyek közül 2 bajor hadtest a a következő döntő csatában a lekötő arczcsoportot, a XI. és V. hadtest pedig a nyugot felőli átkaroló csoportot képezheti; a württembergi hadosztály, esetleg a 6. lovas hadosztálylyal oldalbiztosításul alkalmazható a Vinoy-hadtest ellenében. Vagyis a helyzet immár olyan, mint midőn a szédítő magasságból nyilsebességgel lecsapott prédaleső sas már kiterpeszté szárnyait a veszély érzetében kishitüvé vált és félelmében a sövény alján meghuzódott áldozat felé, készen arra, hogy a következő pillanatban szárnyait összecsapva, a a még benne lakozó lelket végkép kiszórítsa nyomorult testéből.

A VI. hadtest és az 5. lovas hadosztály balra hátul egészen különálló csoportot képez s a távolságnál fogva, a küszöbön álló döntő harczban nem vehet részt. Mindkét hadsereg arczvonala valamivel több 25 klmnél, mélysége alig 10 klm.

Végül felemlítendő még, hogy az augusztus 31-iki harczokban a német csapatok összesen 13 tisztet, 155 főnyi legénységet és 54 lovat vesztettek. A francziák e napi vesztesége ismeretlen.

C) A szeptember hó 1-ére szóló intézkedések; a francziák állása a csata napján reggel.

Az augusztus 31-ike folyamán a német nagy főhadiszálláson beérkezett jelentésekből nyilvánvaló lett, hogy az ellenség e napon a Maas palpartját teljesen odahagyta és hogy a châlonsi sereg Sedan körül összpontosítva áll. Utóbbinak további műveletei tekintetében Moltke legvalószinübbnek tartotta, hogy az a Mézièresen való elvonulást, — kevésbbé valószinübbnek, de nem teljesen kizártnak, hogy a Carignanon át való áttörést fogja megkisérleni s végül harmadik alternativa gyanánt a belga területre való átlépést sem tartotta kizártnak; hogy a francziák Sedan mellett a formális csatát elfogadják, arra valóban nem számított a német vezérkar főnöke.

Miután az augusztus 31-ére kiadott intézkedés, mint már említettük, tulajdonképpen már a végczél elérésére vonatkozó irányelveket is magában foglalta, a nagy főhadiszállás a csata napjára szóló külön intézkedésnek kibocsátását feleslegesnek tartotta, e helyett beérte azzal, hogy augusztus 31-én a Chémeryben való átvonulás alkalmával Moltke, Podbielski és a 3-ik hadsereg vezérkari főnöke, Blumenthal tábornokok, az általános hadi helyzet és a leg-

közelebbi teendők megbeszélésére rövid ideig tartó szóbeli tanácskozásra gyültek össze; e mellett nevezetes, hogy az ez alkalommal jónak vélt megállapodások érvényre emeltettek és keresztül is vitettek anélkül, hogy azokat utólagosan irásba foglalva, vagyis hivatalos formába öntve, a hadsereg parancsnokoknak kézbesítették volna. Ezen, leginkább a francziáknak Mézièresen át való elvonulásán alapuló megállapodások szerint a német 3-ik hadseregnek másnap korán reggel lehetőleg nagy számu csapatokat kelle Sedanon alul a Maas jobb partjára szállítania, a Maas bal partján pedig a várral szemben egy esetleg arrafelé irányuló, de nem igen valószinü ellenséges áttörő művelettel szemben, csak alárendeltebb erők valának meghagyandók.

Ezek alapján a német 3-ik hadsereg parancsnoksága szeptember hó 1-ére a következő intézkedést bocsátotta ki: „Főhadiszállás, Chémery, 1870. augusztus 31-én, este 9 órakor. Hogy az ellenséget, mely esetleg a Maas jobb partján Sedanból Mézières felé huzódhatik vissza, feltartóztassuk és hogy annak a továbbvonulás lehetetlenné tétessék, a hadseregnek egy része holnap, szeptember 1-én Dom le Mesnilnél és Doncherynél a Maason átkel. — A következő menetek hajtandók végre: 1. A XI. hadtest hajnalhasadta előtt indul és Doncheryn át Vrigne aux Boisnak vesz irányt, a hol a patakkal az arczvonal előtt akként áll fel, hogy az ellenségnek a Mézièresre vonulás a Maas és a belga határ között lehetetlenné tétessék. 2. Az V. hadtest reggel 5 órakor indul táborhelyeiről és a XI. hadtestet követve, akként csatlakozik említett hadtesthez, hogy jobb szárnya a Vrignen át előre tolassék. A tüzérség akként állítandó fel, hogy a vrigne—sedani műútat pásztázhassa. 3. A württembergi hadosztály még az éj folyamán Dom le Mesnilnél hidat ver azon hajnalhasadtával átkel és a sedan — mézièresi műút mentén ugy áll fel, hogy Mézières felé arczot válthasson és egyuttal a XI. hadtestnek tartalékául szolgálhasson. A hid megszállva marad. 4. A II. bajor hadtest egyik hadosztályával reggel 5 órakor indul, Bulsonon át Frénois felé tart és a Maas balpartján Doncheryvel szemben levő magaslatokat a tartalék tüzérséggel szállja meg, mely utóbbi az élre osztandó be. A másik hadosztály Noyers mellett elhaladva, Frénois és Wadelincourt között Sedan felé foglal állást, hogy az ellenségnek a várból való esetleges kibontakozását megakadályozza. 5. Az I. bajor hadtest Remillyben marad, hacsak a szász trónörökösnek előnyomulása a hadtestnek harczbaszállását szükségessé nem teszi. 6. A 6. lovas hadosztály reggeli 5 órakor indul Mazernyből és Boutaucourt és Boulzicourton át Flizenek a Maas felé tart, a hol további rendeletig állva marad. 7. A 4. lovas hadosztály Frénoistól délre összpontosul, a hol további parancsokat vár. 8. A 2. lovas hadosztály reggeli 6 órakor indul laktáborából és Boutaucourt-ra menetel, a hol a helységtől délre áll fel. 9. Az 5. lovas

hadosztály és a VI. hadtest laktáborkörleteikben maradnak. — Jelentések a hadsereg parancsnoksághoz Frénoisba küldendők. A vonatok egyelőre állva maradnak. A főhadiszállás Chémeryben marad. Meghagyásból Blumenthal tbk.“

A Maas hadsereg parancsnoksága szeptember hó 1-én eredetileg pihenőt szándékozott tartani, mitől azonban az alábbiak következtében elállott. A szemrevételezés céljából kiküldve volt *Brandenstein* vezérkari alezredes ugyanis este felé a nagy főhadiszállásba visszatérvén, azt jelentette, hogy „a Remilly tájékán tett megfigyelései szerint ugy látszik, hogy az ellenség vonatának visszahagyása mellett gyorsan Mézières felé huzódik vissza.“

Ebből kifolyólag *Moltke* nyomban a következő kiadványt intézte *Blumenthal* tábornokhoz: „Vendresse augusztus 31-én este 7 óra 45 perczkor. Az éppen Remillyből visszatérő Brandenstein alezredes bizonyítja, hogy a francziák összes vonatuk visszahagyása mellett nyugat felé elvonulnak és hogy ezen menetet talán egész éjjel folytatják. Ezáltal nagy eredménynek elérése esetleg meghiusulhatna. Fontolja meg Nagyméltóságod, nem volna-e lehető, hogy a XI. hadtest és a württembergi hadosztály még az éj folyamán a Maason átkeljen, hogy holnap reggel hajnalhasadtával a támadás egyúttal a sedan—mézièresi műút irányában is fejlődött arczvonallal kezdetét vehesse.“

Ezen közlés folytán, melyet maga Brandenstein alezredes vitt át a 3-ik hadsereg főhadiszállásába, a már kiadott hadsereg parancsnoksági intézkedés kiegészítéseképpen a XI. és V. hadtestnek, valamint a württembergi hadosztálynak meghagyatott, hogy még az éj folyamán verjenek hidakat és hajnalhasadtával keljenek át a Maason, az I. bajor hadtest pedig utasítva lett, miszerint hajnalhasadtával Bazeilles felé nyomuljon előre és az esetleg elvonuló ellenséget, azt lehetőleg lekötendő, támadja meg. Végül a szász trónörököshöz este 10 órakor egy tiszt az alábbi levéllel és szóbeli informáczióval küldetett el: „Főhadiszállás Chémery, 1870. augusztus 31-én este 10 órakor. Midőn királyi fenségednek mellékelve a 3-ik hadseregnek szeptember hó 1-ére szóló intézkedését átnyujtom, alázatosan hozzáteszem, hogy mi ép most kaptuk a hirt a nagy főhadiszállásból, mely szerint elég ok van arra, hogy azon meggyőződésben legyünk, miszerint az ellenség a mai éj folyamán meg fogja kisérleni, hogy összes vonatának visszahagyása mellett a sedan—mézièresi úton elvonuljon. Gersdorff tábornoknak (XI. hadtest), valamint a württembergi hadosztálynak ennélfogva meghagyatott, hogy még az éj folyamán a Maason keljenek át és hogy hajnalhasadtával északi irányban a műút felé nyomuljanak előre. V. d. Tann tábornok parancsot kapott, miszerint hajnalhasadtával Bazeilles felé nyomuljon előre és hogy lehetőleg az ellenséget vagy annak végét megtámadja, hogy ezáltal azt lekösse. Ha netán királyi fenséged esetleg ugyanezt tehetné,

akkor a végeredmény remélhetőleg még kedvezőbb leend. Mély alázattal Blumenthal tábornok."

Ezen körülmények folytán a szász trónörökös daczára annak, hogy ő eddig saját csapatjaitól még nem vett jelentést arról, hogy a szemben álló francziák állásaikat elhagyták volna, a szomszéd hadsereg vezérkari főnökének propoziczióit magáévá téve, elállott azon szándékától, hogy szeptember 1-ére seregének pihenőt engedjen és e helyett az említett napra a következő intézkedést bocsátotta ki: „Főhadiszállás, Mouzon, 1870. szeptember hó 1-én hajnali $1^3/_4$ órakor. Intézkedés szeptember hó 1-ére. Elég ok van arra, hogy azon meggyőződésben legyünk, miszerint „az ellenség a mai éj folyamán meg fogja kisérelni, hogy összes vonatának visszahagyása mellett a sedan—mézièresi úton elvonuljon." — A 3-ik hadsereg egy része Bazeillesnél, Doncherynél és Dom le Mesnilnél még hajnalhasadta előtt kel át a Maason és az ellenséget a sedan—mézièresi úton megtámadja. A saját hadtesteket illetőleg a következők rendeltetnek el: 1. A gárda hadtest azonnal riadót fuvat és egy hadosztálylyal Escombres és Pouru aux Bois-n át Villers Cernay, — a másik hadosztálylyal Sachy és Pouru St. Remyn át Francheval felé menetel; a hadtesttüzérség utóbbi hadosztályhoz osztandó be. 2. A XII hadtest szintén azonnal fuvat riadót és Douzytól délre a műút mentén összpontosul, hogy innen Lamécourton át La Moncelle felé törjön előre. 3. A támadó mozdulat reggeli 5 órakor Pouru aux Boisból, Pouru St. Remyból és Douzyból legalább az elővédek által megkezdendő. A zömök mennél előbb és minél tömöttebb alakzatban követik az elővédeket. A három támadó oszlop egymás között összeköttetést tart. 4. A IV. hadtest egy hadosztálylyal és a hadtest-tüzérséggel a Bazeilles felé előnyomuló I. bajor hadtest esetleges támogatására Remilly sur Meusebe vonul. A hadtest másik hadosztálya Mouzonnál kel át a Maason és ezen folyó jobb partján Mairyig előnyomulva, általános tartalékul szolgál. Ezen hadtest elindulása is minél előbb történjék meg. 5. Az összes vonatok állva maradnak, és azoknál a háti böröndök is visszahagyandók. 6. Jelentések engem az Amblimonttól keletre fekvő magaslaton találnak. Albert szász trónörökös, gyal. tábornok."

E helyütt mint nevezetes és a német vezérkari testület prestigét kiváló módon emelő jelenséget különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy a sedani csatát illető összes hadműveleti intézkedéseknél a vezérkari főnökök viszik a fő és döntő szerepet; hogy a vezérkari főnökök minő tekintélynek örvendhettek és hogy szavuk minő sulylyal birhatott, nemcsak a saját, hanem még az idegen parancsnokok előtt is, legjobban mutatja azon körülmény, hogy Blumenthal tábornok nem is a parancsnokság, hanem saját nevében ir a szász trónörökösnek, a ki ezen magán személytől eredő, tulajdonképpen csak félig-meddig hivatalos szinezetü közlés folytán szándé-

kát megváltoztatva, azonnal és készségesen tesz eleget a tábornok felszólításának, utóbbinak nézetét hosszas habozás és fontolgatás nélkül magáévá tevén.

A két hadsereg parancsnokság által a fentiek szerint kölcsönös érintkezés és megegyezés alapán kiadott intézkedésekben a csata vivásának terve már egészen világos képet nyer: egy hadtest — II. bajor — arczczal északnak a lekötő csoportot, három hadtest — a gárda, XII. és I. bajor — a hozzájuk tartozó lovas seregtestekkel arczczal nyugatnak a jobboldali, két hadtest — az V. és XI-ik — arczczal keletnek a baloldali átkaroló csoportot van hivatva képezni. Ezen első vonalbeli csapatok mögött, melyek később bekanyarodás által az ellenséget teljesen körülfogni voltak hivatva, a IV. hadtest és a württembergi hadosztály, továbbá a 2., 4. és 6. lovas hadosztály tartalék-viszonyban nyertek alkalmazást. A lekötő és a két átkaroló csoport számára a kiadott intézkedések nem jelölnek ki külön-külön parancsnokokat, az összműködés az egymás mellett és együtt működni hivatott hadtest-parancsnokok kölcsönös megegyezésére bizatott.

Mialatt a németek e szerint minden tőlük telhetőt megtettek arra nézve, hogy a szük térre összeszorult ellenség többé el ne illanhasson, addig Mac Mahon szeptember 1-én reggelig nemcsak hogy intézkedéseket nem bocsátott ki a legközelebbi teendőkre nézve, hanem még saját maga sem jutott elhatározásra, hogy legközelebb mit tevő legyen, amint azt a tábornagy kérdőre vonatása alkalmával az Enquête parlamentaireben maga is bevallotta, mondván, hogy „másnap reggel 6 óráig, ha meg nem sebesül, bizonyára szilárd elhatározásra jutott volna.“ E szerint a franczia seregtestek megtámadtatásuk idején terv- és tanácstalanul állottak az általuk elfoglalt állásokban, a melyekben határozottan körvonalozott ütközetterv hijján mindegyikük a szemben álló ellenségel szemben általában véve csak szenvedőleges magatartást tanusított.

A csata napján reggel az egyes hadtestek a következő állásokat foglalták el: [89])

A XII. hadtest részéről a *Vassoigne* hadosztály *Martin des Pallières* dandára Bazeillest, a *Reboul* dandár Balant, a *Bernier* (Louvent) dandár La Moncellet és La Petite Moncellet szállotta meg; a *Grandchamps* hadosztály és a *Lacretelle* hadosztály másik (*Marquisan*) dandára a Moncelletől nyugatra fekvő fensikon s végül a tüzér tartalék és a hadtest lovassága Bazailles és Balan között a magaslatok lábánál foglalt állást. Az I. hadtest részéről a *Lartigue* és a *Wolff* hadosztály a Givonne pataktól nyugatra fekvő fensikon az első harczvonalban állott s előbbi Daignyt és Haybest, utóbbi Givonnet és La Fouleriet tartotta előretolt osztagokkal megszállva. Második harczvonalban jobb-

[89]) Lásd a IX. a) számu csatatervet.

ról *L'Hériller*, balról *Pellé* hadosztálya és még tovább hátra és fedve a *Michel* lovas hadosztály állott. A VII. hadtest *Dumont* hadosztálya Calvaire d'Illynél, a *Liébert* hadosztály pedig a floingi fensikon foglalt állást; utóbbinak 2 zászlóalja, mint már említve lőn, St. Mengesba volt előretolva, a hadosztály balszárnyán álló *Guiomar* dandárnak egy része pedig hátrafelé húzott horogalakban állott; a *Conseil Dumesnil* hadosztály Cazallal egyenlő magasságban tartalékviszonyban maradt vissza. Az éj folyamán Calvaire d'Illynél táborozó *Ameil* lovas hadosztály reggel felé a hadtest jobb szárnya mögé vonult. Az éj folyamán Illy környékén volt *Margueritte* és a *Bonnemain* lovas hadosztály Floing és St. Menges között állott fel. Végül az V. hadtest immár *Wimpffen* tábornok parancsnoksága alatt általános tartalékul Sedan északkeleti szegélye mentén, Vieux Campnál foglalt állást, honnan a *Kampf* (Maussion) dandár hajnalhasadtakor a VII. hadtest támogatása czéljából Cazalba rendeltetett előre.

E szerint a sereg állása mindkét szárnyával a Maasra támaszkodva, nagyjában véve háromnegyed köriv alakot mutatott; a védőállás körének átmérője átlag 3000—5000 lépés hosszu vala. Az állás keleti arczvonala előtt a Givonne patak mélyedése, az északnyugati előtt pedig a Floing patak mélyedése terült el; az északkeleti oldalon, összeköttetésül a két mélységi vonal között a Bois de la Garenne és a tőle északra fekvő fensik (Calvaire d'Illy) szolgált, mely utóbbi egyúttal az egész állás kulcspontjának vala tekinthető. Illyvel szemben a nagy kiterjedésü, csapatok számára igen nagy közlekedési akadályt képező Forêt des Ardennes terült el, mely egészen a belga határig huzódott. Egyébként az állás harczászati tekintetben általában véve megfelelt a követelményeknek; ugy kelet, mint északnyugat felé a kilövés és kilátás eléggé jónak mondható; délnyugat felől a megdagasztott Maas folyó az áthidalt helyeken kivül áthatolhatlan akadályt képezett; Sedannak bár régi rendszerü, a körülfekvő magaslatokról uralható és igy a modern következményeknek kevésbbé megfelelő vára és a torcyi hidfő szintén alkalmas támpontul szolgált; ellenben az állás legnagyobb hátrányául tekinthető, hogy csekély kiterjedésénél fogva ellenséges tüzérség által hosszában és széltében, ugyszólván mindenütt keresztttüz alá vala fogható, mely ellen még a természetes terepfödözékek, a Bois de la Garenne stb. sem nyujthattak minden tekintetben megbizható menedékhelyet.

D) A csata lefolyása a délelőtt folyamán.

I. A Givonne folyása mentén, vagyis a franczia I. és XII-ik, valamint az I. bajorhadtest és a Maas hadsereg körletében történt események vázlata.

a) *A csata bevezetése az I. bajor hadtest által.*

(Reggeli 4 $^1/_4$ órától d. e. 9 óráig.)

Az I. bajor hadtest parancsnoka, *v. d. Tann* tábornok a hadsereg parancsnokságtól vett pótintézkedés értelmében hajnali 3 órakor Aillicourtban kiadott intézkedésével az ott álló 1-sö dandárt a pontonhidakon, melyek közül az egyik hasznavehetlenné válván, csak reggel 6 órára készült ismét el, a 2-ik dandárnak elől levő osztagait [90]) ellenben a vasuti hidon át még a hajnali szürkület és a leszálló köd leple alatt Bazeilles felé rendelte előre oly utasítással, hogy ezen várost siri csendben elérve, lehetőleg lövés nélkül iparkodjanak annak északi szegélyéig előrenyomulni; a 2-ik dandárnak Pont Maugynál álló részei a vasuti hid biztosítására egyelőre felállításukban hagyattak.

A reggeli 4 órakor a hidakon átkelt oszlopok közül elsőnek a baloldali érte el Bazeilles déli kijáratát s miután azt megszállatlanul találta, behatolt a városba, a melynek utczáit azonban csakhamar erősen eltorlaszolva találta. A város megszállásával megbizva volt *Martin des Pallières* dandár ugyanis annak déli, ellenséges lövegtüz által még jól elérhető részét az elmult napi harcz után kiürítvén, csupán a Villa Beurmannt és az attól északra fekvő városrészt szállotta meg és rendezte be szivós védelemre, a tulajdonképeni város utczáit ellenben erősen eltorlaszolván, azokat csupán megfigyeltette.

A Bazeillesbe benyomult 7 bajor század eleinte sikerrel vette fel a harczot a csak gyenge megfigyelő franczia osztagokkal szemben és nagy ügygyel-bajjal a torlaszokon áthatolván, miközben a harczászati kötelékek nagy mérvben összekeveredtek, csakhamar a Villa Beurmannig, illetőleg a tulajdonképen védelemre berendezett szakaszig jutott előre, itt azonban mindenünnen, még a hátul levő házakból is, pusztító puskatüz fogadta őket. Az első lövések zajára ugyanis az egész *Pallières* dandár fegyverbe lépett, sőt támogatására mihamar a Balanban levő *Reboul* dandár is Bazeillesbe sietett.

Ekközben a ponton hidon átkelt bajor oszlop is a város alá ért s az annak élén beosztva levő 2. vadász zászlóalj szintén haladéktalanul Bazeillesbe nyomult be, az 1. gyalog ezred 2-ik zászló-

[90]) A 9. vadász zászlóalj 4-ik százada és a 2. gyalog ezred 1. és 3. zászlóaljának 3—3 százada, összesen 7 század. A hadtest menetrendjét lásd a XI. sz. mellékleten.

alja a vasuti pályaházat szállotta meg, a dandár fenmaradó része pedig a várostól délre vonult fel.

Időközben reggeli 4 óra tájban *v. d. Tann* tábornok megkapta az értesítést a szász trónörököstől a Mass hadseregnek küszöbön álló támadólagos előnyomulásáról, minek folytán a kezdeményezett harcznak erélyes folytatására határozta el magát, mi czélból a vértes dandáron és a tüzértartalékon kivül hadtestének valamennyi csapatjait a vasuti, illetőleg a ponton hidakon át a Maas tulsó partjára rendelte előre.

Az 1-sö bajor hadosztály parancsnoka, *Stephan* tábornok, ezalatt a pályaházhoz érve, 5 óra 30 perczkor a Bazeillestől délre felvonult négy 1-sö dandárbeli zászlóaljat is támadásra rendelte előre, melyek közül 3 magába a városba nyomult be, 1 pedig Monvillers-on át az ellenség bal oldalába irányíttatott. Alig hogy a városba benyomult 3 zászlóalj a déli részben fekvő épületeknek az ellenségtől való megtisztításához fogott, az erőteljes támadó lökemre indult ellenség a város belsejében harczoló bajor osztagokat érzékeny veszteségek mellett visszanyomta, ugy hogy ez utóbbiak csupán csak azon két kőből épült sarokháznak birtokában maradtak, melyek a Balan és Douzy felé vezető utczák elágazásánál feküsznek s a melyeket a bajor csapatok gyorsan védelemre rendeztek be. A francziáknak ezen épületek ellen irányuló többszörös támadó lökemei sikerrel verettek vissza, sőt midőn háromnegyed 8 óra tájban 2 bajor löveg is segítségül érkezett, melyek a francziák által megszállott, szemben fekvő épület csoportot 70 lépésről fogták tüzük alá, a támadó lökemet intézett francziák, egyszersmind arra való tekintettel is, hogy ez időben, mint később bővebben kifejtjük majd, a franczia fővezetőség részéről általános visszavonulás határoztatott el, ismét a Villa Beurmann környékére huzódtak vissza. Erre a városba legutoljára benyomult zászlóaljak egyike a két löveggel együtt üldözőleg nyomult utána a hátráló francziáknak, de a Villa Beurmann körüli épületcsoportokból oly pusztító tüz fogadta őket, hogy a lövegeknek majdnem valamennyi kezelő legénysége harczon kivül helyeztetett s igy azokat, hogy az ellenség kezébe ne essenek, gyalogosoknak kellett ismét az utczasarok mögé visszavonszolni.

Ezek után az utczai harcz, melybe mindkét fél ujabb és ujabb erőket dobott s a melyben a francziák javára állítólag még a lakosság is belevegyült, a legnagyobb elkeseredéssel tombolt tovább anélkül, hogy végérvényesen az egyik vagy másik fél javára dölt volna el.

Ezalatt *Stephan* tábornok reggel háromnegyed 7 óra tájban a szászoknak La Moncelle felé való előnyomulásáról értesülvén, az ezen helység és Bazeilles közötti hézag kitöltésére és különösen a Monvillers kastély parkja ellen, melyet az ellenség láthatólag szintén erősen szállott volt meg, a 2-ik bajor hadosztálynak reggel

7 órakor a vasuti pályaházhoz érkezett élosztagait, az 1. vadász zászlóaljat és a 3. gyalog ezred 1. és 3. zászlóalját rendelte ki, miközben az 5-ik, majd a 6-ik könnyü üteg is egy már ekkor La Moncelle-lel szemben felvonulva volt szász üteg mellett szállott harczba. A 3-ik bajor dandár 12-ik ezrede egyelőre Monvillerstől keletre tartalék viszonyban maradt ; csakhogy a küzdelem nemsokára itt is, Bazeilles és La Moncelle között, az ellenség szivóssága folytán oly elkeseredetté lőn, hogy a 12-ik ezrednek szintén be kellett vegyülnie a harczba ; igy tehát most már délelőtt 9 óra felé a csatatérnek ezen részén 3 bajor dandár anélkül, hogy Bazeillest birtokába ejtenie sikerült volna, össze-vissza keveredett csapatkötelékekkel állott harczban, melyek közül még a legutoljára harczbalépett 3-ik bajor dandár is, csak alig néhány zárt század fölött rendelkezett.

A 4-ik bajor dandár ekközben, miután a 8-ik hadosztály Remillybe érkezett, szintén közelebb vonult a csatatérhez. Ennek csapatjai közül a 7-ik vadász zászlóalj már reggel 8 óra felé ugyancsak Bazeillesbe vonatott az ottani csapatok támogatására, a 10. ezred 1. és 2. zászlóalja, 1 üteg és a 4. számu chevauxlegers-ezred a ponton hidakon átkelvén Bazeillestől délre, a 10-ik ezred 3-ik, valamint a 13-ik ezred 1. és 2. zászlóalja és 1 üteg pedig a Maas balpartján a vasuti hidnál foglalt állást. Utóbbemlített csoport reggel 8 óra 30 perczkor kelt át a Maason, a melynek jobb partján a vasuti töltés mentén nyomult tovább előre. A hadtest tüzér tartaléka, mely eddig a Maas bal partján fekvő magaslatokról a nagy távolságnál fogva csak gyér és majdnem hatástalan tüzelést folytatott, reggel 9 órakor a ponton hidakon át szintén a jobb partra vonatott át, a vértes dandár ellenben továbbra is Angecourtnál maradt.

Ez volt általában véve a dolgoknak a IX. a) számu csataterven feltüntetett állása reggel 9 óra tájban az I. bajor hadtest körletében, a midőn annak parancsnoka *v. d. Tann* tábornok a Remillynél időközben felvonult 8-ik hadosztályt is a Maason való átkelésre szólította fel, hogy ott a bajor csapatok támaszául szolgáljon.

b) *A XII. (szász) hadtest harczbaszállása.*

(Reggeli 6 órától 9-ig).

A Maas hadsereg parancsnokságától vett intézkedés értelmében *György* szász herczeg reggel 3 óra 30 perczkor elrendelte, hogy a XII. hadtest azonnal Douzynál gyülekezzék, a hol a háti böröndök visszahagyandók voltak és hogy a 24-ik hadosztály 5 órakor egy dandárt La Moncellebe toljon előre. Ezen dandár időveszteség kikerülése czéljából a kéznél levő csapatakból ad hoc állíttatott össze *Schulz* vezérőrnagy parancsnoksága alatt [91]) és azzal a hadosztály

[91]) Lásd a hadrendet.

parancsnoka, *Nehrhoff* vezérőrnagy Le Rulleig a műúton, onnan pedig jobbra letérve, La Moncelle felé nyomult előre; a 13-ik vadász zászlóalj a gárda hadtesttel az összeköttetést fentartandó, már kezdettől fogva Rubécourton át irányíttatott.

A dandárhoz beosztott üteg gyenge lovas fedezet alatt a gyalogságot megelőzve, már reggel 6 órakor felvonult mintegy 600 lépésre La Moncelletől északkeletre, a honnan a nemsokára melléje rendelt két bajor üteggel együtt a Givonne tulsó partján felvonult számos franczia tüzérséget vette tüze alá.

A rövid idő mulva beérkezett gyalogságból *Schulz* vezérőrnagy a 107-ik ezredet a helység elfoglalására, a 105-ik ezredet pedig az ütegállástól északra fekvő magaslaton való felvonulásra utasította. Előbbinek az ellenség által csak gyengén megszállott La Moncellet nagyobb erőfeszítés nélkül sikerült hatalmába ejtenie, a honnan reggel 7 óra tájban a 3-ik zászlóalj tulnyomó része a franczia pusztító golyózápora daczára a Balan felé vezető műút mentén a magaslatok alján fekvő két szilárdan épült házig hatolt előre, melyeket hevenyében szivós védelemre rendezett be s a melyeknek birtokáért hosszantartó szivós küzdelem keletkezett.

La Moncellenél a szász-elővéd dandár említett ezrede a szintén oda felé tartó bajor csapatokkal lépett érintkezésbe, sőt azokkal többszörösen össze is keveredett.

Valamint Bazeilles—Monvillers tájékán, ugy La Moncellenél is jó ideig eldöntés nélkül folyt a harcz tovább, annál is inkább, mivel a szász elővéd-dandár 105-ik ezredét, valamint a 24-ik hadosztály zömét is nem erre felé, hanem a Le Bois Chevalier felé kellett harczba állítani, mely irányban a Givonne és a Bois Chevalier közötti fensik megszállása czéljából *Ducrot* tábornok már a kora reggeli órákban a 3-ik turkó ezred egyik zászlóalját, majd midőn a Bazeillesnél kezdeményezett harcz mindinkább hevesebb lőn, *Lartigue* hadosztálynak 2 üteg által megerősített *Fraboulet* dandárát is kirendelte.

Midőn ezen csapatok a fensikra értek, annak tulsó, a Bois Chevalier felé eső szélét már a szászok foglalták volt el. A 24. gyal. hadosztály parancsnoka *Nehrhoff* vezérőrnagy ugyanis a Petite Moncelletől keletre állásba rendelt ütegeinek jobb fedezése czéljából a 105. ezredet reggel 6 óra 30 perczkor Daigny felé rendelte előre. Az ezred parancsnoka, *Tettau* ezredes, a szemben előnyomuló tulnyomó ellenséges erőket megpillantván, ezredével a Bois Chevaliertől nyugatra, a La Moncelleből Villers Cernayba vezető út mentén fekvő erdőcskét szállotta meg.

Lartigue tábornok a turkó zászlóalj mellé jobbra az 56. sorezredet a tüzérséggel, attól balra pedig a 3. zuáv ezredet vonultatta fel és ugy a 105. ezredet, mint a tőle balra felvonulva volt szász ütegeket oly pusztító tüzzel árasztotta el, hogy utóbbiak csakhamar

a mögöttük fekvő erdőben voltak kénytelenek menedéket keresni ; a 105. ezred a támogatására előrerendelt 12. vadász zászlóaljjal, csak végső megfeszítés árán, többször visszavetve, majd ujból előretörve, tarthatta meg a fentebb említett erdőparczellát mindaddig, mignem 9 óra felé ujabb és tetemes erősbítések beérkezte után a *Lartigue* hadosztály erőteljes ellentámadás által a Givonne völgyébe vettetett vissza.

György szász herczeg reggel 7 óra tájban Douzynál az elől vivott makacs harcz állásáról értesülvén, a Douzy felé útban levő hadtest-tüzérséget La Moncelle felé rendelte előre, a hol az kevéssel 8 óra után a két bajor üteg és a 24. hadosztálynak reggel 7 óra óta Daigny felé tüzben álló ütegei között felvonulván, itt egy 10 szász és 2 bajor ütegből alakult tüzértömeg keletkezett, mely kiválóan a Givonne jobb partján szemben álló Lebrun hadtestbeli szintén tekintélyes számu ütegekkel vette fel a harczot. A 23-ik hadosztálynak a hadtest parancsnok rendelkezése szerint a hadtest tüzérséget kelle követnie, a lovas hadosztály pedig egyelőre Douzytól keletre várakozó állást foglalt.

Hadtestének a IX. a) számu csataterven feltüntetett harczhelyzetéről *György* herczeg nemcsak hadsereg parancsnokságának küldött jelentést, hanem arról ugy a gárda, mint az I. bajor hadtest parancsnokát is értesítette, mely utóbbitól viszont azon értesítést vevé, hogy eddigelé Bazeillesnek csak egy részét sikerült érzékeny veszteségek árán bevenni s hogy a hadtest elfoglalt állásaiban előrelátható lag tarthatni fogja magát, de hogy mindazonáltal a jobb szárny támogatása nagyon is kivánatos volna. A gárda hadtest parancsnokához intézett értesítéshez még azt is hozzá tevé *György* herczeg, hogy a XII. hadtest szükség esetén esetleg Daignyig fog kiterjeszkedni.

c) *A gárda hadtest előnyomulása és harczbaszállása.*

A gárda hadtest parancsnoka a hadsereg parancsnokságtól vett intézkedés értelmében reggel 4 óra 30 perczkor kiadott parancsával az azonnal felriasztandó csapatok közül az 1-sö gárda hadosztályt Villers Cernay, a hadtest többi csapatjait pedig Franchevalon át indította útnak. A csapatok sorakozása közben, mely nem valami tulságos gyorsan mehetett végbe, miután az 1. gárda hadosztály zöme csak reggel 8 órakor ért Villers Cernay tájékára, ide is áthallatszott a Bazeilles tájékán kezdeményezett harcz ágyudörgése. *Württemberg Ágost* herczeg már félórával előbb ide érvén, egyrészt arra való tekintettel, hogy a Bois Chevalier-n át harántútak nem voltak és másrészt a XII. hadtest parancsnokától vett, fentebb említtet közlés folytán, — a Franchevalnak tartó hadtest zömét is Villers Cernay felé irányította, a honnan aztán az 1. hadosztálynak a hadtest-tüzérséggel Givonne felé kelle előnyomulnia ; egyidejüleg el-

rendelte a herczeg, hogy a lovas hadosztály a tüzérség jobb szárnyán foglaljon állást, a 2. hadosztály pedig Villers Cernay mellett vonuljon fel.

Az 1. hadosztály parancsnoka, *Pape* vezérőrnagy hadosztálya elővédével már ezen parancs beérkeztét megelőzőleg a Villers Cernaytől nyugatra fekvő magaslatokat szállotta meg, miközben a legelől menetelő gárda-vadász-zászlóalj elől két *Wolff* hadosztálybeli század, melyek a Villers Cernay és Givonne közötti erdő megszállására voltak előretolva, néhány lövés váltása után az utóbb említett helységbe huzódtak vissza. Ezek után a gárda-vadász-zászlóalj és az ezt követő gárda fusilier ezred 1-sö zászlóalja a Bois de Villers Cernay mentén Haybes felé nyomult előre, miközben a Bois Chevalier felé előnyomuló *Lartigue* hadosztálynak bal szárnyán levő néhány zuávosztagát visszavetvén, 2 franczia löveget hatalmukba ejtettek. A gárda fusilier ezrednek egyenes irányban Givonne felé előnyomuló 2. zászlóalja az erdőből kiérve, ott élénk gránát és szórólöveg tüzzel fogadtatott, minek folytán ujból az erdőben volt kénytelen menedéket keresni. Mivel azonban a francziák 10 óra felé Givonnet odahagyva, a Bois de la Garennebe huzódtak vissza, az említett zászlóalj 5., 7. és 8. százada akadálytalanul megszállhatta Givonnet, mig a 6. század a La Chapelle felé előrerendelt és onnan tüzzel fogadott gárda huszár ezred támogatására a Bois de Villers Cernay északi csucsát, egyidejüleg pedig ugyanezen ezred 3. zászlóalja az említett erdő nyugati szegélyét szállotta meg, a hol időközben háromnegyed 9 óra tájban 3 üteg is állásba vonult. Negyedórával később az 1. gárda hadosztály zöme is megkezdé felvonulását a többször említett erdő keleti szegélyén, mig annak északi keskeny sávja mögött ugyanekkor a hadtest-tüzérezred 3 ütege kelyezkedett tüzállásba, tüzüket a Bois de la Garenneben összpontosuló franczia tömegek ellen irányítván. A 2. gárda hadosztály reggel 8 óra 30 perczkor Villers Cernaytől keletre kezdte volt meg felvonulását.

A hadtest parancsnoka a kora reggeli órákban ismételten felszólíttatott a szász hadtest parancsnoka által, miszerint Daigny felé támogatólag közbelépjen, de ép midőn ezen felszólításnak eleget akart tenni, kevéssel 9 óra előtt azon parancsot vevé a szász trónörököstől, miszerint Givonne birtokbaejtése után hadtestével Fleigneux felé tartson, mely irányban St. Menges felé a Villers Cernay—Givonne közötti magaslatról már a 3-ik hadseregnek közbelépése is észrevehető vala. Ily körülmények között *Württemberg Ágost* herczeg azon elhatározásra jutott, hogy a XII. hadtest támogatására csak kisebb erőket visszahagyva, hadteste zömével Illy felé nyomul előre, hogy a 3-ik hadsereg bal szárnyával összeköttetésbe lépve, a francziákat körülövedző gyűrűt teljesen bezárja.

A gárda hadtest által reggel 9 óra körül elfoglalt helyzet a IX. a) számu csataterven van feltüntetve.

d) *A francziák részén a kora reggeli órákban történt események vázlata.*

Mac Mahon a szeptember hó 1-ére hajló éjjel Doncherynek porosz csapatok által történt elfoglalásáról értesülvén, a helyzet tisztázása és szemrevételezés czéljából törzsének két tisztjét nyugati irányban küldötte ki. Még mielőtt ezektől jelentést vett volna, Lebrun tábornoktól 5 óra után jelentés érkezett, miszerint erős ellenséges oszlopok kelet felől Francheval felé vannak előnyomulóban és hogy Bazeillesnél a bajorok részéről igen komoly támadásnak néz eléje, úgy hogy a hadtest erősbítések nélkül aligha fogja magát sokáig sikerrel tarthatni.

Ezen hirre *Mac Mahon* valamivel reggel 6 óra előtt a Bois de la Garenne déli szegélyénél tartalékviszonyban álló I-ső hadtestbeli *Cartret-Trécourt* dandárnak parancsot küldött, miszerint a XII. hadtest támogatására Balan felé vonuljon,, ő maga pedig szintén az említett hadtest körletébe a csatatérre sietett. Miután Bazeillesnél meggyőződést szerzett, hogy itt a harcz elég kedvezően áll, törzsével együtt a La Moncelletől nyugatra fekvő magaslatra lovagolt, a hol nemsokára egy gránátrepeszdarab sulyosan megsebesítette, minek folytán a főparancsnokságot, bár *Wimpffen* és *Douay* tábornokok rangban idősebbek valának, *Ducrot* tábornoknak adta át, talán mivel ezt képességre nézve amazoknál alkalmasabbnak találta, vagy talán mivel ez a már kezdeményezett komoly harczok szinhelyéhez amazoknál közelebb vala.

Ducrot tábornok a vonatkozó parancsot Givonne tájékán reggel 7 óra tájban vette és egyáltalában nem volt beavatva a tábornagynak a legközelebbi hadműveleteket illető gondolatmenetébe, intenczióiba és szándékaiba, a ki különben, mint már említettük, később maga is bevallotta, hogy megsebesülésének pillanatáig határozott elhatározásra még nem jutott volt.

Ducrot tábornok a németek eddigi működését csupán tüntetésnek vélte és a tulajdonképeni támadást Franchevalon és Villers Cernayn át, a hova erős ellenséges oszlopok közeledése jeleztetett, saját hadteste balszárnya felé várta [92]) és mivel különben már előző napon is azon véleményen volt, miszerint a seregnek, hogy a kelepczéből megmenekülhessen, mielőbb Mézièresen át elvonulni kell iparkodnia, — haladék nélkül a harcz félbeszakítását és az I., XII. és V. hadtestnek egyelőre az Illy melletti fensikra való visszavonulását rendelte el, melyet a XII. hadtest jobb szárnyának megkezdenie és az I. hadtest balszárnyának, a Wolff hadosztálynak be-

[92]) „Lennemi — szólott Ducrot a főparancsnokság átvétele alkalmával vezérkarához — nous amuse sur notre centre, pendant qu'il cherche à envelopper nos ailes — c'est son éternel mouvement de Capricorne — cette fois, nous ne serons pas assez sots pour nous y laisser prendre." (Ducrot, La journée de Sedan 20. oldal).

fejeznie kellett; azaz lépcsőzetes visszavonulást parancsolt a jobb szárnyról a bal felé.

Lebrun tábornok, miután az erre vonatkozó parancsot az uj főparancsnoktól szóbelileg és személyesen megkapta, azon véleményének adott kifejezést, hogy az elrendelt összpontosító visszavonulás, mivel a Bois de la Garennen át csak kevés út vezet, aligha fog nagy surlódások nélkül végbe mehetni és azonkivül nem is tartja szükségesnek a visszavonulást, mivel az ő csapatjai derekasan megállják helyüket elfoglalt állásaikban és egy ok nélküli visszavonulás könnyen megingathatná őket a magasabb vezetésbe helyezett hitükben. Megjegyzendő ugyanis, hogy ezen párbeszéd éppen akkor történt, a midőn *Vassoigne* tábornok, a *Trécourt* dandár beérkezése után a *Martin des Pallières* dandár támogatására a *Reboul* dandárt is Bazeillesbe vetette, mely erők a fentebb említett sikerült ellentámadást hajtották végre, minek folytán a bajorok majdnem egészen kiszoríttattak Bazeillesből. [93])

Mivel azonban *Ducrot* állhatatosan megmaradt kiadott intézkedésének végrehajtása mellett, a visszavonulás reggel 8 óra felé tényleg kezdetét vette, még pedig dandáronként lépcsőzetesen a jobb szárnyról. Legelsőnek a XII. hadtest *Vassoigne* hadosztálya s kevéssel utána az I-ső hadtest második harczvonalában álló *Pellé* és *L'Hériller* hadosztályok vonultak vissza, hogy a Bois de la Garenne fensikján ujból állást foglaljanak. Ezek után a *Wolff* hadosztálynak az említett erdőn át lépésről-lépésre kelle visszahuzódnia s az egész visszavonulásnak fedezése czéljából a *Lartigue* hadosztály meghagyatott a Bois Chevalier felé előretolt állásában.

A Balannál tartózkodó császár kérdést intéztetett az uj főparancsnokhoz, hogy mit jelentsen a megkezdett visszavonulás oly pillanatban, midőn egyébként a harcz elég kedvezően áll? Erre *Ducrot* felvilágosította a császár hadsegédét terve és szándéka felől, a mibe *Napoleon* belenyugodott, vagy legalább is nem akarta az uj fővezért terveinek kivitelében megzavarni.

Ellenben másként gondolkozott *Wimpffen* tábornok, a ki mint tudjuk *Palikao* hadügyminister által fel volt hatalmazva, hogy *Mac Mahon* szolgálatképtelensége esetére a főparancsnokságot átvegye. [94])

Wimpffen már reggel $^1/_4$8 órakor értesült a tábornagy megsebesüléséről és hogy az a főparancsnokságot Ducrot tábornokra ruházta, egyelőre azonban azt, azon hiszemben, hogy Ducrot be van avatva Mac Mahon terveibe, a maga számára nem tartotta rekriminálandónak. Csak midőn egy órával később az uj főparancsnok által elrendelt retrograd mozdulatokat észrevette, szükségesnek, sőt kötelességének vélte, miszerint a főparancsnokságot a hadügyministeri

---

[93]) Lásd a 139. oldalon.

[94]) Lásd a 142. oldalon a [85]) alatti megjegyzést.

megbizás értelmében kezéhez ragadva, a további visszavonulást beszüntesse.“[95]) E mellett a tábornokot azon szándék vezérelte, hogy a hadügyminister hadműveleti gondolatát, a Bazainenel való egyesülést, egy Carignan felé végrehajtandó hadművelet által megvalósítsa,[96] megjegyezvén, hogy azt, miszerint a Mézières felé vezető útakat a németek már jelentékeny erőkkel elállották, a tábornok már reggel 6 órakor legalább is sejtette; azt azonban ugy látszik nem igen tudta Wimpffen, hogy kelet felől a Maas és a belga határ között az ellenség minő erőkkel állja el a szándékolt elvonulási irányt Metz felé.

A főparancsnokság átvételét illető elhatározását *Wimpffen Ducrot* tábornokkal, utóbbihoz reggel 8 óra 30 perczkor intézett következő levelével tudatta: „Az ellenség jobb szárnyunkkal szemben visszavonulóban van. A Grandchamps hadosztályt Lebrunnek küldöm. Én azt hiszem, hogy a jelen pillanatban visszavonulásról szó sem lehet. A hadügyministernek egy kezem között levő megbizó levele engem hatalmaz föl a parancsnokság átvételére; erről azonban majd csak a csata után. Ön közelebb áll az ellenséghez, mint én; használja föl minden erejét és tudását, hogy oly ellenség fölött győzelmet arasson, a ki kedvezőtlen helyzetben van. Ennélfogva támogassa hathatósan Lebrunt, egyszersmind azon vonalat is biztosítván, a melynek megtartása Önnek kötelességévé tétetett.“[97])

---

[95]) „Je résolus cependant de laisser agir le général Ducrot, pensant que, plus heureux que moi, il avait la pensée du maréchal et connaissait le plan auquel le duc de Magenta s'était arrêté pour la bataille . . . . . .“

„Je crus donc qu'l était pour moi d'un impérieux devoir de m'y opposer, comptant sur les péripéties de la bataille pour trouver une combinaison moins désastreuse, et qui ne livrerait pas l'armée à l'ennemi avant d'avoir au moins épuisé tout ce qu'on peut espérer des chances d'une lutte héroïque“ (Wimpffen, Sedan 159. oldal.)

[96]) „J'éspérais pouvoir écraser la gauche de l'ennemi formée des deux corps bavarois, puis les ayant battus et jetés à la Meuse, revenir avec les 12-e et 1-er corps vers les 5-e et 7-e pour combattre, avec toute l'armée réunie, l'aile droite des allemands . . . . . .“

„Ma résolution fut prise de nous ouvrir un passage sur Carignan, en bousculant les deux corps bavarois exténués par la belle résistance du 12-e corps et en profitant de l'attitude de ce corps pour préparer l'opération.“ (Wimpffen, Sedan, 163. és 168. oldal.)

[97]) L'ennemi est en retraite sur notre droite. J'envoie à Lebrun la division Grandchamp. Je pense qu'il ne doit pas être question en ce moment de mouvement de retraite. J'ai une lettre de commandement de l'armée du ministre de la guerre; mais nous en parlerons après la bataille. Vous êtes plus près de l'ennemi que moi; usez de toute votre énergie et de tout votre savoir pour remporter la victoire sur un ennemi dans des conditions (e helyütt Wimpffen „conditions“ helyett „positions“ szót említ) désavantageuses. En conséquence, soutenez vigoureusement Lebrun tout en surveillant la ligne que vous étiez chargé de garder.“ (Ducrot, La journée de Sedan 28. és 29. oldal).

A vonatkozó levelet Wimpffen is közli többször említett művében a 162. oldalon); a két közlés szövege azonban nem egyezik meg teljesen egymással. Ducrot hozzáteszi, hogy az eredeti levél birtokában van s ezért mi is ezt fogadjuk el hitelesebbnek.

Egyidejüleg *Lebrunnek* is irt *Wimpffen*, többek között mondván: „Nagy számu csapatokat küldök Önnek és remélem, hogy ha netán állásait elvesztette volna, azokat ujból visszafoglalhatja.“

A közölt meghagyások vétele után ugy *Ducrot*, valamint *Lebrun* is *Wimpffenhez* siettek, a hol közöttük 10 óra tájban Ducrot szerint körülbelül a következő párbeszéd fejlődött ki: „Nem azért jövök — szólott Ducrot Wimpffenhez — hogy az Ön főparancsnokságát, melyet Mac Mahon tábornagy nekem adott át és azt a császár meg is erősítette, vitássá tegyem. Ily vitatkozások eldöntésére mostan nincsen időnk. Én kész vagyok Önt minden erőmmel támogatni. Engedje meg azonban azon megjegyzésemet, miszerint én már két hónap óta szemben állok a poroszokkal s hogy ennek folytán azok hadviselési módját jobban ismerem mint Ön, hogy én a mi helyzetünket és a terepviszonyokat alaposan tanulmányoztam s ennek folytán legkevésbbé sem kételkedem azon, miszerint az ellenség már útban van, hogy bennünket körülhálózzon. Ezt én saját szemeimmel láttam és a villers—cernayi mairenek eme jelentése, mely szerint az említett helységen át reggel óta vannak csapatok előnyomulóban, nem is hagyhat bennünket többé a fölött kétségben. A hadsereg jólétének nevében felhivom Önt, hogy a folyamatban levő visszavonulást folytatni engedje. Két óra mulva már késő lesz.“

Erre *Wimpffen* azt válaszolta: „De vajjon miért akarja Ön a visszavonulást, a midőn Lebrun előnyben van? Nemde tábornok — fordult a szóló Lebrunhöz — igaz, hogy csapatjai előnyben vannak.“ Erre *Lebrun* igenlőleg válaszolt és azon nézetének adott kifejezést, hogy a visszavonulással várni lehetne, a mig a körülmények feltétlenül szükségessé nem teszik.

A további beszélgetés folyamán Wimpffen ujból hangsulyozta, hogy Lebrunnek sikerét ki kell aknázni, „nem visszavonulás, hanem diadal kell nekünk!“ mondván. „Ugy, Ön diadalt akar? Jól van! Szerencséseknek érezhetjük magunkat, ha este még a visszavonulás fölött rendelkezhetünk.“ S ezzel a pourparler véget ért.

Ezek után *Wimpffen* Douay tábornokhoz sietett, miközben Fond de Givonnenál a császárral találkozván, ennek azon aggódó megjegyzésére, hogy az ellenség már a mézièresi útat is birtokába ejtette, megnyugtatásképpen azt válaszolta, hogy „előbb a bajorokat a Maasba dobjuk s azután összes csapatjainkkal az uj ellenség ellen váltunk arczot.“ [98])

A VII. hadtest körletébe érve, *Wimpffen* személyesen is meggyőződhetett a császár aggodalmának alaposságáról: *Douay* tábornok ugyan azon reményének adott kifejezést, hogy állásait meg fogja

---

[98]) „Nous allons d'abord nous occuper de jeter les Bavarois à la Meuse, puis avec toutes nos troupes, nous ferons face à notre nouvel ennemi.“ (Wimpffen, Sedan, 164. oldal.)

tarthatni, de egyúttal rámutatott a még megszállatlanul álló Bois de la Garennere és a Calvaire d'Illy közötti fensik fontosságára, minek folytán *Wimpffen* az I. hadtest parancsnokának nyomban parancsot küldött, miszerint minden nélkülözhető erejét az említett erdő és fensik megszállására rendelje ki.

Ezek után *Wimpffen* ismét a XII. hadtest harczkörletébe tért vissza.

e) *A francziák által reggel 9 óra tájban a Givonne-on át végrehajtott támadó lökem.*

Mig a három franczia tábornok a fentiek szerint a főparancsnokság és a legközelebbi hadműveletek kérdése fölött vitatkozott, azalatt reggel 9 óra óta a *Lebrun* hadtest *Lacretelle* hadosztálya a Wimpffentől vett parancs értelmében a monvillersi park és La Moncelle ellen, ettől jobbra pedig a *Vassoigne* hadosztály részei Bazeillesnek az ellenség által még megszállva tartott szakaszai ellen ujabb támadó lökemet intéztek. Ugyanekkor a *Ducrot* hadtest *Lartigue* hadosztálya, mint fentebb láttuk, Daigny és a Bois Chevalier között kemény küzdelmet vivott a szász hadtestnek az említett erdő felé kirendelt többi részeivel. [99]) A támadó lökem, mely alatt a visszavonulásukat már megkezdett összes franczia seregrészek ismét eredetileg elfoglalt állásaikba vezettettek, kivált La Moncelle és a monvillersi park irányában oly erővel hajtatott végre, hogy az általa nagy mértékben veszélyeztetett szász hadtest-tüzérség időlegesen állását is odahagyni kényszerült. Hasonlóan kellemetlen helyzetbe jutottak a szász hadtest balszárnyán La Moncelle körül harczoló és minden tartalékukat már felemésztett gyalog osztagok is, mivel a 24-ik hadosztály zöme ez időtájt a Lartigue hadosztálylyal szállott volt szembe, a 23-ik hadosztály élével pedig még csak Le Rullett érte volt el. Ily körülmények között a harczvonal ezen részének támogatására az ép ekkortájban Bazeillestől délre beérkezett 4. bajor dandárnak egy része — a 10-ik ezred 1. és 2. zászlóalja — rendeltetett előre. A 23-ik hadosztály parancsnoka egyidejüleg reggel 9 óra tájban parancsot nyert, miszerint az élen menetelő 46-ik dandárt feltartóztatás nélkül Bazeilles felé hagyja tovább előnyomulóban, az annál beosztva levő 2 üteget La Moncellel szemben a tüzérvonal bal szárnyán vonultassa fel és tüzérfedezet gyanánt ugyanoda a 45-ik dandár egyik (101-ik) ezredét rendelje ki.

Ezen uj erők harczbalépése folytán mindenekelőtt a szász hadtest-tüzérség foglalhatta ismét el korábbi helyét, miáltal itt kevéssel 9 óra után ujból 16 üteg vette fel a harczot a Givonne jobb partján felvonulva levő szintén tekintélyes számu franczia tüzérséggel.

---

[99]) Lásd a 141. oldalon.

Ekközben a Bazeilles elé ért 46-ik dandár a La Moncelle körül még mindig uralgó krizis elhárítására szintén arra felé térítte-tett le, de miután annak ezredei nem egységesen, hanem egymás után dobattak harczba, a helyzetben a csatatér ezen részén állandó javulás csak akkor állott be, midőn a 4-ik bajor dandárnak már említett 2 zászlóalja is harczbavegyült La Moncelle felé ; természetes azonban, hogy ilyenformán itt a bajor és szász csapatoknak nagymérvü összekeveredése következett be.

Miután a *Lacretelle* hadosztály támadó lökemével egyidejüleg a *Vassoigne* hadosztály is ujabb kisérletet tőn, hogy a magukat még Bazeillesben tartó bajor osztagokat onnan végkép kivesse, reggel 9 óra tájban az említett helységben is ujból erősebben lángra lobbant a jó ideig csak foglalkoztatólag vivott harcz heve. [100]) A támadó lökem folytán a helységben alkalmazott gyenge bajor osztagoknak, mivel egyelőre csak a 7-ik vadász zászlóalj támogatta őket, ismét hátrálniok kellett és már majdnem teljesen kiszorultak Bazeillesből, midőn délelőtt 10 óra felé a 4-ik bajor dandár többi részei, a III/10, I. és II/13 zászlóaljak segítségükre jövén, a francziák ujból a Villa Beurmann tájékára nyomattak vissza.

Ugyanekkor ujabb erősbítések is beérkeztek már az I. bajor és a szász hadtestnek a Vassoigne és Lacretelle hadosztály támadó lökemei által veszélyeztetett részei mögé. *V. d. Tann* tábornok felszólítása folytán [101]) ugyanis a IV. hadtest 8-ik hadosztálya Remillynél a pontonhidakon a Maason átkelvén, annak elővéde, a 71. gyalogezred és 4 üteg, kevéssel 10 óra után a bazeillesi pályaháznál vonult fel, mig a hadosztály zöme ez időtájt még mindig a Maas balpartján a pontonhidak mellett, a hadtest-tüzérség pedig reggel 8 óra óta Aillicourt-tól nyugatra, a magaslaton összpontosítva állott. A 7-ik gyalog hadosztály a szász trónörökös rendeletére előnyomulását Maryból Lamécourt felé folytatta, a hova szintén délelőtt 10 óra tájban érkezett meg.

A mig e szerint a harczhelyzet Bazeilles—La Moncelle előtt az említett időben, az e tájon küzdő és a francziák támadó lökemei folytán erősen szorongatott bajorokra és szászokra nézve már elvesztette volt veszélyes jellegét, addig még tovább északra, Daigny és a Bois Chevalier között, a harcz máris a szász hadtest jobb szárnya javára dölt el. [102])

Midőn már a 105-ik ezred és a 12-ik vadász zászlóalj töltény mennyiségét, melynek egy része a hátrahagyott bőröndökben felejtetett, délelőtt 9 óra tájban már majdnem teljesen ellőtte volt, szerencséjükre ugy észak mint dél felől friss és tetemes erősbítéseket nyertek.

---

[100]) Lásd a 139. oldalon.
[101]) Lásd a 140. oldalon.
[102]) Lásd a 142. oldalon.

Ezen végkép kimerült osztagoktól délre a Douzyból eleinte La Moncelle felé tartó, de azután a fenyegető veszély folytán a tüzérségi vonalán át és előtt Daigny felé irányított 104-ik ezred, — melyhez a La Moncelle északi részében harczoló 107. ezred 5. és 6. százada, valamint a 3-ik bajor ezred és az 1. bajor vadász zászlóalj 1. és 2. számu századai is csatlakoztak, — szállott harczba, északról pedig a gárda hadtesttel való összeköttetés helyreállítására Rubècourtból a Bois Chevalier-n át Haybes irányában előnyomuló 13. vadász zászlóalj, [103]) valamint a gárda hadtest elővédének élén menetelő 2 zászlóalj nyomult előre, átkarolólag a *Lartigue* hadosztály bal oldala ellen, mely alkalommal azok, mint már említettük, 2 franczia löveget is hatalmukba ejtettek. [104])

Ezen mindkét szárnyát átkarolással fenyegető tetemes ellenséges erők ellen *Lartigue* hadosztálya erősen veszélyeztetett lövegeinek megmentése érdekében, a mi azonban csak részben sikerült, mert 6 löveg még is odaveszett, jó ideig a lehető legszivósabb, kétségbeeséssel határos ellentállást fejtette ki, elvégre azonban 10 óra felé mégis tágítania kellett, miközben különösen a 3-ik zuáv ezred igen sulyos veszteségeket szenvedett, ugy hogy majdnem egészen felbomolva, legnagyobb része belga területre menekült, a honnan később Rocroynál ismét hazai földre lépett. Ezen kétségbeejtő küzdelem alatt maga Lartigue tábornok vezérkari főnökével, d'Andigné ezredessel, nemkülönben Fraboulet dandárnok is sulyos sebet kapott.

A németek nyomon követték a Daigny felé visszazuduló franczíákat, mely helységen belül védő és üldöző között különösen a hid és a mellette levő malom birtoka miatt, még igen elkeseredett küzdelem keletkezett. *Lartigue* a Givonne tulsó partján ujból csatarendbe állította csapatjait s igy a németeknek, a kik a leirt küzdelem alatt szintén jelentékeny veszteségeket szenvedtek, általában véve a helységnek bevételével be kelle érniök. Ezek után a harcz Daigny körül lassan álló tüzharcz jelleget öltött.

f) *A szász hadtest balszárnyának, valamint az I. bajor hadtestnek a IV. hadtest segítségével véghez vitt ellentámadása La Moncelle és Bazeilles felé.*

Délelőtt 10 és déli 12 óra között.

Mihelyt a Bazeillestől La Moncelleig harczban álló és az eddigi kemény küzdelmek alatt már nagyon megviselt és kifáradt német csapatok délelőtt 10 óra után észrevevék, hogy ugy dél mint kelet felől, továbbá északkeleti irányból is tetemes számu német erők vannak előnyomulóban és mivel másrészt, kivált La Moncellenél a végtelenül hosszúra nyuló foglalkoztató harcznak még hosszabb

[103]) Lásd a 141. oldalon.
[104]) Lásd a 143. oldalon.

időre való elnyujtása szinte elviselhetlennek látszott már, az itt küzdő 10. és 12. ezredbeli bajor és a 107. ezredbeli szász osztagok a Balan felé vezető műút mindkét oldalán felsőbb parancs nélkül, saját elhatározásukból támadólagos lökemet kiséreltek meg, melyet balról a 46-ik dandár, valamint a szintén erre felé irányított 8. hadosztály előréd-ezredének (71. ezred) egy része is hathatósan támogatott. A IV-ik hadtest 8-ik hadosztálya ugyanis Bazeillestől délre beérkezvén, *v. d. Tann* tábornoktól arra való tekintettel, hogy a XII-ik hadtestnek, mint alább látni fogjuk, a szász trónörököstől vett parancs folytán Illy felé kelle elvonulnia, felszólítást vőn, miszerint az elvonuló szászok helyére La Moncelle felé vonuljon. Miután ebből kifolyólag a hadosztály előréd-ezrede, a monvillersi park északi csucsát elérve, észrevette a folyamatban levő támadólagos előtörést, bal felé arczot váltva, ő maga is nyomban támogatólag harczba vegyült. A hadosztály 31-ik ezrede és a 12. huszár ezred továbbra is a pontonhidak mentén maradt vissza.

Ezen támadó mozdulatnak következménye lőn, hogy a német osztagoknak délelőtt 11 óra felé a franczia vonalak szivós védekezése daczára, sikerült csatárvonalaikat a Givonne jobb partja mentén tovahuzódó magaslatok felső széléig előbbre tolni, miáltal az azokat követő tartalék-osztagok a hegyoldalon jobban védett és türhetőbb állásokat nyertek. A még további előnyomulásnak a franczia vonalak heves tüze szabott határt s igy a német rajvonalak az elfoglalt állásokban szivós védelemre rendezkedtek be.

Ezen kivivott előnynyel majdnem egyidejüleg a Bazeillesben harczoló bajor osztagok is, az éppen beérkezett 4-ik bajor dandárbeli osztagokban [105]) ujabb támogatást és erősbítést nyervc, ujra megkisérelték az ellenségnek Bazeillesből való végleges kiszorítását, a mi most, szintén délelőtt 11 óra tájban majdnem 7 teljes órai heves és fáradságos küzdelem után végre mégis sikerült. A helységből, mely nemsokára teljesen a lángok martaléka lőn, kiszorult ellenség részint Balanba, részint a közel fekvő magaslatokra huzódott vissza, a hol ujból arczot váltott.

A Lebrun hadtest visszanyomása által a német csatavonal, ha nem is elhatározó, de minden esetre igen jelentős előnyt vivott ki, mely siker azonban a csapatkötelékeknek oly nagymérvü felbomlását és összekeveredését vonta maga után, miszerint nem hogy annak azonnali kiaknázására lehetett volna gondolni, hanem ellenkezőleg tanácsosnak mutatkozott, hogy egy esetleges ujabb franczia támadó ellenlökem elháríthatása és paralizálhatása czéljából mindenekelőtt az erősen széjjelmállt és össze-vissza keveredett kötelékek helyreállíttassanak és hogy mihamar egy lehetőleg rendszeres harczcsoportosítás létesíttessék. A harcztéren jelenlevő magasabb parancs-

[105]) Lásd a 149. oldalon.

nokok által elrendeltek foganatosíttatván, déltájban a IX. b) számu csataterven látható erőcsoportosítás vétetett fel.

A szász trónörökös már kora reggel óta a Mairytől délkeletre fekvő magaslaton tartózkodott és bár hadseregének tulnyomóan nagyobb része már kezdettől fogva a Maastól és Chierstől északra lépett akcióba, még sem tartotta szükségesnek törzsének állását szintén oda áthelyezni. Mairy mellől mindössze a Bazeilles és La Moncelle között végbement csapatmozdulatok és ezek is csak némileg valának megfigyelhetők. Ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a hadsereg főhadiszálláson reggel 8 óra körül azon hiedelem kapott lábra, miszerint a francziák Sedantól keletre csak gyengébb utóvédeknek hátrahagyása mellett, a főerővel nyugati irányban vonultak el s hogy ennélfogva nyomásuk és erejük sulyával nemsokára a 3-ik hadseregnek a bal szárnyon átkarolásra kirendelt seregtestekre, vagyis az V. és XI. hadtestekre nehezednek majd. Hogy tehát ezen seregrészekkel az érintkezés és összeköttetés minél előbb helyreállíttassék, küldötte a trónörökös a gárda hadtestnek a már említettt és a változott harczhelyzetről nemsokára vett jelentés daczára is fentartott parancsot,[106]) miszerint Givonne birtokbaejtése után haladék nélkül Fleigneux felé tartson, mely mozdulatot a XII. hadtestnek Illy felé kellett volna követnie.

Ámde amint az előző leirásból tudjuk, a XII. hadtestnek időközben igen nehéz viszonyok között komoly küzdelme támadt, mely még a 2-ik gárda hadosztályt is Givonnetól el, Daigny felé vonzotta.

A vett parancs folytán, de egyúttal a fenforgó helyzetnek is eleget téve, a gárda hadtest parancsnoka, *Württemberg Ágost* herczeg ugyanis délelőtt 10 és 11 óra között kiadott intézkedéseivel a 2-ik gárda hadosztályt, mely reggel 8 óra 30 perczkor kezdette volt meg felvonulását Villers Cernaytől keletre, a XII. hadtest támogatására Daigny felé rendelte előre, tüzérsége parancsnokának pedig meghagyta, miszerint az összes még fel nem vonult ütegeket Haybes—Daignytől keletre állásba helyezze, hogy ekként egyrészt a szász hadtest, másrészt pedig a saját 1-ső hadosztály támadólagos előnyomulása is támogattassék, miként az a IX. b. számu csataterven látható módon délig meg is történt. A 3-ik hadsereggel való összeköttetés helyreállítására egyelőre csupán csak a gárda lovas hadosztályt rendelte ki.

Ezen intézkedésekből kifolyólag a gárda hadtest csapatjai még a délelőtt folyamán a IX. b. számu csataterven feltüntetett helyzetbe jutottak, megjegyezvén, hogy az ellenség Givonne körül a hasonnevü patak völgyét kisebb osztagokkal még mindig megszállva tartotta, melyeknek leple és fedezete alatt kevéssel déli 12 óra előtt

---

[106]) Lásd a 143. oldalon.

10 franczia löveg és szórólöveg azon szándékkal nyomult be Givonne helységbe, hogy a keleti parton fekvő magaslatokra feljutva, a szemben felvonult gárdaütegekkel a harczot felvegyék. Ezt azonban a franczia tüzérek vesztükre tevék, mivel a gárda fusilier ezred 5-ik százada gyors elhatározással reávetette magát a tulmerész különítményre és azt rövid, de heves utczai harcz után hatalmába kerítette ; 7 löveg, 3 szórólöveg, 10 tiszt, 263 főnyi legénység, 142 ló és 6 öszvér képezte a gárda fusilier század busás zsákmányát.

Megemlítendő továbbá, miszerint a *L'Hériller* hadosztály egyik előretolt zászlóalja La Chapelleből a gárda hadtest jobb oldalát, valamint a jobb szárnyon felvonulva volt ütegeket nyugtalanította. Ezen ellenséges zászlóaljnak előretolt osztagai ellen a gárda fusilier ezred 6-ik és a gárda huszár ezred 5-ik százada nyomult támadólagosan előre, minek folytán az említett helység délelőtt 11 órakor szintén a németek birtokába jutott, honnan az említett huszár század nyugati irányban az Ardennes-erdőn át ügetve, és déltáj ban Ollynál az erdőből kiérve, helyreállította az összeköttetést a 3-ik hadsereg bal szárnyával.

II. A Maas balpartján Sedantól délre történt események vázlata: a II. bajor hadtest felvonulása és harczbaszállása.

A porosz trónörökös szeptember 1-én reggeli 4 órakor indult el törzsével Chémeryből és 6 óra tájban Donchery tól délre Piaux Croixnál beérkezve, a sürü köd miatt egyelőre semmit sem látott s igy senki sem tudhatta, vajjon a Bazeilles irányából áthangzó és folyton fokozodó ágyuszó az I. bajor hadtest, avagy a francziák támadását jelenti-e. Köürlbelül 7 óra tájban a köd leszállott s ekkor Sedan és az attól északra és északnyugatra fekvő terep teljesen áttekinthető vala, a mélyen fekvő Baseillest ellenben a közbeeső magaslatok elfedték.

A koronaherczegnek tudomása volt arról, hogy az I. bajor hadtest a szintén előnyomuló Maas hadsereg részéről legközelebb hathatós támogatásban részesül, hogy azonban a segítség a bal oldalról se hiányozzék, a Noyers és Bulson felé előnyomuló II. bajor hadtestnek parancs küldetett, miszerint eltérőleg a 31-én este kiadott intézkedéstől [107]) a Frénois és Wadelincourt között elterülő magaslatokat csupán egy hadosztálylyal és a tüzér-tartalékkal szállja meg, a másik hadosztályt ellenben az I. bajor hadtest támogatására Bazeillesbe irányítsa.

A 3-ik hadsereg többi seregrészei ekközben útban voltak az előbb említett intézkedéssel kijelölt menetczéljaik felé és miután reggel 7 óra tájban az előre küldött lovas járőrök a sedan—mézièresi

[107]) Szövegét lásd a 133. oldalon.

műútat már átlépték, anélkül hogy egyetlenegy lövés is esett volna és csapatmozdulatok ez irányban különben sem valának láthatók, mindezekből nyilvánvaló lett, hogy a franczia sereg vagy megállott Sedannál vagy keleti irányban nyomul támadólag előre. Ily körülmények között már nem arról volt szó, hogy annak útja nyugat felé ellállassék, hanem inkább, hogy Sedantól északra a kelet felől közeledő Maas hadsereggel az érintkezés minél előbb helyreállíttassék. Ez értelemben a porosz trónörökös valamivel reggel 7 óra 30 percz előtt kiadott intézkedésével elrendelte, miszerint a két porosz hadtest a Maas által észak felé képezett ivet megkerülve és az ágyuszó irányában menetelve, az ellenséget hátban támadja meg; ehez a XI-ik hadtestnek St. Menges-on át előnyomulnia, az V-iknek pedig az előbbit a balszárny mögött követnie kellett. Ugyanez időtájt a nagy főhadiszállás a porosz királylyal a Frénoistól délre fekvő 956. számmal jelzett magaslaton érkezett be, hogy a történendőket szemmel kisérje.

A II. bajor hadtest reggel 4 órakor indult Raucourtból és pedig a 3. gyalog hadosztálylyal és a dsidás dandárral Angecourt- és Noyers-n át a Wadelincourtól nyugatra fekvő magaslat felé, a 4. gyalog hadosztálylyal és a tüzértartalékkal pedig Chechéryn át Frénois felé.

Az utóbbemlített oszloppal menetelő *Hartmann* tábornok hadtest-parancsnok a Bazeilles felől áthangzó ágyuszót meghallván, a tüzértartalékkal és a 2. chevauxlegers ezreddel nyomban előre ügetett Frénoisba. Reggel 8 órakor ideérve, kézhez vette az előljáró hadsereg parancsnokság módosító intézkedését, minek folytán reggel 9 órakor az 1. chevauxlegers ezred és e mögött az 5. gyalog dandár 2 üteggel Noyers mellől Pont Maugyn és a vasuti hidon át azonnal Bazeilles felé rendeltetett, a 3-ik hadosztály fenmaradó részeinek ellenben mindaddig Wadelincourt és a Bois de la Marfée között kelle maradniok, mig csak a 4-dik hadosztály fel nem váltja őket. Ugyanitt vonult fel d. e. 10 órakor a dsidás dandár is.

A tüzértartalék 9 óra körül a 2-ik chevauxlegers ezred fedezete alatt a Frénoistól délkeletre fekvő magaslaton vonult fel, a Sedan környékén mutatkozó ellenséges csapatokat tüz alá vevén. Később innen 2 üteg a 2. chevauxlegers ezred 3-ik századának fedezete alatt a Belle Vuehez rendeltetett ki, hogy a Floing és Illy között felvonult franczia tüzérséget oldalba és hátba fogja tüzével.

A 4-ik hadosztály részéről vett parancs folytán a 7-ik dandár reggel 9 órakor Cheveugesnél a Bois de la Marfée mentén Wadelincourt felé tért le, a 8-ik dandár pedig az úton tovább haladt Frénois felé. A 7-ik dandár a király parancsára délelőtt 10 óra felé a 6. és 7. vadász zászlóaljjal Wadelincourt-t és az attól nyugatra fekvő magaslatot szállotta meg; e mögött az 5-ik ezred 2 zászlóalja és 1 üteg tartalékviszonyban állott fel. Wadelincourt azonnal

védelemre rendeztetett be, a Sedan felé vivő útcza pedig eltorlaszoltatott.

A 8-ik dandár Frénoisból az 5. vadász zászlóaljat a torcyi pályaház megszállására rendelte ki, az 5-ik ezred fusilier zászlóalja kissé hátrább foglalt állást a sedani úton, a 14., 1. és 11. ezredek 3-ik zászlóaljai pedig második vonalban Frénoisban a műút keresztezésnél és Belle Vuenél foglaltak állást. [108])

Miután ilyenformán a 4-ik hadosztály a Wadelincourt és Frénois körüli állásokat megszállotta, a 3-ik hadosztálynak időlegesen visszatartott részei szintén a Maas jobb partjára vonulhattak el. A már előre oda irányított 5-ik dandár délelőtt 11 órakor a Bazeillesnél eszközölt felvonulása alkalmával az I. bajor hadtest parancsnoka által Balan felé, az ellenség jobb oldalába irányíttatott. Midőn a dandár e czélból balra elvonulva a réten át Balan felé tartott, az első vonalbeli zászlóaljak az említett helységtől északra harczban álló ellenség élénk tüzkörletébe jutottak ; maga a helység ellenben már nem volt megszállva s csak a kastély kertjében került még az ott befészkelt ellenséges osztagok szivós kitartása folytán hosszabb ideig tartó küzdelemre a dolog, mely csak déli 12 óra után dölt el véglegesen a bajorok javára, a midőn is azok a IX. b) számu csatatervben látható módon a 3. és 10. ezredbeli osztagokkal balról érintkezésbe lépve, álló tüzharczhoz helyezkedtek el. Ugyanekkor a 6-ik gyalog dandár és az 1. chevauxlegers-ezred Bazeillestől északnyugatra vonult fel. Ezen első és másodvonalbeli csapatok között, félköralakban a bazeilles — la moncellesi út mentén a déli órában 60 löveg vette fel a harczot a Fond de Givonnetól keletre tüzharczban álló franczia ütegekkel.

III. A sedani állás nyugati arczvonala mentén, vagyis a franczia VII-ik és a porosz V. és XI-ik hadtest körletében történt események vázlata.

A 3-ik hadsereg két bajor hadtesténél, eltérőleg a hadsereg parancsnokság által kiadott intézkedéstől, [109]) következőleg alakultak a viszonyok.

Az V-ik hadtest csapatjainak felriasztása után hajnali 2 óra 30 perczkor Omicourton át elindulván, elővédével reggel 4 órakor ért a Maashoz, a melyen Doncherynél részint az állandó, részint a tábori hidanyaggal vert hidon át azonnal átkelt, előnyomulását feltartóztatás nélkül Vivier au Court felé folytatván.

A XI. hadtest csapatjai általában reggeli 3 órakor indultak el táborhelyeikről s menetközben többen közülük, igy kivált a 94-ik és

---

[108]) Lásd a IX. b. számu csatatervet.

[109]) Ennek szószerinti szövegét lásd a 133. oldalon.

80-ik gyalog ezred, a 11-ik vadász zászlóalj 3. és 4. százada, a 2-ik könnyü üteg és a 14. huszár ezred 1-sö százada, az erdős terepen eltévedtek, a mi az V-ik hadtest csapatjaival való ismételt keresztezésekre adott alkalmat és egyszersmind okul szolgált arra, hogy ezen csapatok hadtestük zömétől elszakadva, csak később kelhettek át a Maason. Egyebekben a XI. hadtest zöme reggel 5 óra 15 perczig Doncherytől északra gyülekezvén, onnan három a XI. számu mellékletből kivehető csoportosítással alakitott oszlopban folytatta előnyomulását Montimont, Briancourt és Vrigne aux Bois felé.

Az V-ik hadtesttől balra a württembergi hadosztály reggel 5 óra 30 perczkor kezdte meg Dom le Mesnilnél a tábori hid építését s annak elkészülte után reggel 6 órakor a 3-ik dandárt Vivier au Courtba tolta előre, a hol az arczczal Mézières felé foglalt állást. A 2-ik lovas hadosztály a württembergi hadosztálylyal leendő egyesülés czéljából reggel 5 órakor Vendresse-n át Dom le Mesnil felé nyomúlt előre, a 4-ik lovas hadosztály pedig Frénoisnál összpontosítva, a további parancsot várta.

Midőn reggel 7 óra 30 perczkor az V-ik hadtest elővéde Vivier au Court, a XI-ik hadtest oszlopélei pedig Vrigne au Bois, Briancourt és Montimontig jutottak, anélkül, hogy addig akárcsak egy ellenséges lovas járőrrel találkoztak volna, mindkét hadtest parancsnoka megkapta a porosz trónörökösnek már közölt parancsát, [110]) melynek értelmében *Kirchbach* tábornok elővédét Vivier au Courtból azonnal Vrigne aux Bois-n át Fleigneuxbe irányította, a XI-ik hadtest parancsnoka, *Gersdorff* tábornok pedig elrendelte, hogy a jobb oszlop a Maas és a La Falizette erdő képezte szoroson áthatolva, St. Menges felé tartson, a hova ezt a másik két oszlopnak is követnie kellett. A jobb és középső oszlop, az utóbbinak élén Bosséval felé előretolt f/88. zászlóaljat kivéve, nyomban le is tért a kijelölt irányba s utóbbinak végéhez a Donchery felé utánnyomuló 80. ezred, 11. vadász zászlóalj fele, a 14. huszár ezred 1. százada és a 2. könnyü üteg is csatlakozott, a bal oszlop ellenben az erdős terepen eltévedvén, Montimont tájékán bukkant ki a Maas völgyébe s midőn innen menetét északi irányban folytatva, jelentékeny időveszteséggel délelőtt 11 órakor Maison rougehoz ért, az innen St. Albert felé vezető útat, az V. hadtest csapatjai által találta elfoglalva. Ily körülmények között közös megegyezés folytán a XI. hadtest megkésett baloszlopa, melyhez a 94-ik ezred 1. és 2. zászlóalja is csatlakozott, szorosan a Maashoz simulva folytatta útját St. Albert felé, mig az V-ik hadtest csapatjai inkább egyenes irányban St. Menges felé tartottak, a honnan később az elővéd dandár még tovább észak felé Champ de la Grange mellé vonult, a hova 9 óra 30 perczkor érkezett be.

---

[110]) Lásd a 154. oldalon.

Az említett szoroson való felette vesződséges és fáradságos átkelés alkalmával, miközben annak nyugati kijáratánál iszonyu szorongás és csapattorlódás keletkezett, a két hadtest csapatjai többszörösen összekeveredtek, ugy hogy a kötelékek teljesen már az egész csata folyama alatt sem voltak többé rendezhetők és helyreállíthatók.

Ekközben a szorosból legelsőnek kibontakozó XI-ik hadtestbeli jobb oszlop valamivel fél 9 óra után St. Albertbe érve, itt bukkant legelőször ellenséges lovas járőrökre, melyek a porosz huszárok rohama elől csakhamar St. Mengesra huzódtak vissza, mely helységet gyengébb erejü franczia gyalogság — a feléje előretolt 2 zászlóaljnak előcsapatja [111]) — tartotta megszállva.

Gersdorff tábornok a helység kézrekerítésével a 87-ik ezred fusilier zászlóalját bizta meg, a mi alig néhány lövés váltása után sikerült is, mivel azt a franczia̋k önként odahagyák. Erre az említett ezred 1. és a 2. zászlóalj 3 százada az elfoglalt helységtől keletre állott fel, a fusilier zászlóalj és a 8. század pedig tovább délfelé folytatták utjokat, miközben a 8. és 10. század 9 óra körül Floing helységet ejtette birtokába, a többi századok pedig a IX. a) számu csataterven látható módon állottak fel.

Ekközben a legelől levő 3 üteg is felvonult a St. Menges és Floing közötti magaslaton, megnyítván a tüzet az utóbbemlített helység a és Calvaire d'Illy között fekvő magaslaton felvonult nagyszámu franczia VII. hadtestbeli tüzérség ellen, melynek főlénye mihamar 3 porosz üteget harczon kivül helyezett. Ezen elsőknek harczbalépett 3 ütegének támogatására *Gersdorff* tábornok csakhamar hadtest-tüzérségét rendelte előre, melynek éle a szorosból kibontakozván, az elől felvonult 3 üteget ellenségnek nézte s igy azok ellen nyitotta meg a tüzelést. A tévedés azonban szerencsére hamar kiderülvén, délelőtt 10 óráig a hadtest tüzérség is az elől levő ütegek mellett helyezkedett harczállásba.

Az ekként felvonult tekintélyes számu tüzérség fedezését részben az elől levő lovas osztagok, melyek e czélból St. Menges mögül Fleigneux mellé vonultak előre, részben a már elől levő és a fokozatosan beérkező gyalogsági osztagok vették át, melyek beérkezésükhöz mérten hol déli, hol északi irányban rendeltettek előre, miáltal a csapatkötelékek felbomlása még nagyobb mérveket öltött.

Mihelyt a Calvaire d'Illynél álló *Margueritte* lovas hadosztály a német tüzérségnek harczbaszállását észrevette, annak 3 chasseur d'Afrique ezredből álló első harczvonala, melyhez még 2 lanciers század és néhény löveg is csatlakozott, *Gallifet* tábornok rendeletére három harczvonalba alakulva, a csak gyengén védettnek látszó ellenséges tüzérség ellen támadásra nyomult előre. Roham közben

---

[111]) Lásd a 137. oldalon.

ezen lovasság d. e. 10 óra tájban az eredetileg St. Mengestól délkeletre állást foglalt, később azonban a tüzérség jobb fedezése czéljából Illy felé előbbre vonult 87. ezredbeli 9. és 12. századra bukkant, melyek, valamint a közelben álló többi porosz osztagok, nemkülönben a veszélyeztetett tüzérség is oly heves tüzzel fogadták *Gallifetnek* a 87-esekbe már betört lovasait, hogy azok igen érzékeny veszteségek után a Bois de la Garenne mögé voltak kénytelenek elmenekülni.

Ekközben az utóbbemlített erdő és az Illy között fekvő magaslaton nagyobb számu franczia gyalogság fejlődött fel. Douay tábornok ugyanis látván, miszerint a folyton erősbödő ellenség mindjobban észak felé terjeszkedik ki, hadteste jobb szárnyának, a *Bordas* és a *Bittard des Portes* dandárnak előbbretolását határozta el s annak meghosszabbítása czéljából a még Mac Mahon által rendelkezésére bocsátott V-ik hadtestbeli *Maussion (Kampf)* dandárt a Calvaire d'Illyre rendelte előre, mely jobbról az I. hadtest bal szárnyával lépvén összeköttetésbe, a franczia állás teljesen zárt köralakot nyert.

Az ujonnan harczbalépő franczia csapatok tüze elől a 87-es osztagoknak csakhamar Fleigneux felé kelle visszavonulniok, a hol nemsokára a 87-ik ezred legnagyobb része együtt volt.

Fleigneux mellől ezen osztagok, miután észrevették, hogy nagy számu ellenséges lovasság Illy mellől északi irányban elvonul, az ettől északra fekvő erdő északi szegélye mentén Olly felé nyomultak előre. Utóbbemlített helység mellett 8 franczia löveg foglalt állást, melyek a felbukkanó porosz osztagokat megpillantva, két gyorsan egymásután adott kartács össztüzet zuditottak feléjük. Ez azonban mit sem használt, mert pár pillanat mulva mind a 8 löveg a rohamra induló poroszok kezében volt.

Az V-ik hadtest részéről az annak elővédével 9 óra 30 perczkor Champ de la Grangenál beérkező hadtest parancsok mindenekelőtt a 10-ik hadosztály ütegeit és a hadtesttüzérséget vonultatta fel a XI-ik hadtest már harczban álló tüzérségétől balra előre, Illyt félköralakban körülvéve, miközben itt ugyanaz történt, mint a XI. hadtest tüzérségénél előbb, a hátulsó ütegek ugyanis tévedésből a már elől tüzharczban állók ellen nyitották meg a tüzelést. Az uj tüzérségi vonal fedezését a XI-ik hadtestnek egymásután Fleigneuxtől keletre beérkező csapatjai, összesen 80. és 87. ezredbeli 15 század, nemkülönben szintén e tájra rendelt 13. és 14. huszár- és 4. dragonyos ezredbeli 10 század vette át. Délelőtt 11 óra tájban már tiz V-ik és tizennégy XI. hadtestbeli üteg vala állásban, melyek a franczióknak az illyi fensikon és a Bois de la Garenneben levő állásait pusztító tüz alá fogták.

Ekközben a 20-ik dandár Champ de la Grangenál, a 19-ik pedig délelőtt 10 órakor St. Mengestól északra vonult fel, mely em-

lített helységbe a 46-ik ezred 1. és 2. zászlóalja s kevéssel utána az 5-ik vadász zászlóalj is bevonult, még pedig a hadtest parancsnoktól vett parancs folytán azon rendeltetéssel, hogy szükség esetére a XI-ik hadtest jobb szárnyának támaszául szolgáljanak.

És erre csakhamar valóban szükség is volt, amennyiben Floing ellen,a hol a két 87-es század eleinte majdnem két óra hosszat önállóan tartotta magát és a hova a XI. hadtestbeli tüzérségi vonal jobb biztosítása kedvéért lassanként mindig ujabb és nujabb porosz osztagok vonultak be, — a francziák kevéssel 11 óra után erőteljes támadó lökemre indultak.

Ennek ellensulyozására a két 46-ik ezredbeli és az 5-ik vadász zászlóalj *Gersdorff* tábornok felszólítására szintén Floing felé siettek s igy ezek segítségével éppen déltájban sikerült a francziák támadó lökemét megállítani, illetőleg azokat Floingből kiszoritani. Ugyanekkor a tüzérsége körletében a 812. magassági pontnál álló *Gersdorff* tábornok halálosan megsebesült. A XI. hadtest e szerint most már másodizben veszté el parancsnokát. *Gersdorf* tábornok kapott sebében szeptember 13-án bele is halt, Bose tábornok ellenben csak a hadjárat vége felé épült fel Wörthnél kapott megsebesüléséből.

Ekközben az V. és XI. hadtestnek még hátul levő részei is kibontakoztak a Falizette erdő és a Maas képezte szorosból. Az eltévedt és előnyomulásában feltartóztatott XI. hadtestbeli baloszlop és a hozzája csatlakozó 94. ezred 1. és 2. zászlóalja [112]) déltájban St. Albert környékéig jutott. Ugyanekkor az V-ik hadtest élhadosztályának gyalogsága Fleigneux felé vonult el, a hol a két dandár a helységtől délre fekvő mélyedésben a IX. b) számu csataterven látható módon vonult fel. A 20-ik dandárnak korábbi helyét Champ de la Grange körül déli 12 és délután 1 óra között a 9-ik hadosztály gyalogsága és 4 ütege foglalta el.

A 4-ik lovas hadosztály a porosz trónörökös parancsára Frénois mellől Montimont felé vonult előre, a hol *Albrecht* porosz herczeg d. e. 10 órakor lovagló ütegeit arczczal keletnek a flonigi fensikon álló franczia tüzérség ellen vonultatta fel ; midőn később a saját gyalogság nyomult be az említett helységbe, a saját csapatok veszélyeztetése folytán a lövegharczot félbe kellett szakítani, minek folytán az egész hadosztály, nehogy hiábavaló veszteségeket szenvedjen, nyugatra fekvőbb állásba vonult.

A *württembergi hadosztály* részéről a 3-ik dandár mint tudjuk, már reggel 6 órakor útnak indíttatott Vivier au Courtba ; a hadosztály többi részei 7 és 8 óra között keltek át a Maason, minek megtörténte után a lovas dandár nyomban Mézières felé Lumesbe tolatott előre, honnan csakhamar azon jelentés érkezett, miszerint ezen helység ellenség által meg van szállva. Miután ugyanekkor a

---

[112]) Lásd a 156. oldalon

porosz trónörököstől parancs érkezett, miszerint a hadosztály a hadsereg tartaléka gyanánt Doncherynél álljon fel, *Obernitz* tábornok Lumes felé csupán a 3-ik vadász zászlóalj két századát és két lovas századot tolt előre, mely különítmény az ott álló gyenge franczia osztagokat hamar visszavonulásra is birta, a többi csapatokkal pedig haladék nélkül elvonult Donchery felé.

E szerint a felvonulás most már a csatatérnek ezen részén is be volt fejezve és miután ez időtájt a német 3. és 4-ik hadseregnek két külső szárnya is érintkezésbe lépett már, a köröskörül zárt gyűrűn által többé egyes csapatrészek sem vonhatták ki magukat a feltétlen megadás szomoru és megalázó sorsa alól.

Hogy az ezen alig 3 klmnyi átmérőjü szük gyűrű keretén belül összezsúfolt franczia sereg helyzete, mely ellen a köralakban leghatásosabb távolságra felállított 456 löveg központiasan okádta biztosan halálthozó tüzét, minő borzasztó és kétségbeejtő lehetett, az bővebb fejtegetésre nem igen szorul.

A déltájban beállott kölcsönös helyzet a IX. b.) számu csataterven van feltüntetve.

IV. Megjegyzések a délelőtt folyamán lefolyt harczokhoz.

A csata rajtaütésszerü megkezdésének sajátszerü jellege Brandenstein alezredesnek a valóságnak meg nem felelő szubjektiv impresszióján alapult, mely körülmény intő például szolgálhat arra nézve, mily felette óvatosnak kell a megfigyelőnek és minden jelentéstevőnek lennie, a midőn a tényleg látottakból a realis valóságon túlmenő következtetéseket von és hogy a jelentések szerkesztésénél és a szerzett benyomások összegezésénél, csapongó képzeletünk szüleményeit félretéve, mindig csak a positiv, ugyszólván megdönthetlennek látszó jelenségeket fogadjuk és ismerjük el döntő tényezőkül. Intő példa a jelen eset még arra nézve is, hogy egész seregeknek nagy horderejü és messzemenő következményekkel járó műveleteit nem jó és nem szabad egyetlen egy embernek csupán sejtésen nyugvó egyéni nézetére alapítani, kivált ha az illetőnek, Brandenstein alezredeshez hasonlóan, nem is az e tekintetben mérvadóhelyen nyilt alkalma megfigyeléseit megtehetni. A fenforgó esetben arra nézve, hogy a francziák tényleg visszavonulnak, csakis oly egyén adhatott teljesen hitelt érdemlő tudósítást és felvilágosítást, a ki ezen visszavonulási vonal, vagyis a sedan — mézièresi út mentén szerezte az erre vonatkozó adatokat.

Hogy a francziák állítólagos visszavonulása minden áron megakasztassék, a 3-ik hadsereg parancsnoksága nemcsak az V. és XI. hadtesteket indítja a sedan — mézièresi út felé azonnal útnak, hanem még az I. bajor hadtestet is haladéktalanul támadásra rendeli előre, a mi természetesen annak feltételezése mellett történt, hogy

az ellenség már sehol sem fog komoly ellentállást kifejteni. Ámde a dolog másképpen állott és azon pillanattól fogva, a midőn az I. bajor hadtestnek már nem visszavonuló, hanem erős állásban teljesen fejlődve álló ellenséggel akadt dolga, az elrendelt támadás Bazeilles felé, főleg a helyi viszonyoknál fogva nem egykönnyen végrehajtható feladat számba ment, amennyiben a Maas és az említett helység között egy semminemü fedezést sem nyujtó lapály terül el, a melyen való átvonulást a nagy távolságnál fogva a Maas balpartján felvonult tüzérség nem igen támogathatta.

Bazeillesnek mint védelmi tárgynak jelentősége abban állott, hogy annak déli szegélyétől a közelben fekvő összes Maas átkelők hatásosan lövethetők valának. Hogy mindannak daczára a francziák a helységnek csupán északi részét szállották meg, az minden valószinüség szerint a déli részek mély fekvésének tulajdonítható. Ámde a francziáknak ezen elhatározása éppen nem nevezhető szerencsésnek, mert mihelyt a bajoroknak a déli részt birtokukba ejteni sikerült, a hátul levő csapatok számára a Maason való átkelés már biztosítottnak vala tekinthető. Nagyban megkönnyítette a bajorok feladatát még azon körülmény is, hogy az első megrohanás rajtaütésszerüleg, részben még az éj és a köd leple alatt hajtatott végre.

A támadáshoz a többször említett hadtest legnagyobb része átkelés után arczváltást hajtott végre, részben mivel a terep Bazeillestől nyugatra alkalmasabbnak mutatkozott, mint az attól délre fekvő teljesen nyilt lapály, részben pedig mivel ilyenformán leggyorsabban állott helyre az érintkezés a szintén előnyomuló Maas hadsereggel. Ez által azonban az I. bajor hadtest támadása tiszta arcztámadássá lőn, holott annak eredeti felállítása a Maastól délre éppen a franczia XII. hadtest jobb szárnyának meghosszabításában volt s igy a bajoroknak egyenes irányban való előnyomulása annak éppen legérzékenyebb részét, jobb oldalát találta volna, a hogyan az később a II. bajor hadtestbeli osztagok előnyomulása alkalmával tényleg történt is. Csakhogy a támadásnak ezen irányban a köd és hajnali szürkület leple alatt még nyilt terepen is bizonyára lehetséges keresztülvitele, mi mellett Wadelincurt és Pont Maugy között a műveletnek balul végződése esetére, még legalább egy tábori hidat, kellett volna verni, egyszersmind a Maas hadseregnek La Moncelle felé való egyidejü előnyomulását is tételezte fel, a mire azonban az I. bajor hadtest nem igen számíthatott.

A hadtestnek ezen magára hagyatottságához hozzájárult még, hogy annak csapatjai nem egységesen, hanem apránként és lökemszerüleg kerülnek harczba s igy nem csoda, ha ezen nagyobb időközökben egymás után fellépő sereg- és csapatrészek maradandó sikert és eredményt nem vivhattak ki. Hogy a gyalogságnak jó

sokáig a tüzérségnek támogatását teljesen nélkülöznie kellett, az még inkább fokozta a helyzetnek nehéz és kellemetlen voltát.

Egyébként a Bazeillesben vivott harcz egy felette szivós, elkeseredett és veszteségteljes helységharcz képét mutatja, mely a csapatkötelékekre a legnagyobb mértékben bomlasztólag hatott. Ugy ez, valamint az erdei harcz is kivált az által válik a legnagyobb mértékben nyugtalanítóvá, mert az ember sohasem tudja biztosan, hogy mennyi és minő ellenséggel áll szemben.

A szász hadtestnél mindenekelőtt felemlítendő az elővédnek a kéznél levő csapatokból való alakítása, csakhogy a visszavonulóban vélt ellenség, vállvetve az I. bajor hadtesttel, minél előbb megállítható és harczhoz kényszeríthető legyen. Másrészt azonban feltünő, hogy az élhadosztály többi része csak 2 óra mulva, annak egyik, a 23-ik hadosztályt követő ezrede pedig csak 4 óra mulva lép az e szerint hosszu ideig magára hagyatott elővéd harczbaszállása után ütközetbe; miután a 23-ik hadosztály szintén csak délelőtt 9 óra tájban érte el élével a tulajdonképpeni csatateret, ez is az elővédnél legalább 3 órával később indulhatott el laktáborkörleteiből. De nemcsak itt, hanem nagyban véve ugyanezen jelenségeket látjuk a gárda hadtestnél is. Ezen késedelmeskedés elég jó bizonyíték arra nézve, mily nehéz a laktáborokba elhelyezett csapatokat harczkész állapotba helyezni, daczára annak, hogy a hadsereg parancsnoksága a leghathatósabb eszközhöz, a csapatok felriasztásához folyamodott. Ha az itteni viszonyokkal a beaumonti rajtaütés alkalmával a szabad táborban éjjelezett francziáknak néhány percz mulva történt harczbavegyülését állítjuk szembe, akkor legjobban kitünik a két éjjelezési nem közötti óriási külömbség; és mindannak daczára a legsürgősebb szükség eseteit kivéve a csapatok kimélésére való tekintettel, mégis csak a laktáborozást illetőleg a helységtábor alkalmazása marad a szállásolás legajánlatosabb módja.

Mint nevezetes és jellemző epizód felemlítendő továbbá, hogy a harczbalépő csapatok jó része lázas sietségükben a háti böröndökben elhelyezett tölténykészletüket azoknak visszahagyása alkalmával elfelejtették magukhoz venni, minek folytán az elővéd csapatoknál csakhamar töltényhiány állott be.

A bajorok és szászok első vonalában délelőtt 10 óra után keletkezett támadó mozdulat nem felsőbb parancsra történt, hanem magából a csapatból indult ki, egyszerüen azon oknál fogva, mivel a helyzet, kivált La Moncelle körül, a hol a két fél legelső vonalai helyenként jó hosszu ideig mindössze 60—100 lépésnyire állottak egymással szemben, már-már tarthatlanná vált. Miután ezen támadás nem egységesen, e czélra czéltudatosan alakított erőcsoportosítással és valamelyik magasabb parancsnok vezető keze alatt és előre megfontolt intencziói szerint hajtatott végre, a csapatok előretörekvése-

nek ezen spontán megnyilatkozása, bár az a németek össze-vissza keveredett első harczvonalát valamivel előbre is vitte, mindazonáltál döntő sikert és eredményt nem mutathatott fel; sőt ezáltal a csapatkötelékek nagymérvü felbomlása és összekeveredése még jobban fokoztatván, akár a támadás folytatása, akár védekezés czéljából a francziáknak esetleges ujabb ellentámadó lökemével szemben mindenekelőtt a felbomlott rend helyreállításának égető szüksége állott be.

A gárda hadtest parancsnoka ugy érezhette magát, mintha valamely mágnes két sarkpontja közé jutott volna; a szász hadtest parancsnoka segélynyujtás iránti kéréseivel folyton balra csalogatta, előljáró hadsereg parancsnoka ellenben, — a ki, bár utóbb maga is meggyőződött, miszerint azon feltevése, mintha az ellenség visszavonulóban volna, tévedésen alapszik és hogy ennek folytán Haybes körül és attól délre igen komoly küzdelemre van kilátás, mindannak daczára megmaradt eredeti elhatározásából folyó intézkedésének végrehajtása mellett — a már kezdeményezett harcz szinhelyétől jóval jobbra előre, Fleigneux felé rendelte ki. És bizonyára nevezetes dolog, hogy az események további folyamán elvégre is nem a parancs, hanem a kérelem szava nyer kielégitést, amennyiben Württemberg herczeg a hadsereg-parancsnokság által kijelölt irányban mindössze a gárda lovas hadosztályt tereli előre; de még ez is, nem hogy nehézkes, erdős terepen végrehajtandó, bizonyára nem könnyü feladatához legalább még 1—2 zászlóaljnyi gyalogságot kapna, hanem ellenkezőleg elindulását megelőzőleg még lovagló ütegeit is a hadtestnek fő harczszinterén kell visszahagynia.

A porosz trónörökös felállítása helyéről tett megfigyelései alapján már reggel 7 órakor azon meggyőződésre juthatott, miszerint a nagy főhadiszállásnak az ellenség szándékát és magatartását illető feltételezése nem felel meg a valóságnak, azaz hogy az eminenter veszélyeztetettnek hitt balszárny helyett inkább a Maas hadsereg és az I. bajor hadtest képezte jobb szárnynak van mindenekelőtt komoly küzdelmekre kilátása; az ezen benyomás szülte intézkedés, melylyel a 3-ik bajor hadosztály még a lekötő harczcsoport túlságos gyengítése veszélyének árán is a Maas hadsereg bal szárnyának, illetőleg az I. bajor hadtestnek támogatására rendeltetett, ép oly mértékben teljesen a pillanatnyi helyzethez mértnek mondható, mint a félórával később kiadott azon rendelkezés, melylyel az eddigi tisztán északi irányban a nyugat felé viszavonulásban feltételezett ellenség bal oldala ellen irányított V. és XI. hadtest gyors elhatározással derékszög alatt végrehajtandó irányváltoztatással keleti irányba tereltetett. Ezen négy menetoszlopból álló echiquier-vel végrehajtandó arcz- és irányváltozást, egyetlen egy menetoszlopba való egyidejü átmenet mellett az erdős és kellemetlen szoros jellegével biró terep a lehető legnagyobb mérték-

ben megnehezítette; első sorban ennek tulajdonítandó ezen oszlopok ismételt eltévedése és keresztezése, a nagymérvü csapattorlódás stb., a mi mind nagymérvü időveszteséget, a sereg- és csapatkötelékek felbomlását, továbbá meglehetősen nagy zürzavart és kapkodást vont maga után. Ezen kellemetlen inczidensek nagy részét bizonyára el lehetett volna kerülni, ha a Maison rouge és St. Albert közötti szoroson át csupán a XI. hadtest csapatjai irányíttattak volna, mig ellenben az V. hadtest, legalább a gyalogsággal a Bois de la Falizette déli nyulványába benyomulva és onnan egyenes irányban kelet felé tartva, iparkodott volna Fleigneux környékét elérni.

Mig a német magasabb parancsnokok részén legalább elvi dolgokban és a mi a hadműveletek főczélját illeti teljesen tisztázott egyöntetü felfogást és nézetet találunk, addig a franczia táborban, hol a császár csak a jóakaró szemlélő szerepét játszsza, a csata napjáig reggel még maga a sereg főparancsnoka sem tudott magával tisztába jönni, nem hogy még alparancsnokait is tervébe és szándékába beavatta volna. Ezen tanácstalanság külsőleg a Sedan körüli passiv megállapodásban nyert kifejezést. Midőn aztán mindjárt a csata elején a tábornagy megsebesült, az utódjául kijelölt Ducrot tábornok erős kézzel és gyorsan fog hozzá az általa legjobbnak és egyedül lehetőnek vélt visszavonuló művelet végrehajtásához, mely ugyan elütő volt Mac Mahon passiv hadműveleti alapgondolatától, de lényegileg nagy különbség a kettő között még sem volt, és legalább egy határozott végczélt maga elé tüző szilárd akarat és elhatározás nyilvánult benne, mely a Lartigue hadosztály támadó lökemével kombinálva, legalább alakilag és formailag helyeslésünkre tarthat számot; csak az a különös, hogy a kiadott intézkedés szerint a visszavonulást a legjobban fenyegetett és az ellenséggel már komolyabban harczbavegyült jobb szárnynak kellett megkezdenie. Hogy vajjon Ducrot intézkedései végeredményükben czélhoz vezettek volna-e, ahoz legalább is kétség fér. Azonban alig hogy az ezen elhatározásból kifolyó rendelkezések végrehajtás alá kerülnek, előáll a hadügyminister által a császár tudta nélkül praedestinált hadvezér és Ducrot rendelkezéseivel homlokegyenest ellenkező mozdulatokat ir elő. Hogy ez a kapkodás és huzavona sokkal szerencsésebb előzmények után is a lehető legkellemetlenebbül befolyásolta volna a seregnek akcióképességét, ahoz azt hiszem nem igen férhet kétség. Sőt hogy a franczia csapatok ezen szomoru viszonyok daczára is Sedan előtt, ugyszólván utolsó lehelletükig még oly szivós ellentállást fejtettek ki, a midőn már másról valóban nem, mint a fegyverbecsület megóvásáról lehetett szó, ez nekik valóban dicséretükre és becsületükre válik.

A mi a sereg által reggel a csata előtt elfoglalt állást illeti, mindenekelőtt ugy a keleti mint a nyugati arczvonal elé tolt csapatok által elfoglalt állások érdemelnek felemlítést, mire nézve

azon véleményben vagyunk, hogy a Givonne keleti partjára a főállás elé tolt kisebb erejü osztagok, a mellett hogy ellenséges túlerővel való megrohanásnak voltak kitéve, csak hátráltatták az I. és XII. hadtest főerejének mindjárt kezdettől fogva a harcznak teljes erővel való felvételét, ellenben a nyugati oldalon, a VII. hadtest arczvonala előtt, ha már a Donchery és Flize közötti Maas-átjáróknak megszállása elmulasztatott, a mi jogosan hallatlan könnyelmüségnek minősíthető, legalább a st. albert—maison rougei szorosnak előcsapatokkal való megszállása nemcsak hogy igen üdvösnek és hasznosnak bizonyult volna, hanem az elfoglalt állás biztosítása szempontjából majdnem conditio sine qua non-nak mondható. E helyett azonban Douay tábornok még csak az előterepnek lovas járőrök által való felderítéséről sem gondoskodott. Ennek az lőn a következménye, hogy az ellenséget jóformán csak akkor vette észre, midőn az a szoroson való kibontakozását már teljesen biztosítottnak tekinthette. Hogy mikép alakultak volna a viszonyok és mik lehettek volna a következmények, ha a Douay hadtest idejekorán előnyomulva, a szorosban bizonyos mértékben tehetetlen tömeggé összetömörült németeket még az abból való kibontakozás előtt vagy a közben csíphette volna meg, azokat a sürü és hatásos ágyutüzzel árasztván el, azt az olvasóra bizom, hogy képzeletében az ez által keletkezhető képet magának megrajzolja.

Végül említésre méltó még, hogy a Margueritte hadosztály támadásánál ismét bebizonyult, hogy még gyenge, előzetesen meg nem puhított ellenséges gyalogsági osztagok is elegendők, hogy nagyobb lovas testek rohamát megakaszszák és hatástalanná tegyék.

Most pedig lássuk közelebbről a déltájban beállott kölcsönös helyzetet, melynél német részről mindenekelőtt feltünő, hogy a kora reggel óta harczban álló első vonalbeli bajor és szász csapatok friss csapatok által váltattak fel és pedig La Moncelle környékén az ott gyülekező 23-ik hadosztály helyett a 8-ik hadosztályt, Balannál pedig az erősen megviselt I. bajor hadtestbeli csapatok felváltására az 5. bajor dandárt látjuk előretolva. Miután a harczban álló csapatoknak harczközben való felváltásának tünetével már a spichereni csatánál is találkoztunk, ismétlések elkerülése czéljából csupán a korábbi alkalommal tett megjegyzésekoe utalunk.[113])

A felvonulásukat már teljesen befejezett haderők következőleg vannak elosztva, illetőleg csoportosítva: A Maas balpartján mint lekötő csoport félkörben Wadelincourt — Frénois — Villette vonalában, melynek hossza 6500×, a 4. bajor hadosztály s mögötte a bajor dsidás dandár áll. A Maas balpartjának többi része Wadelincourt és Remilly között mintegy 8000 lépés kiterjedésben már nincs is rendszeresen megszállva, amennyiben itt csupán három IV-ik

---

[113]) Lásd az I. rész 96. oldalán.

hadtestbeli zászlóalj és ezen hadtestnek már tüzharczban nem álló hadtest-tüzérsége állott. A Maas jobb partján a Givonne mentén mintegy 8000 lépés kiterjedésben 4 hadtest és $1^1/_2$ lovas hadosztály áll; ebből a Daignytől délre és délnyugatra fekvő harczterületen 3 hadtest és körülbelül $^1/_2$ lovas hadosztály tömörült össze, mig a harczterület másik felére csak a gárda hadtest a hozzátartozó lovas hadosztálylyal esik. A nyugati arczvonalat Olly—Fleigneux—Floing vonalában, mintegy 8000 lépés széles kiterjedéssel a csapatjaikkal keverten álló V. és XI. hadtest foglalta el. Hadsereg tartalékul szolgálnak: a Maas hadsereg mögött a 7-ik gyalog és a 12-ik lovas hadosztály, a 3-ik hadsereg parancsnokság rendelkezésére pedig a württembergi hadosztály és a 4-ik lovas hadosztály. Végül a baloldali átkaroló csoport hátának biztosítására Mézières felé a württembergi hadosztálynak egy kis különítménye és a 2-ik lovas hadosztály foglal állást.

A francziák állása a délelőtti harczok által, amint az a csatatervén látható, immár annyira összeszorult, hogy a kör átmérője már nem volt hosszabb 4000 lépésnél s igy a körülötte körben felvonult német ütegek annak egész belső területét mindenünnen keresztttűz alá foghatták.

E) A csata folytatása és vége a délután folyamán.

I. A franczia VII. hadtest végső küzdelme a porosz V. és XI. hadtest ellen.

Midőn *Wimpffen* tábornok déli 12 óra felé a Douay tábornokkal történt megállapodás után a XII-ik hadtest harczkörletébe visszaért, azt már visszavonulófélben találta a Fond de Givonne felé. Miután az I-ső és V-ik hadtestnek jelentékeny részei már korábban Calvaire d'Illy és a Bois de la Garenne megszállására rendeltettek ki, *Lebrun* hamarjában csak a VII-ik hadtest körletéből veendő csapatok által vala támogatható.

Ezt Wimpffen a *Douay* tábornokhoz intézett következő parancsával rendelte el: „A XII. hadtestet erősen szorongatják. Küldje el támogatására mindama csapatokat, a melyek fölött rendelkezhetik.“

Ezen parancs folytán *Douay* tábornok előbb a *Maussion (Kampf)*, majd a *Bittard des Portes* dandárt, sőt ujabb sürgetésre a *Dumont* hadosztály *Bordas* dandárát is Bazeilles felé irányította. Az említett csapatok helyét [114]) az eddig második harczvonalban álló *Conseil Dumesnil* hadosztály és a szintén iderendelt V-ik hadtestbeli *Saurin* dandár foglalta el.

A németek részén az V. és XI. hadtest harczkörletében fel-

[114]) Lásd a 158. oldalon.

vonult 26 üteg, karöltve a gárda hadtest tüzérségével, Sedantól északra csakhamar oly hatást fejtett ki, hogy a franczia tüzérségi tüznek heve szemmelláthatólag mindinkábbb alább hagyott. Ezt látván a 21. gyalog hadosztály prancsnoka, *Schachtmeyer* tábornok, a Fleigneuxtől délre álló 8 gyalog századot Illy helységnek birtokbaejtésére rendelte előre, minek megtörténte után ezen osztagok a helység déli szegélye mentén elfoglalt állásukból élénk tüzelést kezdettek a Calvaire d'Illyn álló franczia csapatok ellen, mely magaslatnak, mint az egész állásnak birtoka miatt, igen heves küzdelem keletkezett. A németek részéről az Illyt elfoglalva tartó és az azok támogatására fokozatosan beérkező osztagok, valamint az időközben La Foulerie mellett felvonult gárda lovas hadosztály, a francziák részéről pedig a *Douay* tábornok által ismételten ez irányban harczbadobott osztagok között egy ideig ide-oda hullámzó harcz keletkezett, mig végre délután 2 óra tájban a francziák, kivált az ellenséges keresztező tüzértüz hatása alatt a Calvaire d'Illyt odahagyva, a Bois de la Garenne-be huzódtak vissza. Utóbbemlített erdőben és attól délre már jó idő óta előre és hátra felé, a Givonne mellől a VII-ik hadtesthez és másrészt innen a XII-ik hadtest támogatására törekvő és egymást többször keresztező oszlopok szorongtak, ezáltal a porosz gárda hadtest tüzérségének kedvező czélokat nyujtván.

A legelől levő német csapatok rögtön megszállották a Calvaire d'Illyt, a Bois de la Garenne felé irányuló támadó mozdulataik azonban mindannyiszor visszaverettek. Ennek daczára azonban az ezen erdőben összezsufolt franczia csapatok helyzete csakhamar felette veszélyes és kellemetlen lett, amennyiben a Ducrot hadtestnek a Givonne mentén visszahagyott részei a porosz gárda hadtest nyomása elől szintén az említett erdőbe szorultak vissza s igy a gárdaütegek előbbre vonatván, azok is — számra nézve tizen — a nevezett erdő felé összpontosíthatták tüzüket.

Ekközben a *Douay* hadtest balszárnyán is döntésre került a dolog, a hol a *Liébert* hadosztály a mélységben fekvő Floing-el szemben igen kedvező állást foglalt el.

Schkopp vezérőrnagy a német 22-ik gyalog hadosztálynak déltájban St. Albert környékére ért 8 zászlóaljával a Maas és Floing között folytatta előnyomulását, a midőn a hadtest parancsnokságtól parancsot vőn, miszerint egy dandárt az említett helységtől északra fekvő erdős magaslatra rendeljen ki ; mivel azonban a hadosztály éle Floingtől délre máris harczba vegyült, a tábornok az egész 43-ik dandárt az eredeti irányban hagyta meg és a megjelölt magaslatra csak az oszlop végén beosztva volt 94-ik ezred két zászlóalját térítette le.

Midőn a 43-ik dandár délután 1 óra tájban Floing és Gaulier között harczhoz fejlődött, egyszerre csak az egész vonalon megin-

dult a támadás a Lièbert hadosztály ellen, melyben a 43-ik dandáron kivül, ettől balra a Floingben álló osztagok és a 812. számmal jelzett magaslatról ezekhez csatlakozó 6 század, továbbá a tüzérvonal jobb szárnyán álló 8 löveg támogató tüzzel s végül a legszélső balszárnyon a 19-ik dandár 4 zászlóalja támadólagos előnyomulással vett részt. Ezen erőkkel szemben a Lièbert hadosztály csakhamar tágítani volt kénytelen, daczára annak, hogy időközben az I-ső hadtestnek odarendelt csapatjai által is támogattatott.

Ducrot tábornok ugyanis a Wimpffentől vett parancs folytán a VII. hadtest támogatására a második harczvonalban álló *Pellé* és *L'Hériller* hadosztályokat és a hadtest-tüzérséget rendelte ki. Ámde az utóbbemlített hadosztály időközben az ellenséges gárda és szász csapatokkal harczba lépvén, már nem teljesíthette a parancsot; hasonlóan a Givonne mentén maradt a Pellé hadosztály *Pelletier de Montmarie* dandára is, úgy hogy a Liébert hadosztály megtámadtatása idejében csupán az utóbbemlített hadosztály *Gandil* dandárára és a hadtest-tüzérség támogatására számíthatott. Utóbbi hamar állásba is helyezkedett, de a túlnyomó német ütegekkel szemben már felvonulása közben is igen érzékeny veszteségeket szenvedett, löszerrel telt mozdonyai pedig egymásután a levegőbe repültek.

Ily körülmények között *Ducrot* tábornok a *Liébert* hadosztály ellen készülő általános ellenséges támadó mozdulatot észrevevén, a hadosztályával közelben álló *Margueritte* tábornoknak meghagyta, miszerint a VII-ik hadtest balszárnya mögé vonulva, onnan lépcsős alakzatban St. Menges felé törjön előre s ha az előtte talált ellenséget már lelovagolta, akkor jobbra kanyarodjék be s igy a helyét még megálló ellenség oldalába és hátába törjön. Evvel egyidejüleg a *Bonnemain* lovas hadosztálynak arczban kelle az előnyomuló ellenségre rohamra indulnia.

Alig hogy *Margueritte* tábornok a vett parancs folytán törzsének néhány tisztjével szemrevételezés czéljából előrelovagolt, halálos sebet kapott s igy a hadosztály vezetését *Gallifet* tábornok vette át. Ez az elrendelt támadást végre is hajtotta, de az ellenséges gyalogsági tüztől csakhamar oly érzékeny veszteségeket szenvedett, miszerint anélkül hogy czélját elérte volna, ujból a gyalogság mögé vonult vissza. Nem sokkal jobban járt a *Bonnemain* lovas hadosztály sem.

Miután e szerint az ellenség még időlegesen is alig vala előnyomulásában feltartóztatható, *Ducrot* tábornok személyesen állott a *Gandil* dandár élére, hogy avval ellentámadást kiséreljen meg. Ezen ellentámadást *Douay* tábornok néhány *Liébert* és *Dumont* hadosztálybeli, nemkülönben az V-ik hadtesthez tartozó *Fontanges* dandárbeli jól födött zászlóaljjal és az I. és VII. hadtest még néhány harczképes ütegének tüzével támogatta. Ámde az előretörő *Gandil*

dandár minden oldalról pusztító golyózáporral árasztatván el, csakhamar teljesen feloszolva zúdult vissza.

Ily válságos helyzetben *Ducrot* délután 2 óra tájban megint csak az időközben nagyjából ismét gyülekezett és rendezkedett *Margueritte* lovas hadosztályt szólítja fel segélynyujtásra és *Gallifet* tábornok az üldöző ellenség megállítására halált megvető elszántsággal ujból rohamra indul, de a részint rajvonalban maradó, részint négyszögeket alakító gyalogság nyugodt és hatásos tüze a soraiba betört lovasokat egymás után a földre teríti; a megmaradt foszlányok eszeveszett futással a Bois de la Garenneben keresnek menedéket. Bonie szerint az ezen rohamokban részt vett lovas ezredek átlag 250 lovast vesztettek ; 3 lovas tábornok elesett, 1 pedig veszélyesen megsebesült.

Ezen utolsó lovas rohamnak visszaverése után a német csatavonal már feltartóztatás nélkül hatolt tovább előre, miközben a 43. dandár Cazal felé, a Floingból előretörő osztagok a Querimont Ferme felé vezető út mindkét oldalán a Bois de la Garenne felé, a 19-ik dandár pedig utóbbiaktól balra szintén az említett erdő felé vettek irányt. Midőn délután 3 óra felé ezen előretörő csatavonalnak jobb szárnyán a 43-ik dandár Cazalt megszállotta, a további előnyomulásnak a vár sikozatáról feléje zuduló ellenséges tüz ismét határt szabott, s igy a csatatérnek ezen részén a tulajdonképeni harcz délután 3 óra körül nagyjában véve befejezést is nyert.

II. A szász és a gárda hadtest folytatólagos müveletei a franczia I. hadtest ellen.

A szász hadtest parancsnoka, *György* szász herczeg, a hadsereg parancsnokságtól vett parancs folytán, mely szerint a XII-ik hadtestnek a Fleigneux felé irányított gárda hadtestet balra hátul követve, Illy felé kellett elvonulnia[115]), déltájban kiadott parancscsal egyelőre csupán a 23-ik gyalog hadosztályt indította a Givonne völgyében a folyótól nyugatra vezető műúton egy menetoszlopban Daigny felé útnak; innentől kezdve a völgyben vezető útak a gárda hadtest részére szabadon valának hagyandók s igy a 23-ik hadosztálynak az említett helységnél balra, a Bois de la Garenne felé kelle letérnie.

Az elrendelt mozdulat La Moncelle mellől délután 1 órakor a 45-ik dandárral az élen meg is kezdetett; a 46-ik dandár, más csapatok által feltartóztatva, a folyótól keletre vezető útra tért át s igy a 45-ik dandárt, mely azon hiszemben, hogy a Givonnetól nyugatra fekvő fensik már is a saját csapatok birtokában van, baloldalvédül csupán egy századot rendelt ki, jobbra hátul követte.

---

[115]) Lásd a 152. oldalon.

Midőn az utóbbemlített dandár élével a Daignytől nyugatra fekvő erdőt elérte, abban váratlanul ellenségre bukkant. A dandár parancsnoka ennek folytán az élen menetelő 100-ik ezrednek két századát és az ezt követő 101-ik ezrednek két zászlóalját balra előre harczhoz fejlődtetvén, melyekhez két Daignyből előretört gárda gránátos zászlóalj is csatlakozott, — a dandár zömével Haybesig tovább folytatta előnyomulását, a hol az jelentékeny ellenséges erők közeledése folytán arczczal északnyugatnak harczkészültségi állásba vonult fel.

A láthatáron váratlanul felbukkanó ellenséges osztagok *Ducrot* hadtestének a Givonne mentén maradt reszeihez, továbbá az odarendelt V-ik hadtestbeli *Goze* hadosztályhoz, valamint a XII. hadtest *Grandchamps* hadosztályához tartoztak, mely csapatok a *Wimpffen* tábornok parancsára ugyanekkor Balan—Bazeilles irányában végrehajtatott s alább részletesebben vázolandó támadó lökemmel egyidejüleg La Moncelle—Daigny felé törtek előre. Miután azonban ugy Wimpffen támadó lökeme, nemkülönben a tőle tovább északra előnyomuló csapatok előnyomulása is csakhamar fenakadt; a 45-ik dandár nemcsak hogy megtarthatta állását, hanem még tért is nyert Daigny és Haybesből nyugat felé és a hozzá beosztott 4 üteget a Sedanra vezető műútig tolta előre, melyekhez nemsokára a La Moncelle mellől előrevont hadtest-tüzérség is csatlakozott.

Midőn délután 3 óra tájban *György* szász herczeg a 45-ik dandár harczkörletében megjelent, Givonnetól nyugatra a Bois de la Garennetől mindjobban nyugati irányba huzódó élénk tüzharcz hallatszott által, jeléül annak, hogy ott a gárda hadtest is erélyesen közbelépett már az állásukat már alig tartó franczia csapatok ellen. Ily körülmények között a herczeg a 45-ik dandárnak meghagyta, miszerint elfoglalt állásában megmaradjon, hasonlóan előnyomulásának beszüntetésére kapott parancsot az időközben Givonneig eljutott 46-ik dandár is. A 24-ik hadosztály Daignytől keletre vonatott össze, a 12-ik lovas hadosztály pedig továbbra is Douzynál hagyatott.

Időközben a gárda hadtest is közelebb vonulván a Givonnehoz, a hasonnevü helységtől keletre ujabb és közelebb fekvő állásba előrevont tüzéségnek a Bois de la Garenne ellen hosszabb ideig látható eredménynyel folytatott tüzelése után[116]) *Württemberg Ágost* herczeg délután fél 3 óra tájban az 1-ső gárda hadosztályt Givonne-on át a Bois de la Garenne felé támadásra rendelte előre, melyben most már a franczia I., V. és VII-ik hadtestnek az ismételt visszaveretés folytán többszörösen összekeveredett és felbomlott csapatrészei szorongtak, hogy legalább az ellenség tekintete elől kivonják magukat.

Ily körülmények között természetes, hogy az 1-ső gárda had-

[116]) Lásd a 167. oldalon.

osztály támadólagos előnyomulása közben, melyhez északról a XI-ik, délről pedig a 45-ik dandár részei csatlakoztak, már alig talált ellentállásra. Az erdő belsejében mintegy 3000, Querimont major közelében pedig mintegy 5000 franczia ejtetett délután 4 óra tájban rövid önvédelem után foglyul. Egy órával később, ép midőn a 2-ik gárda hadosztály Givonne környékére ért, a harcz a csatatérnek ezen részén is elnémult.

Ezalatt az V-ik hadtestnek még harczba nem vegyült részei is közelebb vonultak. A 19-ik dandár bal szárnya mögött a 20-ik, 2 lovas század kiséretében a Calvaire d'Illyig nyomult előre; a 17-ik dandár a Floingtől északra fekvő erdőcskétől Cazalba vonatott, a hova délután 5 óra tájban érkezett meg; a 18-ik dandár Champ de la Grangenál maradt.

Az V. és XI-ik hadtest mögött a délután folyamán a 2. és 4. lovas hadosztály is Illy környékére vonult, honnan előbbinek 5-ik dandára a két lovagló üteggel a Calvaire d'Illy felé előnyomuló gyalogságot követte, a fenmaradó rész ellenben Doncheryn át Frénoisba vonatott; ugyanekkor a 4-ik lovas hadosztály a Bouillon felé vezető műút elzárása czéljából a Givonne keleti partjára rendeltetett át.

III. A Wimpffen tábornok által a Lebrun hadtesttel a bajorok ellen Balan—Bazeilles irányában végrehajtott támadó lökem.

A Balan körül déltájban beállott és a IX. b. számu csatatervben feltüntetett helyzet az első délutáni órákban csak annyiban változott, hogy az 5-ik bajor dandárnak első vonalbeli osztagai a franczia által ismételten megkisérelt támadó lökemek folytán már teljesen kimerülvén és tölténykészletük is elfogyván, azok felváltására délután 3 óra tájban a 6-ik bajor dandárnak már korábban harczba még nem vont zászlóaljai rendeltettek előre.

Alig hogy ezen felváltás megtörtént, az ellenség erőteljes támadó lökemre indult. Wimpffen tábornok ugyanis délután 1 óra után a sedani elsánczolt táborba érvén, kiadta intézkedéseit az általa Balan—Bazeilles irányában szándékolt és az V-ik hadtest részei által megerősített XII-ik hadtest által végrehajtandó áttörés keresztülvitelére nézve, melyet *Ducrotnak* tőle telhetőleg támogatnia, *Douay* tábornoknak pedig hátulról fedeznie kellett.

Ezen szándékáról *Wimpffen* Napoleon császárt az alábbi sorokkal értesíté: „Felség! Inkább a Lebrun és Ducrot-val szemben álló ellenséges vonalak áttörésére határoztam el magam, semhogy a sedani erődített állásban fogolylyá legyek. Jelenjen meg Felséged csapatjainak közepette és azok nagy megtiszteltetésnek fogják tartani, hogy felségednek útat nyíthattak. Szeptember 1-én $1^1/_4$óra."[117])

[117]) „Sire, Je me décide à forcer la ligne qui se trouve devant le général Lebrun et le général Ducrot, plutôt que d'être prisonnier dans la place

Mivel a császár még 1 óra lefolyása után sem jelent meg, *Wimpffen* az elsánczolt táborban gyülekezett és ujból rendezkedett néhány *Vassoigne* hadosztálybeli zászlóaljnak, a VII-ik hadtest 47-ik ezredének és az I-ső hadtest két zuáv zászlóaljának Balan felé támadólagos előnyomulást parancsolt. Ezen 5000—6000 emberrel végrehajtott támadó lökem elől a 6-ik bajor dandárnak Balanban elhelyezkedett bal szárnya csakhamar tágítani volt kénytelen.

Az uj ellenséges támadó lökem ellensulyozására *v. d. Tann* tábornok az összes közelben álló csapatokat rendelte előre. A 6-ik által éppen felváltott 5-ik dandárból mindössze még csak 2 zászlóalj vala együtt; ezek, valamint az 1-ső bajor dandár 1 zászlóalja Balanba, a dandár fenmaradó része pedig az attól északkeletre fekvő magaslatra rendeltettek, a 4-ik bajor dandár pedig parancsot kapott, miszerint Bazeilles védelmezésére rendezze be magát.

A Balanba irányított 3 zászlóalj hiába iparkodott a 6-ik dandár balszárnyát visszavonulásában feltartóztatni, miután *Wimpffen*, bár délután 4 órakor Sedan délkeleti várkapujához érve, *Napoleon* császártól parancsot vőn, hogy a német sereggel alkudozásokba bocsátkozzék, mégis teljes erélylyel folytatta támadó lökemét, sőt a Sedanban már felhuzott fehér zászlót vezérkari főnöke által ujból eltávolíttatta.

Ezen kiváló elszántsággal és halálmegvetéssel végrehajtott támadó lökem eredménye lőn, hogy a bajorok délután 5 óra tájban teljesen kiszorultak Balanból.

Ily körülmények között *v. d. Tann* tábornok minden lehetőt megtett arra nézve, hogy a francziáknak Carignan irányában szándékolt áttörése meghiusíttassék és e czélból mindenekelőtt az összes körülfekvő tüzérség, többek között a IV-ik hadtestnek Aillicourtnál felvonult hadtest-tüzérsége is, élénk és hatásos tüzet nyított Balan ellen, a közelben levő gyalogsági hadtestek pedig mind közelebb vonultak a carignani műúthoz, a XII. hadtest túlnyomó része általános tartalékul La Moncelle felé vonatott.

Ámde ezen messzemenő intézkedésekre már nem is igen vala szükség, amennyiben *Wimpffen* délután 5 órakor a császárnak ujabb parancsát vevén az alkudozások felvételére, az ellenséges tüzérségi tüzben rohamosan összeolvadt csapatjainak visszavonulást parancsolt. Ez arra birta *v. d. Tann* tábornokot, miszerint a tüzérség tüzét beszüntetve, Balant ismét gyalogság által szállassa meg.

Kevéssel ezután Sedan várkapuján ujból és ezuttal végérvényesen kitüzetett az önkéntes meghódolás jelvénye, a fehér zászló, mire aztán a harcz a csatatérnek ezen részén is csakhamar teljesen elnémult.

---

de Sedan. Que Votre Majesté vienne se mettre au milieu de ses troupes, elles tiendront a honneur de lui ouvrir un passage. 1 heure $^1/_4$—1-er septembre. De Wimpffen.

IV. A Maas bal partján felállított német haderők utolsó harcztevékenysége.

Mihelyt a német nagy főhadiszállás észrevette, hogy a franczia első vonalbeli csapatok állásaikat egymás után felhagyva, Sedan felé zudulnak vissza, *Vilmos* király azon czélból, hogy ezen utolsó menedékhely is nagy mértékben veszélyeztetve legyen, délután 4 óra tájban parancsot adott, miszerint a Maas balpartján rendelkezésre álló összes tüzérség Sedan ellen összpontosítsa tüzét, mi czélból a württembergi hadosztály ütegei is állásba helyeztettek Bellevuetől és Frénoistól keletre.

Ezen tömeges tüznek csakhamar következménye lett, hogy Sedan több helyen kigyulladt. Ezalatt az egyik bajor század Torcyn át a várkapuhoz közeledvén, éppen a csak gyengén védett palliszád megmászásához fogott, midőn a francziák tüzelésük beszüntetése mellett itt is felvonták a fehér zászlót.

Az egyik franczia ezredes kérésére, hogy az alkudozások felvétele czéljából a további támadás és tüzelés beszüntettessék, a legközelebb álló bajor csapatok a várkapuval szemben várakozó állást foglaltak.

V. A kapituláczió.

Miután a harcz a csatatérnek minden pontján teljesen szünőfélben volt és a francziák részén több helyütt már a fehér zászló jelezte a megadás iránti hajlandóságot, *Vilmos* király, nem tudván, hogy Napoleon császár is hadserege körletében van, *Bronsart* vezérkari alezredest *Winterfeld* vezérkari százados kiséretében azon utasítással küldötte Sedanba, miszerint a franczia hadsereg főparancsnokát megadásra szólítsa fel.

Midőn *Bronsart* alezredes a torcyi kapun át a várba jutva, küldetésének okát előadta, *Napoleon* császár elé vezették, a ki éppen *Vilmos* királyhoz intézett alábbi levelének irásával volt elfoglalva. *Bronsart* alezredesnek a császár tudomására hozta, hogy *Mac Mahon* megsebesülése folytán *Wimpffen* tábornok vette át a sereg fővezényletét, mire Bronsart *gróf Reille* tábornok kiséretében, a ki a Vilmos királynak czimzett levelet magával vitte, visszatért a német nagy főhadiszállásra.

Ezen levél következőleg hangzott: „Bátyám uram! Miután nem tudtam meghalni csapatjaim közelében, nem marad egyéb hátra, mint hogy kardomat felséged kezeihez juttassam.“[118])

---

[118]) Monsieur mon frére, Nayant pas pu mourir au milieu de mes troupes, il ne me reste que remettre mon épée entres les mains de Votre Majesté. Je suis de Votre Majesté le bon frére Napoléon. Sedan le 1 september 1870.“

Miután ezzel a császár csupán saját személyét jelentette ki fogolynak, a hadsereget illetőleg pedig Reille tábornoknak semminemü meghatalmazása nem volt, *Vilmos* király a következő franczia nyelven irt levéllel válaszolt a császárnak : „Miután a körülmények felett, melyek alatt találkozunk, sajnálatomat fejezem ki, Felséged kardját elfogadom és kérem, hatalmazná meg egyik tisztjét, a ki a parancsnoksága alatt oly vitézül harczolt seregnek megadása iránt a tárgyalásokat felvehetné. Részemről e czélra Moltke tábornokot jelöltem ki.“

Az ezek folytán delegált bizottság, mely német részről Moltke, Podbielski és Bismarckból, franczia részről pedig Wimpffen tábornokból és törzsének még néhány tisztjéből alakult, késő este Doncheryben találkozott, a hol Moltke feltételül mindenekelőtt a fegyverek letételét és a franczia seregnek hadi fogságba jutását tűzte ki. Evvel szemben *Wimpffen* azt kivánta, érnék be a németek azzal, hogy a csapatok becsületszóra fogadják, miszerint ezen hadjáratban többé nem küzdenek Németország ellen. Ebbe azonban Moltke nem ment bele, sőt a Wimpffen által kért 24 órai fegyverszünetet is megtagadta, kijelentvén, hogy ha másnap reggel 9 óráig megegyezés létre nem jön, a német csapatok ujból felveszik a félbemaradt harczot. Ennek megfelelőleg a német seregek számára este 7 órakor a következő parancs adatott ki : „A tárgyalások megindultak. Ennek folytán részünkről az éj folyamán támadó mozdulatoknak nem szabad előfordulniok. Ellenben az ellenségnek vonalunk áttörését czélzó minden kisérlete fegyveres kézzel visszautasitandó. Ha a tárgyalások nem vezetnének eredményre, akkor az ellenségeskedések, azonban csakis külön értesitésre, ujból megkezdendők. Ilyenül tekintendő a tüzérségi tüznek a Frénoistól keletre fekvő magaslatokról való megkezdése.“

Wimpffen a tanácskozásról, mely éjfél után 1 órakor eredmény nélkül oszlott széjjel, Sedanba visszatérve, itt 32 hadosztály- és dandártábornok részvétele mellett haditanács tartatott, a melyen 2 szavazat hijján egyhangulag kimondatott, hogy a harcznak további folytatása ezreknek ok nélküli halálát okozná.

Szeptember 2-án korán reggel *Napoleon* császár néhány tisztje kiséretében Donchery felé lovagolt és Reille tábornok által Bismarck grófot ujabb megbeszélésre kérette magához, a ki előtt azon óhaját fejezte ki, hogy személyesen szeretne Vilmos királylyal beszélni. Bismarck azon kérdésére, vajjon a császár hajlandó-e béketárgyalásokba bocsátkozni, utóbbi azt felelte, hogy e tekintetben a párisi kormányhoz kell fordulnia. Kevéssel utóbb Moltke is megjelent a császár előtt, de ez sem tehetett eleget Napoleon azon kivánságának, hogy a franczia sereg belga területre vezettessék.

Mivel különben Napoleon az előtte való napon Vilmos királyhoz intézett levele folytán jogérvényes béketárgyalásokra már nem

is volt jogosítottnak tekinthető, a német nagy főhadiszállásnak egy vezérkari törzstisztje Reille tábornok kiséretében azon kijelentéssel küldetett Wimpffenhez Sedanba, hogy ha 10 óráig megegyezés nem jönne létre, akkor az ellenségeskedések ujból kezdetüket veendik.

Wimpffen eleinte, hivatkozva Napoleon császárnak azon rendeletére, hogy Sedant mindaddig, mig ő Vilmos királylyal személyesen nem találkozott, el nem hagyhatja, további tárgyalásokba sem akart bocsátkozni, midőn azonban a porosz vezérkari tiszt kijelentette, miszerint határozott utasítása van, hogy visszatértében esetleg a német csapatoknak a tüzelésnek ujbóli megkezdésére adjon parancsot, Wimpffen mégis rászánta magát az elindulásra.

Ekközben Moltke d. e. 9 órakor Vilmos királynak az összeállított megadási feltételeket bemutatván, ez utóbbi azokhoz teljesen hozzájárulván kijelentette, hogy csakis azoknak aláirása után hajlandó a császárral találkozni.

Ezen határozattal Moltke a Frénoistól északra fekvő Belle Vue kastélyba érve, ott délelőtt 11 órakor a következőkben teljtartalmulag közölt kapituláczió iratott alá.

„Alulirottak között, ő Felsége a porosz királynak, mint a német sereg főhadvezérének vézérkari főnöke és a franczia sereg főparancsnoka között, mindketten Vilmos király és Napoleon császár felhatalmazásával ellátva, a következő szerződés köttetett : 1. czikk. A de Wimpffen tábornok parancsnoksága alatt álló franczia sereg, mely jelenleg túlnyomó erők által Sedannál körül van véve, hadifogoly, 2. czikk. Ezen seregnek vitéz viselkedésére való tekintettel ez alól kivétetnek : valamennyi tábornok és tiszt, valamint a magasabb, tiszti ranggal biró hivatalnokok is, a kik irásbelileg becsületszavukra fogadják, hogy a jelenlegi háboru befejezéséig többé nem ragadnak fegyvert Németország ellen és semmiféle módon sem cselekszenek Németország érdekei ellen. Azon tisztek és hivatalnokok, a kik ezen feltételeket elfogadják, fegyvereiket és magán vagyonukat megtartják. 3. czikk. Valamennyi többi fegyver, nemkülönben minden seregkészlet, ugy mint zászlók és egyéb hadi jelvények, lövegek, lovak, hadi pénztárak, sereg-járóművek, lőszer stb. Sedanban egy a franczia főparancsnok által kijelölendő katonai hatóságnak adandók át, hogy ezáltal haladék nélkül kiszolgáltattassék a német megbizottnak. 4. czikk. Sedan vára azután jelenlegi állapotában és pedig legkésőbb szeptember 2-án estig ő Felsége a porosz királynak adandó át. 5. czikk. Azon tisztek, a kik a 2. czikkben említett kötelezettséget el nem vállalják, nemkülönben a lefegyverzett legénység ezredenként és katonailag rendezve adatnak át. Ez szeptember 2-án kezdődik és szeptember 3-án okvetlenül befejezendő. Az osztagok a Maas által körülyfolyt Iges körüli területre vezetendők, a hol azok tisztjei által a német megbizottnak átadandók. Ezek után a tisztek a parancsnokságot az altiszteknek adják át. 6. czikk.

A katona-orvosok kivétel nélkül visszamaradnak, hogy a sebesültek ápolását átvegyék. — Igy történt Frénoisnál 1870. szeptember 2-án. Moltke sk. Wimpffen sk.“

A Vinoy-hadtest e szerint a megadási feltételekben nem említtetett fel ; különben is az, mihelyt a katasztrófa bekövetkeztéről értesült, nyomban Páris alá huzódott vissza.

Vilmos király az egyezmény létrejöttéről tudomásba helyeztetvén, szintén a Belle Vue kastélyba ment, a hol az időközben ugyancsak odaérkezett Napoleon császárral rövid ideig tartó beszélgetést folytatott ; azután ez utóbbinak tartózkodására vonatkozó intézkedéseket megtevén, késő éjig a kiterjedt csatatéren levő csapatok arczvonalát lovagolta le, a hol mindenütt kitörő lelkesedéssel üdvözöltetett.

VI. Megjegyzések a délutáni harcz lefolyásához.

A német 3-ik és 4-ik hadsereg érintkezésbelépésének déltájban bekövetkezett időpontjától kezdve megmenekülésre már a legkisebb franczia osztag sem igen számíthatott többé s igy a német hadvezetőség most már avval is beérhette s czélját kevesebb áldozatok árán ugy is elérhette volna, ha a csata rendszeres folytatása helyett a szük térre összeszorult ellenséget most már csupán tüzérsége romboló hatásának engedte volna át ; ez a fizikailag és erkölcsileg megtört seregromokat annyira megdolgozta és megpuhította volna, hogy azoknak a fegyvert rövid idő mulva önként le kelle rakniok.

Ez által itt a német tüzérségnek azon kivételes és különös alkalma nyilt, hogy nemcsak a gyalogság harczát támogatva, az eldöntés kierőszakolásában döntőleg közremüködjék, hanem hogy a harcz lefolyásának rendes menetét megfordítva, a gyalogság védelme alatt, ő maga idézze elő és vivja ki a csata eldöntését.

Még egy másik speciális feladat is jutott a német tábori tüzérségnek e csatában osztályrészül : délután 4 órától kezdve a rendes körülmények között feladatát túlhaladó várvivással is meg kelle próbálkoznia, még pedig nem minden eredmény nélkül, amennyiben működése a Sedan falai alatt menedéket kereső ellenségre csakhamar mélyreható benyomást tett.

Hogy a francziák a harczot még a délután folyamán is oly kitartó szivóssággal folytatták, mely többek között a heves küzdelemben további ellentálló képességétől megfosztott 5. bajor dandárnak uj friss osztagok által történt felváltását tette szükségessé, az a németeket bizonyára meglephette. Ezen körülmény tanulságos például szolgálhat arra nézve, hogy mit lehet és mit kell várnunk egy vérig elkeseredett és kétségbeesett ellenségtől ; Wimpffennek mindössze néhány ezer emberrel óriási túlerő ellen végrehajtott és Balan visszafoglalása folytán nem csekély sikert felmutató támadó

lökeme arról győzhet meg bennünket, hogy a veszély nagyságának falrafestett réme a már-már csüggedő csapatoknak is szinte emberfeletti erőt és kitartást kölcsönöz, jeléül annak, hogy végső elkeseredésében és kétségbeesésében még a közepes lelkületü ember is könnyen hőssé küzdheti fel magát.

A németek részén említésre méltó többek között a 22-ik hadosztály parancsnokának önálló elhatározása a Douay hadtest balszárnyának megtámadását illetőleg, mely elhatározása mellett a tábornok a magasabb helyről vett ellentétes parancs daczára is megmarad; ezen kevés erővel, de annál több vasakarattal és jellemszilárdsággal végrehajtott mozdulat éltető szelleme csakhamar magával ragadja és hasonló tettre serkenti a német V. és XI. hadtestnek egész első csatavonalát is.

A 23-ik hadosztálynak csataközben minden felderítő és biztosító rendszabály mellőzésével az ellenséges csatavonal tőszomszédságában és a két tüzérségi vonal között menetoszlopban végrehajtott oldalmenete minden esetre unicum számba megy és arra vall, hogy a mozdulatot elrendelő parancsnok az intézkedés kibocsátása idején teljesen tájékozatlan lehetett az ellenség s a körülötte harczoló csapatok helyzetéről és állapotáról.

Végül különös kiemelést érdemel még a franczia lovasságnak ez alkalommal is tanusított áldozatkészsége. És ha a franczia lovasság a felderítő szolgálat tekintetében még csak távolról sem felelt meg azon kivánalmaknak, a melyek a lovasságtól joggal követelhetők, ellenben mint csatalovasság ismételten tanusított önfeláldozó készsége és magatartása által ércznél is maradandóbb emléket biztosított magának. E tekintetben a német lovasság, mely a háboru alatt lezajlott csaták folyamán, egyes kivételes esetektől eltekintve, nagyobbára csak a jóakaró szemlélő szerepét játszotta, nem igen állja ki vele a versenyt és összehasonlítást.

Ha a németek büszkeségtől duzzadó kebellel mutatnak rá Bredow dandárnokuk hiressé vált „Todesritt"-jére, akkor a francziák ép oly joggal és bizonyára nem csekélyebb kegyelettel gondolhatnak Margueritte, Bonnemain, Gallifet és egyébb lovas tábornokaik önfeláldozó és a vakmerőséggel határos hősies magatartására.

A sedani csatával, mely már azért is ritkítja párját a hadtörténelem lapjain, mivel abban az ulmi katasztrófához hasonlóan az ellenséges seregnek nyilt mezőben való teljes körülzárásának példáját látjuk, Franciaországnak a hadjárat kezdetén oly nagyratörő reményekkel talpraállított összes hadereje harczon kivül helyezettnek vala tekinthető. Hogy a trón birtokosától is megfosztott nemzet még ezek után is oly szivós ellentállást fejthessen ki, a hogyan az a háboru további folyamán a köztársaság elleni harczokban nyilvánult, azt a sedani kapitulácziónapján örömmámorban uszó német hadvezetőség gondolta talán legkevésbbé.

F) Erőviszony. Veszteségek.

A sedani csatában a németek részéről mintegy 157.000 harczoló (135.000 lőfegyver és 22.000 szálfegyver) és körülbelül 700 löveg vett tevékenyen részt. A franczia harczolók állománya csak hozzávetőleg állapítható meg és mintegy 90.000 lőfegyverre és kardra, továbbá 400 lövegre rughatott ; Wimpffen a sedani csatában részt vett harczolók állományát mindössze 60.000—65.000-re teszi.

A *veszteségek* számaránya a következő :

A *németek* részén az egyes hadtestek *vesztesége :*

V.	hadtest :	47	tiszt,	973	főnyi	legénys.	és	113 ló.
XI.	„	100	„	1456	„	„	„	325 „
I. bajor	„	120	„	1988	„	„	„	162 „
II. „	„	93	„	1888	„	„	„	57 „
württ. hadosztály :		1	„	33	„	„	„	12 „
a 3. hadseregnél össz.		361	tiszt,	6338	főnyi	legénys.	és	669 ló.
gárda	hadtest :	25	„	424	„	„	„	190 „
IV.	„	17	„	332	„	„	„	22 „
XII.	„	62	„	1365	„	„	„	182 „
a Maas hadseregnél össz.		104	tiszt,	2121	főnyi	legénys.	és	394 ló.

Mindkét hads. együttvéve 465 tiszt, 8459 főnyi legénys. és 1063 ló, vagyis a csatában részt vett csapatok $5^1/_2$ %-a.

Fegyvernemenként a veszteségek következőleg oszlanak meg :

Gyalogság : 423 tiszt és 7912 ember, vagyis majdnem 6%
Tüzérség : 31 „ „ 416 „ „ „ 3%
Lovasság : 11 „ „ 31 „ „ mintegy 0·6%,

mi mellett a lovasság veszteség-hányada, tekintettel arra hogy ezen fegyvernem ugy szólván részt sem vett a harczban, még mindig nagynak, a tüzérség százaléka ellenben, mely elejétől végig a legtevékenyebben és döntőleg particzipált a harczban, inkább kicsinek mint sem nagynak tünik.

A seregtestek közül legtöbbet vesztett :

a 3. b. hadosztály :	87	tisztet és	1825	embert
a 2. b. „	65	„ „	3142	„
a 22. „	61	„ „	867	„
az 1. b. „	55	„ „	832	„
a 10. „	36	„ „	770	„
a 24. „	32	„ „	757	„
a 23. „	24	„ „	560	„ és
a 21. „	31	„ „	531	„

ezeken belül :

az 5. b. dand: 42 tisztet és 903 embert
a 6. b. „ 45 „ „ 896 „
a 19. „ 31 „ „ 716 „ és
a 3. b. „ 35 „ „ 662 „

A csapattestek vesztesége:

a 6. gyalog ezred: 17 tiszt és 462 ember, vagyis 25%
a 12. b. 2 zlja: 16 „ „ 322 „ „ 21%
a 15. b. „ 20 „ „ 429 „ „ 21%
a 7. b. „ 18 „ „ 383 „ „ 19%
a 6. b. „ 17 „ „ 343 „ „ 17%
a 14. b. „ 20 „ „ 315 „ „ 16%
az 5. vadászzlj: 8 „ „ 171 „ „ 28%
a 3. baj. „ 4 „ „ 151 „ „ 22%
a 7. „ „ 8 „ „ 111 „ „ 16%
a 2. szász „ 5 „ „ 121 „ „ 16%
az 1. baj. „ 4 „ „ 100 „ „ 14%

mely számadatok élénk tanuságot tesznek a helységharczok veszteségteljes voltáról.

A *francziák vesztesége* a német vezérkari munka szerint:

A csatában elesett:	3000	ember,
„ „ megsebesült:	14.000	„
„ „ foglyul esett;	21.000	„
a kapituláczió folytán hadifogságba került:	83.000	„
Belgiumban lefegyvereztetett:	3.000	„
összesen	124.000	„;

azonkivül a németek kezébe került; 3 zászló, 419 tábori és szóró löveg, 139 várágyu, 1072 járómű, 66.000 lőfegyver és 6000 még használható ló.

Ettől eltérőleg állapítják meg a francziák veszteségét: Le Faure: 15.000 halott és sebesült, Lebrun: legalább 15.000 halott és sebesült, Bibesco herczeg: 14.000 halott és sebesült, La campagne de 1870, par un officier de l'armée du Rhin: 25.000 halott és sebesült és 21.000 a csatatéren foglyul ejtett.

Wimpffen a halottak, sebesültek is eltüntek számát 15.000—20.000 emberre teszi. Ebből esik a szerinte 142 tisztet és 29.827 embert számláló I-ső hadtestre 249 tiszt és 10.937 ember, a mi tisztekben 26.5%-nak, legénységben pedig 36%-nak felel meg. A VII-ik hadtest mintegy 300 tisztet és 10.000 embert, a XII-ik hadtestnél pedig a 4 tengerész gyalog ezred, továbbá a 22., 58. és 79-ik sorezredek állományuk egyharmadát vesztették. Az V-ik hadtest és a két tartalék-lovas hadosztály veszteségeiről nem maradtak fenn adatok. A tábornokok közül harczon kivül helyeztetett az

I. hadtestnél: Lartigue, Wolff és Salignac-Fénélon hadosztálytábornokok és Fraboulet de Kerléadec és Carteret dandár-tábornokok; az 1-ső tartalék-lovas-hadosztálynál: Margueritte hadosztálytábornok és Tillard dandár-tábornok; a VII-ik hadtestnél: Dumont és Conseil Dumesnil hadosztály-tábornokok és Guiomard, Bretteville és Morand dandár tábornokok.

A becsapódó ellenséges gránátok 40 lőszerkocsit röpítettek a levegőbe.

TARTALOM JEGYZÉK.

Oldal

Előszó a III. részhez ... 3

III. RÉSZ.

A sedani hadjárat.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A beaumonti csatáig terjedő hadműveletek.

XIV. Mac Mahon seregének gyülekezése és alakulása a châlonsi táborban 5
XV. A német haderő uj csoportosítása a sedani hadjárathoz ... 16
XVI. A hadműveletek lefolyása a beaumonti csatáig ... 24
Augusztus 23-ika ... 24
„ 24-ike ... 26
„ 25-ike ... 28
„ 26-ika ... 33
„ 27-ike ... 39
Lovas ütközet Buzancynál, 1870. aug. 27-én ... 39
Augusztus 28-ika ... 45
„ 29-ike ... 51
A nouarti (bois-des-damesi) ütközet, aug. 29-én ... 55
Megjegyzések a nouarti ütközethez ... 60

HATODIK FEJEZET.

A Maas mentén vivott döntő küzdelmek.

XVII. A beaumonti csata, 1870. aug. 30-án ... 64
A) Az augusztus 30-ikára szóló intézkedések és a csata közvetlen előzményei ... 64
B) A csata bevezetése és lefolyása Beaumontnak a poroszok által történt bevételéig ... 72
C) Megjegyzések a csata bevezetéséhez és a harcz eddigi lefolyásához ... 78
D Események a németek további támadólagos előnyomulásának kezdetéig ... 82
a) A harcz félbeszakitása a franczia V. hadtest által és a német IV. hadtest gyülekezése Beaumont körül ... 82
b) A német XII. hadtest harczbaszállása ... 83
c) Az I. bajor hadtest harcza a de Failly (V.) hadtest jobb szárnya és a Douay (VII.) hadtest Conseil Dumesnil hadosztálya ellen ... 84

E) Megjegyzések az utóbb leirt harczmozzanathoz ... 88
F) A csata lefolyása délután $^1/_2$ 4 órától kezdve; harczok a beaumont-stonnei műúttól északra ... 91
a) Az I. bajor hadtest folytatólagos műveletei a franczia VII. hadtest ellen ... 91
b) A támadás folytatása a porosz IV. és a szász XII. hadtest által a visszavonuló harczot folytató de Failly és a támogatólag közbelépő Lebrun hadtest ellen ... 91
1. A Bois de Givodeau birtoka miatti küzdelem ... 96
2. Támadás a du Faite magaslat és a Fonderie de Grésil ellen 102
3. A Mont de Brune birtoka miatti küzdelem ... 103
4. Általános támadó mozdulat a németek részén este 6^h után 106
G) Megjegyzések a délutàn $^1/^2$ 4 órától kezdve a csata befejezéséig történtekhez ... 110
H) Erőviszony. Veszteségek ... 115
A német 3-ik hadsereg többi seregrészeinek mozdulatai augusztus hó 30-ika folyamán ... 116
XVIII. A sedani csata, 1870. szeptember 1-én ... 120
A) A chlâlonsi sereg összpontositása Sedan köré ... 120
B) Német intézkedések aug. hó 31-ikére és az e napon történt események vázlata ... 124
C) A szeptember hó 1-ére szóló intézkedések; a francziák állása a csata napján reggel ... 132
D) A csata lefolyása a délelőtt folyamán ... 138
I. A Givonne folyása mentén, vagyis a franczia I. és XII-ik, valamint az I. bajor hadtest és a Maas hadsereg körletében történt események vázlata ... 138
a) A csata bevezetése az I. bajor hadtest által ... 138
b) A XII. (szász) hadtest harczbaszállása ... 140
c) A gárda hadtest előnyomulása és harczbaszállása ... 142
d) A francziák részén a kora reggeli órákban történt események vázlata ... 144
e) A francziák által reggel 9 óra tájban a Givonne-on át végrehajtott támadó lökem ... 148
f) A szász hadtest balszárnyának, valamint az I. bajor hadtestnek a IV. hadtest segitségével véghezvitt ellentámadása La Moncelle és Bazeilles felé ... 150
II. A Maas balpartján Sedantól délre történt események vázlata; a II. bajor hadtest felvonulása és harczbaszállása ... 153
III. A sedani állás nyugati arczvonala mentén, vagyis a franczia VII. és a porosz V. és XI. hadtest körletében történt esenyek vázlata ... 155
IV. Megjegyzések a délelőtt folyamán lefolyt harczokhoz ... 160
E) A csata folytatása és vége a délután folyamán ... 166
I. A franczia VII. hadtest végső küzdelme a porosz V. és XI. hadtest ellen ... 166
II. A szász és a gárda hadtest folytatólagos műveletei a franczia I. hadtest ellen ... 169
III. A Wimpffen tábornok által a Lebrun hadtesttel a bajorok ellen Balan-Bazeilles irányában végrehajtot támadó lökem 171
IV. A Maas balpartján felállitott német haderők utolsó harczteyékenysége ... 173
V. A kapituláczió ... 173
VI. Megjegyzések a délutáni harcz lefolyásához ... 176
F) Erőviszony. Veszteségek ... 178

Mellékletek.

A) *Hadrendek.*

X. Hadrend a beaumonti csatához.
XI. „ a sedani „

B) *Térkép és vázlat.*

1. A Mosel és Marne közötti terület általános térképe.
2. Az aug. 30-án déltájban elfoglalt hadállások vázlata.

C) *Csatatervek.*

VII. A nouarti (bois-des-damesi) ütközet 1870. aug. 29-én.
VIII. *a*) A beaumonti csata 1870. aug. 30-án; a délutáni 1 és 5 órai helyzetekkel.
VIII. *b*) A beaumonti csata 1870. aug. 30-án; a délutáni $3^{h.}$, 3^{h} 30^{l} és este 7 órai helyzetekkel.
IX. *a*) A sedani csata 1870. szeptember 1-én; a reggeli 9 órai helyzettel*)
IX. *b*) „ „ „ „ „ „ a déli helyzettel.

---

*) A IX. *a)* számú csatatervén Floing helység északi szegélyén a német $\frac{8.\ 10}{87}$ századok kék helyett tévesen vörös színnel jelezvék.

A. M. N. M. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Hadrend a sedani csatához.

XI. számu melléklet

Németek.

Főparancsnokság	Hadsereg	Hadtest	Hadosztály	Dandár (csoport)	Csapattest	Állomány: zászlóalj	lovas száz.	lövég	utász száz.	Ütlapos tüzkészi létszám: zászlóaljankint	lovas századonkint	A harczolók állománya: lőfegyver	szúrófegyver
Főparancsnok: VILMOS porosz király. Vezérkari főnök: báró MOLTKE gyalogsági tábornok.	3-ik hadsereg: par. a porosz trónörökös, gyalogsági tábornok.	V. Kirchbach gyalogsági tábornok.	10. Schmidt tábornok	Elővéd (20. gy. ddr).	14. dragonyos ezred a 37. gyal. ezred 1. zlja az 5. táb. tüzér ezred VI. és 6. ütege a 37 gyal. ezr. 2. és 3. zlja az 50. gyal. ezred egészségügyi különitmény.	6	4	12	—	640	125	14720	1000
				Főcsapat (19. gy. ddr).	a 6. grán. ezr. fus. zlja az 5. táb. tüz. ezr. V. és 5. ütege hadtest tüzérség, 2 nehéz, 2 könnyü és 2 lovagló üteg egészségügyi különitmény a 6. grán. ezr. 1. és 2. zlja a 46. gyal. ezred a 2. és 3. táb. utász század.	6	—	48	2				
			9. Sandrart vezérőrnagy.	(17. gy. ddr).	4. drag. ezr. 1. és 2. százada 5. vadász zlj az 5. táb. tüzér ezred 2 nehéz és 2 könnyü ütege az 59. gyal. ezred az 58. gyal. ezr. 1. és 2. zlja*) a 4. drag. ezr. 3. és 4. százada	6	4	24	—				
				(18. gy. ddr).	a 47. gyal. ezred a 7. király grán. ezr. 1. és 2. zlja**) egészségügyi különitmény.	5	—	—	—				
		XI. Gersdorff, tábornok.	21. Schachtmeyer tábornok.	Jobb oszlop (41. gy. ddr).	a 14. husz. ezr. 2. százada a 87. gyal. ezred a 11. táb. tüzér ezr. 5. ütege egészségügyi különitmény.	3	1	6	—				
				Középső oszlop (42. és 44. gy. ddr.)	a 14. huszár ezred 3. százada a 88. gyal. ezr. fus. zlja a 11 táb. tüzér ezred 1 nehéz és 1 könnyü ütege a 88. gyal. ezr. 1. és 2. zlja a 82. gyal. ezred a 14. huszár ezr. 4. százada egészségügyi különitmény a hadtest tüzérség, 2 nehéz, 1 könnyü és 2 lov. üteg a 11. vadász zlj 1. és 2. száz. egészségügyi különitmény 1 nehéz üteg a 13. huszár ezred 1. és 2. százada 2 könnyü üteg a 83. gyal. ezr. 1. zlja 2. sz. tábori utász század a 83. gyal. ezr. 2. és fus. zlja a 94. gyal. ezred 5. százada.	9¾	4	60	1	730	130	18432	1040
			22.	Baloszlop (43. gy. ddr)	a 13. huszár ezred 3. és 4. százada a 32. gyal. ezred a 93. gyal. ezred 5. táb. utász század 2 nehéz üteg egészségügyi különitmény.	6	2	12	1				
				Egyelőre a Mása balpartján szorult.	a 14. husz. ezred 1. százada a 11. vadász zlj 3. és 4. száz. 1 könnyü üteg a 80. gyal. ezred a 94. gyal. ezred.	6½	1	6	—				
		I. bajor. V. d. Tann. tábornok.	I. Stephan tábornok.	2. gy. ddr (a vasuti hidon kelt át).	a 9. vadász zlj 4. százada a 2. gyal. ezr. 1. és 3. zlja a 9. vadász zlj 1., 2. és 3. százada a 11. gyal. ezred 1. és 2. zlja	5	—	—	—				
				1. gy. ddr (a ponton hidakon kelt át).	2. vadász zlj az 1. gy. ezred 1. és 2. zlja a tartós gyalog ezred 2 üteg a 6. chevauxlegers ezred 4. százada	6	1	12	—				
			2.	3. gy. ddr (a ponton hidakon kelt át).	2. chevauxlegers ezred 4. vadász zlj 1 üteg a 2. gyal. ezred 2. zlja 2 üteg	2	4	18	—	735	100	17640	2000
				4. gy. ddr (a vasuti hidon kelt át).	1. vadász zlj a 3. gyal. ezr. 1. és 3 zlja***) a 12. gyal. ezr. 1. és 2. zlja 2 üteg.	5	—	12	—				
				4. gy. ddr zöme (a ponton hidakon kelt át).	a 10. gyal. ezr. 3. zlja a 3. gyal ezred 1. és 2. zlja 1 üteg.	3	—	6	—				
				Vértes dandár	7. vadász zlj a 10. gyal. ezr. 1. és 2. zlja 1 üteg 4. chevauxlegers ezred 7 üteg.	3	4	48	—				
		II. bajor. Lovag Hartmann, gyal. tábornok.	3. Walther tábornok.	6. gy. ddr.	1. vértes ezred 2. vértes ezred a 6. chevauxlegers ezred 1., 2. és 3. százada 1 lov. üteg.	—	11	6	—				
				5. gy. ddr.	a 14. gyal. ezr. 1. és 2 zlja 1 üteg a 15. gyalog ezred 3. vadász zlj.	11	—	12	—				
				Dsidás dandár.	8. vadász zlj 1 üteg a 6. gyal. ezr. 1. és 2. zlja a 7. gyal. ezr. 2 és 3. zlja.	—	12	6	—				
				Aillicourtnál álló különitmény.	5. chevauxlegers ezred 1. dsidás ezred 2. „ 2. lovagló üteg.	—	4	24	—	700	110	14350	2200
				Bulsonon át előnyomuló különitmény.	1. chevauxlegers ezred 4 üteg.	—	4	24	—				
			4. gróf Bothmer tábornok.	7. gy. ddr.	a 6. gyalog ezred 11. és 12. százada 6 üteg.	½	—	36	—				
				8. gy. ddr.	a 2. chevauxlegers ezr. 1 szakasza 6. vadász zlj 10. „ „ az 5. gyal. ezred 1. és 2 zlja 1 üteg.	4	¼	6	—				
					5. vadász zlj az 1. gyal. ezr. 3. zlja az 5. „ „ 3. „ a 11. „ „ 3. „ a 14. „ „ 3. „ 1 üteg a 2. chevauxlegers ezred 3¼ százada.	5	3¼	6	—				
		Württembergi hadoszt.		1. dandár	az 1. és 7. gyal. ezred és a 2. vadász zlj	5	—	—	—				
				2. dandár	a 2. és 5. gyal. ezred és a 3. vadász zlj	5	—	—	—				
			Oberaitz tábornok.	3. dandár	a 3. és 6. gyal. ezred és az 1. vadász zlj	5	—	—	—	825	125	12375	1250
				lov. dandár	az 1., 3. és 4. lovas ezred	—	10	—	—				
					tüzérség és utászok	—	—	54	2				
			2. lovas gr. Stolberg Wernigerode tábornok.	3. dandár	1 vértes és 2. dsidás ezred	—	8	—	—	—	130	—	3120
				4. dandár	1. és 5. huszár ezred	—	8	—	—				
				5. dandár	4. és 6. huszár ezred	—	8	—	—				
					2 lovagló üteg	—	—	12	—				
			4. Lovas Albrecht porosz herczeg, lov. tábornok.	8. dandár	5. vértes és 10. dsidás ezred	—	8	—	—	—	120	—	2880
				9. dandár	1. és 6. dsidás ezred	—	8	—	—				
				10. dandár	2. huszár és 5. drag. ezred	—	8	—	—				
					2 lovagló üteg	—	—	12	—				
	4-ik vagy Mása hadsereg: par. a szász trónörökös, gyalogsági tábornok.	Gárda. Württemberg Ágost herczeg, lov. tábornok.	1. gárda Pape vezérőrnagy.	Elővéd	gárda huszár ezred gárda vadász zlj gárda fusilier ezred	4	4	—	—	610	120	17690	960
				1. gárda gy. ddr	4. és 2. gárda ezred 2 könnyü és 2 nehéz üteg	6	—	24	—				
					1. és 3. gárda ezred	6	—	—	—				
			2 gárda Budritzki tábornok.	Elővéd	a 2. gárda dsidás ezr. 1. és 5. százada 2 könnyü üteg a hadt. tüzérség 2 könnyü és 2 nehéz ütege a 4. gárda gránátos ezred	3	2	36	—				
					2. gárda gránátos ezred	3	—	—	—				
				3. gárda gy. ddr	1. és 3. gárda gránátos ezred gárda lövész zlj	7	—	—	—				
					a 2. gárda dsidás ezred 3. és 4. százada 2 nehéz üteg egészségügyi különitmény	—	2	12	—				
			Gárda lovas hadoszt.	1. gárda dandár	a gárde du corps ezred a gárda vértes ezred 1 lovagló üteg	—	8	6	—	—	120	—	2880
				2. gárda dandár	1. és 3. gárda dsidás ezred	—	8	—	—				
				3. gárda dandár	1. és 2. gárda drag. ezred 2 lovagló üteg	—	8	12	—				
		IV. Alvenslehen I gyal. tábornok.	7. Schwarzhoff tábornok.	13. gy. dandár	a 36. gyal. ezred a 66. gyal. ezr. 1. zlja ****)	4	—	—	—				
				14. gy. dandár	a 27. és 93. ezred	6	—	—	—				
					a 4. vadász zlj a 7. drag. ezred tüzérség és utászok	1	4	60	2				
			8. Schoeler tábornok.	Elővéd	a 71. gyal. ezred 2. zlja 2 könnyü és 2 nehéz üteg a 12. huszár ezred a 71. gyal. ezred 1. zlja a 4. vadász zlj a 71. gyal. ezr. fusilier zlja egészségügyi különitmény	4	4	24	—	755	130	18120	1040
				Zöm (16. gy. ddr)	a 96. és 96. ezred 2 utász század	6	—	—	2				
				Tartalék	a 31. gyal. ezred	3	—	—	—				
		III. (szász-) György szász herczeg, tábornok.	24. Nehrhoff vezérőrnagy.	Elővéd	a 2. lov. ezred 1. százada a 107. gyal. ezred 1 könnyü üteg a 105. gyal. ezred 13. vadász zlj (mint jobb oldalvéd)	7	1	6	—				
				Zöm	a 2. lov. ezr. 2., 3. és 4. százada 1. vadász zlj 2 nehéz és 1 könnyü üteg a 104. és 106. gyal. ezred 4 nehéz, 2 könnyü és 1 lov. üteg	7	3	60	—				
			23. Montbé vezérőrnagy.	2 gy. ddr	az 1. lov. ezr. 1. és 2 százada a 102. gyal. ezr. 1. zlja 1 nehéz és 1 könnyü üteg a 102. gyal. ezr. 2. és 3. zlja a 103. gyal. ezr. 1. és 2. zlja †)	5	2	12	—	780	125	21840	3000
				1. gy. ddr	az 1. lov. ezr. 3. és 5. százada a 108. gyal. ezr. 1. zlja 1 könnyü és 1 nehéz üteg a 108. gyal. ezr. 2. és 3. zlja a 101. és 100. gyal. ezred	9	2	12	—				
			12. lovas gróf Lippe vezérőrnagy.	23. dandár	a gárda lov. ezred és a 17. dsidás ezred	—	8	—	—				
				24. dandár	a 13. lov. ezr. és a 18. dsidás ezred	—	8	—	—				
					1 lov. üteg.	—	—	6	—				
				Összesen . . .		188¾	178	708	10	—	—	135167	21370

*) Az ezred fusilier zászlóalja Chémeryben volt.
**) Az ezred fusilier zászlóalja Vendresseben volt.
***) Az ezred 3-ik zászlóalja Bar le Ducben volt.
****) Az ezred 2. és fus. zászlóalja a Beaumontban foglyul ejtettek őrizetében.
†) Az ezred 3-ik zászlóalja védőrségül Bar le Ducben.

Francziák.

Főparancsnokság	Hadsereg	Hadtest	Hadosztály	Dandár	Csapattest	Állomány: zászlóalj	lovas száz.	lövég	szúrólövég	Hadmérnök-század	Harczok állománya
Főparancsnok: MAC MAHON tábornagy, ennek megsebesülése után DUCROT, majd DE WIMPFFEN tábornok, vezérkari főnök: LE FAURE tábornok.	CHÂLONSI HADSEREG	I. Ducrot tábornok.	I. Wolff tábornok.	Moreno	18. és 96. sorezred 13. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				De Postis du Houlbec	45. sorezred 1 zuáv ezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			2. Pellé tábornok.	Pelletier de Montmarie	50. és 74. sorezred 16. vadász zászlóalj	7	—	—	—	—	
				Gandil	78. sorezred 1. turkó ezred 1. menet ezred	9	—	—	—	—	
					2 üteg 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			3. L'Hériller tábornok.	Carteret Trécourt	36. sorezred 2. zuáv ezred 8. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Lefebvre	48. sorezred 2. turkó ezred 1. francziavon zlj	7	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			4. De Lartigue tábornok.	Fraboulet de Kerléadec	56. sorezred 3. zuáv ezred 1. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Bellemara	2. menet ezred 3. turkó ezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			Lovas hadoszt. Michel tábornok.	Septeuil	3. huszár ezred 11. chasseur ezred	—	8	—	—	—	
				Nansouti	2. és 6. lanciers ezred 10. drag. ezred	—	12	—	—	—	
					3. vértes ezred	—	4	—	—	—	
					Tüzérségi és hadmérnök tartalék	—	—	48	—	1½	
		V. De Wimpffen tábornok.	1. Goze tábornok.	Saurin	11. és 46. sorezred 4. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Nicolas	61. és 86. sorezred	5	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			2. De Labadie D'Aydrien tábornok.	Kampf (Maussion)	49. és 88. sorezred	6	—	—	—	—	
					1 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	6	6	1	
			3. Guyot de Lespart tábornok.	Abbatucci	17. és 27. sorezred 19. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Fontanges	30. és 68. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
					Tüzérségi és hadmérnök tartalék	—	—	36	—	1½	
		VII. Douay tábornok.	1. Conseil Dumesnil tábornok.	Bretteville	3. és 21. sorezred 17. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Chagrin	47. és 99. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			2. Liébert tábornok.	Guiomar	5. és 37. sorezred 6. vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Bastide	53. és 89. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			3. Dumont tábornok.	Bordas	52. és 72. sorezred	6	—	—	—	—	
				Bittard des Portes	82. és 83. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			Lovas hadoszt. Ameil tábornok.	Cambriel	4. huszár ezred 4. és 8. lanciers ezred	—	12	—	—	—	
				Coulombier	Kikülönitve	—	—	—	—	—	
					Tüzérségi és hadmérnök tartalék	—	—	36	—	1½	
		XII. Lebrun tábornok.	1. Grandchamps tábornok.	Cambriels	22. és 34. sorezred menet-vadász zlj	7	—	—	—	—	
				Villeneuve	58. és 79. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			2. Lacretelle tábornok.	Bernier	14., 20. és 31. sorezred	9	—	—	—	—	
				Marquisan	3. és 4. menetezred	6	—	—	—	—	
					4 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	24	6	1	
			3. De Vassoigne tábornok.	Reboul	1. 2. tengerész gyalog ezred	6	—	—	—	—	
				Pallières	3. és 4. tengerész gyalog ezred	6	—	—	—	—	
					5 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	30	6	1	
					Tüzérségi és hadmérnök tartalék	—	—	78	—	2	
			Tartalék lovas hadoszt. Marguerite tábornok.	Tillard	1. huszár ezred 6. chasseur ezred	—	8	—	—	—	
				Gaillfet	1., 3. és 4. chasseur d'Afrique ezred	—	12	—	—	—	
					1 lovagló üteg	—	—	6	—	—	
			Tartalék lovas hadoszt. Vicomte de Bonnemain tábornok.	Girard	1. és 4. vértes ezred	—	8	—	—	—	
				De Brauer	2. és 3. vértes ezred	—	8	—	—	—	
					1 üteg, 1 szórólöveg üteg	—	—	6	6	—	
		XIII.*) Vinoy tábornok.	1. D'Exéa tábornok.	Mattat	5. és 6. menet ezred 2 vadász század	6½	—	—	—	—	
				Daudel	7. és 8. menet ezred	6	—	—	—	—	
					6. drag. ezred, 2 üteg 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	4	12	6	1	
			2. De Maud'huy tábornok.	Guérin	9. és 10. menetezred	6	—	—	—	—	
				Blaise	11. és 12. menetezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
			3. Blanchard tábornok.	Susbielle	13. és 14. menetezred 2 vadász század	6½	—	—	—	—	
				Guilhem	35. és 42. sorezred	6	—	—	—	—	
					2 üteg, 1 szórólöveg üteg 1 hadmérnök század	—	—	12	6	1	
					6. huszár ezred	—	4	—	—	—	
					Tartalék tüzérség	—	—	36	—	—	
				Összesen . .		202	80	462	102	22½	

*) A hadtestnek csak egyes részei harczoltak Mézièresnél a württembergi hadosztály ellen.

Kereken mintegy 90.000 lőfegyver és kard és 400 üteg

M. KIR. MŰEGY. KÖNYVTÁRA

A nouarti (bois-des-damesi) ütközet

1870. augusztus hó 29-én.

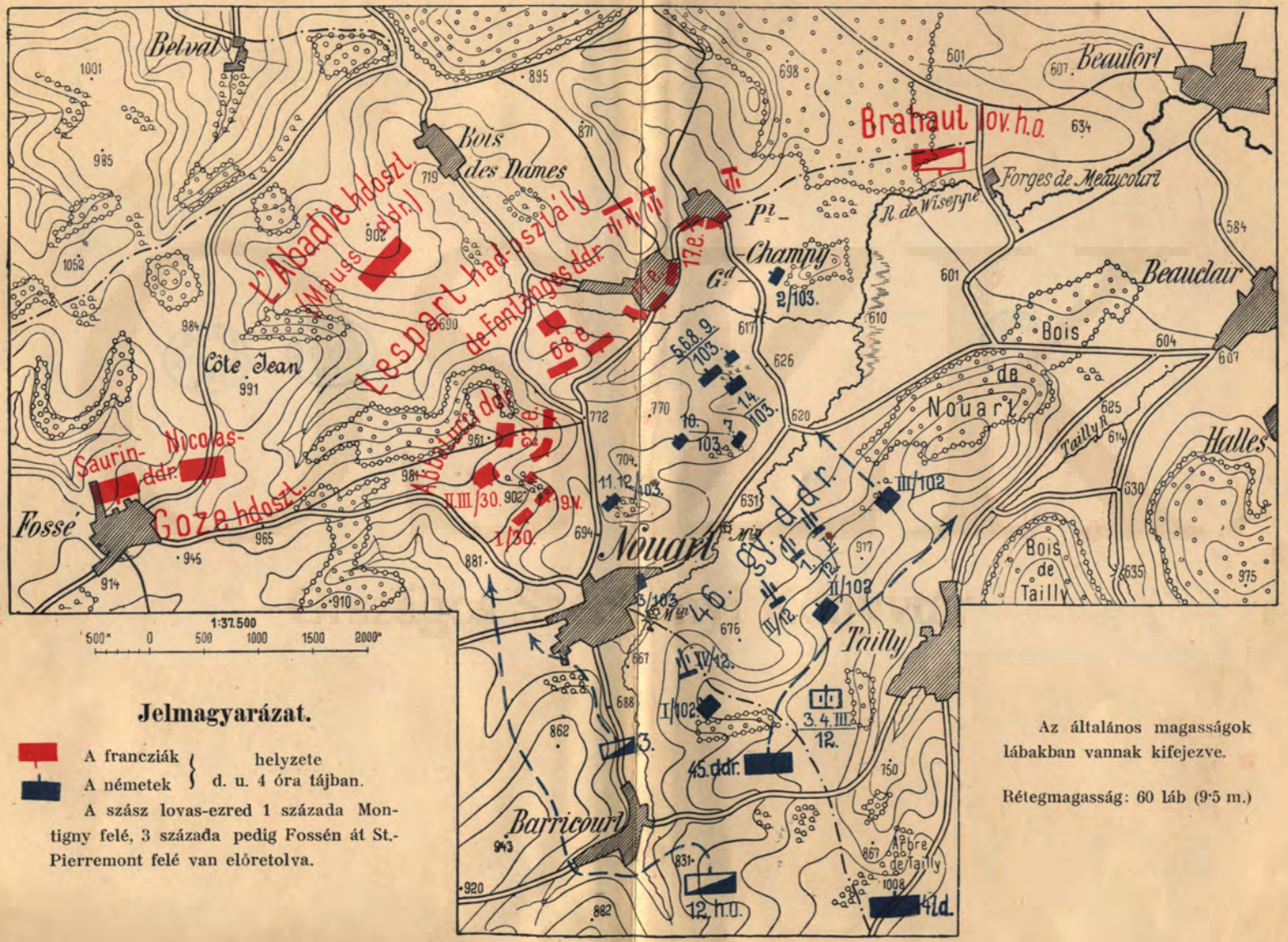

Jelmagyarázat.

A francziák } helyzete
A németek } d. u. 4 óra tájban.

A szász lovas-ezred 1 százada Montigny felé, 3 százada pedig Fossén át St.-Pierremont felé van előretolva.

Az általános magasságok lábakban vannak kifejezve.

Rétegmagasság: 60 láb (9·5 m.)

VIII. a) számu csataterv.

A BEAUMONTI CSATA

1870. augusztus hó 30-án.

VIII. b) számu csataterv.

A BEAUMONTI CSATA

1870. augusztus hó 30-án.

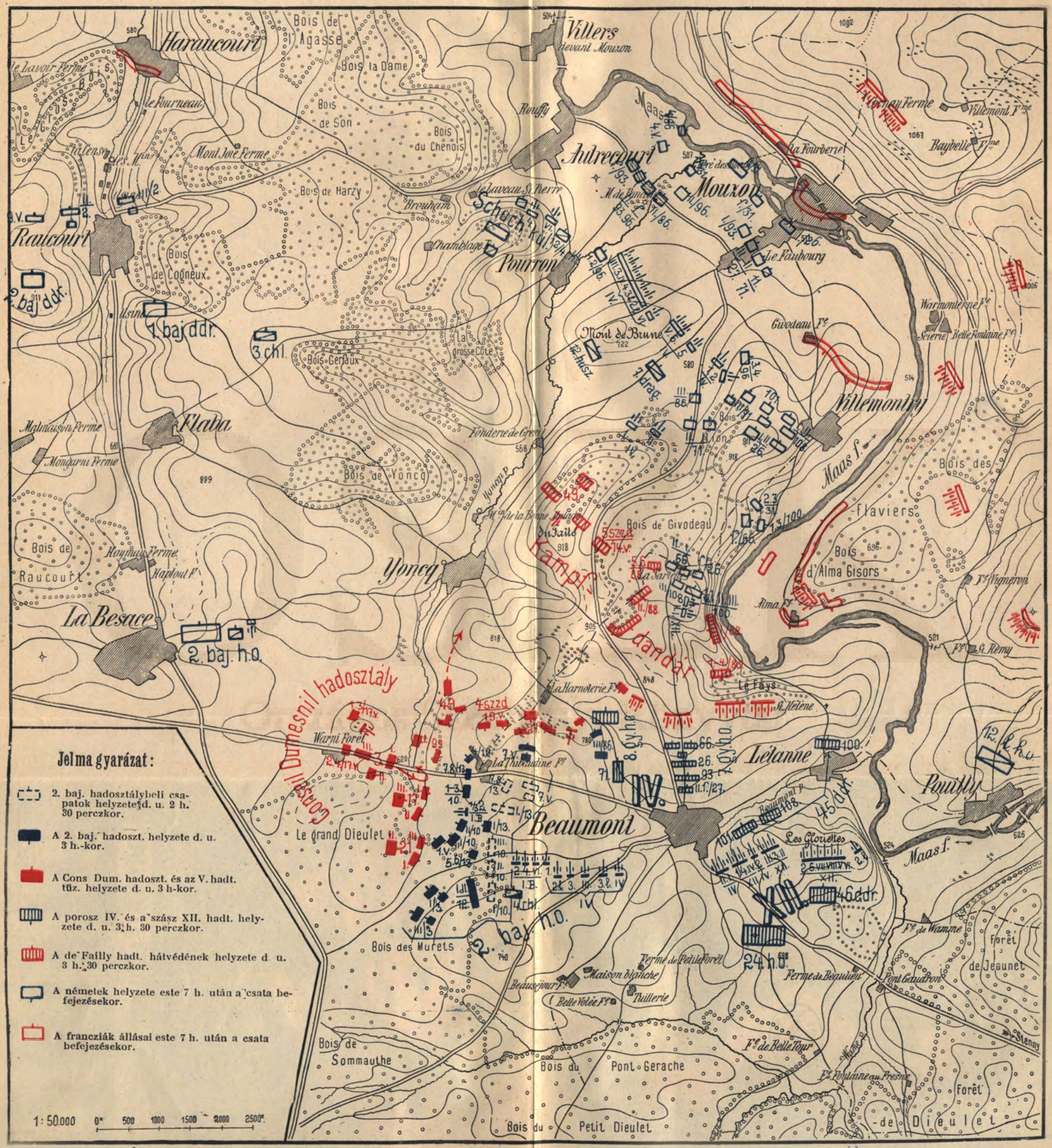

A SEDANI CSATA

1870. szeptember hó 1-én.

IX. a) számú csataterv.

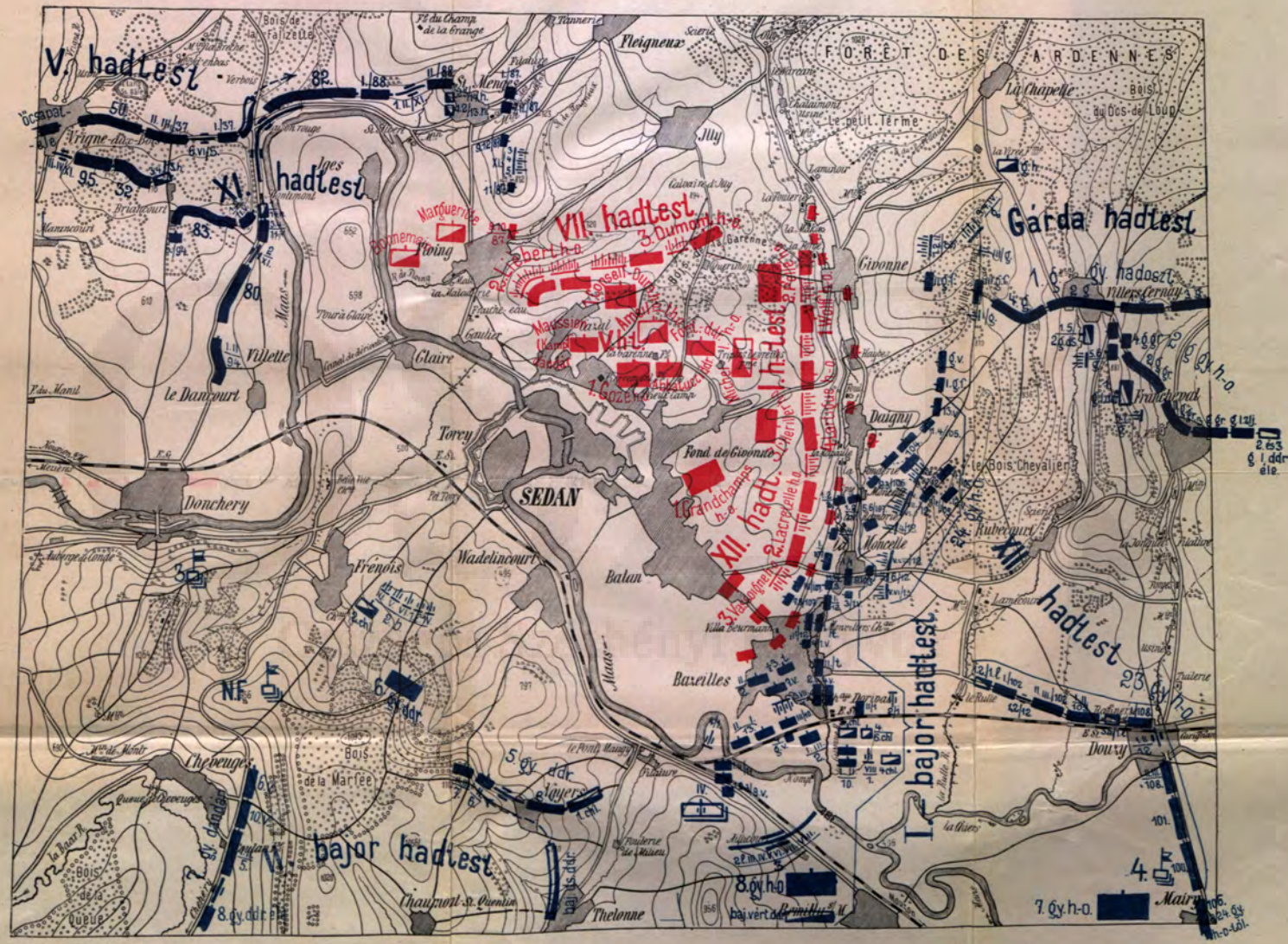

A SEDANI CSATA

1870. szeptember hó 1-én.

IX. b) számú csataterv.

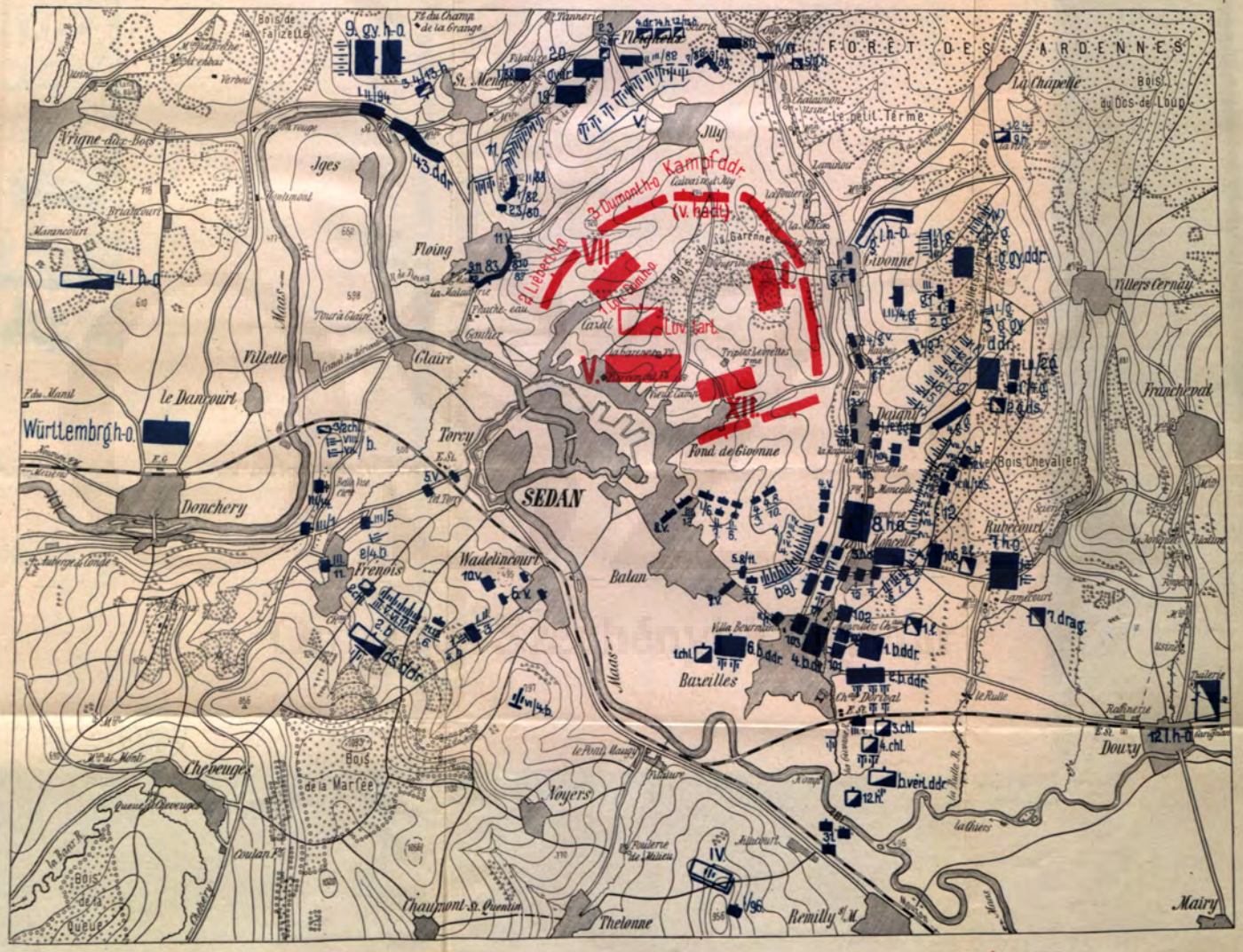

Az 1870. évi augusztus 30-án déltájban elfoglalt hadállások vázlata.

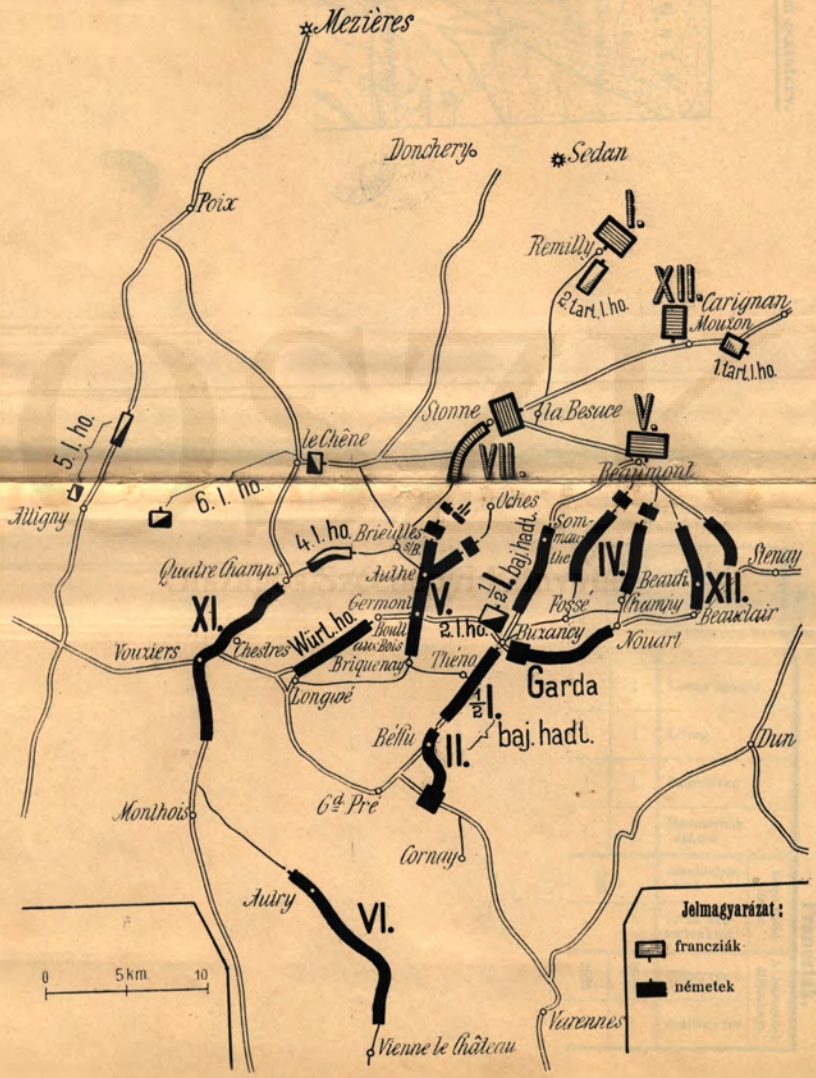

K. M. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Hadrend a beaumonti csatához.

X. számu melléklet.

Németek.

Hadsereg	Hadtest	Hadosztály	Menetrend		Zászlóalj	Lovas század	Löveg	Utász század	Átlagos ütközet-létszám: zászlóaljankint	Átlagos ütközet-létszám: lovas századonkint	A harczolók állománya: Lőfegyver	A harczolók állománya: Szálfegyver
A Maas hadseregből. Parancsnok a szász trónörökös.	IV. Alvensleben I. gyal. tábornok	7 Schwarzhoff tábornok.	Elővéd	7. dragonyos ezred 1 szakasza, 66. ezred füsilier zászlóalja, 3. sz. utász szazad, 2. sz. üteg	1	1/4	6	1			860	32
			Főcsapat. Borries vez. őrn.	(13. gy. ddr.:) 66. ezred 1. és 2. zlja, 1 k. és I., II. sz. n. üteg. 26. ezred. (14 gy. ddr.:) 93. és 27. ezred, 7. sz. drag. ezred.	11	3 3/4	18	—			9460	490
		8 Schoeler tábornok.	Elővéd. Scheffler ezredes	Eleje: 12. huszár ezred 2. százada 4. vadász zlj 1. százada 12. huszár ezred 3. 4. 5. százada 4 vadász zlj 2. 3. 4. százada 4. és III. sz. üteg	1	4	12	—	860	130	860	520
				Zöme: (16. gy ddr.) 86. és 96. ezred 2. és fus. zlja 1. utász század	5	—	—	1			4300	—
			Főcsapat. Kessler vezérőrnagy	31. ezr. fusilier zlja, 2 utász század 3. és IV. sz. üteg. (15. gy. ddr.:) 31. ezr. 1. és 2. zlja 71. ezred	6	—	12	1			5160	—
		•	•	Hadtest tüzérség: 96. ezr. 1. és 2. százada 2. és 3. lov., V. VI. és 5. 6. sz. üteg 96. ezr. 3. és 4. százada	1	—	36	—			860	—
	XII. (szász) György szász herczeg tábornok.	23. Montbé vezérőrnagy	Elővéd. br. Hausen ezredes.	2. lov. ezred 4. százada 108. ezred 2. sz. üteg 3. sz. utász század	3	1	6	1			2355	125
			Főcsapat. Garten ezredes.	(45 gy. ddr.) 100. ezr. 12. százada I. II. és 1. sz. üteg VII. VIII. 6. 2 l. V. VI. és 5. sz. üteg 101. ezred. (46. gy. ddr.) 102. ezred 103. ezred 1. és 2. zlja*) 2. lov. ezred 3. százada	8 1/4	3	60	—			6476	375
				Jobb oldali különitmény: 100. ezred	2 3/4	—	—	—			2160	—
		12. lov. gr. Lippe vezérőrnagy	•	(23. lov. ddr. Krug vezérőrn.) 17. dsidás ezred gárda lov. ezred 1 lov. üteg (24. lov. ddr. Senfft vezérőrnagy) 3. lov. és 18. dsidás ezred	—	16	6	—	785	125	—	2500
		24. Nehrhoff vez. őrn.	Elővéd. Elterlein ezredes.	1. lov. ezred 12. vadász zlj 104. ezred 1. zlja 4. üteg 104. ezred 3. zlja	3	4	6	—			2355	500
			Főcsapat.	104. ezred 2. zlja III. IV. üteg 105. ezred (48 gy. ddr.) 106. ezred 3. üteg 107. ezred 13. vadász zlj	11	—	18	—			8635	—
	A 6. lovas hadosztálytól a 2. l. üteg				—	—	6	—				
A 3. hadseregből. Par. a porosz trónörökös.	I. bajor, Tann-Rathsamhausen gyal. táb.	2. Schuhmacher vez. őrn.	Elővéd. br. Tann-Rathsamhausen vezérőrnagy.	4. chevauxlegers ezred 1. és 2. százada 7. vadász zlj 1 üteg 13. ezred 2. és 1. zlja**) 4. chevauxlegers ezred 3. és 4. százada 1 üteg 10. ezred	6	4	12	—			4560	420
			Főcsapat. Schuch ezredes.	1. vadász zlj 1 üteg 3. ezred 1. és 3. zlja***) 12. ezred 1. és 2 zlja**) 1. üteg (vértes dandár: Tausch vezérőrnagy) 6. chevauxlegers ezred 1. lov. üteg 1. és 2. vértes ezred	5	12	18	—	760	105	3800	1260
		1. Stephan tábornok.	•	3. chevauxlegers ezred 2. gyal. ddr. 4. és 9. vadász zlj 1 üteg 2. és 11.**) ezred 9 üteg 1. gyal. ddr. 2. vadász zlj 1 üteg Testőr ezred 1. ezred**)	13	4	66	—			9880	420
				Összesen	77	52	282	4	—	—	61721	6642

*) A 3. zlj Stenayben.
**) Az 1., 11., 14. és 13. gyal. ezrednek csak 2—2 zlja volt; a 3-ik zljak a 8. gyal. dandárnak adattak át.
***) A 2. zlj Bar le Ducben.

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

Francziák.

Hadsereg	Hadtest	Hadosztály	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovas század	Löveg	Szórólöveg	Hadmérnök század	Átlagos ütközet-létszám: zászlóaljankint	Átlagos ütközet-létszám: lovas századonkint	A harczolók állománya: lőfegyver	A harczolók állománya: szálfegyver
A chálonsi hadseregből. Parancsnok Mac Mahon tábornagy.	V. de Failly tábornok.	1. Goze tábornok.	1. Saurin tábornok.	4. vadász zlj 11. sorezred 46. „	7	—	—	—	—	505	80	3535	—
			2. br. Nicolas táb.	61. sorezred 86*) „	5	—	—	—	—			2525	—
				Tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	12	6	1			—	—
		2. L'Abadie d'Aydrien tábornok.	1. **) Lapasset táb.	14. vadász zlj 5. százada	5/6	—	—	—	—	475		396	—
			2. Maussion, később Kampf tábornok.	49. sorezred 88. „	6	—	—	—	—			2850	—
				Tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	6	6	1			—	—
		3. Guyot de Lespart tábornok.	1. Abbatucci táb.	19. vadász zlj 17. sorezred 27. „	7	—	—	—	—	550		3850	—
			2. de Fontanges táb.	30. sorezred	3	—	—	—	—	480		1650	—
				68. sorezred	3	—	—	—	—			1440	—
				Tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	12	6	1			—	—
		Lovas hadoszt. Brahaut tábornok.	1. Vicomte de Bernis tábornok.	5. huszár ezred 12. chasseur ezred	—	8	—	—	—	—		—	640
			2. de la Mortière táb.	3. lanciers ezred 5. „ „	—	8	—	—	—			—	640
				Tüzérségi és hadmérnök tartalék	—	—	36	—	1 1/2			—	—
	VII. Douay tábornok.	1. Conseil Dumesnil tábornok.	1. Morand tábornok.	17. vadász zlj 3. sorezred 21. „	7	—	—	—	—	400	—	2800	—
			2. Chagrin de St. Hilaire tábornok.	47. sorezred 99. „	6	—	—	—	—			2400	—
				Tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	12	6	1			—	—
		3. **) Dumont táb.	2. Bittard des Portes tábornok.	82. sorezred 83. „	6	—	—	—	—	650	—	3900	—
	XII. Lebrun tábornok.	1. Grand champ tábornok.	1. Cambriels tábornok.	2 menet-vadász század 22. sorezred 34. „	6 1/2	—	—	—	—	650		4115	—
			2. de la Villeneuve tábornok.	58. sorezred 79. „	6	—	—	—	—			3900	—
				Tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	12	6	1			—	—
		2. Lacretelle tábornok.	1. Marquisan táb.	2 menet-vadász század 3. menet-ezred 4. „ „	6 1/2	—	—	—	—			4115	—
			2. Louvent táb.	14. sorezred 20. „ 31. „	9	—	—	—	—			5850	—
				Tüzérség	—	—	18	—	—			—	—
				A VI. hadtesttől beosztott tüzérség és hadm. cs.	—	—	6	6	1			—	—
		3. Vassoigne tábornok.	1. Reboul tábornok.	1. menet-ezred tengerész gyalogság 4. „ „ „ „	6	—	—	—	—	950	100	5700	—
			2. des Pallières táb.	2. menet-ezred tengerész gyalogság 3. „ „ „ „	6	—	—	—	—			5700	—
				Tüzérség	—	—	12	6	—			—	—
				A VI. hadtesttől beosztott tüzérség és hadm. cs.	—	—	18	—	1			—	—
		Lovas hadoszt. Lichtlin tábornok.	1. Vendoeuvre tábornok.	7. chasseurs-ezred 8. „ „	—	8	—	—	—	—		—	800
			2. Béville tábornok.	5. vértes ezred 6. „ „	—	8	—	—	—			—	800
		A VI. hadtesttől de Salignac-Fénélon táb.	2. Savaresse táb.	14. dragonyos ezred 14. chasseurs ezred	—	8	—	—	—	—		—	800
				1 lovagló üteg	—	—	6	—	—			—	—
				Tüzér-tartalék	—	—	42	—	—			—	—
				A VI. hadtesttől beosztott tüzérség és hadmérnök csapatok	—	—	78	—	2			—	—
				Összesen:	90 2/6	40	270	42	10 1/2	—	—	54726	3680

*) A 86. ezred 2. zlja Bitschben.
**) A dandár többi része Metzben.
***) A hadosztály többi része, nemkülönben a 2. gyalog és a lovas hadosztály nem vett ténylegesen részt a csatában.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár